

**«ДОБРИЙ ДЕНЬ
ХАЙ БУДЕ
ВАМ...»**

*Листи
до Феодосія
Рогового*

Полтава
«Дивосвіт»
2016

УДК 821.161.2(477.53)–6
ББК 84(4УКР–4ПОЛ)6–49
Д 55

"Добрий день хай буде Вам..." Листи до Феодосія Рогового. Статті, рецензії, примітки/Упорядн. Ю. Роговий. — Полтава : Дивосвіт, 2016. — 420 с.
ISBN 978-617-633-165-0.

Ця книга продовжує серію матеріалів із життя і творчості лауреата Національної премії України імені Т. Г. Шевченка Феодосія Кириловича Рогового (1925–1992). Продовжує і доповнює раніше видані книги його щоденників і записників "Я світові потрібен як приклад, як можливість" (2009) та його листів "Удосвіта, коли не спалось" (2009). Обидві вийшли в полтавському видавництві "Дивосвіт", за що упорядник висловлює щиру подяку.

УДК 821.161.2(477.53)–6
ББК 84(4УКР–4ПОЛ)6–49

Випущено на замовлення Департаменту інформаційної діяльності та комунікацій з громадськістю Полтавської облдержадміністрації за планом випуску соціально значущих видань.

ISBN 978-617-633-165-0.

© Ю. Ф. Роговий, 2016.
© Дивосвіт, 2016.

АВТОБІОГРАФІЯ

Я, Роговий Федосій, народився 27 серпня 1925 року в х. Пугачівка Морозівської сільради Традизького району Полтавської області в сім'ї селянина-бідняка. До Жовтневої революції батьки хліборобили одноосібно, а з 1930 року - колгоспники.

З 1932 року я вчився спочатку в Пугачівській початковій, потім у Морозівській семирічній, Жовтнівській середній школі, яку й закінчив у рік початку Вітчизняної війни (1941).

До червня 1943 року знаходився на тимчасово окупованій німецькими фашистами території і періодично працював на різних сільськогосподарських роботах. В червні 1943 року був насильно вигнаний у Німеччину, де працював на одній із шахт міста Ессена Рурського кам'яновугільного басейну. В лютому 1945 року потрапив до військових властей англо-американського командування. В червні цього ж року був переданий на річці Ельба (в районі м. Магдебург) радянським військам. Звідти направили в м. Електросталь Московської області. Там працював на машинобудівельному заводі до 1947 року. З 1947 до серпня 1950 року працював у рідному селі в колгоспі, в рибартілі, в сільраді. З серпня 1950 року почав

"ДОБРИЙ ДЕНЬ ХАЙ БУДЕ ВАМ..." Листи до Феодосія Рогового...

педагогічну роботу в селі Устимівка Глобинського району Миколаївської області, де працюю і тепер учителем німецької мови.

В 1952 році закінчив трирічні Державні курси іноземних мов, а в 1957 році – Харківський державний педагогічний інститут іноземних мов імені Крупської.

Батько загинув на фронті Вітчизняної війни в січні 1944 року. Мати – пенсіонерка, живе зі мною. Рідна сестра Ульяна одружена, має сім'ю. Живе в с. Пищане, працює в м. Кременчук. Дружина Рогова Євдокія Тимофіївна – учителька. Маємо сина Юрія (1957 р. народження). Я одружений вдруге. Син Валерій (1950 р. народження) живе з матір'ю в с. Потоки Кременчуцького району.

5 жовтня 1965 року. Ф. Роговий.

ЛИСТИ ДО ФЕОДОСІЯ РОГОВОГО (1956–1992)

1. Лист від О. Т. Твардовського¹ *Москва, 6 вересня 1956 р.*

Дорогой Феодосий Кириллович!

Ваша просьба "выслать книгу о теории литературы" (Вы имеете в виду теорию писательского мастерства) – трудновыполнимая. Нет такой книги, где была бы собрана вся премудрость по этому вопросу, и слава Богу, что нет. "Учебником" в этом отношении является вся литература в целом – современная и классическая, русская и зарубежная, новейшая и древняя. Правда, есть отдельные опусы этого рода, напр., книжка М. Исаковского² "О поэтическом мастерстве", но она рассчитана на самый ранний уровень развития, – Вам, человеку с высшим образованием, она уже покажется слишком элементарной. Или – "Теория литературы" Л. Тимофеева³. Но это книга для изучающих теорию лит-ры, преподавателей, студентов, но не для людей, ищущих "правил и норм" литературного мастерства с точки зрения овладения таковым.

Забудьте Вы о возможности такой книги, "учебника", читайте книги, которые для всех. Большого Вы не найдете, да и не нужно искать. Слишком легка была бы задача, если б все сводилось к усвоению "правил и норм", изложенных в "руководстве".

Желаю Вам всяческих успехов.

А. Твардовский.

2. Лист від П. П. Ротача⁴

Полтава, 2 серпня 1962 р.

Шановний товаришу!

На жаль, я не знаю Вашого отчества, тому не можу звернутися, як це годиться. Сподіваюся, що Ви напишете мені його, і в дальшому я не буду відчувати незручності, яку відчуваю тепер.

Ваше ім'я все частіше з'являється на сторінках газет і журналів. Я охоче читаю Ваші гуморески, статті, нариси. Хочу щиро поздоровити з успіхом.

Тепер до Вас прохання.

По-перше, для Словника "Літературна Полтавщина"⁵ надішліть, будь ласка, біографічну довідку, вказавши найголовніші Ваші твори та де друкувались (це вже бібліографія). Зауважу, що в моєму Словнику знаходять місце не лише члени Спілки письменників...

По-друге, чи не могли б Ви (хоч на певний час) надіслати мені свою статтю "Устимівський дендропарк"⁶, з якою, на жаль, я не зміг ознайомитись (хоч бачив у "Зорі комунізму"⁷).

З щирою повагою – Петро Ротач.

3. Лист від П. П. Ротача

Полтава, 3 квітня 1963 р.

Шановний добродію!

Я одержав Вашого листа, хоч він і був адресований в інше місце. Вельми дякую за добре слово. Звичайно, я б з радістю зустрівся з Вами. Коли будете в Полтаві, заходьте, поговоримо. Можливо, влітку я побуваю в Устимівці⁸ – давно збираюся оглянути дендропарк⁹, помилуватись природою, яку безмежно люблю, і одночасно зустрінуся з Вами (якщо Ви будете вдома).

Ви питаєте про Словник¹⁰. Цього року я закінчу роботу над ним. Зібрав чимало цікавого матеріалу (особливо той, що з першоджерел). Але, справді, ним ніхто не цікавиться. Ставлення до моєї роботи полтавських діячів Вам, я думаю, відоме. Тут видати не можна. А деінде – не знаю...

Судячи по листах, які одержував я і редакція "Комсомольця Полтавщини"¹¹, робота знайшла схвалення, отже варто завершити Словник, і я обов'язково завершу його, навіть без будь-якого стимулу.

Бувайте здорові.

Щиро ваш П. Ротач.

4. Лист від Б. І. Олійника¹²

Київ, 13 жовтня 1966 р.

Дорогий Феодосію Кириловичу!

Вибачте, що затримався з відповіддю: гасав по відрядженнях. "Конкурент" і "Станіслава"¹³ сподобалися. Але їх замало. Аби Ви надіслали нам ще 1–2–3 речі в подібному плані, перед цим зробивши зачин типу (грубо): "Це мої земляки. Я живу серед них. Можливо, деякі прізвища змінені..." і т. д., та об'єднали їх загальною назвою – ми б негайно (принаймні, я) запропонували до друку.

Отже, думайте, не баріться, пишіть...

Не втримаюсь, аби ще раз не сказати вам доброго слова про Ваші речі, які (нехай автор не зазнається) написані в стилі "Нового мира"¹⁴.

Щиро Вам зичу всього щонайкращого.

Чекаю відповіді.

Ваш Б. Олійник.

5. Лист від Б. І. Олійника

Київ, 28 листопада 1966 р.

Дорогий Феодосію!

Ваші оповідки даю на передрук. Будемо мостити десь на № 3 чи № 4. Бажаю ж Вам усього щонайкращого. Певно, незабаром буду в рідних краях, то якось побачимось.

Щиро Ваш Борис Олійник.

6. Лист від І. С. Бокото¹⁵

Прознозівка¹⁶, 8 квітня 1968 р.

Привіт, Феодосію Кириловичу!

Пишу Вам з свого пронозівського заслання (на конверті за звичкою написав глобинський свій координат). Три дні тому повернувся з Києва, з Гончарового¹⁷ ювілею. Що то був за Ювілей! Мені не довелося бути на ювілеях наших покійних великих, але ті, хто бував на них, кажуть, що вони б по-хорошому позаздрили Гончару. В зал консерваторії прийшло понад 1500 людей. Приміщення оточила міліція, аби уникнути псування дверей і страшного напливу – люди всіх віків заповнили площу перед консерваторією. Я з допомогою Цмокаленка¹⁸, Косарика¹⁹ і Стася²⁰ дістав 3 запрошення, і зі мною були ще наш Гриша, Пасічник і один киянин-співкурсник. Ми сиділи, але ж сотні людей стояли на проходах, у фойє... Та це зовнішнє. А внутрішнє – його не передаси в кількох словах. Незважаючи на високу критику, ювілей перетворився в тріумф "Собору"²¹. Вінцем усього був мужній і сміливий виступ Олеса Гончара.

Письменництво солідаризувалось з Гончаром – на ювілеї були і Стельмах²², і Корнійчук²³, і Ле²⁴, і Панч²⁵, і Головка²⁶, і Малишко²⁷, і Коротич²⁸, і Драч²⁹, і Ушаков³⁰, і... що багато го-

ворить: метри за звичкою на всі ювілеї не ходять, коли їм там не дають слова. Щодо Корнійчука, то, як говорили, це був просто крок назустріч, та все одно...

Але про це треба розповідати, а не писати, Може, Чучу³¹ розпитаєте, він там сидів у президії... не знаю, правда, чи він знав усю передювілейну історію, а вона цікава. Та ми все ж колись зустрінёмось?

Звертаюсь до Вас я, Феодосію Кириловичу, ось з якого приводу. До мене вже кілька разів підходила на розмову Антоніна Семенівна Олещенко, – відома Вам мати відомої Вам Віри Олещенко. Зараз я за "Комсомольцем" не стежу – не маю просто такої змоги, а, каже А. С., Віра у Вас активно друкується чи що. Вона надумала вступати на заочний відділ журналістського факультету, то чи не підкинете Ви їй характеристики-рекомендації? З практики знаю, що редакцію це ні до чого не зобов'язує навіть у найгіршому випадку, то чи так уже важко дати цього документа дівчині достойній? Я, повторюю, з її писань знаю тільки одно, більше нічого не бачив, не чув, і все ж гадаю, що рекомендацію їй дати можна. Наша редакція теж могла б рекомендувати її на навчання, але в нас вона зовсім не друкувалась, тож і прошу вашого сприяння, будьмо добрими до людини.

Мої справи начебто посуваються. Дипломну закінчив, професор Олег Бабишкін оцінив її гарно, Дм. Прилюк – рецензент – вимагає відмінної оцінки, але на початку травня. Тепер налягаю на підготовку до держекзаменів.

О. К. Бабишкін радить тікати з районки. Є й кілька гарних місць у Києві, де можна осісти. Є й можливість стати, зробити крок, який дає постійну київську прописку, але в ньому дещо папахує підлотою, а на це я ніколи не піду. Так що поки що нічого я не планую, нічого не вимрію. Песимізм, пасивність? Ні. Просто – непросто влаштоване життя.

Озивайтесь, коли буде час. Привіт усім, кого знаю.

Моє Вам шанування.

Щиро – Ів. Бокий.

П.С. Може, Ви дивуєтесь, чому я в Пронозівці? З 1 березня по 1 липня – я в "декретному".

П.С. Не захищаю Тарапуньки³², але ж Ваші хлопці написали таки не гостро, а розв'язно. Тут навіть захист "Известий"³³ не зовсім захищає від правди. Розв'язність – це не таки – журналістська риса. Га?

7. Лист від І. С. Бокого

Київ, 15 травня 1968 р.

Мої тижні в Києві тиняюся без діла. Завтра захищатиму дипломну. Червень – екзамени. А затримка вийшла в мене з захистом через Прилюка – їздив десь довго, а він мав бути моїм рецензентом і роботу возив до Львова і прочих міст (забув чоловік викинути). Та це нецікаво.

Цікавого ж маю у Києві багато. Чи не зустрілись би ми в понеділок 20 травня в Глобиному³⁴ (того дня знов повертатимусь у Київ)? Це було б добре. Та надії на це не маю, то хай колись надалі все облишимо.

Ф. К.! Провів я оце кілька гарних днів у колі О. Білаша³⁵ і його друзів. Наслухався його нових пісень (серед них потрясаючі: "Сніг на зеленому листі" – скоро по радіо з Гнатюкового³⁶ голосу почуєте, "Ровесники", "Сину, качки летять", "Криниця мого дитинства", "Нічия ти, річка" – наслушайте все те літом з радіо). Щось замислив я собі про Сашка намалювати. Якщо вийде – пошлю Вам. Згода? Бо в нашій уже шеф, певно, не дасть – часто виходить, а "Зоря Полтавщини" для цього досить дурна газета, добезміри дурна. Хочу щось неінформативне дати – не нарис, ні, але неінформативне. Правда, не знаю, коли вийде це. Бо – самі розумієте, як з часом. Але хай і в липні, хіба це пізно буде?

До речі, дивіться скоро двокартинну кінострічку "Пісня" – про Білаша і Павличка³⁷. Там є й Градизьк³⁸, батько й мати, і хата соломострішна (неологізм Білаша – з його гарного вірша з майбутньої товстої збірки – розумної й чесної). Гарна стрічка, дуже поетична. Там Стопчатів³⁹ дивіться, Павличкового батька покійного – в останні дні передсмертні міцний був дід...

Сумборно пишу, сумбурно, та інакше не можу зараз. У думках – захист і все інше. (Ви ж, певно, знаєте, що дипломна моя з "Собором" зв'язана – до останку будемо битись). Та нічого.

Ви спите в редакції? То сміливо вночі можете до мене в Київ подзвонити, погугаримо колись. Телефонем це легше, ніж на папері. А мо', і в Києві будете? То загляньте в хижку, де поселився на цей раз.

Матимете час і охоту – пишіть щось.

Привіт усім, кого знаю.

Щиро й люблю – Іван Бокий.

Одне а: А Буланій ще там сидить? Його ж тут крісло заст. міністра культури жде.

Друге а: А книжечку про Градизьк читали? Хіба у Вас серце не тьохнуло при тій славній древнині?

8. Лист від І. С. Бокото

Київ, 2 червня 1968 р.

Доброго дня Вам, Феодосію Кириловичу!

Спасибі за щирого листа. Одноразово (пак – одночасно) прошу пробачення, що не відповів зразу. Бо в Київ я повернувся не 20, а 31 травня. Так вийшло. Тепер тут готуюсь до держекзаменів (11–14 і 21–25 червня). Лякають цьвохко, а як буде – біс його знає.

Погано, що у Вас настрої паршивий. Щодо "Прапора"⁴⁰, то Л. К. тут не винить. Історію з Вашим оповіданням я знаю, вона гарної думки про нього і про Вас взагалі, але... від неї залежить мало. Гнів, звісно, падає на неї, бо ж вона змушена відписувати,

керуючись часто і не своїми думками. А на Олесь Терентійовича не гнівiться, бо він зараз у такому становищі, що й говорити не доводиться. Нікого ще так бридко не паплюжили, хоч зовні ніби й зберігається "тон", дотримується етика і т. д. Ех, Феодосію Кириловичу, біда! Коли вже Гончару приписують усяку гидь (та ще хто! Якийсь відомий своєю службою Шамота і менша пташня – тут вона відома, та нечистоплотний Хорунжий), то це вже біда. Не знаю, може, Ви й не сприймаєте "Собору", – це справа смаку, врешті, – але ж інкримінувати йому те, чого там зовсім немає, це вже не просто відсутність естетичної грамотності, а звичайнісіньке самоудрство. Та нічого, історія розбереться, як уже давно з де-чим розібралась. "Собор" ще послужить комунізму.

Негарно багато про себе писати, та продовжу, коли вже сів на цього коня. Як Ви знаєте, в дипломній моїй "Собор" займав певну площу. Захистив я ту роботу на відмінно, але довелося нічого у виступі не згадувати про нього, а зав. кафедрою і мій професор вжили всіх заходів, щоб робота не потрапила до противників "Собору". На бенкеті ж через недосвідченість чи зягатисть свою – не знаю – я мав необережність "зрізатись" за "Собор" із зав. кафедрою ВПШ Вартановим і нашим заст. декана Суярком (розпитайте своїх – цього вони знають!). Що вони тільки говорили, як лютували. Бруднили повітря зізнаннями у любові до Гончара, а потім плели таке, що оцей папір би став чорним, коли б на столі там лежав. Домололись до якогось "націоналізму" в "Соборі" – і прийде ж таке у вчену голову! Не знаю, що вони утворюють мені за "Собор" на екзаменах, але кривдушити і відступати я там не міг. Колись же таки треба й свою думку сказати.

Писав я колись Вам, здається, про те, що в "Прапорі" мала йти моя розширена рецензія на "Собор". По вказівці згори зняли. Те ж спіткало її і в книзі про Олесь Гончара, що оце виходить. Олесь передав її туди разом з статтею Маргарити, але директорське перо викреслило все, де хоч згадується "Собор".

Отак. "Хай читач своє слово скаже про роман, але позитивних відгуків не давайте". Вершина мудрості! Загалом-то мене не хвилює те, що відгук мій і там, і тут викинули, – що там, врешті, я важу, а щодо себе, то я ніколи не страждав жадобою кудись вилізти (це – широ, повірте). Від цього я дуже далекий. Але сам принцип підходу відкидається, осуджується, та ще з такими гаслами, такими закликами (хоча б оте – "позбутись опіки "друзів", тобто Бажана⁴¹, Новиченка⁴², Шаховського⁴³, П'янова⁴⁴)...

Ви чули, певно, про санкції до дніпропетровських рецензентів ("позитивних"), які насмілились було заперечити декому правоту базікань про "Собор". Жду оце їх і я. Здається, до того йде. В крайньому разі, "проробку" мають пройти всі, хто хвалив роман. Радуйтеся, вразі! Нарешті, те, чого чекало давно міщанське нутро! О, скільки кар'єр на цьому можна зробити, скільки пустих голів можна вознести на верховини "мудрості"! Щастя їм, – все одно час потопче їх своїми копитами, як казав Гончар. А потопче... Потопче, повірте мені. Згадайте історію з Рильським⁴⁵, Сосюрою⁴⁶. Все це відійде. Тож давайте кріпитись. Важко, а давайте відкинемо свої переживання, забудемо – не серцем, так думкою погане. Треба сили берегти.

З Гончаром, до речі, Ви зможете скоро поговорити. 15 червня ввечері він приїде в Кременчук⁴⁷ з Троньком⁴⁸ і Ювілейним комітетом, 16 буде в Мануйлівці⁴⁹ і звідти прямо 16-го на Київ і поїде – до літака на Москву і Горький. Правда, не знаю, чи варто до нього підходити. Він, як і Новиченко, тримається мужньо, зараз його можна бачити майже щодня в Спільці – я просто через останні обставини не захотів до нього підходити, подякувати за листа. Але вигляд у нього неважний, – жовтизна страшна. Йому ж у Карлович Варах⁵⁰ вирізали одну нирку, друга – хвора. Подивитесь по обстановці, яка буде. Та й свою братію полтавську попередьте, щоб совість мали, не травмували неподобними запитаннями та надокучливістю. Йому зараз тяжко.

Про Білаша напишу вже в липні. З 1 липня, я маю бути на роботі – тоді і "Стахановця", коли будете ласкаві, прочитаю. І не вдавайтесь до жури – вона поганий друг у творчій ділі. Яворницького⁵¹ – розвідаю. Жаль тільки, що не в сью сесію. Жаль ще більший, що в Глобині не могли зустрітися – тепер тільки розмовою зможу передати Вам прецікаві речі, враження... Та нічого, це не така вже й втрата для Вас.

А "Градизьк" – гарний. Щодо сучасного, то я маю деякі суттєві зауваження (щодо персоналій зокрема), але то вже частковість. Там, до слова, в Ярошевського креслить телячі "восхіщення" – хай начинить більше ділом, бо Градизьк треба славити не емоціями, хоч які вони не благородні, а фактами, думками. Це як так наперед, може, у нього саме таке і вийде.

Здається, й усе. Буде час і бажання – озивайтеся. Вітайте, кого знаю і кому мій привіт не буде неприязним.

Щиро Ваш Ів.Бокий.

П.С. Зробіть таку ласку: подзвоніть куму Степану М., на тел. 94-5-27, хай дасть свою точну дом. адресу, бо я щось загубив. Вітайте його – хлопець він непоганий, дівчат любить, горілку п'є, а що думає – не каже...

9. Лист від Б. І. Олійника

Київ, 5 червня 1968 р.

Дорогий Феодосію!

Одержав листа. "Оповідки"⁵² передав у видавництво "Молодь" Григору Тютюннику⁵³. Отже, тримайте з ним зв'язок – обіцяв посприяти.

Вітання всім хлопцям!

Спішу – 7-го вибираюся у відпустку.

Із щирою повагою Борис Олійник.

10. Листівка від М. С. Сича⁵⁴
Новгородська обл., 8 січня 1969 р.

Дорогий Феодосію Кириловичу!

Вітаю Вас із Новим старим Роком, щедрую і колядую, і посипаю разом.

Грицько Тютюнник⁵⁵ тепло відзивався про Ваші селянські оповідки.

Бажаю творчих успіхів.

М. Сич.

11. Лист від Г. М. Тютюнника
Київ, 12 січня 1969 р.

Дорогий та ще й любий Феодосію!

Оце ж і прийшов легший, бо не високосний рік. То зичу тобі, голубе, найкращого: щоб на твоє творче древо не падала важка ожеледь, щоб був у тебе міцний літературний очкур і щоб похребтина не гнулася – і нині, і прісно, і на віки вічні.

Книжку⁵⁶ твою прочитав заст. гол. ред-ра. Зараз читає головний. Думки співпадають. Те, що я тобі казав, каже і заст., скаже, напевно, й головний. Отож мудрий так, щоб і просо стовклося, і ступи не було чути. І пиши згодом трохи.

Вітай путніх людей від мене.

Твій Гр. Тютюнник.

12. Лист від Ф. Г. Тютюнника⁵⁷

Шилівка⁵⁸, 29 березня 1969 р.

Дорогий Феодосію!

Я розумію твої настрої. Вірю також, що він покращає і ти візьмешся за свої оповідки. Де це буде – в Полтаві чи дома, в селі – не має значення. Більше нічого тобі не скажу.

У мене теж поганий настрої або чортійщо. Все думаю за ту книжку, хочеться дещо переробити, але ж це знову треба їхати туди. Ось тобі ще одна перевага киянина: він приходить у видавництво, коли хоче, і працює над своїм рукописом. Я стрічав таких не раз (Олійник, Павличко, Збанацький⁵⁹, Дімаров⁶⁰ і др.). Дещо хочеться просто пошматувати. А що? Тільки знову ж таки: до яких пір кромсати, коли воно вже у видавництві?

Ото й настрої. Нове йде й скрипить, а старе не вилазить з голови. Кілька днів тому в Зінькові на автостанції зустрівся з Остроушком⁶¹, ти, либонь, знаєш його? (Із "Сільських вістей"). Обіцяв приїхати в Шилівку. Теж настрої був поганий.

Звичайно, всяка газетярська робота виснажує до краю. Тоді вишукуй щось інше, аби часу та волі було більше. Я б із задоволенням працював сторожом у магазині, там цілу ніч можна писати, ніхто не заважає. Тиша – це золото! Жду весни, тепла, листя, трави, степових заростів, де можна було б сховатися. Набрид оцей цілоденний клопіт, без якого – звісна річ – не обходиться жодна хата на селі.

Ти приїдеш в наступну суботу? Побродимо околицями, якщо підсохне, пожуримося разом. Напиши, будь ласка, нову адресу, бо я не знайду твого конверта серед мотлоху, який завівся.

Приїжджай. До зустрічі! Бажаю успіху.

Тисну руку. Щиро твій Федір. 29.03.69.

13. Лист від І. С. Бокото

Глобине, 31 березня 1969 р.

Привіт, Феодосій Кирилович!

Шлю Вашу командировку. Правильно відмітив?

Біди мої ще не скінчились. Не знаю, як буде.

Пишу зараз рецензію на книгу Олега Бабишкіна⁶² "Олесь Гончар". Шеф наляканий так, що боїться її давати – Олесь для нього бяка. Ви її не видрукуєте? Для мене це було б важливо, але коли ні – то я не дуже бідуватиму, пак журитимусь. Просто – на книгу ще нема рецензій, хоч її Новиченко десь там і хвалив.

А О. К. – хороша людина, книга теж не з гірших. В усякому разі, чесна. Я забув з Вами тоді поговорити...

З привітом Іван Бокий.

14. Лист від Ф. Г. Тютюника

Шилівка, 8 квітня 1969 р.

Дорогий Феодосію!

Я знав, що ти повернешся до своїх оповідок. Коли відчуєш, що все зробив, шли прямо у "Молодь". Воно однак попаде до Григора⁶³, хоч можна прямо йому адресувати. Проте краще, хай пройде офіційно через обліковий журнал і т. д.

Тоюто хай ринає у їхній портфель, як це робиться скрізь.

Відносно ганебного нарису в "Зорі"⁶⁴. Справа в тому, що я абсолютно нічого не знав. Потім лаявся і навіть матюкався, хотів писати Наливайкові листа й плюнув. Тепер уже що ж? Вслід хоч тупицею.

Автора я взнав, вірніше, він сам же до мене й приніс газету. Це той графоман, що я тобі про нього говорив. Його звідусіль женуть, так він спекульнував на мені, аби тільки надрукуватись.

Мови не знає, а хисту й не питає. І головне – потаємний, мені це найгірше.

Думаю, що це його перший і останній виступ у пресі.

Так ти завітаєш коли-небудь?

Пиши. Бажаю успіху!

Щиро твій Федір Тютюнник. 8.04.1969 р.

15. Лист від Г. М. Тютюнника

Київ, 14 квітня 1969 р.

Здорові були, чоловіче добрий!

Сьогодні отримав рукопис, то оце й пишу. А самому на Полтавщину кортить – страх. Усе покинув би й поплив... Та ні ж – сиди, луши очі в графоманську писанину та лай грамоту, що навчила людей слова складати!

Значить так: рукопис зареєстрував. Прочитаю найближчим часом. І одразу ж напишу.

Уклін полтавцям, привіт Вам щирий.

Гр. Тютюнник.

16. Листівка від М. П. Булаха⁶⁵

Н. Санжари⁶⁶, 29 квітня 1969 р.

Вітаючи з Першотравнем, зичу здоров'я козацького!

Хай щастить нам у днях прийдешніх,

Хай думається у думках завтрашніх,

Не сумується хай у радості сьогоднішній...

З поклоном, Мишко Булах.

17. Лист від Ф. Г. Тютюнника
Шилівка, 11 травня 1969 р.

Дорогий Феодосію!

Щось, мабуть, трапилося, що ти не приїхав. Я чекав на зупинці. Погода була чудова. Побродили б.

Настрій поганий. Не працюю. Набридло. Тиняюсь туди-сюди. Література, особливо українська сучасна, викликає огиду – іде всяке сміття, а справжнє – лежить. "Держать и не пущать..." Дикунство!

Низка травневих свят пройшла також без піднесення. Трохи випивалося, але більше сумувалося.

Будь ласка, напиши, як по батькові Андрія Чернишова⁶⁷ з "Прапора"⁶⁸?

Що чувати з Києва?

Грицько мовчить. Прийдеться їхати.

За привітання – спасибі. Коли у тебе відпустка?

Привіт сусідові (по роботі).

Щиро твій Федір.

11.05.69. Пиши.

18. Лист від І. С. Бокого
Глобине, 14 травня 1969 р.

Добрий день, Феодосію Кириловичу!

Кається перед Вами раб божий Іван. По-свинському вчинив я, пообіцявши і не виславши... Оце спокутую свою вину. Не знаю, наскільки вдалося, в усякому разі, не дуже видиться в цім опусі щось... Та вже й перед Бибишкіним завинив.

Вчора в Градизьку були грузини, і Гончар між них. Це ви знаєте. Мав я коротку, але таку гарну розмову з Олесем, що й

досі гріє душу. Пам'ять має він чудову. З Федченком трохи говорив, Цмокаленком, Дяченком О. С. Хай розповім!

Щодо книги Бабишкіна. Вона одержала добру "апробацію" скрізь, так що хай начальство Ваше не боїться давати матеріал про неї. Федченка думка про неї – хороша. Це точно. Не кажу про інших людей думки.

Про "рецензію" цього не скажеш. Але то вже ваша річ – цінувати її.

Якщо не важко, подзвоніть, коли одержите, яка Ваша думка і які часові орієнтири її появи?

З привітом Ів. Бокий. Глобине.

19. Лист від І. С. Бокото

Прозівка, 30 серпня 1969 р.

Доброго дня, Феодосію Кириловичу!

Пишу Вам зі стольного граду Прозівки по тому, як Вася-кот передав мені, що Ви ждете публікації Гудимової⁶⁹. Телефонував тільки-но Павло Архипович, що ближчими днями він вишле Вам і свою передмову, і Вікторові⁷⁰ вірші.

Відпустка моя іде с'як-так. Збирався в Крим до Петра, але його десь занесло в краї птичі, не знаю, коли вернеться, отож невідомо, чи буду там. Та й бажання особливого нема. Я ж "домосед" – вибачайте за російське слово. Потроху щось ригую, кому воно буде потрібне. Може, напишу для Вашої газети щось про книгу Давида Кугульгінова⁷¹ "Дальние сигналы" – прочитайте, коли трапиться. Але це десь нескоро, та й то ще хтозна. Кугульгінов писав мені, як він визволяв Полтавщину – це можна було б пов'язати, бо Україна живе не в одній його книзі.

Отой мій відгук на книгу Бабишкіна викликав у Олеся Гончара добрі почуття. Прислав він мені гарного, людяного листа з Одеси, де він зараз у Будинку творчості. Хай колись я з ним Вас

познайомлю, коли це викличе у Вас інтерес. Говорить розумні речі, та що ж... йому легко говорити, нам важко виконувати. А все ж добре, що такі люди, як Олесь, є на світі. Він має бути десь 4–6.11 у Полтаві, на торжествах, та все складається так, що, напевно, я не зможу там бути. Хоч хотілося б послухати – зустрітися теж, останній лист його дає надії на якусь розмову.

Зустрічався з київськими письменниками, що тут у нас виступали. Савченко – світлий чоловік, а Драч – ну що ж Драч, то пустоцвіт, типу Мишка, вашого сусіда (та це між нами). Вміє римувати, та не вміє і не хоче думати.

Ви читаєте "Думу про тебе" Стельмаха? У мене поки що враження двояться, хоч кінця ще не прочитав. Сміливо – бо зараз же про той час інше говорить, але – заднім же числом се теж!(?) Окремі ж місця не Стельмахові – оглупляти людей не в його дусі. Але Богдан – то щось є в цій людині. Туровець – Соломія – варіація на тему "Марка Безсмертного". Мова ж – читаєш і камінці перекидаєш янтарні. Стельмах у цьому – майстер. Ну, та почитаємо кінець іще.

Даруйте, що відриваю від роботи. Вітаю з книжкою – вона ж уже є в планах.

З привітом Ів. Бокий.

20. Лист від І. С. Бокото

Прознозівка, 11 вересня 1969 р.

Здрастуйте, Феодосію Кириловичу!

Спасибі, що озвались, хоч я ніяк не можу втямити, що Вас роздратувало в моєму листі. Та геть емоції... вони такі погані радники в будь-якому ділі. А лист приніс хоч якусь світлу хвилю в мою сіру відпустку.

Зайнявся я оце, крім усього іншого, ще збиранням матеріалу про градижчанина Григорія Линника – учасника героїчної

експедиції Георгія Яковича Сєдова на Північний полюс. Про нього, виявляється, існує широка література... Видано його щоденники... Однак ніхто з рідних – я знайшов його стареньких сестер – не знає про долю Григорія після 1924 року. Чутки є різні, та тільки чутки. Хочу зв'язатись з лєнінградськими морськими архівами, може, чимось допоможуть. Дам для нашої газети, з Наливайком домовлюсь і для них щось устругну. Для Вашої ж це, напевно, не того напрямку матеріал. Та це все – в проєкті, бо багато важитимуть відповіді з архівів. Важитимуть, бо невідомий і точний рік народження Г. В. Линника, у сім'ї було 13 дітей, і старушенці плутають у масштабі 20–5 років!!!

В "Прапорі", певно, лаяли мою писанину? А хто – Чернишов чи Брюгген? Якщо Вас не зв'язує слово, то скажіть, мені ж вони нічого і ніколи не писали. Правда, і спосіб замовлення, і все інше трохи мене здивували (все робилося через автора книги!), та це нічого. Гірше інше – мені довелося в дечому знову піти проти себе. Я від загальної оцінки збірки не відмовлюся, але критичні зауваження можна було б розгорнути, коли б не ота хвороба Л. К.

Та цим, здається, страждав не тільки я. Ви можете на мене гнівнитись, але ніяк не доберу я, чому Ви так піднесли "Дарунок" Ганни Величко⁷²? Це ж не просто скопище шизофренічно-ординарних версифікаторських вправ з претензією, а звичайна дилетансько-графоманська писанина. Навіть оте гроно сонетів (чи не скалка вінка сонетів?) позбавлене живої і значної думки. Це, коли хочете, компрометація в очах пересічного читача самої форми, яка вимагає досконалості не тільки формальної, а й почуттєвої, не кажучи про мислительний заряд. Щось там є ще в "Марусі Чурай", але говорити, мабуть, треба не про те, що "є", бо його мало, а про те, чого немає (хоч це й не прийнято!). Ганна ж іще цілком і повністю в полоні ординарно-ілюстративних думок (та чи думки це?), описовості, наслідувального потягу. Я не противник автології, та ж у неї вона по-газетному набридлива, безбарвна. Чи то Вас зрадило чуття, чи інші якісь міркування керували

Вами, – я знаю, що це не завжди просто, – але який жаль, що слово людини, якій багато книголюбів довіряє, – і Ви знаєте це, – прозвучало на адресу книги дрібної, мізерної – похвалою.

Не хотів би, щоб Ви образились за це, по-всякому воно скрізь буває, не всі ми сприймаємо однаково світ, але ж "Дарунок" – на будь який смак – смак! – збірка німецька.

Л. Ласкава⁷³ у Полтаві десь там стрічалася з Ганною, вона їй сподобалась чимось, не знаю, а сама книга їй здалася "гарною" своєю бездумністю, убраною в шати думності і пристрасності. Може, і я Вас не зрозумів, і похвалу Вашу треба сприймати, як отой відомий фейлетон Пушкіна⁷⁴ – Феофіланта Косичкіна? Але ж ні...

Одним словом, не сердіться. Я рецензії Вашої зразу не читав, познайомився з книжкою, а вчора переглянув газету, і мені стало не по собі... Це ж цілковито не те, про що ми з Вами – хай побіжно – не раз говорили... Чи то на Вас діє чучо-казидубо-андрущенківське оточення? Але ж Чучі в літературі – що хулігани в суспільстві, вони літератури не творять...

Даруйте, що зайняв час. Ви сердитесь?

З найщирішою шанобою і привітом, Ів. Бокий.

21. Лист від І. С. Бокото

Глобине, 7 жовтня 1969 р.

Здрастуйте, Феодосію Кириловичу!

За "Деревій"⁷⁵ – велике спасибі. Таки велике, бо де ж я міг його дістати? Григір⁷⁶ – чарівливий. Але чар його де в чому бунінський (не в ідейній чи художній спільності, ні!). Прочитаєш – прекрасно, реалістично, кожне слово – наче удар по натягнутому нерву. Погляд на світ не пасивний, врешті, справжній художник на світ байдуже ніколи не дивиться. Видно і те, як важко дається кожне слово, кожна річ, хоч разом з тим видно, що

вони – не висиджені, а видихнуті талантом, але трудним, великим талантом. Але є й розгубленість, якої Г. Тютюнник, певне, і не відчуває, й не розуміє.

Мельника я зрозумів, зрозумів, що багато чого він не висловив, що завадив йому дуже і журналізм, і лобовий підхід до художньої непростоти, життєвої складності. Чомусь я вірю, що він любить Григора, але бажання показати себе "кращим" і невміння подати свої думки привели до отакого – правильного в постановці, але немічного в здійсненні – виступу.

Я не знаю, чи Ви стежите за творчістю Давида Кугультінова. Це дуже цікавий калмицький поет. Людина складної долі. З 1945 по 1956 рік був на Сєвері – кінчав "одинацятилітку". Але залишився твердим більшовиком – це вже сила! І – не загубив таланту. Писав і там. Він ще молодий – порівняно. Визволяв Полтавщину, прекрасно говорить по-українському. Шевченка калмикам відкрив. Ми з ним листуємося, він там, у листах, і це згадує. Цього року вийшла його книга "Дальние сигналы", я щось про неї написав, десь днів за 5–7 вам вшлю. Хоч у Вас, певно, цього добра вистачає... Але цікаво це пов'язати з фактом визволення Полтавщини поетом – хоча б згадкою, з тим, як живе в нього українська тема... Але акцентувати хочу все ж на тому, як ростуть м'язи поетичної думки – хоча б пунктиром... А не шлю зараз тому, про дещо хочу уточнити по листах, які в мене дома аж – окремі слова (на пам'ять не надіюся). А може, не треба слати? Може, я нав'язуюсь, редактор Ваш не любить цього? То Ви чесно скажіть, я ж, врешті, нічого не втрачу від цього.

Ще раз спасибі за книгу. Ви В. Ярошенка⁷⁷ "Квітку справедливості" маєте? Це дуже свіжа пропоезія (для початку прочитайте чукотське оповідання).

Добра та щастя Вам у трудах і творчості!

Щиро Ваш Ів. Бокий.

22. Лист від І. С. Бокото

Глобине, 22 грудня 1969 р.

Привіт, Феодосій Кирилович!

Шлю Вам свою писанину – інакше таке й назвати ніяк. Писав сьогодні поквапом – у п'ятницю забув усі матеріали в редакції, дома не було з чого "высасывать". Отож і якість бачите яка. Можете викинути, коли хочете. (Хоча, напевно, це робити у Вас ніяк – адже ж був Ковінька⁷⁸ – його тут кілька разів називали Олександром Івановичем...). А взагалі, Ваших хлопчиків таке саме "вариво" йшло...

З привітом Ів. Бокий.

23. Лист від Б. І. Олійника

Київ, 22 квітня 1970 р.

Дорогий Феодосію!

Салют Націй!

Незабаром, як усе буде гаразд, напевне, з Григором і К° завітаємо на Полтавщину. На ювілей чудового Григорія⁷⁹, до чудових Тютюнників!

А поки посилаю тобі віршаку. Якщо вдасться, пропхни до 1.05, бо він іде в № 4 "Жовтня"⁸⁰.

Вітай там усіх – гарних тобто! – хлопців.

До зустрічі.

Твій Б. Олійник.

24. Лист від В. Литвина⁸¹

Київ, 1 червня 1970 р.

Добридень, Феодосію Кириловичу!

Оце нарешті зібрався до Вас з листом. Хочу нагадати за себе, та й за нашу домовленість, якщо не забули, відносно сліпого кобзаря Русенка, щодо запису його репертуару і взагалі його автобіографії, бажано, щоб якнайповніше.

Бо ж діди сьогодні є, а завтра нема. Вже й так багато сплило за водою наших скарбів. То ж вже по-можливості треба їх не минати.

В нас новин таких примітних немає. З 20 по 27 травня наш оркестр був в Москві, брав участь в урядовому концерті 16 з'їзду комсомолу. Це й все, що відбулося, більш примітне.

Правда, нещодавно натрапив на слід солідної бібліотеки, щодо пісенності України, то ще не знаю, що добуду. Може, Вам де трапиться який старосвітський пісенник, то дуже б мені хотілось його добути, бо ж ніщо мені так не цінне, як пісня. З нотами чи без, лиш одні слова. То чекаю від Вас листа з вістями. Я коротенько звернувся й до Аббасова, і до Русенка, мотивуючись знайомством з Вами, але Ви ж розумієте, що без Вашої допомоги мені не обійтися. Привіт Вам від Миколи⁸², він якраз їде до Львова на сесію. Отак коротенько й все.

Пишіть, як ваші справи, що нового на Полтавщині?

З дружнім вітанням,

Литвин Василь.

Київ, 1.06.1970 р.

25. Лист від Ф. Г. Тютюнника
Шилівка, 3 червня 1970 р.

Дорогий Феодосію!

Спасибі за відвідини, за журнали, котрі, в основному, перечитані.

Але ж Гончар! Заборсався в тенетах елементарної невірності. Розводити сентенції навколо загальновідомих істин, тлумачити соплякам значимість мистецтва, базікати про художність і самому її не мати бодай на шеляг – це вище всякого зухвальства. Барич! Розніжений коханець публіки чегає на нові лаври, не потративши на них ні краплі хисту. А що він утнув з Колісовським! Який гарний образ згубив, власноручно накинув на шию зашморг. Яка безпорадність і недоречність, невмотивованість і недоречність отого циклону в фіналі – просто неймовірно. Напиши хтось із нас подібне – викинули б у нужник.

"З погляду вічності" – то анемія, заяложена стара куфайка самого автора, начищені ратиці соцреалізму, вірний укоськаний Пегас, що на ньому долають віддаль од письмового столу до видавничого корита.

Не буде у нас літератури. Слабкі ми і недолугі хахли, грому нам треба великого на голову, землетрусу, аби душу підлу з нас витрясти, щоб знали: йти по землі – то вже честь для тебе, то вже тобі невідплатний борг перед нею. Горе нам!!!

Ще маю намір потолочити Стельмахову "Думу про тебе", чи здужаю?

На цього кита теж треба добрячого гарпуна: нагулявся.

Що новенького у тебе?

Буду їхати числа 11-го, обізвуся. Бувай здоровий!

Привіт Андрію⁸³. Ф. Тютюнник.

26. Лист від Б. І. Олійника

Київ, 28 червня 1970 р.

Дорогий Феодосію!

Доброго здоров'я!

Доїхав добре.

Спасибі за проводи. Зараз сиджу в Ірпіні⁸⁴ – пробуду тут іще з тиждень.

Уточнюю рядки:

Завдаток вертали,
бо щось тут... не те.
І скільки по тому
трудяг не наймали...

Щодо: "доломини" чи "домовини". Можна так чи так – це вже як вам зручніше.

Оце поки що все.

Новин – гарних – поки що особливих немає.

Будемо твердо сподіватися на краще, незважаючи ні на що!

Вітай Андрія⁸⁵ і всіх хороших хлопців!

Щиро твій Борис Олійник.

27. Лист від Б. І. Олійника

Київ, 3 вересня 1970 р.

Дорогий Феодосію!

Спасибі за листа. Радий, що сподобалася книжка. Відроблятиму аванс.

Щодо твоєї збірки. Надумав я такий варіант: дати її на рецензію Большаку⁸⁶, попередньо з ним поговоривши. Оце було б непогано з усіх точок зору. Але ще маю погомоніти з Григором⁸⁷. Сподіваюся, разом рушимо!

Оце надсилаю відрядження і від спілки відозву. Там поставиш, що я мав зустріч з колективом редакції. Це справа не зв'язана з грошима – шефська. А ми ж таки зустрічалися – і не раз!

Ще одне. Або в тебе, або в когось іншого немає часом знайомих на заводі – 20-му, чи якомусь ближче до центру, аби влаштувати одну гарну дівчину, котра закінчила Кременчуцький медтехнікум? Це донька моєї вчительки-виховательки, дуже гарної людини, яка, на жаль, померла од раку. А донька її виросла у наших родичів на очах. Прізвище її Валентина Пасько. Але я ще перед цим зателефоную тобі. Мо', й не завод, а деінде, тільки недалеко од центру, та й щоб не одразу до живого м'яса, бо тільки-но ж закінчила.

Оце поки що все.

Вітай гарних хлопців.

Обнімаю, твій Б. Олійник.

28. Лист від О. М. Дмитренка⁸⁸

Київ, 7 жовтня 1970 р.

Федосе, світла тобі!

Скупо, одразу "бика за роги". Дуже потрібна рецензія на книжку Ів. Куштенка⁸⁹. Вона скоро вийде на книжкові рундуки, а поки що я тобі надсилаю (з поверненням) дарчу-сигналку. Чоловік він прекрасний, громадянин і т. д. Прочитай. Хотілося б, щоб зробив це ти або Андрій. І якнайшвидше, бо Ів. К-ка повинні от-от приймати до Спілки. Працює він у вид. "Молодь", відділ худ. літ. Так що й ти, можливо, втрапиш до нього. Але річ, звісно, не в цьому.

Потім він надішле дарчу й тобі, бо більше, крім вже цієї, не має.

Сьогодні бачив і свою сигналку. Взагалі най буде. Що хочеш від почетвертованого, пошаткованого "дитяти"... Радості не від-

чув, бо сум страшенний: батько приречений і допомогти я безсилий. Діагноз: метастази стінок кишечника. Дуже й дуже пізно. Щось пробує і роблю, тільки б хоч трохи полегшити його болі. В цю суботу й неділю був у Решетилівці, їду й у наступну. А грошей уже ні копійки. І ніякісінького просвітку. Та що я кажу тобі? В тебе те ж: вітер свистить у кишнях. Може, трохи допоможе книжка. Там має перепастися мені не більше ста п'ятидесяти крб. та годі...

Пиши, як у тебе.

Вітання хлопцям, зокрема Андрію.

Будь! І даруй, що так наспіх.

7.10.70 р. Твій Олексій.

29. Лист від О. О. Мужичької

Харків, 19 листопада 1970 р., журнал "Прапор"

Вельмишановний тов. Роговий Ф. К.!

Прочитали Ваше оповідання "Пастушка". На жаль, не можемо скористатися з Вашої пропозиції – видрукувати його в "Прапорі", хоча твір і приваблює своєю поетичністю та гарною мовою. Бо надто вже він камерний, надто настроєвий, так би мовити.

З повагою, ст. редактор відділу прози О. Мужичька.

30. Лист від М. Ф. Стеблини⁹⁰

Київ, 3 грудня 1970 р.

Дорогий Феодосю!

"Ондатри"⁹¹, незважаючи на мою до них прихильність, не пройшли. Була "крупна" розмова на високому рівні, однак...

Словом – "не піде", сказано.

Давай щось іще. Новіше. Актуальніше.
Зичу всякого добра.
Київ, 3 грудня. М. Стеблина.

31. Лист від В. О. Підпалого⁹²

Київ, 4 грудня 1970 р.

Добрідень, земляче,
мій незнайомий знайомче!

Не дивуюся листу твоєму, а кажу собі: і на рідній Полтавщині нарешті знайшлася людина, котра перечитала мою книжечку. Одного лише не можу повірити: хіба книготорговці Полтавщини замовили її?

Тепер – основне.

Довго мовчав, бо дуже хворів (серце) сам, а потім був начальником домашнього шпиталю (маю двох діток, менший на три дні старший Григорового меншого, – ох, і штиль, аби то таке у стиху утнув я, то на другий день став би взірцем для сучасних українських поетів). Отож, не гнівайся і не карай раба божого Підпалого, родженого батьком і матір'ю за 25 км від Лубен⁹³ (дома кажуть "Лубнів") на Ламахівщині (хутір колись знесли, але зараз в с. Лазірках⁹⁴ мої хуторяни так вулицю назвали).

Тепер стосовно твоїх думок про мій "Вишневий світ"⁹⁵. Перш за все, спасибі. Мене критика не балує, бо їй не до мене, а мені не до неї, тому й не дивно, що твій редактор зробив усе можливе для того, аби ти не погодився підписуватися під його редакторськими витворами. Може, таке ж буде і в "Літ. Україні", але ти надто не переживай, бо краще хай орган письменницький Зуба⁹⁶ має, аніж література українська буде зубатою.

Спасибі тобі і ще раз, бо то ж варте чогось, коли людина може вчитати двох полярних поетів, а ми з Бобом Олійником (абревіатура Болійник⁹⁷) справді протилежні в манері своїй.

А тепер – критичні зауваги до критичних зауважень. Може, переглянеш ще раз "Зимову казку" (по моєму екземпляру) і "22 грудня"⁹⁸. Вони протилежні, та начало їх одне... Розумію гнів твій, коли мова йдеться про "Попіл". Але де ти знайдеш видавця, котрий погодиться і ризикне видати книжку без підібного, хоч і цю річ я намагався зробити чесно.

Що ще скажу.

Кланявся Євген Гуцало. Решти хлопців не бачив.

Буду радий, якщо сподобаємось одне одному при зустрічі.

Всіх благ і т. д. і т. п., В. Підпалий.

32. Лист від М. П. Булаха

Н. Санжари, 6 січня 1971 р.

Феодосію Кириловичу, здрастуйте,
та з Різдом і по-нашому (а не по Петровському) з Новим Годом! Отримав листівку Вашу – то й безмежно радий. А чому? Та так...

Прочани моляться...

Як моляться прочани!

І в мене спина – запитальний знак.

Горить в лампаді вогнецвіт печалі:

Не кожний піп мій "отче наш" та й зна.

А моляться...

І я молюся разом.

Прости, мій боже, всі мої гріхи.

А бог

З портрета

Дивиться образливо,

Але портрет –

Він зрячий,

А глухий.

Коноплі

*Феодосію Роговому
і його матері*

Наче коні – по луках, по луках, по лузі...
Наче руки – в поті, у поті, в роботі...
Наче серце – в тиші, у тихій напрузі...
Наче я – на стежці, прямій, в поворотах...
І тоді сорочка розсолем промокла.
Полотняна білено-білена-біла...
Біля Псла
Мочили нам
Мати
Коноплі...
"На сорочку синові...
А що ж я дам більше?.."

То, кажуть, лірика. Може, воно й правда. А тепер про себе.

Живу – як король. Наш доблесний райком доповів усім, щоб мене ніде в районі не приймали на роботу. Отак танцюється гопак! Оббив пороги всіх інстанцій і скрізь кажуть: "Ні".

Був у мене Василь.

Ми разом, коли я йому повідомив оці події, привезли вам Костомарова⁹⁹. І коли Вас не було дома, зайшли до Мишка К.¹⁰⁰. кажу: "Оце оддай Феодосію". А він каже: "Оце буде мені".

Візьміть, коли будете в Полтаві. Бо він майстер красти книжки. Це я вже знаю достеменно.

Ще одне: якщо трапиться нагода бути в Санжарах – заходьте.

Та й ще одне: даруйте за нікчемний почерк, бо пишу досить спішно і в постелі: уже путні люди давно сплять.

Думаю купить півня, бо будильник щось хандрити почав. А в майстерню не понесу, бо я ж безробітний.

В Санжарах був Б. Олійник. Але він мене не одвідав. Та воно, кат його зна, може, й краще.

Та й ще одне: відпустив я вуса. Думаю, щоб до моєї смерті були такі як "...і вражою злою кров'ю Волю окропіте".

Одним словом – пишіть!

Щиро ваш – Мишко Булах.

33. Лист від М. П. Булаха

Н. Санжари, 14 січня 1971 р.

Та й по доброму здоров'ю, Феодосію Кириловичу!

Отримав листа од Вас вісьма справно – тільки два дні йшов. Аж дивно, бо од Шевченка¹⁰¹ й Чопа¹⁰² "ходять" по 10–12 днів. Мабуть, вони рачки лазять...

Минулої п'ятниці був у Полтаві. І що жи Ви думаєте: стрівся з Федором і Григором¹⁰³. Балачок було багато. І "соответственно" – з Григором... Його теж спіткала наша доля – потурили з "Молоді"¹⁰⁴.

В Санжарах змін ніяких. Я думаю стати конструктором: хочу видумати такі карти, щоб у колоді, як у житті, було тридцять козирних тузів і шість простих шісток. Попробуй виграти!

Даруйте мені за поганий почерк – пишу лежачи – до того тілесно розледачів, що ліньки й до шинка заглянуть в оці прекрасні різдвяні дні.

Настрій у мене бадьорий. Як перед стратою. Багато сплю і багато пишу. Вірші пішли, як тараня, косяком. Любові й погані. Для суспільної корзини годяться.

Заново перечитав "Джордано Бруно". Гарний був дядько. Витримав 14 допитів. П'ятнадцятого не було... А мене ніхто нічого не питає.

Навіть про те, чи я сьогодні снідав. І то добре. Принаймні, не заважають отак лежати й листи писати.

Різдво одпразнував гарно. Без грошей, але не без горілки. У гріх не вліз – не робив усі святки нічого. Бо хоч би й рад був щось поробити, та Біла хата розпорядку дала: Булаха ніде в районі на роботу не приймає. Начальство мене й чаркою вгощає, але на роботу не приймає. Годиться.

А Костомарова я Вам дістану ще. В Санжарах така публіка, що не читає нічого, їй цікавлять тільки вигода й гроші. Ця публіка з її життям і мораллю нагадує мені вічну калюжу, в якій водяться тільки окуні й щуки. Толу треба! Глушить треба! Щоб білими черевами вгору ота риба.

Мене дуже просив Василь, мій шуряк, щоб ми разом з Вами приїхали в Романівку до нього в гості. Він гарний хлопець. Здоров'я своє вграв, а тепер вагарює в колгоспі. Й п'є. Та походили б ми біля Груні¹⁰⁵. Там такі місця мальовничі, що аж геть. А по той бік Груні нашому братові охотиться не велено – і ружжо отнімуть. Там стріляє тільки керівна братія, що ото машини з нолями. До того ж, стріляє круглий год. І не смій перечити, бо в божевільню сховають. Скажуть, ти з ума вижив.

Зауваги щодо вірша слухні. Я його написав експромтом, а потому внесу туди поправки відповідні до суті самих конопель і їх суспільного призначення¹⁰⁶. І взагалі, це тема така широка, що й осягнути важко. В пшениці, в житі багато змісту, а в коноплях? Не менше, здається.

На Казидуба не ображайтесь. Його життя трохи труснуло, він впав на коліна й свідомо не хоче підводитись, щоб ще раз не впасти. Йому цю ідеологію наділила Оксана – і він довольний. Прощайте йому це великодушно, як прощаєте багатьом ближнім. Життя в нас є. Наїстися, виспатися й висратися – і півень зуміє. Але його завтра чирк! – і в борщ. І відспівав своє. І відбудив хазяїна й сусідів.

Оце, здається, і все. Думаю бути в Полтаві в понеділок, 18-го. Мо', грошину якусь одержу. А Ви, може, заїдете до мене, то я буду зранку дома, з 10-ї на базарі у "Вітерці", а ввечері в клубі в кінобудці.

До стрічі! Мишко Булах.

34. Лист від Мілана Ніколіча

Крагуєвац, Югославія, 25 січня 1971 р.

Дорогой Феодосий!

Сегодня получил письмо от Михаила с вырезкой стихотворения о Полтаве (которые Вы перевели) и с предложением опубликовать на украинском языке отдельную книжку моих стихов. Благодарю Вас за все, что Вы до сих пор сделали для меня и что собираетесь сделать.

Мне кажется, что Вы и последнее стихотворение, как и прежние, хорошо перевели. Но ответить на другой вопрос, касающийся книжки, гораздо труднее. В принципе, я согласен с предложением, но считаю, что это дело очень серьезное и ответственное, т. к. я очень уважаю советских читателей. Никто в мире так не любит и не понимает поэзию, как они. Поэтому книжку надо делать серьезно и внимательно.

Прежде всего, меня интересует время. До которого срока Вы должны передать книжку в издательство? В связи с этим, до которого срока я Вам должен выслать стихи?

На счет опубликования книжки в Киеве, я недавно тоже получил предложение от гл. ред. журнала "Всесвіт" А. И. Полторацкого. Суть его в следующем: "Присылай, постараемся что-то сделать". Ваше предложение более определенное и конкретное, но я думаю, что было бы неплохо как-то совместить оба. Короче говоря, я вышлю Вам стихи для перевода, а Вы напишите Полторацкому об Вашем намерении, если считаете, что его помощь будет нужна. Если Вы уже о всем договорились с издательством, тогда, конечно, никому не надо писать.

Вообще, прошу Вас написать мне подробно о всем, а я уже понемножку начну делать подстрочники.

Напишите, пожалуйста, пару слов и о себе, о своих делах. Надеюсь, что мы этим летом увидимся.

С дружеским приветом, Ваш Мілан Ніколіч.

P.S. В письме, в котором А. И. Полторацкий написал мне о том, что существует возможность опубликовать в Киеве мою книжку, он попросил меня выслать ему стихи для его журнала. Среди других стихотворений (которые я перевел буквально на русский), я ему послал и два стихотворения в Вашем переводе на украинский (я их переписал и подписал Вас, как переводчика). Надеюсь, что Вы не будете возражать.

35. Лист від Г. М. Тютюнника

Київ, 27 січня 1971 р.

Добривечір тобі, Федосю!

Добривечір, бо пишу ввечері. Одержав твого листа уже днів три тому, а відповідати спромігся тільки сьогодні – все ніколилося.

Перше й найголовніше: з книжкою¹⁰⁷ все лишається так, як і було задумано. З неділі – про це вчора йшлося в головній редакції – я здаю на машинку решту оповідань, в кінці тижня всю збірку буде передано на рецензію Борі Іллічу¹⁰⁸, а далі – з Богом. Про найменші утруднення чи відхилення мене інформуватиме Коля Стеблина, що обійняв колишню мою посаду. Так домовилися. От.

Був я в Полтаві 7-го січня, заходили з Федором¹⁰⁹ у "Комсомолец"¹¹⁰, і відповідальний секретар сказав, що ти мав би бути, та чогось не приїхав. Тому ми й не навідалися до тебе. Ти ж, виявляється, лежав хворий. А так хотілося побачитися, походити разом та погомоніти.

У Києві тумани, брудні та нудні, і все брудне: сніг, машини, тротуари... у село б. Хоч і там добра мало. Ото тільки тихо та повітря чисте, та вільхи й сосни гудуть уночі.

Дуже прикро, що ти не в Полтаві, прикро, що давлять Андрияшика¹¹¹ (читав?), що в літературі така похмура й сіра атмосфера. Що ж буде далі?

Уклін тобі, дружині, мамі, діткам. Пиши.
Твій Гр. Тютюник.

36. Лист від Б. І. Олійника

Київ, 3 лютого 1971 р.

Дорогий Феодосію!

Пробач, що затримався з відповіддю: лежав у лікарні на стаціонарному обслідуванні, а потім – з ангіною.

Так, справді, Григір¹¹² пішов з в-ва на творчі хліби. Твої справи йдуть по графіку: контролює Коля Стеблина. Завтра зайду до них запитаю: чи треба моя рецензія. Якщо – ні, то буду тиснути, щоб з тобою укладали договір.

З адреси відчуваю, що ти, напевно, розлучився з Полтавою. Ну, що ж – не тільки й світу... Я б, звичайно, радив утримуватись, але й ти маєш рацію, коли скажеш мені – вам там збоку легко говорити. Дай боже тобі здоров'я, а ми вже тут штовхатимемо. Грицько мене запевнив, що книжка повністю відредагована. Перевірю завтра ж!

Обнімаю! Твій Борис Олійник.

П.С. Мо', здибаєшся з Булахом¹¹³, то скажи: хай він мені за-телефонує, А мо', передаси йому: там вийшов путівник "Нові Санжари". Аборигени твердять, що в ній – повно помилок. У Санжарах, у школі є вчитель фізкультури – Бережний (?). Аби Мишко пішов до нього – той би увів його в курс справи. Після чого варто було б дати іронічну рецензію у "Літ. Укр." І мені хай надішле примірник путівника.

Б. Олійник.

37. Лист від Мілана Ніколіча¹¹⁴
Крагуєвац, Югославія, 20 лютого 1971 р.

Дорогой Феодосий Кириллович!

Я получил Ваше письмо, но Михаил¹¹⁵ почему-то не отвечает. Он, наверно, думает, что его главная задача была связать меня с Вами и сейчас ждет результаты. И правда, было очень важно, чтобы мы с Вами чем скорей связались, т. к. нас ждет большая работа. Мне кажется, что Ваше письмо пришло как раз вовремя. И Вы мне многое объяснили.

В Вашем письме для меня самое главное – срок, который Вы мне дали. Я боялся, что Вы мне напишете, что не через шесть, а через месяц или два надо передать книжку в издательство. Конечно, я уверен, что мы ее успеем сделать гораздо раньше осени. Хотелось бы, чтобы наверняка попасть в план издательства на 1972 год (по возможности, на первую половину года). Ждать 1973 год мне кажется долго, т. к. в таком случае и спешить не было бы нужно.

Если я успею, скажем до 1 апреля, переслать Вам все стихи, тогда уже в конце мая или начале июня Вы их могли бы передать в издательство. Предполагаю, что Вам два месяца хватит для перевода¹¹⁶.

Кроме того, я надеюсь, что и товарищи в издательстве постарались бы ускорить дело, т. к. у них, наверно, не бывают часто такие книги (имею в виду тематику, не качество). В связи с этим, хотел бы кое-что сказать Вам на счет Вашего замечания о "городских" стихах. Вообще Вы правы: слишком много таких стихов не желательно помещать. Именно это меня и устраивает как поэта: хочется, чтобы книжка была разнообразней и более "универсальной". Но, кажется, что я все-таки должен сделать какой-то уступок (я рад его сделать), а вот почему. Во-первых, предполагаю, что для советских читателей будут более интересны стихи одного зарубежного поэта о их стране, чем лирика. (Меня тоже интересует лирика зарубежных поэтов, но с

большим удовольствием прочитал бы их стихи о городах моей родины, тем более, если идет речь о целом цикле). Во-вторых, мои стихи о советских городах, по-моему, нельзя буквально воспринимать как будто они обычные дескриптивные путевые заметки. Я их тоже писал как лирику (другое дело – как это получилось), старался обогатить их символами, мыслями, каким-то своим зрением на советскую действительность, на советских людей, на их историю. К тому, я видел и многие другие страны и о них тоже писал стихи, но с другой точки зрения: я коммунист. Я даже думал поместить в книжку (но в другом цикле) и парочку стихов о Париже, Риме, Венеции, Лозанне и т. д., чтобы читатель мог видеть, как я видел эти два вполне различных мира – социалистический и капиталистический. Думается, что так komponированная книга (конечно, и с другими стихами) была бы более весомой.

Я лично думаю, что не будет помехой то, что Вы не являетесь членом Союза писателей. Вы просто можете преподнести издателям уже переведенные (и опубликованные) стихи, чтобы они уверились, как Вы это хорошо делаете. Для них должно быть самое главное качество перевода и сама книга. Но я думаю, что все-таки надо связаться с А. И. Полторацким¹¹⁷, т. к. он сам мне предложил выслать ему книжку, он мог бы очень много помочь. Просто напишите ему, что Вы хотите переводить мои стихи (и что уже переводили), а я Вам написал в ответ, что я согласен, но надо еще с ним (Полторацким) проконсультироваться. Я не хотел бы, чтобы он обиделся, а если Вы ему напишете, он даже поможет.

Что касается других переводчиков (кроме Вас), я думаю, что только несколько стихотворений, переведенных раньше хорошими украинскими поэтами, можно включить в книгу. Даже, если у Полторацкого не будет каких-то предложений. На счет других переводчиков, мы парочку можем дать, но Вам все-таки останется большинство (70–80%). Все это надо, может быть, сделать из-за хорошего сотрудничества с Полторацким, хотя я не против, чтобы Вы были единственным переводчиком.

Раз Вы уже еще ранней осенью разговаривали с издателями, интересно, почему они до сих пор ничего не отвечают. Не собираетесь ли Вы ближайшее время ехать в Киев, т. к. у Вас уже есть что показать? И рассказать. К тому, я через несколько дней отправлю Михаилу новую посылку.

Мое письмо получилось обширное. Дело в том, что я по-русски не умею выражаться кратко и ясно. Не беспокойтесь на счет Вашего русского языка – он отличный. Я, скажем, по-македонски вообще не умею писать!

Искренне Ваш, Мілан Ніколіч.

38. Лист від Ф. Г. Тютюнника

Шилівка, 6 березня 1971 р.

Добрый день, голубе сизий!

Листа твого маю, добре вчинив, що обізвався. Принаймні, уявляю тепер, які клопоти обсідають тебе цілоденно. Коли будеш писати отим всім, що тобі пишуть, то й від мене кланяйся.

Живу, неначе й не живу. Волаю од сивого болю, з'їдаю в сутомі руки – так вільно, отак вогневійно мені живеться.

Закидало мене снігами лихими, никаю ночами вовкулакою шляхом та білим світом, а долі нігде немає. Зрідка хто обізветься, та і я нікому не набридаю. Щось десь загубилося чи принишклося, не бачу просвітку ні в чому й змісту не знаходжу. Все набридло, вичахає душа, налазить сум, як чорна хмара. Старі нездужають частенько – "жизнь моя, иль ты приснилась мне!"

Ото таке.

До Києва не перебираюся до тепла, бо там треба сякий-такий ремонт кімнаті. Але їхатиму звідтам десь у середу. Так що дома буду в четвер. Приїжджай, коли маєш час. А ще проїздили шляхом хлопці недавно (Вінграновський¹¹⁸, Павличко, За-

сенко¹¹⁹), але мене вдома не було. Був і Грицько¹²⁰ раз днів зо три, клопотався і з твоєю книжкою, либонь, уже довів до кінця.

Отже, в понеділок увечері я їду в столицю. В дорозі розвіється туман, проясниться голова, з'являються якісь враження – свідок того, що таки живий.

Вітай дружину з її святом – 8 березня, і маму не забудь привітати, та й лишайся собі при здоров'ї та гарному настрої.

А будеш у славній Полтаві – дай знати. Мо', й стрінемося, пожуримося трохи.

Тисну руку. 6.03.71.

П.С. Кланяються мої старі. Запрошують на молозиво (гут-гут!)

39. Лист від М. П. Булаха

Н. Санжари, 31 березня 1971 р.

Феодосію Кириловичу і його сім'ї – поклін од Мишка.

Тепер: (мо', б і не писав) обидили вірмени. Назвали циганом, а нашу мову – запродавською. І нас, українців, – христопродавцями.

Живу: бідно і багато. Хто як на це дивиться...

Роблю: ремонтно-будівельна бригада Новосанжарської турбази.

Здоров'я: слабість в руках...

Сімейний стан: сам (і надовго).

Думки: погані.

Звертання: пишіть. Про все потроху.

Пишу: (лежачи...)

Ваш Мишко Б.

П.С. Так напишіть, ради бога, хоч п'ятеро слів...

В чім справа? Як здоров'я? Настрій?

(І менше переживайте – пішло воно все...)

40. Лист від М. П. Казидуба

Полтава, 30 березня 1971 р.

Кириловичу, вітаю!

Отже, так. Є дві сенсації. Перша: я в рот не беру спиртного, опріч пива. Поклявся сам перед собою і перед всяким, хто мене знає. Повідомляю і Вам. І не надійтеся, і не сподіваайтеся, щодесь підтримаю. А задля того, щоб пити пиво холодним, придбав холодильник. Тож зможу зачастувати справжнім напоєм.

Друге. Було приливання Тресусика у ресторані "Театральний" в суботу. Трусан¹²¹ теж був. П'яний. Я пив тільки виноградний сік, отже, мав можливість чути усе твердим вухом. Зайшла мова про Вас. Так Трусішкін сказав за столом, що Роговий – поліцей, я це достеменно знаю, мовляв. Ось так. Як бачите, про Вас не забуто.

Той, хто вчора лашився, сьогодні ллє бруд. Так – завше. Було, є, буде. Більше новин нема.

Будьте!

М. Вереміяка¹²². 30.03.-71 р.

41. Лист від М. Ф. Стеблини

Київ, 31 березня 1971 р.

Федосько, дорогий!

Радий я, що ти написав мені. Відчуваю, в який млин ти потрапив і, видно, трохи вішаєш носа. Не треба. Будь дужим, моцним.

Твоє дитя ("Задумані вікна"¹²³) стоїть в основному плані випуску літератури на 1972 рік, і ніяких сумнівів щодо цього бути не може. З передруку Гриць¹²⁴ недавно поклав мені в стіл час-

тину, а решта ще чи в нього, чи в друкарок (з'ясую, коли він зайде чи подзвонить).

Угоду можна буде складати з тобою, очевидно, тільки восени, коли аж за третім заходом план буде остаточно затверджений в ЦК ЛКСМУ. Щодо тебе змін не буде. Вислати тобі третій примірник зможу тоді, коли все передрукується. В плані стоїть 6 аркушів, тобто чистого авторського тексту 150 стор.

Федір¹²⁵ сьогодні дзвонив. Він поїхав назад у село, бо, мовляв, обезгрошився.

Григор, очевидно, не поспішає здавати твою "решту", оскільки нині рукопис в роботу одначе не йтиме. План 1972 року ми починаємо виконувати десь із серпня 1970 р. Все ж, я Григора підштовхну.

Тримайся там. Пиши.

Твій Мик. Стеблина.

42. Лист від М. П. Булаха

Н. Санжари, 9 квітня 1971 р.

Доброго дня, Феодосію Кириловичу!

Із благовіщенням вас і ваше сімейство.

Вичитав листа Вашого та й думаю. А думаю сам про себе. Невтямки мені, щоб ото Уст..., Трус..., Каз...¹²⁶ ради того, аби дірватися хоч на півдулі влади, могли запривселюдно бевкати катзна що.

Тепер буду писати по-людськи...

Живу, як живеться. Ні погано, ні гарно. Буржуазія кругом і довкіл – аж гуде. Клянусь господом-богом (а війна именно буде!), піду в партізани або в поліцію.

Дуже погано, що нічого не пишу. Ганьба. Ходяча, між іншим.

Ще, Феодосію Кириловичу: мені загрожує тюрма. Думаю, що витримаю. Про інші події повідомлю. Вельми прикро, що в

п'ятницю не буду в Шилівці. А дуже хотів би Вас бачити шуряк Василь. Що не лист – то й про вас згадує.

Багато є про що писать, але ж всього не перепишеш... Живіть, дай боже Вам здоров'я і бадьорої думки (не читайте оцього рядка нікому: і х... кладіть на будь-кого, хто посміє запосягти на слово Гончара, Гуцала, Дрозда, Тютюнників, Рогового). Заробить грошину можна будь-де і коли треба, а залишитись собою, то вже задача на всі сто запитань.

Щиро Ваш Мишко Б.

43. Лист від Мілана Ніколіча

Крагуевац, Югославія, 18 квітня 1971 р.

Дорогой Феодосий Кириллович!

Считая эти стихи, которые сегодня отправляю, я Вам до сих пор отправил, кажется, больше половины будущей книжки. Постараюсь до конца апреля (самое позже первых дней мая) отправить все. Я думаю, что Вы сможете все перевести в мае и, если надо спешить, могли бы книжку передать издателям в июне, так, чтоб наверняка поступила в план на 1972 год. Если не надо спешить (до осени), в таком случае и Вы могли бы медленнее переводить и летом кое-что вместе со мной еще посмотреть.

У нас, кстати, бывает и так: передаешь книжку, чтобы внести ее в план, а потом понемножку выбрасываешь и добавляешь.

Некоторые данные находятся в моем письме Михаилу (чтоб не повторять их). И если включите в книжку эти переводы других переводчиков (а надо, по-моему), Вы все-таки останетесь главным переводчиком. Включите их чем скорей, чтобы в любой момент у Вас, если потребуется, уже была какая-нибудь книжка, пока я Вам не вышлю все.

Михаил пишет, что Вы все переведенные стихи послали в "Всесвіт". Хорошо сделали, т. к. Полторацкий Вам написал, что он уже собирался кое-что опубликовать, но Захар Гончарук тянул с переводами. Ответили ли Вам что-нибудь?

Я знаю, что будут стихи, которые Вам будет трудно переводить. Но, я надеюсь, что Вы (а также и читатели) найдете в них какой-то смысл, что и эти "трудные" имеют свое поручение. Некоторые мои стихи, может, звучат Вам странно, может, не соответствуют вкусу советского читателя. Но разница между мной и советскими поэтами, кажется, не в сути и идеях, а немного в форме. Самое главное, чтоб они не были абстракционисты, далеко от жизни, человека и настоящих проблем. Поэзия (и искусство вообще) должны служить определенным целям, прежде всего народу. На Западе и у нас это не так, к сожалению...

Жду писем! Ваш Мi Nikolic.

44. Лист від М. В. Шевченка

Чернігів, 20 квітня 1971 р.

Добридень, Діду!

Ото одержав Вашого листа, писаного ще в Бориспіль, за якого, кланяючись Вам, щиро дякую. Почав був писати відповідку, так заграли "подйома" – не закінчив. Списав тільки вірша (спасибі, що не забули моє "пописывание") та й залишив у роті, вкладу разом. А поки що трохи про себе і за службу. Якщо по Вашому, теж думаю по колгоспному, бо тут все вельми схоже на колгосп (навіть наряд такий, як в колгоспі, щоранку дається). Здоров'я теж воляче. А от "давлення" міряв давно, не знаю, як воно зараз, бо молодиця моя давненько була.

А зараз оце ніч. Перед паскою. Вже година великодня пройшла. В порядних церквах відьми вже батюшку за поли посми-

кали. Вранці добрі люди будуть святкувати. А мені, думаю, не вдасться. В Борисполі б то я не впустив такої нагоди, а тут... Режим не той. Служимо по правилу: "Ви рядовий? Почему не стоите по стойке "смирно"?"

Новин літературних не знаю майже ніяких. Оце проглядав "Вітчизну"¹²⁷, чув, що вийшла "Криниця для спраглих" Івана Федоровича¹²⁸. Поки-що не бачив її, бо не був у звільненні, а в нас є тільки "военная книга". Та ще надбав, що Ів. Зуб хвалив М. Булаха за горезвісне "Було й нема" та "Останню шибеницю Гонти". Оце й усього. Кисельова мені так і не дістали. Бо виявився той "товарищ солдат" хамом. Що я йому вчасно й заважив, зіпсувавши до того ще й кар'єру служби.

Оце надсилаю вірша. Ще толком не причесаний, як любить говорити "мій любий півредактор "Прапора", де з Вашого листа довідаюся, відмовили Вам будь-що друкувати. Якби міг, скасував би таку відмовку, але... Але... Так про прохання. В такому дусі і на такому рівні під заголовком "Іду з низин" назгрібав я шт. 30–40 віршів. Та із 30–40 під рубрикою "Рознімблення". На свою голову. Тепер сиджу – думаю, куди б його потурить? Підкажіть. В "Прапор" не хочу, почитавши книжечки М(ихайла) К(азидуба) та Б(ориса) Ч(іпа). А куди можна – не придумаю. Мо', в "Молодь" чи "Дніпро", чи "Рад. письм."? Куди б Ви радили? Чи нікуди. І які їх адреси, коли знаєте? Знаю, що чимало віршів одержить вето, але щось та буде ж. Це інколи так думаю. А інколи здається, що нічого не потрібно воно й на стільки. Як зрячому проводир.

Відчуваю, що нічого путнього не напишу, то хіба ще здоровлю Вас і дружину та й матір із святками та бажаю провести їх отак весело, щоб небові було заздрісно. А з цим і до побачення. Тисну Вашу колгоспну руку. До продовження бесіди в роті (через 13 годин).

М. Шевченко.

45. Лист від Мілана Ніколіча

Крагуевац, Югославія, 16 травня 1971 р.

Здравствуйте, Феодосій Кириллович!

Я был 10 дней на театральном фестивале в г. Прищине (200 км от Крагуеваца) и когда вчера вернулся, застал Ваше письмо и вырезку с моими стихами. Кажется, что перевод очень удачный. Вообще, я думаю, что вы не плохо делаете это дело и поэтому считаю, что, в конце концов, нам никто больше и не нужен. В книжку, значит, поместим только те переводы других переводчиков, которые раньше опубликованы в "Всесвіті" и "Літ. Україні", а переводчиком стихов, которые я Вам до сих пор посылал, будьте один Вы.

Вы пишете, что долго от меня не получали известий. Это, наверное, недоразумение, т. к. я уже начал волноваться – почему от Вас и от Михаила¹²⁹ нет никаких известий! Вернее, я в апреле месяце написал Михаилу три письма и в каждом из них были стихи с подстрочниками, а в одном из них и письмо для Вас. В Вашем письме нет подробных известий о том, что Вы (т. е. Михаил) получили все посланные мною "порции" стихов, так, что меня это волнует.

Вот и список: 5 апреля отправил 8 стихотворений, 19 апреля – 7 и 28 апреля – 11 стихотворений. Из Вашего письма не видно, что Вы получили последние две из этих "порций". Напишите, пожалуйста, срочно об этом.

Кроме того, Михаил мне долго не писал. Может быть, он получил, но еще не отправил Вам? Он, может быть, не находится в Полтаве (писал мне, что уходит из редакции). Кстати, я ему неделю тому назад послал пластинки, о которых он просил, и написал одну открытку.

Не знаю, в чем дело?

По-моему, я должен послать Вам еще 10–15 стихотворений и тогда будет (считая переводы Гончарука¹³⁰ и Тельнюка¹³¹) свыше 60 стихотворений. Я пытался в Прищине сделать подстрочник, но не удалось – был очень занят. На днях сделаю и

пошлю этих 10–15 последних стихотворений. Не знаю только, что делать, если Вы вообще не получали две посылки (всего 18 стихотворений), т. к. будет очень сложно их отправлять.

Украинскую периодику (почти все лит. журналы) регулярно получаю. Но у меня к Вам другая просьба. Мы с поэтессой Десанкой Максимович получили заказ от одного нашего издательства перевести книжку стихов Леси Украинки. Поэтому прошу Вас послать мне такую книжку, но, по возможности, – на русском языке! И чем скорее, пожалуйста. Также, я согласен с Вашим предложением перевести мне что-нибудь с украинского языка. Я еще раз посмотрю последние журналы, которые получил, и если что-нибудь выберу – напишу. Есть и где это опубликовать. Я уже много статей из "Лит. газеты" перевел и опубликовал.

Летом, конечно, обязательно заеду в полтавские края, чтобы поговорить с Вами и полюбоваться красотой украинской природы...

Пока все. Пишите.

Ваш Мілан Ніколіч.

46. Лист від М. В. Шевченка

Чернігів, 31 травня 1971 р.

Доброго здоров'я, Діду!

Одержав Вашого листа з досить невтішними вістями. Спасибі. Оце відразу даю відповідь, бо в мене часу куди більше. А хочеться швидше сказати, аби в душі не закисло.

Про Булаха. Він писав Вам кілька листів (так інформував мене), але відповіді не одержував. Певно, були охочі до читива, бо до Вас, як чую, не доходили листи. Я одержував, бо листувався ми через посередника.

Ось одержав від нього листа. З Оржиці¹³². Там він працює літпрацівником. Гадаю, це не одне з найкращих місць, бо там

зібралася бакальна братія: Кузуб Микола (великий охотник випити, а коли на Мишків рахунок випити – особливо. ...Хитра бестія), Дмитро Павлович (зам. редактора, колишній зав. відділом листів Н. С. газети. "Та так!"), М. Б. Отож, хто зна, як воно буде. Про Бориса Олійника не пише нічого. Певно, не було.

Про Левіна¹³³. Про цю групу я чув ще в 67 році. Мене теж туди приписували і випитували, чим вона займається. Кат її зна, чим вона займається, бо я був на її засіданні в ДК тільки раз, нічого не знаючи, що воно, як. Подививсь – дитяча забава в читанні дурних спроб. І більш не з'являвся туди. А то потім дізнався, що то окрема група. Керував нею якийсь Черник, а засновував Б. Левін.

Про М. Казидуба. Навіть говорити не можу, що за таким чесним словоплином така хамська мародерська душа. Зрозумійте, згоден, що заради вигоди може лащитись до слимака, але оце навіть зараз здається неймовірним. Бо ж який х.., як не він, найбільш, найдосконаліш знає, що то провокаційна витівка. А чи не наклепав то хто бляшаних рибок на обох разом? До нещодавна ми листувалися, але він писав лиш про те, що Ви не озиваетесь. Та ще про те, що часто друкується (з насолодою тут).

Але не біда. У всякого плоду свій смак і якості, а відповідно й призначення: одне їдять, іншим отруюють, а тим, дивись, лікують. Всякий по-своєму відомий: чемериця й деревій. Тож нехай і буде "всякому своє". А право ми таки маємо на життя, геть не право, а обов'язок. Зуміти б жити відповідно того. Схрещення ж відповідні були від петикантропів і будуть до згину. Інакше й не можна. Та це ви краще мене знаєте.

Можливо Б. О. й говорив, що рукопис в нього. Я послав по одному екземпляру (неповному) Б. О.¹³⁴ і А. Ч.¹³⁵. це під переполах з М. Б.¹³⁶ Посилав не рукописами, а як корзини, щоб вибрали для друку. Папки були в роті. Я не буваю там неділями. Отож і попросив хлопців, щоб ціляком вислали. Хотілось таки допомогти М. Б. А це вияснилось. Поема в відбій. Отож, як буде час – повернуть. Щоправда посилали з повідомленням, так з Києва прийшло, а з Харкова – катма. Видать, Чернишов в обиді.

Як живу? Гидко в цілому. Жду. Чого? 5-го. Світлани. Повинна прийти. Не знаю, як воно в нас буде. Щось не туго клеїться. Думав, що своє щастя втрапиш, хоч їй принесу щось, але, видно, така "жертва" не вельми зрадує і її, і мене. Та якось буде.

Потім жду демобілізації. Жахливо хочу почути живе слово, щось крім "подьйом", "отбой" і "смирно". Лишилось 5 місяців. Щоправда, в нас не дуже й туго. Ось я загорів, як той, що лінується в Америці. І чую себе добре фізично. Але...

Ну, гаразд. Всього найкращого, чого можна чекати. Буде часина – пишть. Не звертайте увагу на ту дурну видумку. Без неї жити є чим. Аби здоров'я. До зустрічі.

Ваш М. Шевченко. 31.05.71 р.

47. Лист від М. П. Булаха

Оржиця, 4 червня 1971 р.

Феодосію Кириловичу – моє тепле здоровлення і клечаний поклін!

Отже, я жив-здоров, бадьорий, наче ще не висушений верболозовий обруч, і кріпкий, як арештантська онуча. Пишу вам із землі Оржицької, щедро оплаканої її живим небожем Юрою Андрющенком¹³⁷ в його сонетах, відкарбованих прямо на машинопис. Як я тут опинився?

Було, пристебнули мене в Санчарах. Та не в жарт, а бачу, діло вернуть дебело, як римські кардинали, а то й ще краще. Нацькували Тоньку, щоб вона підняла дебош за аліменти, а воно ж, дурне, й клюнуло на словесну наживку ворогів. Їм того й треба: зразу посадили за ґрати трьох моїх друзів, "ако злосних алименщиковь", щоб я, знаця, не драв хвоста к сонцю. Потім погукали й мене, підсунули бомагу й кажуть – розпишись. Читаю, а там і пописано, що коли я не погашу боргу в сумі 110 крб. і 94 коп. до 15 травня ц. р., то буду в каменоломні. Я підписав це діло, подя-

кував за пильну увагу, потім продав кухонний стіл за п'ять карбованців і рушив у мандри. А 17-го вже робив літературним рабом в Оржиці в газеті. Мене й тут знайшли, але було пізно. Я сказав, будьте ласкаві й не заважайте працювати.

Живу зараз якраз так, як цього вимагає доба: полю буряки, пишу все, що затребують, п'ю пиво з таранькою без вихідного. Дуже рад, що втрапив у рибний край, це для мене підходить якраз. Тут же й Дмитро Павлович, а він в мене вдався: як понатужитись, то й понатужимось. А вже як і біля чарки доля нас зведе, то на другий день прощання свого не пам'ятаємо обидва. Завтра – клечана субота, а ми будемо "качанисту" полоти. Так загадано, бо, бач, ми ще не доросли до того, щоб самому знати, а що ж таки треба робить в клечану суботу... То-то й воно, ще раз треба Мономаха, щоб загнав оцю Русь в Дніпро аж по самі очі, а не по коліна. Може б, і запам'яталося дещо хоч століть на трое-четверо.

Не пишу зараз нічого. Не пишеться й квіт. І не читаю нічого – каганця нема, свічка вчора згоріла, так я завалився спати. Пишіть мені прямо на редакцію. Будьте! Ваш Мишко Булах.

48. Лист від Мілана Ніколіча

Крагуєвац, Югославія, 11 червня 1971 р.

Дорогой Феодосий Кириллович!

Ваше последнее письмо показалось мне как-то странным. Вы, наверно, очень, спешили или, просто, у Вас для меня не было хороших известий. Вы свое письмо даже и не окончили! Но, может быть, все это мне кажется, может быть, я ошибаюсь.

Три последние посылки Вы получили с большой задержкой. Я не знаю причину, но предполагаю, что это так получилось из-за переселения Михаила?

Вы пишете, что Гончарук "не хочет ничего и никого". Одгадать это Ваше предположение не так просто. Значит ли это, что

Гончарук ответил Вам на Ваше письмо, написал, что он "не хочет ничего и никого"? И что это именно значит? Он, наверно, это и объяснил более подробно. Кого он не хочет: меня или Вас, или обоих? Или что-то третье?

Если это так, то это очень меня удивляет. Я такого Захара Гончарука не знаю. И разве мы должны опоздать на 1972 год только из-за этого? Если Вы переведете все до конца августа (а я надеюсь, что успеете), тогда все-таки что-то получится. Кроме того, уже в июле я буду в Киеве и, может быть, тоже смогу что-нибудь сделать, т. к. у меня там есть друзья среди писателей, а там и Полторацкий, который обещал помочь.

Я собирался послать Вам еще одну последнюю порцию стихов, но теперь не знаю, что делать? Вы пишете, что не знаете, когда займетесь переводами тех стихов, которые уже находятся у Вас. Почему не знаете? Может быть, на самом деле что-то изменилось в нашем плане и Вам неудобно об этом мне писать? Прошу Вас написать мне все.

Хотя я в июле приеду, прошу Вас послать мне стихи Леси Украинки, т. к. они мне срочно нужны.

Жму Вам руку! Ваш М. Ніколіч.

П.С. Узнал, что у нас (в г. Новый Сад) есть журнал и газета на украинском языке, т. к. в этом районе (Воеводина) живут украинцы. Но пока не знаю ничего подробнее. Постараюсь все кочнить и надеюсь, что Ваши переводы появятся и у нас.

Знаете ли что-нибудь насчет стихов, которые Вы послали в "Всесвіт"? Хотя Полторацкий больше не является редактором, он мог (и сам хотел) их поместить в журнал, ведь Вы их давно отправили. Михаил мне писал, что некоторые стихи опубликуются в "Ком. Полтавщини", и то верно. Кстати, он мне давно не писал (не знаю, получил ли мой пакет с пластинками?).

М.

49. Лист від М. П. Булаха

Оржиця, 11 червня 1971 р.

Здрастуйте, Феодосію Кириловичу!

Вельми вдячний Вам за листа й добрі слова, бо воно трохи було й на нудьгу потягло. Знаєте, дивляться як на пошту коняку й поганяють, кому тільки моча в голову шибоне. Ще й мовчати доводиться, бо треба. Та кат з ними, якось вимовчу уже "отой срок", що треба.

Прикро, що не буваю ніде між товариством. Вже прикидаю в думках, куди б його рвонуті далі, хоч, к приміру, на наступне літо. Тут моя душа зараз спокійно спочиває, нервів тратить ні на що та й для чого. Гумор – то чи не найголовніша пожива, як на душі все черенем гіркне, – то я на все дивлюсь крізь пальці. Хіба його важко зробити так, як тобі иминно кажуть? Ні, а то ще й легше. Бо як сам подумаєш, мізками прикинеш, то, дивись, натрапиш на такого сирового висновка, що і чуб на дибі стане. А як хтось за тебе подума та ще й по циркулю щоб, а тоді тобі "команду спустить", то ото так, Михайле, й роби... Може, переиначишся, бо осточортіє ж щоденне відгавкування. Тільки тут так втягся до цього всього, що аж не зовсім весело стає.

Завтра о 5-й ранку, а це буде передвиборна субота, я буду проявляти батьківські революційні завоювання на кукурудзі. Полотиму її, значить. Рано так того, щоб сонце не пекло, – так і сказано. Не знаю, чи хто з отих ведмедів читав Чичвянсько-го¹³⁸, а майже по його, виходить. Добре.

Зараз вже надвечір'я. На службі я сам. Демократія, значить. Та й вранці не було пошти нікого. Хтозна, де публіка. Без неї-то й краще, але ж не знаю, що робити – директиву чи, правильніше, команду б спустив, та й іди собі на Сулу¹³⁹ чи в погріб горілку пий, щоб тебе чернява не бачила...

Прикро, що я не задержав отих листів, прикро. Але ж хай і братушка натішиться, а мо', гривеника якого дадуть чи произведуть в лакеї та ще й ліврею нову дадуть. І те треба.

Листів не маю ні від кого. Та й не хочу якоїсь словесної поблаги.

Рад за Бориса¹⁴⁰. Ото матиме якийсь притулок хоч для дітей, якщо вже самого доля десь розпатрошить. Сам був у плену в приймах, то найбільший моральний і душевний концтабір, якщо відкинути опріч в'язницю, Воркуту й кар'єр. Хай жие!

Бачив тут Мирного¹⁴¹. Він мені чогось нагадує именно того, що я повинен зустріти в майбутньому, коли людство перестане бути людством, а зграєю чи тічкою двоногих слимаків, які матимуть єдину здатність прилипати всією ганебною пікою до будь-якої влади. От щось є в нього чисто своє, безповоротне для нормальності, чисто таке, як подобається комендантові бабського гуртожитку. Та чорт з ним – і приплівся він мені на думку.

На здоров'я не скаржусь. І сон сниться більш-менш не страхливий, принаймні не жахаюся серед ночі, а таки сплю.

А не пишу ж нічого, їй-богу. Аж самому на себе трохи сердито. Окрім того, що кажуть. Так що бачите, я пошти молодець.

Оце, здається, і все. Піду десь погуляю, бо ще сонце високо, а каганець горить погано, читати нічого та й не хочеться. Ледачію потроху, мабуть.

Добре: бувайте здорові!

Пишіть на ту ж адресенцію, мо', й одержу.

Поклін братству.

До стрічі. Щиро ваш Мишко.

50. **Лист від Мілана Ніколіча**
Крагуєвац, Югославія, 15 червня 1971 р.

Дорогой Феодосий Кириллович!

Несколько дней тому назад я Вам отправил письмо, а вот уже понадобилось написать Вам еще одно, короткое.

Дело в том, что я получил почти одновременно два письма (из Москвы и Ленинграда), в которых просят у меня стихи для

журналов и, кстати, предлагают разговор о возможности опубликования отдельной книжки на русском языке (значит, наподобие предложения, которое полгода тому назад сделали мне Вы с Михаилом).

Конечно, я не могу сразу же реагировать на эти предложения, т. к. мне теперь некогда (опять!) делать подстрочники и печатать все вновь на машинке. Я только ответил, что обо всем договоримся, когда я приеду в Москву и Ленинград этим летом.

Поэтому у меня к Вам просьба сохранить до моего приезда все подстрочники и подлинники и передать их мне. Таким образом я сэкономлю время и мне не придется опять делать одно и то же. Но Вы мне об этом напишите, чтобы я знал, могу ли считать с этим.

Я думаю, что эта новая возможность (опубликования книжки на русском языке) не помешает нашему плану, ведь мы наше дело уже почти окончили, а то дело только начинать, если вообще (кроме журналов) что-то получится.

Жду ответа на это и на предыдущее письмо.

Ваш Мілан Ніколіч.

П.С. Из Москвы писал мне Леонид Рогачевский,
а из Ленинграда Борис Бурсов¹⁴².

51. Лист від Я. І. Шутька¹⁴³

Полтава, 10 липня 1971 р.

Дорогий Феодосію Кириловичу!

Як там процвітає Ваша сільська ідилія на лоні рідної Устимівки? Давненько вже ми не бачилися, і хотілося б поговорити, як колись. Думаю, що якось зустрінемося в редакції.

Тепер про давню мою обіцянку. Ще в травні я передав Пилипу Дмитровичу¹⁴⁴ підшивку "Всесвіту" за II-гу половину 1927 року. Потім я бачився з ним, – він сказав, що дав читати редактору. Отже, коли приїдете в Полтаву, спитайте, будь ласка, Ба-

банського або редактора – я їм сказав, щоб підшивку передали Вам. Читайте її хоч і до Жовтневих свят, а потім я зможу дати ще підшивку ж-лу "Нова громада" за 1928 рік.

Чув, що Ви видаєте книжку в "Прапорі" – щиро поздоровляю!

Недавно вийшла в Харкові і моя книжечка "Поклик літа". Може, взялися б написати рецензію в "Комсомолец"¹⁴⁵?

Щиро вітаю Вашу дружину, всіх домочадців!

З побажанням всього доброго, Яків Шутько.

10 липня 1971 р., Полтава, Жовтнева, 26, к. 34.

52. Лист від Мілана Ніколіча

Харків, 16 липня 1971 р.

Здравствуйте, Феодосій Кириллович!

Приветствую Вас из Вашей Украины, которая осталась таковой же, какой я ее знаю с первого моего приезда: питомой, широкой, теплой, гостеприимной.

Я здесь проездом (спешу в Москву), но где-то в августе обязательно вернусь на Украину, заеду в Полтаву, чтобы побольше познакомиться с ней, с окрестностью, с памятниками и историческими местами, с людьми, чтобы повидаться с друзьями. Надеюсь, что тогда и мы с Вами встретимся и поговорим.

Очень жаль, что с моей книжкой так получилось. Конечно же, я знаю, что это и для вас не очень приятно, но позволяю себе сказать, что для меня это все-таки неприятнее.

Повторяю Вам свою просьбу: перешлите мне, пожалуйста, по возможности сразу, мои подлинники и подстрочники по адресу: Бельчанский И. А., ул. Свердлова, 169, кв.12, Харьков-34.

Заранее благодарю Вас!

До встречи у Вас на Полтавщине!

Жму Вашу руку. Ваш Milan Nikolic.

53. Лист від М. П. Булаха

Оржиця, 16 липня 1971 р.

Здоровенькі будьте, Феодосію Кириловичу.

Справно листа Вашого отримав, та з нього вичитав усе-таки бадьорий настрої Ваш і сам став на хвилю-дві ніби аж дужчим. То велике, ма'ть, діло – настрої. І балалайка, як струни в неї геть зів'януть, не в змозі викресати із своїх дерев'яних грудей такого звуку, щоб хоч собаку сусідського на виття спонукати...

Отож і я, як той пес. Реп'яхів зубами не вискубаю, а потім думається: нащо, адже то й не пес, якщо на ньому не начіплялися реп'яхи. Вони для бродячого пса, як погони для генерала у відставці: подивитися, а вони своєю штучною позолотою зареочуться: "Що, дослужився, х.. бичий?"

А об тім міркую. Поки що не писати нічого. Не страшно того, що ходять і винюхують, провокують, ні. Страшне моє перелицювання. Для мене страшне. І не таке вже й страшне, як ганьблिवе.

Перечитую Вінграновського:

Тут жовч – не жовч. Тут жовч – і та мажорна
На звуках ніжності з мережі у мережу.
Убрання в мову, як в одержу,
Тут не ганьба, не жах, а норма!!!

От я й мислю, так воно чи ні. Під час, думається, що, мо', й не так, але правдоподібно щось та є. І не в цьому суть, нам доказують, нашого земного ества, а в чомусь духовному. Отут вже й настає злам в теоріях Маркса й Гегеля. Ми всі марксистки (отже, й матеріалісти), а змушені вірити в ідею, а не в шматок хліба, в свої штанці, фартушок, сорочку і т. ін. Отут і впливає наконечник гострий "ізм"...

Але я бадьоро себе чую. Казімір Ярошевський [співробітник КДБ. – Ю.Р.] – то вірний страж тії бадьорості, – він тут мешкає,

і пили разом. Не знаю, що це кому дасть в майбутньому, але він мене пізнав зразу, хоч ніколи й не бачив зроду. Так, мабуть, треба.

Спав я в Оксани Казидубової. Позичив у неї 5 карбованців на проїзд і пропив із Свириденком і Островерхим¹⁴⁶. А Мишко-ві я віри не йму – про це я йому не казав, але Вам говорю. Не йму – й квит. Хто дуже клянеться – той дуже бреше (Сократ). Стрінемося, то й поговорим, бо в письмі хіба його все обтямкнеш...

До стрічі!

Ваш Мишко.

54. Лист від М. П. Булаха

Оржиця, 4 серпня 1971 р.

Феодосію Кириловичу, дня Вам доброго!

На цю адресу не пишть. Я обізвусь. Поклін всій сім'ї. До стрічі. Ще: привіт Вам од Василя з Харкова.

Щиро Ваш Мишко Б.

55. Лист від М. В. Шевченка

Чернігів, 23 серпня 1971 р.

Доброго здоров'я, Діду!

Оце із добрим улежаним привітом до Вас із рекрутщини. Надумався. Відчуваю, що і в Вас на душі гидко, і в самого, але пишу. Листа. Егоїстичні закладини підказують, що спочатку треба похвастатись собою. Жию! Жду! 3-го листопада пере-ріжу фінальну стрічку. Та оце, виходячи з того, що на лаву го-туйся, а на зиму сій, подумую, де ж його і що продавати своє після служби, щоб мати оті засоби? І зоотехніком не вельми мені світить, і в "Комсомольці" теж. Перше: там, певно, і міс-

цини катма, а друге: з ким же працювати, жити там із ким? Чи майнуть в район кудись? Як Ви думаєте? Чи, мо', десь якусь іншу службу чули?

А як живете? Що є нового? Кого бачили? Що чували? Я нічого. Оце кілька днів тому М. Казидуб написав. Такого нічого нового, але написав. Бо я вже давно одержував листи. М. Булахник за характерних тільки для нього обставин. Одержав я від нього листа тижнів 3 тому отакого змісту: "На цю адресу не пиши. Твій М.Б." Дослівно за текстом. Більш сигналів не було. Чернишов сповістив, що через місяць після того, як я послав, одержав рукопис і після зник. Цей по-своєму. Мовчки зовсім.

Була в мене Світлана 7-го і 8-го. Правда, я з 7-го на 8-е був у готелі, а 8-го до обіду в роті: кроси бігав. Це було "дуже потрібно", майже в необхідь командирові, тому 8-го відпустили мене з обіду.

"Прометей, або Життя Бальзака" прочитав. Чудова штука пізнавального плану. Зараз, нічого з Ваших рекомендацій не знайшовши, читаю самого Бальзака. Ось прочитав "Шагреневу шкіру", "Пошуки абсолюта", кілька новел.

А збайдужів жахливо. Щоправда, в такому стані я як безп'ятий Ахілес. Але нудно. Та, гадаю, все скоро мине. Палю люльку. Тепер в мене їх дві: сам зробив і Світлана подарувала до мого дня народження. До речі, вітаю і Вас із таким, якщо в ті ворота. Здається, він у Вас десь на оцих днях. Якщо у вересні¹⁴⁷ (в мене гидка пам'ять), майте мої побажання (усі найкращі) на далі, про запас.

До зустрічі. Привіт дружині, ще, кому треба.

Ваш М. Шевченко. 23.08.71 р.

56. Листівка від Мілана Ніколіча
Одеса, 27 серпня 1971 р.

Дорогой Феодосий Кириллович.

Благодарю за все, за то, что Вы мне помогли узнать больше Вас – доброго и необычного человека!

Ваш Мілан Ніколіч.

57. Лист від М. П. Булаха
Сакалівка, 4 жовтня 1971 р.

Феодосій Кирилович, доброго вечора!

Чому вечора, а тому, що такі вечір. Сутінки, одним словом. Це в Сакалівці¹⁴⁸. Та воно, ма'ть, і в Устимівці¹⁴⁹. Ще й холодно – на те ж воно й осінь, до Покрови кілька чисниць.

Отож я замовк був, бо сказано було так: "Можеш завтра піти й получити роцьот". Днів за десять перед цим в коридорі було процитовано 14-й розділ з моєї поеми "Осли", яку я давно спалив. Потім зі мною шеф гомонів щось за політичне недовір'я – не второпав я нічого (тоїсть, второпав та трохи запізно, але це не страхає). І опинився в Сакалівці. Вчора збирав на полі картоплю (дядькові вділили 4 рядки, а тітці 3. А мене дядько й питає: "А нах... ж його возз'єднували, як тепер обратно ділять?" Я нічого не придумав, щоб якось одказать). І завтра буду.

Як приїхав у Сакалівку – захворів. Десь застуди якоїсь дістав. А потому був Мишко із Запоріжжя та й не сам, а з дружиною. Попили трохи і поїхав. А мене тітка вблагала пофарбувати бляху на хату, бо тече, та картоплю вибрати дома (а це вже й до колгоспної дійшло), та качани виламать, та буряки вирвать, та вже двічі відпас череду (втіха дуже гарна, бо вже аж город-

ським мов би став). І так не був ось скільки годів, щоб відпочити на домашній роботі, бо їх денно не бачу – тільки вночі, та й то прихватком.

Після картоплі болять ребра, шкура на животі й хребет. Більше скарг ніяких на здоров'я не маю. Хотів би Вас бачить тут – я ще й зараз сплю на сні (та й спатиму там днів 12–17 – хіба міліція збуде). Візьміть відрядження в Миргород¹⁵⁰ – автобус їздить аж в село. В мене є одна гарна книжка. Та й взагалі їдьте на тиждень.

Дуже добре, що я знову почав писати, бо в Оржиці я написав всього один вірш.

Ще одне (найголовніше, як кому, і наймізерніше, теж як кому): в мене немає грошей. На цигарки і на конверти є. Але вже два місяці боргу по аліментах – не викручусь. Може б, ви позичили – оддам хоч і не зразу. Взагалі, винайдіть час і приїдьте, погомонимо. Бо, знаєте, бомага біла, а в Сакалівці – вечір...

Ваш Мих. Булах.

58. Листівка від Мілана Ніколіча

Крагуевац, Югославія, 6 жовтня 1971 р.

Здравствуйте, Феодосий Кириллович!

Я должен был взяться за дело и поэтому, не написал Вам сразу. Получили ли мою открытку из Одессы? С поэтессой Десанкой Максимович уже перевел книжку стихов Леси Украинки, и она вскоре выйdet. Как наши и Ваши дела? Еще раз благодарю за внимание, за все. Пишите!

Обнимаю. Ваш М. Н.

59. Лист від П. П. Ротача

Полтава, 21 жовтня 1971 р.

Феодосій Кирилович,

даруй, що відповідаю з запізненням. Причиною цього було моє відрядження за межі Полтавщини, з якого я повернувся позавчора. За два дні знову пропонують їхати: кепські справи з набором слухачів на підготовче відділення. Може, з Вашого села є кого послати? А я втомився, запустив свої справи – світ немилий...

Листа твого прочитав двічі, він якось порадував мене. З почуттям суму згадав про той короткий, але приємний період, коли ти тут працював і можна було перекинутись з тобою словом, узнати що-небудь. А тепер глухо навколо, мов би стіна звелась...

На жаль, не знаю певно, кому належать слова про вогонь і попіл¹⁵¹. В різних варіаціях чув їх не раз. Підписуй просто: афоризм – і помилки не буде. Нагадують ці слова дещо відоме Лесине: "Коли я вмру, на світі запалає покинутий вогонь моїх пісень".

Питаєш про новини. Де ж я їх візьму. Ніхто не пише, не дзвонить, ніхто й на поріг не потикається. Не знаю нічогосінько й про Тютюнників. Їхав оце через Шилівку (на Ромни), подивився на садибу Федорову та й годі. А Григір ще влітку казав, ніби мають його в "Дніпро" (видавництво) забрати, а чи сталося це – не відаю.

Про тутешніх писателів можу повторити тільки те, що знаю з преси, а більше – вибачай. Якось зустрівся Чуча і – диво! – не обминув, подав навіть руку і став питати, як працюється в інституті. Літератором він мене не вважає, то й не питав про це.

Твоя рецензія на книжку Шутька мені не здається перебільшенням. Остроушка хоч і занесли до молодих "подаючих надєжды" критиків, але в нього критичної кебети менше, ніж у недипломованого критика Рогового. Тому я схильний підтримати Рогового. "Поклик літа" – непогана книжка, і, думається, нема рації вимагати від поета ширших тематичних горизонтів. Якщо поет зумів написати про Сорочинці¹⁵² так, що й мені, чи-

тачеві, заблаглось поїхати в оспівані місця, то це успіх поета. Абстракція нікуди не кличе.

Я давно вже нічого не пишу. Може, від того, що ніде не друкують, а скоріше від того, що нема ні умов для праці, ні доброго настрою. Якби можна піти на пенсію, я пішов би завтра.

Коли ж випадає вільна хвилина, то поповнюю і досконалю словник. Сподіваюся, що цього року "Архіви" закінчать його друкувати. Хочу і я закінчити цю роботу: передрукувати, підшити і поставити на полицю. Отож і тебе прошу: переглянь свою біографічну довідку і надішли мені новий її варіант.

Привіт від О.¹⁵³

Зичу всього доброго.

Петро Ротач.

60. Лист від М. П. Булаха

Сакалівка, 24 жовтня 1971 р.

Доброго дня, Феодосію Кириловичу!

Листа Вашого одержав на диво справно (на другий день). А диво в тім, що листи сюди доходять, як на протезах за 7–10. Причин я не допитувався, бо то вельми марна праця, та й нащо...

Останнім часом було трохи веселіше, бо надїхав Василь з Харкова, то ми проявляли плівки, а з тим і балачки мали хай хоч не так і втішні, але принаймні не брехливі. Сьогодні він подався в Обухівку¹⁵⁴, а мені трапилась під руку Миргородська райгазета з двома віршами Д. Залізняка¹⁵⁵, яку я й віришив переправити Вам та й нагадати про те, що було б, мабуть, не зайвим зайти в Миргороді в редакцію й запитати, де вони "позичають" отой по-смертний матеріал. Одним словом, мо', й товариш Юренко¹⁵⁶ допоможе, а то там, певно, хоч бодай хтось повідомить адресу, так Вам потрібну. Добре було б, якби Ви прямо з автостанції (там є ота мудра книга, що знає всі номери телефонів) та подзвонили на

квартирний телефон Герасименка Олександра Яковича або йому на службу (в школу-інтернат туговухих, здається, прямо директорів). Ото такий чоловік, що й знає, й допоможе щиро, в будь-який час дня й ночі, аби лише йому здоровилося в ту хвилину.

Сам я про Дм. Залізняка (на свій сором) не знаю нічого до-стемного, окрім того, що Ви колись мене запитували в Полтаві й дещо повідомляли. Чути то я чув і, вірогідно, дещо читав (бо не міг не читати), але те все було безсистемне.

Читаю "Сонячні кларнети" П. Т.¹⁵⁷. Вельми цікавий збірник, отой, перший.

Погода останніми днями прямо таки скурвилася. Але автобуси з Миргорода в Сакалівку їздять справно – дощі на наш пісок діють гарно: як асфальт. Так що приїздіть, може, до Миргорода з'їзимо й разом. А ні, то побуваємо в лісі чи ще десь не на прирученій природі.

Газету я Вам надсилаю. До стрічі!

Ваш М. Булах.

61. Лист від Г. М. Тютюнника

Київ, 19 лютого 1971 р.

Добридень, Федосю!

Був оце на Полтавщині знову, дивився зиму, поминав діда Кравця – матінчиного дядька, а мого діда, виходить. Скупий був покійний, рідному братові яблука продавав, а мені даром давав, тільки обрізаних, де було гниле чи дуже червиве. Отакій. А зараз уже дев'ять років покоїться в землі. А садок родить і родить.

В Шилівці застукали мене холод та кура, та безлюддя. На річці рубали і возили тракторами на причепах та машинах, сосни стояли мерзлі, в інеї і не пахли. А в хаті було тепло, пахло

брикетовим димом, і мама¹⁵⁸ все клопоталися, що б мені добреньке зварити, та просила:

– Розкажуй же щось.

Писати нічого не писав, бо не було настрою. Читав, слухав балачки, як хтось заходив, занотовував гарні слова й вирази і дивився у вікно, як мете сніг.

Так і поїхав, нічого путнього не зробивши.

Добився додому карагандинським поїздом – майже одні українці їдуть з тих країв; хто гостював у дітей, хто сюди в гості їде. Хваляться, які там бурани та морози, навіть померзло людей багато... Питаю: чого шукають у тих краях українці, од землі од такої добра шукати поїхавши? Одказують: зате житуха у них там – ого-го! Все ясно...

Добився додому, а від тебе посилка. Навіщо, Федосю, обтяжуєш себе такою турботою? Проте дякую, бо розумію: то з добрих почуттів. "Молитву"¹⁵⁹ закінчив, здаю на машинку. Здається, набігло сторінок із сотню. Тепер хай Боря Ількович¹⁶⁰ потрудиться. В плані ти стоїш.

Щойно закінчив читати В. Захарченка¹⁶¹. Дали на рецензію з "Р. П." Нічого, добре пише, то благословлю, Жені вже давно не бачив, а Миколі кланявся від тебе, радше обом Миколам – й Стебліні, й Вінгранові. Вітають тебе. Вітаю і я – все сімейство. І дякую.

Бувайте ж здорові та кріпкі. Гр. Тютюнник.

62. Лист від П. П. Ротача

Полтава, 5 грудня 1972 р.

Добридень, друже!

Нарешті роздобув я Чужбинського (прислали з Києва), і з радістю посилаю тобі цю книжку, бо знаю, як ти хотів її мати. Якби це не я був причетний до її випуску, то, зрозуміло, були б і в Полтаві... Що ж зробиш, коли така справедливість на світі!

Пиши, як живеш, що читаєш і пишеш (не те ж, що в "КП", маю на думці).

А в мене хвалитись нічим. Чужб. – моя остання праця, а більше, як видно, не буде.

На краще! Твій П. Ротач.

63. Листівка від М. П. Булаха

Н. Санжари, 27 грудня 1972 р.

Феодосій Кирилович,

вітаю Вас і сімейство Ваше з Новим роком! Зичу здоров'я й щастя великого, такого, к приміру, як небо над моєю розкуйовдженою головою. Та на Різдво, щоб чарка йшла на душу.

Хай живе!

Я виїжджаю в Кобеляк. До стрічі.

Мих. Булах.

64. Лист від М. П. Булаха

Листопад 1971 р.

Драстуйте!

Оце щойно кончив писати письмо в Чернігів та й спомнив, що од Вас нема й слова... А що ж: листи – як люди, а люди – як стежки.

Діла сумні. Не дуже при бадьорім дусі, але я мовлю про погоду: облога хмар... І гускнуть щодалі дужче. Але, я думаю, колись вони стануть пекельною смолою для того бога, хто їх згущує. Пшениця яка вродила, але ж місцями вилягла й продовжує вилягати... І ще одне примітив: там, де вона низенька, підгоріла, засохла, застояна, недішла, – їй-богу стоїть. А де по груди та ще й колосок на хліб багатий – отам повалило. Шо воно за погода¹⁶²?

Отак ми з Вами й розминулись. Я – в хутір, Ви – з хутора (це я про Полтаву). Буває таке. Бачив багатьох хлопців – вирости! Далєбі самі себе перерости – ото страховисько для нормальної людини – і й... же ж його й мать...

Ми з Борею Чіпом рішили їхать в Тюмень. Це, кажуть, чи в Криму, чи на Кавказі, одним словом в нас, а не десь там чорт-знайде. Поїдем, коли вже так...

Мо', цей лист і не дійде, то вже вибачте. А що я вдію, коли на всіх поштах мішки драні і десь діваються письма, рукописи книжок... Правда, ніде не діваються галоші, брезентові рукавиці і інше, – та, ма'ть, їх возять в других мішках.

Не пишу нічого. Бо й писати нічого. Про погоду та про пше-ницю. А про що писать нам, гречкосіям?

Про що?..

Одним словом – я жив-здоров!

І Вам – теж!

Ваш.

62. Листівка від В. О. Коротича

Київ, 13 грудня 1971 р.

Шановний Феодосіє Кириловичу, хотів би сказати Вам кілька вдячних слів, бо Ви точно й гарно відчули біль мій, а, значить, і поділили його. Мені прикро, що я не знайомий з Вами – може, порозмовляли б довше, бо не люблю я людської байдужості, якою страшно так все позаростало довкола. Проза, про яку Ви запитуєте, справді не густо родить – соромно перед Стефаником¹⁶³. Але не знаю ліпшої ради, як праця – єдиний спосіб – робити щось, змінювати, зрушувати. Не дай нам доле плакати й лінуватись. Але контакт між тими, що читають і тими, що пишуть, контакт між двома частинками неподільного духу має бути зацікавленим та гострим – з цього лиш зродить-

ся щось добре. То все – довга розмова. На разі – дякую Вам за добрі слова і радий буду пам'ятати про них.

Щиро Віт. Коротич.

66. Лист від О. С. Юренка

Миргород, 5 січня 1972 р.

Добридень, дорогий Феодосію Кириловичу!

Щиро дякую Вам за Вашого щирого, сердечного листа, за піклування про спадщину Дмитра Залізняка.

Найперше, що треба зробити – одержати в т. Жиленка рукопис Дмитра Залізняка. І дуже добре було б, коли б це зробила сама Галина Михайлівна. Вона віддавала – вона нехай і забере!

Потім і я, і Ви ознайомимося з рукописом, взявши все, що є там найкращого, на пильне око, на дбайливі руки. Можливо, дещо довелось б попередньо відредагувати (звичайно, легенько). Потім попросити Ол. Ковіньку написати передмову. Але йому в цьому треба допомогти, бо він може все звести на гумореску, а передмова має бути і веселенька, і строгенька. Приблизно в такому плані, як Ви написали в "КП".

Після цього можна було б заручитися і офіційним листом до видавництва нашого відповідального секретаря. Але тільки його листом, без розголосу, без обговорення на Ватазі¹⁶⁴, бо ту Ватагу я дуже добре знаю: кричить: "Треба! Треба!", і тут же дехто вживатиме заходів, щоб провалити. Не будемо називати "хвямилій", але, напевне, подібне станеться.

Отже, я і Ви – упорядники. Олександр Ковінька пише передмову. Редактором – Митро Білоус¹⁶⁵, про що я з ним уже домовився, і він з радістю бере на себе цей обов'язок. А головне – редактор!

Починаймо! В ім'я культури, в ім'я літератури, на добру згадку про доброго товариша нашого!

Тисну руку. Щиро Ваш Олесь Юренко.

67. Лист від Мілана Ніколіча

Москва, 30 січня 1972 р.

Здоровствуйте, Феодосий Кириллович!

Я опять в Вашей стране! Правда, в этот раз я приехал только на несколько дней – чтобы побывать в Армении, заглянуть в Москву и Киев и вернуться домой. Очень жаль, что мне некогда заехать в дорогие полтавские края, повидаться с Вами, Михаилом.

Но летом это исправим, а этот раз извиняюсь за такое короткое письмо, ведь я очень, очень спешу. Но все-таки не забыл отправить Вам наши фото (2 штуки, в этом письме!).

Привет! Ваш М. Ніколіч.

68. Лист від О. С. Юренка

Миргород, 6 лютого 1972 р.

Дорогий друже і милий Феодосію!

Спасибі за тепле слово, за щирі турботу. За все – велике спасибі! Листи твої одержую. Фото Дмитра Залізняка одержав. Поганенькі...

Бачив Санька – обіцяє витиснути із своїх негативів. Праця над збіркою, певно, затягнеться до весни. Клопоту в мене – гори. Ще й гора горя. Здоров'я підупало. Дихаю на ладан. Підмоги ніякої. Важко. Але я працюю. Сподіваюся вдачі. А проте – не кажи "гоп!".

Був у Полтаві. На зборах СПУ. Не сподобалося. Відчувається, що – як у байці Крилова "Щука, Лебідь і Рак". І хитруни не перевелися, Відчув серцем – не жити мені в Полтаві. Що буде, а Миргорода не облишу. Тут справді – пиши й пиши. Шкода, що стільки суєти, що просто ніколи й посидіти за столом робочим. Та ось же прийде весна красна! Ні про яку пенсію не думаю. Думаю про

час. Втрата часу – найбільша втрата. Отже тре' йти на творчий перепочинок, щоб добре працювалося. І головне – щоб були твори, потрібні людям, а не рецензентам і редакторам. Твори про Людину праці, про Колектив трудовий, а не про сині сутінки, сині очі жіночі (чи дівочі), не про сині хусточки, під якими не б'ється творча думка... Одне слово, у Миргороді є, про що писати. І матеріалу вистачить мені тут на тридцять літ, аби я ще стільки прожив. Назавжди лишаюся в Миргороді і пишу, пишу, пишу. Про людську красу пишу. Насамперед "Далеку дорогу" кінчатиму, а потім візьмусь за "Ласкавий хліб". Взагалі – плани великі!

Щодо мого ювілею, то я зовсім байдужий. І не хочу, щоб він був. Я навіть нікуди нічого не надіслав, хоча друзі й просили. Не тре! А якщо ти завітаєш, то підемо до Хоролу¹⁶⁶ і десь на його капинових берегах по чарці хильнемо. Ото буде справжній ювілей!

Будь щаслив! Будь здоров! В. С. твердо обіцяє дістати тобі УЕС. Не гнівись, що пишу нескладно. Болить серце. Валідол не допомагає.

Міцно тисну руку. Твій – Олесь Юренко.

69. Лист від Л. С. Первомайського¹⁶⁷

Ірпінь, 1 вересня 1972 р.

Шановний Феодосію Кириловичу!

Ви вже, мабуть, давно втомилися або й зовсім покинули дождати від мене відповіді на свій лист. Не мав часу писати – прошу пробачення.

На всі Ваші запитання можу сказати хіба тільки ось що: не варто судити про людину на такій відстані та ще й не знаючи її у повному людському і творчому обсязі.

Людина ніколи не буває ні такою, якою вона здається нам, ні такою, якою вона уявляється собі власне. Вона завжди третя –

тобто така, якою є в дійсності, незалежно від власних і чужих суджень про неї. Так що й мої думки про себе, коли б я їх тут висловив, були б дуже суб'єктивні, не варто було б їм довіряти.

Цю мисль я сформулював колись для себе, а тепер повторюю для Вас, щоб застерегти від поспішних висновків і немінучих у таких випадках помилок.

Найвищий суддя – час. Зачекаємо, що він скаже.

Усіх своїх творів надіслати Вам не можу, бо не маю. Посилаю три останніх книжки: вірші, прозу і критику.

Дякую щиро за рух душі, якого Ви не схотіли ні струмувати, ні приховати.

Здоров'я Вам та успіхів!

Л. Первомайський.

70. Лист від М. П. Булаха

Н. Санжари, 9 листопада 1972 р.

Добридень, Феодосію Кириловичу!

Звиняйте за мовчанку. Сьогодні, себто 9.11.72 р. через 2 год. – суд. О 16-й ще один. Своєї волі не гарантую.

Бувайте здорові!

Ваш Мишко

Ф. К.!

Все закінчилось добре: алкоголь відпав, квартиру (половину) відіграв, аліменти – 1 рік в Кобеляках. Не кажіть поки що цього нікому. В мене – невізд, чекаю на персональний автобус. Думаю, багато навіть. Все-таки сумно. При нагоді розкажете Б. Олійнику. Непогано було б поговорити. Поклін Вам від М. Казидуба – щойно одержав листа.

Настрій і бадьорий, і нікудишній. Тонька в найвідповідальніший момент виявилась свинею – зрештою, воно так і мало бути.

11.11.1972 р. Ваш Мих. Булах.
П.С. Чи одержали "Словника"¹⁶⁸?

71. Лист від Г. М. Тютюнника
Київ, 16 листопада 1972 р.

Дорогий Федосю!

Спасибі тобі за листа братського і печального, як осінь.

Я розумію твій настрій – той благородний гнів і сум. Розумію і поділяю, бо сам живу серед осені й брудного, як заводський дим, туману на нашій ниві, що їй якраз би половіти. Та всяка пора минає. Мине й ця.

Був на вечорі А. Малишка¹⁶⁹. Нудьга. Деградовані промови деградованих людей, страм і злість. Аж температура піднялася. Тільки і втіхи, що розумно говорив Б. Олійник (старик!); пекучого, як жар, і спопеляючого, як полум'я, вірша прочитав нам могутній Іван Драч, а всі квіти любові до пісні забрала Діана Петриненко¹⁷⁰ – так у неї закохалися.

А більш нічого.

Шлю тобі все, що ти забажаєш мати.

Обіймаю.

Твій Гр. Тютюнник.

Вітай же своїх домашніх.

72. Лист від М. П. Булаха
Н. Санжари, 22 листопада 1972 р.

Феодосію Кириловичу – мій добридень!

Перегортаю пошту, а також події останніх днів, та й думаю... І смішно, й сердито, й прикро й ні – отакий на душі вертеп тво-

риться. Читати нічого, а писати не хочеться. Хіба що листи перечитую заново.

А діло було так. Процес за квартиру, який з перервами в загальному тривав 4 дні, я виграв. За аліменти – програв. Ну то я й не грав, а зіграв "хтось". Навіть вдались до фальшивих документів. Так я подав касацію в область, мо', вліплять більше. Бо там я буду казати все, що знаю.

Приїздив Василь Лашко¹⁷¹. Погомоніли, по чарці двинули, походили над Ворсклою. Зійшлись на думці, що я зробив правильно. Тепер в області мене судитимуть 29 листопада – от якби завалить оцю шахрайську братію!

Заїздив на дві хвилини Мишко Шевченко, обіцяв бути в суботу або ж неділю, а й середа вже минає.

Додому, тобто в Сакалівку, написав листа з доганою, що не одержали Вашого листа – я ж наказував, щоб все зберігали до мого приїзду або до мого запиту. Та нічого, воно все перемелеться й буде гаразд. Тонька виявилась солідною свинею, хай їй грець.

Написав листа в Харків до видавництва, що чути з книжкою. Відповіді ще немає. А може, й не буде – та й біс бери.

Зібрав хороший матеріал для повісті про Сакалівку, але не вдалось привести до кондиції. Думаю, що дороблю пізніше, якщо все гаразд буде.

Мо', побачимося в Полтаві 29-го? Я думаю, що мене не запруть.

Дякую за листа, за добрі слова. Бо й засумував був трохи: хіба мислимо таки од самісінької Покрови й до сього дня мене тримати на прив'язі?

Оце коротенько все.

Хай везе вам у здоров'ї, хай щастить у виданні книжки!

До стрічі.

Ваш Мих. Булах.

73. Лист від Г. М. Тютюнника
Київ, 16 листопада 1972 р.

Рідний Феодосію!

Вітаю тебе в Новому році!

Хай святиться і сяє наше слово!

Хай ростуть стіни твоєї літературної вежі на славу мудрим нашим побратимам, чії хати в задумі дивляться у світ своїми печальними й розумними вікнами.

Твій Гр. Тютюнник з сімейством.

74. Лист від М. П. Булаха
Н. Санжари, 5 березня 1973 р.

Добрий день хай буде Вам,

Феодосію Кириловичу, та заодно й сімейству!

Листа Вашого отримав трохи із запізненням, але благополучно. Зразу ж і пишу, бо епістолярного писання в мене таки скупчилось доволі – то настрої поганий, то втома душу обляже, то сон зборе, то нап'юся зненацька десь, бо зараз така смуга в нашій долі пішла, що й з рідним батьком після вікового небачення гріх чарку-другу перехилити, аби згадалося при слові щось таке, що сухими мізками й не пригадаєш. Одним словом, причин було, як пощитати на пальцях, то, мо', й до сотні набереться.

Роблю я зараз в БУ-29, що ото я його колись хрестив у газеті ("Банкуй, Вася!.."). Зопалу мене були оприділили робітником бетонного полігону, так я встиг порвати жили на поясиці, а на правій руці тільки розтяглися, ну не полопались. Ходив по фершалах – молодці хлопці: бесіднують зі мною достеменно так, як машталір з підмінною конякою. Кажу: добре, мені ще не так багато годів, щоб я не втямив оцієї вчасної на-

уки. Кажу: дай боже стану при владі, докладу сил, щоб вашу братію пропустити не повз бетономішалку, а перепустити через бетономішалку, бо пора. Та вже і пора...

По тому я майже не міг ходити – ходив якось трохи боком та ще й зараз трохи короджуся. Спасибі, директор цегельного заводу, куди мене заховали рішенням суду на 1 рік примусового труда, власноручно й тихо, щоб і влада не дуже знала, настановив мене малювати агітацію. А це вже дало мені змогу трохи вільніше дихнути. Отак і труд мій проходить в ці дні.

Погані в мене справи з книжками. В Харкові викинув хтось, не знаю й хто. А в "Рад. письменнику" зразу М. Ігнатенко¹⁷² зарізав мій "Свят-хліб", як антиполітичну й ще там із якимись явно білогвардійськими епітетами. Загалом, його рецензія спроектована з 1937 року, і я негайно написав листа редакторові Миколі Стебліні, не знаю хто він такий, з протестом на подібне рецензування. Одержав од нього втішну відповідь, що книжка занотована до плану 1974 року, й на тому заспокоївся. 4 січня ц. р. переробив рукопис і подав до видавництва, але зворотню адресу я вказав Федора Тютюнника (це на обгортці бандеролі), бо в мене не було ніякого тривалого місця проживання та й взагалі ні мої листи нікуди не доходили, ні я ні від кого не одержував. Аж оце колись отримую листа від Мишка Казиду-ба, а він і пише, що хтось подзвонив до видавництва, що я в тюрмі, а ті раді старатися – викинули з плану, а рукописа ніяк не знайдуть. Я знову розсердився й написав коротенького листа Борі Олійнику з деяким роз'ясненням та щоб він взяв і теж коротенько повідомив мені. Відповіді ще не чутно, а настрої залишився нікудишний. До того ж, вразила заборона П. Клименка¹⁷³ друкувати мене (з будь-чим) в "КП". Чого б це? Та хай. То видумка, мабуть, не його, а може, і його, бо я одержав теплого й бадьорого листа від В. Котляра¹⁷⁴. Я знову трохи ожив і перестав писати вірші, а то писав щодня і, що ж дивно, лише російською мовою. Вірші були добрі, колись, як жив-здоров буду,

включу до свого антологічного збірника. Ось дещо (не полінуюсь переписати, бо дехто не йме віри, що я таки й зараз пишу):

Летят годы, как гуси за ветром.
Была юность – ее ветер сдул.
Все проходит, ребята, поверьте:
И разлука, и радость, и дурь.
Все проходит, поверьте, ребята...
Ничего не вернется обратно,
Даже мелочь такая, как жизнь.

* * *

Я не знаю планеты печальней Земли,
Я не знаю страны печальней Санжар.
Все как будто мерцает у дальней дали,
Все, как будто в глаза мне вlepил кто вокзал.
Тишина, тишина – только визги собак,
Все, как будто сырой подмогильный луг,
Все, как будто базарный в дыму наш кабак.

* * *

Повеснело в саду. И весна на окне,
И поют за окном по-весеннему птицы.
И ночами тревожно становится мне,
И ночами мне часто и часто не спится.
Караван журавлей пролетел в облаках.
Облака, облака... А в прическе спит проседь.
А на сердце моем просыпается осень.

* * *

Ты зачем все поешь, соловей? –
Твоя роща темна и глуха.
Среди майских зеленых ветвей
Твою песню хоронит глухарь.

Замолчи! Не тревожь тишины,
Ух какой ты родился горласт...
Даже песни бывают страшны,
Если голос отняло у нас.
Знаю, песне не надобно крыл
И свободна она средь ветвей.
Но и песни бывают, как крик
Средь твоей тишины, соловей.
Порой песня бывает, как гром...
Замолчи, соловей, песню спрячь...
И за песню ведь ложатся в гроб!
Соловей....
Ты не слушай меня.
Я слепой и не вижу ни зги.
Если песня твоя из огня –
Своей песней глаза мне зажги!
Хочу видеть, и слышать, и петь,
Даже если кругом глухари...
Соловей, не услышь мой запрет –
Твоя песня пусть ярче горит.

Та про вірші, мабуть, годі. Хотілося б і мені забачитися з Вами та й з Федором Григоровичем¹⁷⁵, бо я сам по собі відчуваю, що потроху починаю черствіти, байдужіти. Наче потихеньку консервуюся. Робота вибила з колії повсякденного спілкування з людьми – мені відвели холодну кімнатку в кузні, ото я там сам і малюю. Топлю грубку. Співаю. Інколи зайде директор та й то, певно, для перевірки, чи я справно сиджу на місці, бо моя робота його не цікавить аж ніяк. Зробив – добре, а не зробив нічого – то й не каже нічого. Коли щось попрошу, обов'язково обіцяє й піде, навіть не подумавши про те, що він обіцяє, нащо, а може, воно й взагалі нікому непотріб якийсь. Я на нього й не гніваюсь, бо це все, зрештою, закономірно, а закономірно тому,

що повністю відповідає системі, устрою, психології людської натури, ба, навіть народу, нації. А може, це цілком природня реакція на круглорічну повинь постанов, директив, вказівок, листів і виступів, промов і звернень, планів і зобов'язань, нарад і зборів і т. д., і т. д. Та хай буде, як і є.

На роботі мені пропускати дні не дуже бажано, бо я думаю тут в своїй майстерні просидіти ще й березень, а мо', й квітня трохи прихоплю, а от приїхати б до Полтави кортіло. Якби ж було де переспати, то можна було з'явитися в Полтаві в п'ятницю, 16 лютого. А там гайнути й до Шилівки на день-півтора чи й по Полтаві позаглядати – давно вже блукав по книжкових лавках та й штанів не доступлюсь. А взагалі вихід є: хай Тасік Нікітін¹⁷⁶ подзвонить мені в контору цегельного заводу й перекаже, коли ви приїхали, і я потім заявлюся прямо в редакцію "КП", хоч там мене не дуже й ждуть.

Оце так коротко, здається, все. Звичайно, щось і забув уписати, та це згадаю вже завтра чи й пізніше.

Довольний, що підписали умову¹⁷⁷. То запорука добра, а те, що книга пошарпана, то дива в цьому я зараз не бачу ніякого. Головне, хай Вам здоровиться, сім'я щоб була в здоров'ї, бо то клопот, як ото очі дорогу бачать, а ноги не несуть, або ноги несуть, а куди – не второпаєш, бо нічого не видно. Воно щоб якась гармонія була, а то ми її в музиці с'як-так віднаходимо, а от здоров'я своє, долю свою, життя своє якби вмудрився перекласти на музику, то й ворони порозліталися б геть.

Добре. Більш писати нічого не буду, бо при стрічі розкажуть буде нічого.

Хай щастить!

До стрічі – Ваш Мишко Булах.

75. Лист від О. М. Дмитренка¹⁷⁸

Київ, 20 березня 1973 р.

Феодосію, щиро вітаю тебе – і з добрим днем, і взагалі, й особливо з твоїм запашним ластів'ям. Бо то просто прекрасно, що воно нарешті зболене, виношене, нехай і обрубане, а таки є (розумієш – є!) під рідним небом і сонцем. Книжечка мені сподобалася (без кривлянь). Подумую навіть щось десь сказати. То не вина твоя, що все краще з написаного дійде до читача трохи згодом. Головне – засвідчення, головне провідини художньої літератури. Колись конкретніше поговоримо, а поки що скажу, що до смаку припали і колоритність слова та образу, запах полтавського слова; імпонує, як ти ведеш сюжет (хоч і здрібнюєшся місцями на безпроблемність), як ліпиш характери (хоч знову нам усім, абсолютно всім бракує вагомості вибору людини, заглиблення в її психологію), як самобутньо мережитьься твоя легка, доступна, прозора стилістична нитка, яка говорить, що полтавці мають у твоїй особі не початківця, а добротного майстра (о коли б йому розкутися, о коли б йому відчутти десь чийось опору). Це в кількох-кількох словах. Бо дуже і дуже кваплюся, але знаю, коли не черкну кілька слів, то знову відкладу, бо, зізнаюся, таки давненько мені не до листів.

Тепер конкретніше. Не припускай і гадки, що я збайдужів чи закрутив носа, бо накручу тобі вуха. "Сулинська заплава" підготовлена до друку (та й що в ній доробляти чи правити?), думаю, скоро піде, сьогодні я дав її на машинку, а з машинки взяв "Сумлінну відданість". Але, розумієш, хотілося б мати кращі вірші Залізняка, бо ті таки слабкі. Якщо можеш, надішли. Вірші й твій текст подамо під "нашими публікаціями".

Федосе, пробач, що досі не надіслав тобі книжечку. Але обіцяю, скоро "Весло"¹⁷⁹ тебе провідає. Для тебе я тримаю.

Бажаю щастя. З першого іду в відпустку.

Міцно тисну руку, всіх благ тобі.

20.03.73 р. Твій Олексій.

76. Лист від В. О. Підпалого
Київ, 16 травня 1973 р.

Феодосію!

Не май на мене гніву, що мовчу. Сьогодні рівно місяць, як я валяюся у лікарні: зробили дві операції на шії (вирізали 2 пухлини, а які – не знаю, бо в них був гній, і тому аналізи нічого не говорять).

Дуже радий за "Провідини", що ти мене пам'ятаєш теж. Книжечку прочитав, як дасть Бог зустрітися, поговоримо про неї, а сьогодні лише напишу, що ти в ній честю не торгуєш, хоч художні натяжечки є.

А ще не ображайся, що буду кінчати – сили в мене ще, як у того вола, що під стріхою літає.

Про Бориса нічого не знаю.

Євген Гуцало не працює.

Григій, кажуть, працює у "Веселці".

Бувай здоровий, мій добрий полтавцю.

Володимир.

77. Лист від П. П. Ротача
Полтава, 21 травня 1973 р.

Милий друже!

Щонайперше – за книжечку спасибі. Я перечитав її одразу, як одержав. А це й у Полтаві вона є, і сьогодні я на прохання В. Битюка посилаю йому в Дейманівку¹⁸⁰.

Ти, звичайно, не байдужий до того, що я скажу. Моє враження загалом добре. Слабшими видались мені оповідання "Провідини", "Пастушка". Останнє не позбавлене нарисових ознак, хоч було задумано "вглиб". Саме "Пастушка", на мою думку, є авторською спробою перевірити свої спроможності в галузі психологічної характеристики.

Мені трохи дивно, що Петрикова мама плакала, аби побачити сина, а коли така можливість стала, не скористалась нею, а мовби одразу зацікавилась іншим предметом.

Нарешті скажу: я в захопленні від таких речей, як "В об'їзд", "Тодось", "Поновини". Ці оповідання виліплено в "тютюнниківській" майстерні. (Що не кажи, а це одна "школа" і буду твердити це, якщо навіть суперечитимеш). Про мову нічого й казати – вона бездоганна (якщо це перебільшення, то невеличке). Щоправда, зустрів я одне незнайоме слово – півзиння¹⁸¹, але це, мабуть, від поганого знання мною мови, зокрема мови народної (з 1947 року я не живу в селі) .

У твоїх оповіданнях вчувається добре знання матеріалу і любов до тих людей, про яких пишеш. А це велике діло.

22.05. вранці.

З початком передачі "Фауста" по телевізору мусив обірвати листа, дописую зараз. Власне, моя думка щодо твого дебюту вся. Гадаю, критика "легальна" буде позитивною. Не сумніваюсь ніскільки в тому, що кращі речі "випали" з книжки. Це стало майже правилом. Але знай і те, що рано чи пізно все потрапить до друку.

Отже – щастя тобі. Ще раз сердечно вітаю з виходом у світ першої книжки!

У мене новин ніяких.

Днями подивились гарний фільм "Лаутари" (з молдавського). Сумна доля бродячих музикантів. Враження сильне. Це – XIX століття.

Дещо читаю, милуємось природою. Служу.

Проходять дні, проходять годы...

П. Ротач. Полтава, 21 травня 73 р.

П.С. Чи був ти в Шилівці? Туди приїздив Григір¹⁸² і жив якийсь час. Мабуть, тепер уже повернувся до Києва.

78. Лист від Г. М. Тютюнника
Київ, 7 листопада 1973 р.

Дорогий Тодосю!

Перша наша з тобою "третя субота" не вдалася мені. Така ся осінь випала на мою долю, як ота жінка, що ти її дуже любиш і вона це збагнула і починає викидати коники. Я страх люблю осінь – може, тому, що маю вроджений, либонь, нахил до смутку, і восени мені завжди писалося. А сей раз уже зазимки почалися, а написано кілька сторінок. Отож незабаром після твого від'їзду, перед листом – який він тільки гарний з отим сумом за втопленим селом! – захворів мій маленький Василько вдруге. То було запалення легенів, тепер лежить у лікарні вже два тижні: найшли дезентирийну паличку й поклали. Трохи вгору від моєї роботи, і я щодня бігаю туди з передачами і щодня бачу, як він стоїть над вікном, усіма своїми десятьма пальчиками й носиком припавши до шибки, і кричить: "Татоцку, забери мене звідси!" Та ще й на другому поверсі, не чує мене, і я не можу пояснити йому, де він і чого опинився там. То написав йому листа на машинці й попросив няню прочитати. Але це не справило на нього ніякісінького враження. Тільки діходжу до лікарні (а йому видно всі підходи і він, мабуть, не грається там ні з ким, а тулиться до вікна), як уже чую: "Татоцку, забери мене!"

Оце тобі й пиши. На людину байдужішу, то вона б таки писала (хоч я впевнений, що байдужі не втнуть чогось путнього), а я стою під тою лікарнею, як цуцик. Закушу губу й стою.

А це вже знайшов діру в огорожі й приношу передачі так, щоб він мене не бачив, щоб не троюдив ні себе, ні батька.

Через два дні заберу (осталося взяти один аналіз, а тут це свято) і поїду з ним у Шилівку. Отоді й до тебе заскочу. З дванадцятого, видно, піду у відпустку.

Сказано, що в кого болить, той про те й гомонить. Вийшов лист про те, що на душі.

Вчора вийшов на світ білий Іван Дзюба¹⁸². І днями, здається, його надрукують. Він переглянув свої погляди, – так кажуть, і я так пишу. Що ж, погляди переглядати треба за певних обставин, бо обставини диктують їх, а не навпаки.

Листя на деревах мало, мало. Падає щодня. Уже й сніг був, а тепер морозці. В ліс хочеться, на Псло, на сині хмари хоч одним оком глянуть – на сині хмари над землею, а не поміж будинками.

Обіймаю тебе і щиресенько вітаю сімейство. Пиши мені неодмінно.

Гр. Тютюнник.

79. Лист від М. П. Булаха

Полтава, 18 грудня 1973 р.

Феодосію Кириловичу Роговому,
його сімейству – мій доземний уклін,
Новорічне й доріздвяне вітання!

Сим засвідчую, що я ще жив-здоров (хоч і не дуже – в котлецькій готелі застуди клятої прихопив трохи, але гаразд), то й скориставсь нагодою, що надворі засніжило, а потім задощило, то й пишу.

От як. Роблю чудо: керую художньо-агітаційними бригадами області. Це те, за що держава мені гроші платить. Налаштував зв'язки з радіокомітетом. Не знаю, як мені вдасться, але думаю пропустити через свою віршовану шеретовку нових Героїв. Як той казав, "кстаті": зарізали мою книжку нарисів у "Прапорі"¹⁸³. Рецензія розгромна. Якщо їй вірити, то я фашист або з якоїсь хунти втрапив у Полтаву. Та я не дуже сумую, це явище таке ж тимчасове, як людський сон.

Маю втіху від того, що зрештою читаю О. Покришкіна¹⁸⁴ "Небо війни". Читаю, згадую й бачу, як ми з ним перекурювали на 8-му посту в штабі КВО. Молодець, дядько.

Був у " КП" якраз на Андрія. Випислось трохи в Пилюповім¹⁸⁵ кабінеті, правда, я зараз не п'ючий. Але рота собі не затикаю.

Хотів побути в Федора¹⁸⁶, але здоров'я не пустило. Радий вельми, що в нього вийшла книжка гарна в Москві.

Годі писать. Шукать: Полтава, Гоголя, 10, ОБНТ.

Будьте!

Щиро Ваш Мишко Б.

80. Лист від К. О. Ходосова

Хорол, 4 травня 1973 р.

Добрий день, Феодосію Кириловичу!

Велике спасибі за дарунок!

Вітаю, вітаю!.. Хай віддячиться Вам сторницею! Дякую і за вітання з Травнем. Поздоровляємо Вас з Днем преси та Днем перемоги.

Рецензію напишу в "Друг читача" (в районній газеті нашій, гадаю, теж дадуть). Спробую! Правда, не знаю, чи не випередить хтось мене, поспішу послати якнайшвидше – днями (копію вишлю і Вам).

Міцно тисну руку! Зичу нових, ще вагоміших успіхів на ниві красного письменства. Ваш К. Ходосов. м. Хорол.

81. Лист від К. О. Ходосова

Хорол, 18 червня 1973 р.

Вельмишановний Феодосію Кириловичу!

Ще 12.06 одержав я оцю цидулку з "Друга читача". А 13.06 виїхав до Харкова (на педагогічні читання, де я виступав з до-

повіддю). Обходив у Харкові всі книгарні, питав у книжково-газетних кіосках – і ніде немає Вашої книжечки.

Тут, в Хоролі, її теж ще не було. В Полтаві – теж. А так не хочеться відсилати їм свою (з Вашим дарчим написом, так дорогим мені).

Зневірившись у можливості дістати Вашу збілочку, все ж віришив звернутися до Вас – може, Ви зарадите в цій справі. Якщо у Вас є зайвий примірник – вишліть, будь ласка, мені, а я надішлю в редакцію (з вибаченням за довгу затримку).

Оце і все. Бувайте здорові! Міцно тисну руку. Ваш Карпо Ходосов з Хорола.

82. Лист від К. О. Ходосова

Хорол, 5 липня 1973 р.

Добрий день, шановний Феодосію Кириловичу!

Ну, як Вам сподобалось? (Гадаю, що Ви вже читали ж мою рецензію в "Другові читача" за 28.06?).

Сталося так: написавши Вам прохання вислати для редакції свою книжечку, я через день виїхав до Києва і не встиг від Вас отримати бандерольку. Сподівався: в Києві дістану десь в книгарнях Вашу збірку. А тимчасом по дорозі теж шукав її, і пошуки увінчалися успіхом: у Великій Кручі, під Пирятином, зайшов у книгарню райспоживспілки.

Питаю продавця:

- Є у вас така-то книжечка (називаю і автора).
- Немає.

Аж глядь я на полицку, а там з десяток лежить їх, а одна виставлена біля них. Присоромив я дівчину-продавця, що не знає свій товар, і купив книжечку.

В Києві сам не мав часу поїхати в редакцію, а з Головоштампа вислав їм бандеролькою, проте вони одержали вже запіз-

но. В листі до мене один з працівників редакції писав, що, не дочекавшись від мене збірки, вони самі кинулись в книгарні і десь роздобули її. Ось така "одіссея" трапилася.

Та все ж я радий, що рецензія побачила світ (хоч трохи і обчиржили її).

Бажаю Вам нових плідних творчих успіхів!

Міцно тисну руку. К. Ходосов.

83. Лист від В. Сологуба

Київ, 1974 р., видавництво "Молодь"

Шановний товаришу Роговий!

Ваш роман "Свято останнього млива" своїм ідейним спрямуванням не задовольняє вимог нашого видавництва.

Повертаємо рукопис з рецензією Т. Власенка.

З повагою зав. редакцією прози В. Сологуб.

84. Лист від В. Сологуба

*Київ, 1 сертня 1974 р.,
видавництво "Радянський письменник"*

Шановний Феодосію Кириловичу!

Ваш роман "Свято останнього млива", перш ніж потрапити до рецензента, було уважно вивчено в редакції сучасної прози. Редвисновок редактора несхвальний. Ми вважаємо Вас здібним письменником, який в змозі написати високоідейний і високохудожній твір. За загальним положенням ми прорецензували роман, аби допомогти Вам переосмислити хибну концепцію твору. Рецензент підтвердив нашу думку.

Як бачите, видавництво не діяло так легковажно, як Вам здалося.

У своєму романі Ви справедливо говорите, що земля, родючий шар її, найцінніше що має людина. Без нього та без сонячної енергії неможливе було б життя на землі. Ця проблема варта уваги письменника.

Як же Ви розв'язуєте її? Будівництво ГЕС – це зло, бо вода, бач, навіки заливає хутір Мокловоди. Але ж це тільки один бік проблеми. Давайте розглянемо її з другого, що, до речі, необхідно за будь-яких об'єктивних досліджень.

Отже, потрібні ГЕС чи ні? Безсумнівно, потрібні. Це доведено всім ходом науково-технічного прогресу. ГЕС – це дешеве і практично невичерпне джерело енергії, без якого не може обійтися сучасне суспільство. Нині науковці debatують питання, чи доцільно споруджувати ГЕС з великими площами водосховищ.

Але в рукописі так проблема не стоїть. Ви не обстоюєте того чи іншого методу будівництва гідроелектростанцій. У Вас немає героя, який би бачив грандіозність цієї проблеми, розумів її складність і висловлював свої погляди на ці речі, Ви виступаєте проти самого принципу будівництва ГЕС. І робите це з позицій мокловодівської тітки, яка посилає "лаянку" в спину "чину по переселенню". У цьому, на жаль, проявляється Ваш вузько місцевий підхід до справи державної ваги.

Ви, Феодосію Кириловичу, звинувачуєте рецензента і видавництво в тому, що Вам незаслужено приписано своєрідні форми богошукання. Дозволимо собі процитувати тут невеликий уривок з Вашого рукопису: "...його, Ісуса, віруючі й не мали за якусь живу надлюдську істоту, а вірували в нього, як у якийсь вищий Суд Справедливості, за поборника проти зла й насильства, за свого заступника й оборонця. І той суд справедливості для них віками жив і чинився в церкві за релігійними кодексами, які співпадали з народною мораллю. Тепер їх страшило, що Суд Справедливості навіки зник разом з церквою, розвіявся, втонув – і нема від кого людям ждати ні справедливої покари за непростені гріхи, ні щирого милосердя за добротинність".

Країна Рад, яка є вищим досягненням суспільного розвитку, виробила свої ідеали добра – комуністичну мораль, мораль радянської людини, яка сповідує найвищі принципи: гуманізм, братерство, справедливість, патріотизм та інтернаціоналізм. Тож підмінювати їх "новою" релігією, соборами і дзвонами будь-якого кольору – непотрібна річ.

Щодо "атомних" жахів, які, на Вашу думку, Вам приписує рецензент, то у цьому винні Ви самі. Бо в рукописі йдеться не про творення, а про руйнування. Пригадайте "руйначі" "справічного духу", "погром" тощо.

Святий обов'язок письменника писати так, щоб неможливе було двозначне тлумачення тексту. І якби в тексті було написано: "Краще вже будувати атомну...", Вас би зрозуміли саме так, як Ви цього і хотіли.

Завдання нашого видавництва – випускати твори, на позитивних образах яких виховувалася б наша молодь. Хто ж з персонажів Вашого рукопису послужить взірцем? Може, комуніст Лядовський? Але навіть його (в цілому позитивний образ) Ви звинувачуєте то у крадіжці золотого хреста, якого зняв з церкви Димський, то в крадіжці церковних килимів, які "бачили" в його хаті. І тому немає довіри у мокловодівців до цієї людини.

У романі немає жодного цільного образу, всі вони ущербні, з душевним надломом.

Отже, Ваше твердження про те, що видавництво поставилося до рукопису "Свято останнього млива" упереджено – безпідставне.

Зав. редакцією сучасної прози В. Сологуб.

Редактор М. Довга.

85. Лист від О. М. Дмитренка

Київ, 18 жовтня 1974 р.

Феодосію, добридень тобі!

І пробач за мовчанку. Закрутився, як теля на прикорені – ні глянути вгору, ні подумати про ближніх. А знаю, що ти чекаєш. Причина – перехід на іншу роботу і т. д.

Що скажу про твоє "Посулля"¹⁸⁷? Переглянув тільки діагонально. Обіцяю, що скоро все ж прочитаю. Річ, бачу, добротна, варта справжньої уваги. Це не оті твої "нариски" в "Комсомольці", від яких, кажу щиро, в мене терпло серце, бо пишеш ти їх "лівою ногою" (мені, як на те, випало оглядати якось нарисову продукцію всіх молодіжних газет). А це – твір. Чому іще не дійшли руки, окрім зайнятості (розумієш, мені за півтора місяця моєї нової роботи довелося перечитати аж 12 романів і повістей, бо план є план і маєш спершу закрутити, запустити те, що піде в першу чергу)? А тому, що твій роман ніде не публікований. За статутом серії ми можемо друкувати тільки те, що пройшло апробацію в котромусь із видань (найчастіше, журналів). То повідом, де і коли йтиме "Посулля". А я вже докладу тоді всіх зусиль, щоб його проштовхнути.

"Портфель" редакції переповнений. Наплив великий, часто з писком і благословеннями. По суті, забиті всі місяці наступного року. Вже подаємо в набір 4 і 5-й номери. А випусків усього десять. Може, вдасться в наступному році вибити дванадцять. Не думай тільки, що якось хочу відгородитися.

Ще не був у відпустці. Піду десь перед Жовтневими. До того часу, сподіваюся, і прочитаю Тебе.

Потерпи.

А зі свого боку постарайся протиснути свою річ у журнал. І повідом мене.

Хотілося би погомоніти багато про що. Але не в листі.

Міцного здоров'я і творчості тобі. 18.10.74. Олексій.

86. Листівка від Мілана Ніколіча
Крагуєвац, Югославія, 14 грудня 1974 р.

Дорогой Феодосий Кириллович!

Вас, всех Ваших родных и близких поздравляю с Новым 1975 годом, желаю Вам всех благ и – чтобы мы с Вами опять встретились.

Хотя мы с Вами стали реже переписываться, я Вас не забываю. Правда, я Вам написал несколько открыток, но, судя по Вашему последнему письму, Вы их не получали. Книжку я давно получил и сразу Вам написал, что она малая, но удалая.

До скорой встречи!

Искренне Ваш Мілан Ніколіч.

87. Листівка від М. П. Булаха
Полтава, 25 грудня 1974 р.

Феодосій Кирилович,

щиро й тепло вітаючи з Новим роком, зичу, насамперед, фізичного здоров'я, бадьорості в помислах видимих і не видимих, може, нікому. Та хай святки будуть вельми справні. І щоб перо, бува, не охляло.

Вітаю з Новим роком і сімейство Ваше – хай всім здоровиться!

Щиро Ваш – Мишко Булах.

88. Листівка від П. П. Ротача

Полтава, 27 грудня 1974 р.

Спасибі за добрі побажання!

На порозі Нового, 75-го, зичу і я тобі щастя, творчого, духовного здоров'я, віри в краще.

Хотілось би знати, над чим трудишся, що поробляєш, та це, мабуть, не для письма. Не уявляю, як ти відчуваєш себе "в глуши, во мраке заточенья".

Ще раз вітаю! Твій П. Ротач.

89. Листівка від Г. М. Тютюнника

Київ, 30 грудня 1974 р.

Дорогий Федосю!

Вітаю тебе, друже, з Новим роком. Щиросердно кланяюся й твоєму сімейству. А ще уклін рідній землі полтавській, за якою щоднини скімлить серце.

Гр. Тютюнник.

90. Лист від І. Ф. Куштенка

Київ, 8 квітня 1975 р., видавництво "Молодь"

Шановний Феодосію Кириловичу!

Прочитав Ваш роман. У мене немає зауважень до стилю і майже немає зауважень до письма в цілому, хоч, в окремих моментах письмо нерівне, вимагає певного допрацювання.

І без сумніву можу сказати, що твір написано рукою талановитого прозаїка.

Ви вмієте тонко відчувати психологічний стан героя, спостерегти хід його думок, умієте схопити настрої природи й лаконічно перенести її на сторінки свого твору.

Та коли перегорнеш останню сторінку роману, то створюється враження, що Ваша річ у художньому відношенні ще недовершена.

І найосновніше, чого бракує роману, так це стрункого, динамічного сюжету.

Справді, про що й про кого написано роман? Де в ньому вісь, довкола якої оберталися б події, колізії?

Твір розпадається на окремі частини. Правда, в них, часом, реалістично, по-мистецькому виписано і Марту Смоляр, і Санька Пошелюгу, і Гришу Самотору, і маленького Стасика. Але життя цих людей у романі не зв'язано ні спільними подіями, ні єдиною метою. Формально їх у творі об'єднує лише час.

У романі сказано, що Санько працює на екскаваторі, Гриша – шофером, Марта шукає місце у торгівлі. Але ні Пошелюгу, ні Самотору, ні Смоляр не показано в житті, не показано тих типових обставин, у яких мали розкритися перед читачем їхні характери.

У творі чудово змальовано момент, коли Санько на руках несе Марту. Одначе інтимну лінію Санька з Мартою описано скуппо, ба, навіть якимось сором'язливо, і тому почуття Санька й Марти опинилися десь за лаштунками твору. Не зовсім переконливо показано в романі глибокі Санькові почуття до Єви.

На мою думку, життям не підтверджується і той факт, що в романі майже всіх героїв за розумовим рівнем показано однаковими.

Часто за глибокими й логічними міркуваннями чи то Санька, чи то Марти, чи Єви губиться їхня душа, їхні характери, справжній людський внутрішній світ.

І, до речі, аби і Санько, і Марта, і Гриша, і Єва зі своїм світоглядним рівнем діяли в гостросюжетному творі, аби їхні вчинки в'язалися з реальними життєвими подіями, тоді читач сприймав би і Санька, і Марту, і Гришу та ін. персонажів не як окремішність

від дійсності, не як суддів дійсності, не як високоінтелектуальні індивідуальності, а як реальні натури сьгоднішнього життя.

Не зовсім чітко виписано й ідею в романі.

Мова. На берегах машинопису я позначив олівцем русизми, кальки, неправильно вжиті слова.

Який же висновок?

Тема роману "Марта Смоляр шукає своє місце" цікава, цілком підходить для видавництва ЦК ЛКСМУ "Молодь".

Якщо Ви, Феодосію Кириловичу, прислухаєтеся до моїх зауважень, допрацюєте роман, то, певен, ми зможемо пропонувати його до видавничих планів і читач матиме гарну річ.

Творчих Вам удач!

З повагою в. о. зав. редакції сучасної української прози Ів. Куштенко.

91. Лист від Г. М. Тютюнника

Київ, 2 вересня 1975 р.

Дорогий Феодосію!

Обіймаю тебе, хоч дещо й запізно, і вітаю щирим серцем на другому тижні другого півстоліття. Хай принесе воно тобі утіху в роботі благородній, яку б шановано було між добрими людьми, між душами та умами теж благородними.

Мав був приїхати до тебе, домовлявся про це з Федором¹⁸⁸, та довелося покласти Мишка до лікарні на оперецію, бо геть уже захляв хлопчина: не було як дихати бідолазі. Тепер варю йому їсти та підготовую, щоб швидше міцнів. А жінка впряглася, тож я і за кулінара, і за базарового, і сам за себе...

В Києві ще ніде не був, нічого не відаю з тутешніх новин та бажання не маю відати: путнього все одно сподіватися марно. Пробував читати щось новітнє з періодики, не пішло, то вдався

до Мопассана, і маю неабияку насолоду від мови перекладу – мови, яку ми вже забули, а вчити лінуємося.

Літо було сумне: посуха. Води у Пслі пригірщ, ліс підів'яв, трава всохла, ніде було і вудок заховати. Ганялися дядьки мануйлівські за риб'ячим оком, та мало хто його бачив за безводдям і сіткарями. То я втішався тим, що робив тещі забор, плотникував, ковалював і не брав ручки в пальці – нудьга насила.

Не хочеться писати. Вітрила спущені. Вітру в них не чути, не шумить. Може, це тимчасова втома, а може, й ні.

Дивився я на всяких читачів. Селяни, ті, що читали, постаріли і доживають віку в грядках та біля курей; молодші роблять, п'ють, їдять і крадуть усе, що трапиться; ще молодші їдуть геть і перевчиваються на іншу мову. Робочий люд удень на роботі, ввечері п'є, вночі спить. Інтелігенція підслуховує колег, а колеги всього і всіх бояться. Це вже не "человек в футляре", а "футляр"!

Де ж візьметься бажання штрикати в ці приснулі, як осінні мухи, душі? Хоч саме зараз воно дуже потрібне.

Бувай же здоровий, мій товаришу, міцній душею і розумом, а літа хай не біжать – плинуть поволі, як мудра ріка.

Уклін сімейству.

Твій Гр. Тютюнник.

92. Лист від Н. Матвійчук

*Київ, 19 вересня 1975 р., видавництво
"Радянський письменник"*

Шановний тов. Роговий Ф. К.!

Ознайомилися в редакції з рукописом Вашого роману "Посулля, або Свято останнього млива". Рекомендувати рукопис до друку неможливо, оскільки твір, як за ідейним, так і за художнім рівнем не відповідає вимогам видавництва.

В центрі роману – невелике українське село Мокловоди, що загубилося у понадсульських оболонях. Село, що ось-ось має стати дном штучного моря.

Виникає своєрідний конфлікт, природний у такій ситуації. Немає сумніву, що даний конфлікт, заслуговує на те, щоб стати пружиною сюжету в художньому творі. Інша річ, чи зуміє автор розкрити це зіткнення з партійних позицій, розкрити так, щоб замилювання старовиною не заступило собою величі соціалістичних перетворень.

На жаль, саме такого розкриття ми в романі "Посулля" не бачимо.

Тих, хто здійснює переселення мокловодівців, автор представляє чомусь безжальними, бездушними погромниками, яких не зворушує краса того мальовничого куточка (явно ідеалізованого автором в його етнографічній патріархальності), оті "чумацькі левади", "почорнілі тини, безкрилі вітряки, жлукта, сволоки, дерев'яні ночви і вози".

"Натикався, – пише автор, – на одинокі, ніби й не мокловодівські оселі, голі комини і знову – на чужих людей, що пересувалися мов заводні іграшки. Вони ходили врозбрід з бензопилками і байдуже підтинали все, що трималося за землю...

Бульдозери грохотіли слідом, легко валяли печі, димарі і, хвацько розім'явши все те під собою, розгонисто мчали на чергову жертву, щоб швидко її впорати. Кругом лежали неживі дерева в цвіту..."

Мокловоди постають у повісті таким собі глухеньким хутірцем, де майже кожен живе своїми дрібними інтересами. Ті декларативні й бліді вставки, де автор намагається показати, як нові ідеї згуртовують мокловодівців, тонуть у масі "мальовничих" подробиць, які, хоче цього автор чи ні, настійно характеризують жителів села як аполітичних забобонних мужиків, що майже всі заражені дрібновласницькою психологією, індивідуалізмом.

Ось як, наприклад, змальовує автор Мокловоди під час гітлерівської окупації.

"В Мокловодах, як на кораблі, що потопає, – один одного збоявся, криється, знедовірівся. І все робить нишком: той документи закопує в садку, цей іконою затуляє високого портрета – всяк себе по-всякому рятує..."

Досить сумнівні теорійки намагається провести автор і в ліричних та філософських відступах, щедро розкиданих в усьому творі.

Ось, наприклад, внутрішній монолог оповідача, так би мовити "ліричного героя" роману.

"Тепер я болісно відчув, що ніхто на світі не може себе вільно проявити, бо чимсь та неузгоджений, бо якимось та пристосований до умов, до обставин, в яких перебуває. Отже, ніколи не пізнаєш самого себе".

Таких цитат можна навести безліч.

Залишає бажати кращого і художній бік рукопису.

Хаотична, розхристана композиція, безладний, плутаний виклад, претензійна, позбавлена смаку мова, що рясніє словесними викрутасами, засмічена діалектною або ж архаїчною лексикою.

Ось приклади авторського стилю:

"...і було незрозуміло дивно, як він зловчався, коротко й важко чимчикуючи, лавірно підтримувати рівновагу отакенного тіла"

або

"Дитинча сірооко глибило на мої гудзики, тяглося рукою до бриля, зосереджено витягуючи руркою свої повні губенята".

Як бачимо, про видання роману "Посулля" не може бути й мови.

Рукопис повертаємо.

З повагою редактор Н. МАТВІЙЧУК.

93. Лист від К. О. Ходосова

Хорол, 2 травня 1976 р.

Дорогий Феодосію Кириловичу!

Буду радий познайомитись з Вашим твором (в рукопису). Відчуваю, що тема – надто хвилююча і розроблена Вами в плані, який імпонує моїм переконанням (я давно маю відразу до всіх отих губителів нашої чарівної природи – різних меліораторів-ровокопателів; уже й наука їх серйозно застерігає, уже й природа підносить сюрпризи, а вони таки не кидають свого!).

Тож присилайте рукопис. Чекаю! Ваш К. Ходосов. 2.05.-76.

94. Лист від Д. А. Головка

Київ, 20 січня 1976 р., видавництво "Молодь"

Шановний тов. Роговий!

Повертаємо Ваш рукопис "Марта Смоляр прагне вірного кохання" з рецензією на нього письменника Віктора Близнеця. Твір ще потребує авторського допрацювання в плані ідейної чіткості, викінченості образів головних персонажів тощо.

Бажаємо Вам творчих успіхів!

Зав. редакції сучасної прози Д. Головка.

95. Лист від К. О. Ходосова

Хорол, 21 червня 1976 р.

Дорогий Феодосію Кириловичу!

Давно вже я не читав такого цікавого, захоплюючого, як оцей Ваш твір. Це – щиро, без захвалювання і надмірності в оцінці. Деякі місця перечитував по кілька разів.

Гарною і запашною видається мені Ваша мова. В ній – чистота і первозданність мови народної, мови, яка в нас живе в кожному від незабутніх дитячих років, від материнської ласки, від рідного села, де кожна стежина знайома і близька серцю.

Звичайно, ідейна наснага твору, може, й не в руслі сучасних стандартних вимог до сучасних літературних творів, але – йде від болісно пережитого, баченого, сутнього в житті.

Де-де на полях, дуже обережно, я дозволив собі зробити окремі позначки – то коректорські виправлення, то ще якісь. Хай те все не здається Вам виявом моєї прискіпливості – то вже така звичка в мене: робити при читанні такі зауваження.

Вірю, певен, що твір Ваш побачить світ і принесе радість не одному читачеві. Але це станеться, мабуть, не нині – настане такий час, коли наші редактори і рецензенти керуватимуться власними смаками і бажаннями, а не підказаними кимось. Отоді й ляже на стіл читача Ваш чудовий і цікавий роман...

Не хмурте брів, що спіткала Вас перша невдача – не прийняли до друку. Вірю – радість успіху згодом переможе сум.

Бажаю Вам успіхів у житті, у творчій праці – у всьому.

Міцно тисну правицю! Ваш К. Ходосов.

96. Лист від А. Зубар

Київ, 15 липня 1976 р., видавництво "Молодь"

Шановний Феодосію Кириловичу!

Ваш рукопис "Марта Смоляр прагне вірного кохання" недавно прочитав редактор Скуратов. Зараз підшукуємо кандидатуру рецензента. Отже, наберемося терпіння й будемо чекати його оцінки-присуду.

З повагою мол. редактор А. Зубар.

97. Лист від Д. А. Головка

Київ, 10 листопада 1976 р., видавництво "Молодь"

Шановний тов. Роговий!

На жаль, ми змушені повернути Ваш рукопис "Марта Смоляр прагне вірного кохання". Твір потребує докорінного допрацювання в плані переосмислення вчинків і дій головних персонажів, їх ідейних засад. Сподіваємося, рецензія Ю. Кочерги Вам допоможе в цьому.

Бажаємо творчих удач!

З повагою зав. редакції сучасної прози в-ва "Молодь" Д. Головка.

98. Листівка від Г. М. Тютюнника

Київ, 1 січня 1977 р.

Вітаю, вітаю, рідний Феодосю, з Новим роком тебе і твою родину!
Хай здоров'я та добрий супокій живуть у Вашім домі.
Григір.

99. Лист від М. Ф. Стеблини

Київ, 4 січня 1977 р.

Феодосію, дорогий, добрий день!

Все чекав я, щоб повідомити тобі, що нарешті пішло "На току", але бачу, – нічого з тих сподівань не вийде. Кілька разів уже пропонував начальству – відхиляють. Мовляв, "понуре, сумне", треба б бойове, молодіжне. І що я зроблю, як наді мною начальства багато. Хоч кидай цю прокляту службу. Бачу, що вже і в цьому півріччі твоє оповідання не буде видруковане.

Мо', надішли невелике "бойове"?
Бажаю тобі в 77-му всіляких гараздів!

Щиро – Мик. Стеблина. 4.01.77 р.

[Журнал "Дніпро" – четвертий рік, як подав своє "На то-
ку"!.. 26.06.1977, неділя. – Ф.Р.]

100. Лист від М. І. Карпенка

Київ, 2 лютого 1977 р.

Шановний Феодосію Кириловичу!

За дорученням Василя Павловича Козаченка відповідаємо на листа, якого Ви адресували до спілки письменників. Не будемо вдаватися в обговорення питання про справедливість оцінки Ваших рукописів у "Молоді", – на Ваше прохання це могли б зробити, нам здається, головна редакція або редакцій-на рада видавництва, якби Ви до них звернулися.

У нас же є конкретна пропозиція: за Вашим бажанням Комісія по роботі з молодими авторами десь у квітні-травні чи пізніше могла б обговорити на своєму засіданні нові Ваші твори, в тому числі й відхилені видавництвом.

Повідомте свою думку.

З повагою відповідальний секретар Комісії М. Карпенко.

101. Лист від К. О. Ходосова

Хорол, 18 березня 1977 р.

Добрий день, шановний Феодосію Кириловичу!

Оце щойно отримав листа від І. І. Гурина з Миргорода. Пам'ятаєте, Ви колись цікавились його адресою?

Виявляється, адреса його та ж: Миргород, вул. Жовтнева, 99, Гурину Івану Івановичу.

Пише, що мій знайомий сказав йому, ніби хтось в Хоролі цікавиться його адресою. Ось він і написав мені.

Зараз І. Ів. Гурин закінчує складати Словник рим Т. Г. Шевченка. Не знаю, чи це за завданням когось, чи власна ініціатива.

А я оце придбав обидва томи "Шевченківського словника", смакую ним, читаючи. Чи маєте це видання? У нас в Хоролі ще не було 2-го тому, але я попросив сина в Києві, щоб купив там, і він вчора телефонував мені, що виконав це завдання. А 1-й том я купив ще в грудні.

З нашим підручником (з укр. л-ри) для 8 класу справа за-трималась – мої співавтори ніяк не напишуть своїх розділів, все часу бракує в них. Останній термін дали нам – до 1 квітня. Не знаю, як вони впораються.

Вашим стилем письма і взагалі Вашими статтями, нарисами в газеті захоплюється тут один студент Київського ун-ту – до мене він іноді заходить, щоб дістати книги, потрібні йому (він – на факультеті журналістики, на 2-м курсі) – Синягівський Сашко (з с. Штемпелівки, що за 4 км від Хорола). Він питав мене за Вас. Так подобається йому все, що з-під вашого пера виходить і що йому доводилось читати. Навіть збирався поїхати до Вас.

Як поживаєте? Як працюється?

Бувайте здорові! Міцно тисну дружню руку. К. Ходосов.

102. Лист від М. Карпенка

Київ, 18 травня 1977 р.

Шановний Феодосію Кириловичу!

На 31 травня ц. р. призначено Ваш творчий звіт на засіданні Комісії СПУ по роботі з молодими авторами. Ви викликаєтесь до Києва на 3 дні (з 30.05 по 1.06) з перебуванням в Ірпінсько-

му будинку творчості. Обговорення почнеться 31 травня ц. р. о 17 год. в конференц-залі Спілки письменників України.

Всі витрати за рахунок Комісії.

З привітом

відповідальний секретар

Комісії М. Карпенко.

103. Лист від М. Д. Рудя¹⁹³

Київ, 11 червня 1977 р.

Дорогий Феодосіє Кириловичу,

я після того вечора ще не був у СПУ, не бачив ні Комара¹⁹⁴, ні Тютюнника. Треба рухати справу з рукописом.

Де і як – бажано в'яснити: "Молоді" чи "Радпис."...

Можна знову подати рукопис на рецензію, дати йому надійний хід.

Щодо "Молоді" – я не в курсі. Якщо там Григир бере на себе і гарантує подальше успішне проходження рукопису – можна подати й туди, хоч практика підказує: весь час тримайся одного берега, одного видавництва.

Баритися не слід.

Якщо все буде гаразд, книжка могла б вийти як резерв 1978 роком або планово – 1979.

У "Літ. Україні" хроніки про вечір-обговорення я досі не бачив. Якщо буде, варто вирізку додати до рукопису.

Сердечно зичу успіху. Для цього діла не треба шкодувати ні сил, ні часу.

Тисну руку. Завжди Ваш Микола Рудь. 14.06.77 р.

104. Лист від О. М. Дмитренка

Київ, 7 серпня 1977 р.

Добрідень, Федосе!

Ти написав мені гарного листа – хочеться думати й перечитувати усе те. Велике спасибі тобі, що ти в мене є. Чомусь завжди згадую тебе з доброю симпатією. І не тільки тому, що навіть коротка розмова з тобою повертає мене до чогось рідного від дитинства – якось ти вмієш говорити колоритно, як мудрі хіба діди; мислити свіжо, просто, завжди зберігаючи зухвалу хитринку. Талановитий ти, Федосе, чоловік; цей божий дар відсвічується в твоїй мові, навіть у звичайнісінькому листі. І ще: чи не було, випадком, у твоєму роду графської чи панської крові, що ти, скільки разів тебе й доводилось бачити, ніколи не втрачав якоїсь природної шляхетності, інтелігентності (навіть у докорі мені, пам'ятаєш...). А це насьогодні – неабиякий скарб.

Писати треба тобі, писати, забувши про все на світі.

З твоїм листом прийшов до мене і якийсь смуток. Ти пригадуєш: були в дитинстві у кожного з нас пісенники, куди ми переписували все наймодніше. І були в тих зошитах чи альбомчиках закладені сторіночки (пам'ятаєш, кутики?.. Відгорнеш кутик, а там написано: "Любопытство не порок, а большое свинство. Або: "Любопытному глазу! – сто дуль сразу!!!" "Закрой, свинья, зачем открыла" ... І знаєш, що там написано, а чомусь кортить зазирнути. Може, щоб побачити, яка там дуля намальована... Дитина ж...

Проста ніби дрібничка, забавка в такій красивій штуці як пісенник, а вчила чогось морального, вчила тебе, дитину, не сунути носа, куди не просять, не в своє.

Веду це ось до чого. Твого листа одержав зовсім відкритим, хтось дуже старався прочитати, що може писати людина людині. Геть розірваний лист.

А ти писав про людську порядність.

Для таких, розумію, не існує ні законів, ні норм, ні Конституції.

Та грець із ними, годі: земля провалюється, зрештою, під усіма.

У вівторок на день проскочу в Решетилівку, до батьків. Їде один мій товариш "Жигулями" в Полтаву, то підвезе й мене. А в середу десь по обіді – й назад. Добре було б зустрітись, але мій лист не встигне тебе повідомити.

Погомонимо, мабуть, у вересні. Полежебочу в Одесі (з 20 серпня) десять деньків, а потім поїду в Решетилівку до кінця відпустки. Думаю, піти стежками "вісімнадцятирічних", звісно, якщо складеться на це.

Прочитав оповідання Григора у "Вітчизні". Дістається йому вже зараз за "Грамотного", але, мені здається, що такого сильного письма не досяг навіть Шукшин.

Не до шмиги багатьом і Павлове¹⁹⁰ "Левине серце". Меніпеа ("меніпреа") – в наших благополучних берегах!

Днями цікава стаття була надрукована в "Правде" про Вал. Распутіна. Відшукай у підшивці. Вміють люди сприймати і цінувати талант.

Нехай розкошує твоя думка, твоє натхнення в лагідні вечори Устимівки. Робочого настрою тобі, дорогий Федосе.

7 серпня 77 р. Олексій.

105. Лист від Г. М. Тютюнника

Київ, 27 серпня 1977 р.

Дорогий Федосю!

Радо пишу тобі сього листа – маю добру звістку. Приїхав позавчора, а вчора бачив Загребельного, і він сказав те, що я знаю, на чому стонадцять разів знаюся: роман пречудесний, його треба друкувати.

Сьогодні бачив Гуцала¹⁹¹, потім ішли разом до мене додому, та він лиш сказав, що Загребельний і йому про роман мовив ті

ж ласкаві слова, навіть (нібито) дав його у "Вітчизну". Щоби сеє питання перевірити (болить же воно мені, трясця!), подзвонив Л. Дмитеркові¹⁹² додому, а він пішов (жінка каже, в перукарню, то передзвоню я) і незабаром буде.

Обіймаю тебе і вітаю сімейство з усією родиною.

Передзвоню – допишу. Гр. Тютюнник.

106. Лист від П. П. Ротача

Дніпропетровськ, 14 листопада 1977 р.

Дорогий Феодосій Кирилович,

з великим зацікавленням прочитав у "Літ. Укр." за 17.06. ц. р. інформацію про обговорення рукопису "сільського вчителя (ти знову вчителюєш?) і схвальні виступи "опонентів". Мова йде, очевидно, про той роман, який ти писав після повернення з Полтави. Радий за тебе, за твої успіхи. Коли і де він буде друкуватись?

На обговоренні, як це видно з інформації, був і Григорій Тютюнник. Де він, як живе, як його справи творчі? Ти, напевно, знаєш про це – напиши.

Я пишу тобі з Дніпропетровська, де з 1.09 ходжу на заняття до ун-ту, точніше, підвищую кваліфікацію з російської мови (для викладачів вузів). Буду тут до 1 січня 1978 р.

Напиши про себе. Мене, як і раніше, цікавить твоє життя, творча праця. У тебе були нариси чи вірші – в друці – про Шевченка? Я зараз працюю над довідником "Шевч. і Полтавщина" і тому цікавлюсь.

Будеш писати Тютюнникам – привіт від мене. Згадую всіх вас – часто і тепло. Григорій¹⁹⁵ тепер не заходить до нас, чи, може, не буває на Полтавщині? Чекаю від тебе вістки.

Я тут познайомився з гарною людиною – письменником І. М. Шаповалом¹⁹⁶, автором книжки про Яворницького "В пошуках скарбів". Був і у А. А. Верменича¹⁹⁷.

Вичитав у газеті про вихід брошури М. Шудрі¹⁹⁸ "Книги як люди". Чи не знаєш ти адреси Шудрі, як є – напиши їй мені.

На все краще. З глибоким привітом П. Ротач.

107. Лист від П. П. Ротача

Дніпропетровськ, 27 листопада 1977 р.

Скажу тобі, друже мій, що лист з Устимівки порадував мене, пробудив якесь приємне почуття, хоч в ньому (в листі) мене особисто ніщо не стосувалось. Я порадувався за тебе. Ти знаєш (і це не красиве слово), що й раніше я високо цінував твої нариси (власне, мову, діалоги), потім прозу, тепер же не сумніваюсь, що й велика проза твоя – також високої проби матеріал. І дуже мені кортить почитати роман, дасть бог, дождемось (під час останньої поїздки до Полтави випадково зустрічав Тернавського, то він казав, що скоро буде твій роман у "Вітчизні"¹⁹⁹ – не знаю, звідки ці відомості). Одним словом, ти молодець, хоч і пережив стільки клопотів.

Хотілось би погомоніти з тобою, є про що погомоніти, та ба – далеко ми один від одного.

Спасибі за відомості про Тютюнників, зокрема про Григора. Скажи йому (писатимеш, напевно), що нехай не забуває нас у Полтаві, ми любимо його (маю на увазі не когось там, а лише себе та дружину). Й уклін йому від нас.

Я взагалі вважаю, що ваша дружба, єдність не випадкова, що Тютюнники і ти з ними складаєте певну групу, якби те сказати, художньо-стильову, що визріла на етнічній (полтавській) основі. Це потребує спеціального аналізу і, можливо, його – колись, не тепер – хтось зробить, але єдність ця, на мій погляд, безсумнівна.

Я тобі трохи заздрю, що ти в селі і позбавлений суєти міського побуту, все-таки маєш змогу потроху писати (хоч школа, звичайно, забирає і сил, і часу досить). Чи я помиляюсь?

Все життя, як я в місті, тягне мене в село, але стався вже за-великий розрив, повернення неможливе.

Ти мені про Шевченка відповів дуже категорично. Але це моя тема – Ш. і Полтавщина – і коли що трапиться, повідом-ляй мені. Адже і на рушниках був Шевченко, і в різьбі (те, що невідоме нікому), і в малюнках любителів з народу (не профе-сіоналів) – саме їхні роботи я й беру на облік. Пиши. Всього кращого. Твій Петро Ротач.

108. Листівка від М. П. Булаха

Полтава, 21 грудня 1977 р.

Вельмишановний Феодосію Роговий,
щиросердно здоровлю Вас і сімейство Ваше з роком Новим!
Аби Вам здоровилось і щасливилось в нім так, як цього ду-ша прагне Ваша, і якби дав бог, щоб рік цей був і зеленим, і бі-лим на цвіт, і золотим на яблука, а не цвілим, як пень при отій дорозі, котрій наймення – життя.

З пошанівкою – Ваш Мишко Булах.

м. Полтава.

109. Лист від Г. М. Тютюнника

Київ, 1 січня 1978 р.

Дорогий Федосю Кириловичу!

Либонь, постарів я: написав тобі листа ще в ту неділю і по-думав, що послав його, а оце поліз у шухляду і знайшов... не одісланого. Тепер переписую з новою датою.

Втомився я дивитися, брате, "окрест себя" на теє, як швид-ко, охоче, навіть пожадливо кинулися ті, що звалися недавно

"молодими", до шаплика; чую навіть, як вони хекають, як похрюпують сито, видаючи – книгу за книгою! – свої пусті, похапливо (момент!) написані "оповідання", "повісті", "романи"... Слава Богу, що не дійшло хоч до епопей!

Не знаю, не збагну, як можна навернути душу, як рука підіймається писати про ніщо? Як можна вмотивовувати це психологічно? Ну, графомани – там зрозуміло. Ці завжди писали, аби писати. А то ж і люди з іскрою божою покотилися з гори, як гнилиці з груші, що росте на косогір'ї. Словесний потоп! Нижуть, плетуть, клепають, зшивають ковдру зі старих клаптиків, як старці, потім збувають це шитво на полиці магазинів, а собі купують машини, хати, заводять поточні рахунки...

Оце й називається гниттям!

Отже, роблю собі висновок, ота московська постанова про "вимогливість" критики була спрямована проти хорошої літератури, зокрема і найдужче на Україні, вона звела проти неї греблю, прорила для спекулянтів обвідний канал, і туди пішов увесь бруд біялітературний. Отакий жах трапився. Запопадливі українці і тут показали своє рило, та ще ж, Господи, сунуть його, брудне, і поза межі республіки. Шамота, приміром, лізе критикувати русаків. Та чхали вони на нього!

Чому це робиться лише на Україні милій? – питаюся я. А відповідь проста: треба, щоб українці самі одвернулися від своєї літератури (і від слова, між іншим), бо хто ж читатиме, хто гребтиметься у смітті? А тим часом – ось вам прекрасний Шукшин, Распутін, Астаф'єв, Биков²⁰⁰, "отчаянно смелый" "Дом на Набережной" і т. д. і т. п. Читайте! Учність! Но не смейте! Тепер дивіться самі, хто ми і що таке ви!! Розумно і підступно.

Зупинилася була моя верстка у "Дніпрі". Минає місяць, півтора – не засилають. Перечитали дніпряни всі, від коректора до директора. Кажуть: ми – за, але... І мнуться. Питаю: де верстка? Ніхто не знає. "У видавництві немає", – кажуть. "А де ж?" Знижують плечима. "У ЦК?" "Ні!". Отже, думаю собі, в Комітеті.

А в Комітеті твій близький земляк і начальник літературний²⁰¹ отак грайливо, з усмішкою і рум'янцем на щоках, питає:

– А тобі, Григоре, не здається, що як зібрати твої оповідання до купи, то чи не можна, чи не схочеться вмерти?

– Якби мені так здавалося, – одказую, – то я краще вмер би сам, ніж писати.

Одне слово, вийшла переверстка. Зняли троє оповідань і з десяток купюр зроблено. Найдужче мені шкода "Трьох плачів над Степаном".

То і думаю у зв'язку з усим цим про долю твого роману: невесело думаю. Але будемо плекати надію на краще.

Обнімаю тебе, вітаю з Новим роком і кланяюся з найкращими побажаннями твоїй родині.

Гр. Тютюнник.

110. Лист від О. О. Мужичької

Харків, 8 лютого 1978 р., журнал "Прапор"

Шановний Феодосію Кириловичу!

Ми уважно прочитали (і я, і головний редактор Н. К. Черченко) рукопис Вашого роману "Свято останнього млива". Він нас зацікавив. Нам видається, що багато сторінок його (і сам задум, безумовно) позначені талановитим підходом до художнього втілення теми, доброю образністю, гарною, непересічною мовою. Водночас у ряді випадків авторова позиція не є однозначною, навіть викликає заперечення і в усякому разі необхідність уточнення, конкретизації тощо.

Хотілось би ближче познайомитися з Вами, з Вашими дотеперішніми літературними здобутками, працею.

Сповістіть Ваші докладні координати, можливо, телефон. Чи зможете Ви у разі потреби приїхати до нашої редакції для безпосередньої розмови або роботи з редактором?

Зичимо успіхів.

З пошаною зав. відділом прози Мужичька Ольга Олександрівна.

111. Лист від О. О. Мужичької

Харків, 16 лютого 1978 р., журнал "Прапор"

Шановний Феодосію Кириловичу!

Одержала Вашого листа. З нього видно, що мій лист від 8/II Ви зрозуміли як остаточне схвалення "Свята..." На жаль, це не так.

Йдеться про те, що Ви, територіально наш, "прапорчанський" автор, не можете не зацікавити нас своєю безсумнівною літературною обдарованістю, але твір має два значних недоліки. По-перше, нечітку, так би мовити стихійну, архітектоніку, і, що більш важливо, – сумні, а то й сумнівні соціальні тони.

Хотілося б, щоб Ви, перш ніж їхати до Харкова, ще раз переглянули рукопис саме з цієї точки зору, відписали нам, як Ви самі для себе розумієте ідейний напрямок роману.

Звичайно, найкраще про те говорить сам текст, але хотілося б почути Вашу думку – самооцінку, так би мовити.

Десь через місяць можемо знову повернутися до цієї розмови – зараз ладнаємо прозу першого півріччя цього року, а розмова має бути і ґрунтовною, і на користь авторові, то про час можливої нашої зустрічі домовимося десь наприкінці березня. Тим часом чекаємо від Вас листа.

З повагою
ред. прози (О. Мужичька)

112. Лист від О. О. Мужичької

Харків, 3 березня 1978 р., журнал "Прапор"

Шановний Феодосію Кириловичу!

Одержавши з Києва Ваш рукопис "Свято останнього млива", ми мали рекомендацію поставитися до Вас як до молодого автора. Згодом з'ясувалося, що це не так (за віком), і Ваші життєві погляди так само, як і письменницька манера, вже вивершилися. Отже – та й Ваш лист від 4 березня про те свідчить – висловлювати зауваження щодо спрямування роботи над твором у певне, часом протилежне тому, яке є у "Мливі", річище – справа надто болюча, а то й неприйнятна для Вас. А рукопис таки викликав у нас цілком певні заперечення. А саме:

Факт "заселення" у Вас подано однобічно – в основному як негативно поціноване автором явище (вдаватися до окремих цитатій навряд чи доцільно – про те свідчить увесь текст поспіль). Жодна подія, жоден характер роману не подано в діалектиці, в розвої: час минає, а ні в поведінці, ні психології та побуті людей змін не відбувається. Усе подано в статистиці, з точки зору авторової – часом суб'єктивність цих авторських оцінок відчувається аж занадто. Немає також визначеності в часі: іноді важко зрозуміти, про які часи йдеться – чи про дорадянські, чи про післявоєнні. Нечітка композиційна будова твору ще більше підсилює це враження невизначеності. Загальне забарвлення "Свята..." похмуре – Ви посилаєтеся на те, що інші настрої виникнуть у мокловодівців згодом, у майбутньому, але то вже буде десь за межами цього рукопису, чи не так?

Відзначили й відзначаємо гарну Вашу мову та виразність, безсумнівну літературну обдарованість автора. Остання третина твору – після 200-ої сторінки – найдовершеніша: міцної побудови, добре опрацьована. Тут (окрім, може, записок Олени) все на гарному ідейному та художньому рівні. До того ж немає зайвих, не завжди прийнятих за змістом, роздумувань, які в

перших двох частинах часто-густо позначені карбом соціальної неосвіченості.

Отже, рукопис мусимо повернути як такий, що не знайшов схвалення до публікації в журналі "Прапор". Бо справа не в "погодженні" окремих місць, а в розбіжності авторової та редакційної оцінки самого життєвого матеріалу – цілої низки соціальних явищ.

З повагою
редактор прози (О. Мужичька)

113. Лист від П. П. Ротача

Полтава, 11 липня 1978 р.

Дорогий друже!

Я вже давненько збираюся написати тобі листа, а сьогодні до цього підштовхнула твоя рецензія на Григорове "Коріння"²⁰², прочитана мною в "Комсомольці Полтавщини".

Отже, спершу про це. Я з великою приємністю читав твої щирі рядки про Григора, а ще більше читав за рядками. Ти називаєш книгу "вибраним", і це справедливо; але чому б не видати твої цього прекрасного (я скажу – першокласного) письменника бодай у 2-х томах, видати в належному, гідному цієї прози художньому оформленні, а не в такому, як "Коріння"), видати з гарною, справедливою, об'єктивною вступною статтею. Шкода, що це станеться пізніше, але мусить статись! І чому це у "вибраному" нема нічого нового: чи Григір не спромігся на це? Твоя рецензія-стаття нагадала мені про колишні зустрічі з Григором, і я з сумом подумав, що тепер його дорога не лежить через Полтаву, бо якби лежала, то зайшов би й до нас, не погордував. Якщо в тебе є зв'язок із ним, то передай вітання від мене, від нас із дружиною і нехай би обізвався! Воно й книжечку можна надіслати, адже ми нелицемірно його цінителі, і автограф його кожний раз я сприймаю як велику радість (на жаль, не багато їх у мене).

Ти написав гарно про книжку і про письменника. Спасибі тобі за добрі слова про нашого друга!

А з Федором²⁰³ ти спілкуєшся як і раніше? Як він живе, чому не чути його роману, над яким він давно, пам'ятається, трудився?

А тепер ось і тебе хочу запитати, хоч із цього мав починати листа, Де ж твій роман, який тобі обіцяли друкувати у "Вітчизні" і хвалили у Спілці? Чи, може, я прозівав ("Вітчизни" на дом не отримую)?

Напиши, що і як. Ти ж, певно, рук не склав, а працюєш далі, що й слід робити. Де ти друкуєшся? В обласних наших газетках я "стрічаюся" з тобою рідко. Ти оповідання свої їм пропонував? А київські газети, журнали – надсилав їм, що кажуть? Мабуть, я теж прогавив і там?

Ти тепер на канікулах. Що ж поробляєш? Книжки, город, писання? Дуже мені кортить подивитись, як ти живеш, подивитись Устимівку, дендропарк, погомоніти з тобою, вийшовши в поле. Але ти дуже далеко, і мені важко вибрати час для зустрічі. А ти в Полтаві буваєш? Чому ж не заглянеш або хоч не подзвониш?

Моє прізвище промайнуло в "ЗП"204, ти, певно, бачив це. Але з цього не слід робити ніяких відрадних висновків. Ти знаєш, що це робиться лише з розрахунків, з "прицілом" наперед. А друкуватись мені хочеться, пишу я весь час, маю багато цікавого матеріалу. Стримують, що зробиш! Котляр і той не хоче брати навіть відгуків на книжки.

Дружно тисну руку. Петро Ротач 11 липня 78 р.

114. Листівка від Мілана Ніколіча

Полтава, 20 липня 1978 р.

Дорогой брат!

Проездом через Полтаву на своїй машині думаю о Тебе, но не могу заехать (нет разрешения). Миши²⁰⁵ тоже нет дома. Жаль, что мы с вами не увидимся!

Желаю всего наилучшего, обнимаю!
Твой югославский друг Мілан Ніколіч.

115. Лист від Ф. Г. Тютюнника

Ірпінь, 13 грудня 1978 р.

Дорогий Феодоську!

У Полтаві тоді я хотів тобі сказати, що, можливо, не треба добиватися аудієнції в обкомі, позаяк намічаються зміни в спілчанських і видавничих інстанціях. І вони відбулися вже: Борис Ілліч²⁰⁶ тепер секретар парткому спілки, вигнали із "Рад. письменника" Стася²⁰⁷ – дурбилу, ще немає нікого на його місце (це той, що давив тебе), є чутки, що й Мирославу, гол. редактора, викинуть на сміття. Незабаром розганяють редакцію "Літ. України", її редактор Виноградський²⁰⁸ чи Виноградов – я знаю, що у нього лисина, як с..., і елементарна безпорадність у журналістським ремеслі – так ото він спійманий на гарячому, як звичайний собі шахрай (комусь там роками виплачував незароблені гроші).

Тобто літ. клімат, певним чином, буде змінюватися од цих змін, це зрозуміло. І тобі можна буде, я подумав собі, поновити свої пропозиції щодо видання книжки без апеляції до парт. керівництва. Тим паче, що той чоловік, про якого між нами йшлося, також добуває свого і, певне, нічого суттєвого вчинити не візьметься.

І ще одне: до Рудя не звертайся, то буде найбільша помилка.

Інформую про обстановку з тим, щоб ти сам її відчув і не втрачав надії на краще.

Вітаю ще раз з Новим роком і бажаю високого тобі духовного щастя і спокійного неспокою душевного. Хай тобі легко дишається і пишеться.

Твій Федір. 13.12.78. Ірпінь.

П.С. Грицька²⁰⁹ вже тут немає, поїхав до кийівського дому.

Вітання родині!

116. Листівка від Мілана Ніколіча

19 грудня 1978 р.

Дорогой Феодосий Кириллович!

Поздравляю Вас с Новым 1979 годом, желаю Вам всяческих благ, а прежде всего крепкого здоровья! Так нам и в этом году не удалось встретиться, хотя я своим ходом был летом в Полтаве, скучая по Вас и Мише, которого тоже не было дома, писал Вам письма сидя у дороги на Киев. Получили? Но в этом году давайте хоть встретимся как-нибудь. Так хочется Вас обнять, побеседовать с Вами по-братски, как в том году. Я верю в Вас – свою книгу Вы опубликуете непременно. Жду Ваших писем. Жму Вашу руку. Искренне Ваш Мілан Ніколіч.

117. Лист від Г. М. Тютюнника

Київ, 6 січня 1979 р.

Дорогий Федосю!

З Різдвом та Новим роком тебе і твою родину! Не запросив тебе на гостини, бо в передноворіччя все сімейство злягло від жорстокого якогось грипу, а я й досі на лікарняному.

Дуже хочеться в село, у засніжений ліс, на річку, щоб відпочити душею і думкою від марнот щодення.

Чогось бачишся ти мені, як рубаш дрова і тягнеш воду з колодязя... А я оце сніг одкидав би і радів думкою, що в рідній стихії.

Обіймаю тебе.

Гр. Тютюнник.

118. Лист від П. П. Ротача

Полтава, 30 січня 1979 р.

Шановний друже,

за Шукшина велике-превелике спасибі. Я читаю його, і мені здається, що читаю Григора Тютюнника. Оце справжній переклад!

Цікаво було б знати, де тут твоя рука.

Зовні книга теж гарно зроблена. Одним словом, я її тобі не поверну, а вже якось мушу віддячити тобі. До речі, в Полтаві не бачив, очевидно, не було (а може, розхапали).

Оце придбав "Вірила-1978". Там є кілька полтавських імен. Всі вони поети. І є також стаття Олесея Гончара про нашу мову. Мені вона сподобалась, хоч окремі тези було читати прикро (про Котляревського, наприклад; ставлення народу до мови бачимо ще в 16–17 сторіччях, і в письменстві ще задовго до Котляревського простежується).

Чи ти ніде не бачив збірки "Укр. народні пісні в записах братів Бодянських"²¹⁰? Може, в Кременчуці побачиш, то згадай, що я плачу від досади, що ніде не зміг купити. Все, що в тій книжці, – полтавське. Отже...

Ну бувай здоров! Ще раз дякую за гарну книжку, за свято, яке прийшло до мене з тією гарною книжкою. Може, коли здибаю Григора²¹¹, то попрошу автограф до неї.

Все. Щасливо!

Твій Петро Ротач.

119. Лист від П. Шарандака

*Київ, 22 березня 1979 р., видавництво
"Радянський письменник"*

Шановний т. Роговий!

Рукопис Ваш такий далекий від життя і написаний такою архаїчною мовою, що не може бути й мови про підготовку його до видання.

Шкода, що Ви витрачаєте час на подібні справи! Адже, живучи в селі та приглядаючись до життя, можна було б написати й щось більш корисне.

Ст. редактор П. Шарандак.

120. Лист від Ю. М. Мушкетика²¹²

Київ, 18 квітня 1979 р.

Шановний Феодосію Кириловичу!

Прочитав Ваші "відступи", які Ви назвали романом. Рукопис Вам повертали з редакцій неодноразово, і правильно робили, я не знаю жодної редакції, яка б його надрукувала. Ви скінчили свій твір 73 року, і дивно мені – бачу, що розумна людина, й невже не можна дотямкуватися причин відмовлення та ґрунтовно переробити твір, а не одбуватися отакими мережками-закресленнями. Те не рятує.

Хилило не раз і мене кинути читати та відбутися відпискою, коли б не бачив, що списані сторінки талановитою рукою, що автор має спостережливе око, що картини не раз вихоплені з Посулля разом з росою, сонцем, а то й кров'ю. Талант, це таки рідкість. І як же образливо, що до цього не вистачає чи то звичайного людського розмислу, чи то досвіду, чи веде Вас упертість... Тоді на тому станьте, й одкладіть твір на своє "після смерті". Пишу так гостро й круто, бо не маю іншої ради. Шкода, що гине талант, але, підкреслюю, про публікацію твору в такому вигляді й не кладіть собі в голову думки. Кажу Вам з досвіду авторського, довголітнього редакторського.

1. Насамперед ідейний зміст твору. Шкодную навіть тратити слова на те, що переселення написано тільки з одного боку; "Люди з бензопилами", "викорінують дух"... То такі ж люди, як і ваші земляки. Життя не спинити. Всі ми квилимо за левадами, половими волами, але прогрес не спинити. Ось у сусідньо-

му з моїм селом голова переорав усі луки й болітця, у мене й зараз серце болить, а він на тих болотах бере по 45 центнерів. І навіть ті, що були на початку проти, віншують свого голову.

В. Распутін теж написав з одного боку, сварили його дуже, так то ж автор з іменем, і в нього трохи не так круто. Правда, люди з села бачать отих з пилами тільки під одним кутом, але є автор. Ну, нехай і автора заплеснула лірична хвиля. Дайте інший, супротивний текст Оляні. Вкладіть у її вуста оті розважливі слова, нехай вона й "підправить" автора.

2. Ваше село нічим не відрізняється від села 16 століття. Так, це село в плавнях, його мало зачепили переміни, і все ж... А то мовби й не було там колективізації, мовби не вернулися туди люди з фронтів громадянської війни. І взагалі у творі багато всіляких натяків, двозначностей. Дух і істинність Ви не раз вбачаєте в ночвах, коритах, кадівбах, в'юнах у мулі. Не в тому він. Не це стежка прогресу. Так ми загинемо. Ми – нарід, увесь світ вже купається у ваннах... Не треба плутати народне з архаїчним. Над архаїчним можна потужити, й поплакати (як В. Земляк) і шукати нового.

3. В цьому ж плані – розташування сил у творі. Ну чого, чого Ви на перший план, у перших розділах випхали Машталіра – кримінального злочинця, потвору, виродка! Так, виродків, усілякі відхилення від норми зображувати легше. Вони – колоритні. Але яке його призначення в творі? Та від такого Машталіра сахнеться будь-який редактор.

Чому не Лядовського наперед? Якого, до речі, там треба хоч трохи розвинути. Мабуть, його сутність не тільки в тому, що він висватав попівну (знову характеристична риса, довкола якої "крутиться" увесь образ), а й щось же він робив як бригадир, як комуніст. На те пішло все його життя. А Ви все те обминули.

Та вже й коли б Антін Лемішка пішов наперед, то й то було б природніше. Все-таки трудяка.

А Лядовський і Машталіра – це одна з головних ліній роману, її якось би ув'язати, виструнчити. Кінець Машталіра зако-

номірний. Але тісніше б ув'язати. Може, Лядовський вивозить село, а Машталір шукає хрест і гине? Бо той хрест... історія Василя з хрестом – то химерія та й годі. Певно, що й Василем володіла якась думка, не з придуру ж поліз він на церкву, може, поліз, щоб сподобатись Василіні? Для неї зняв?

Тепер справи іншого порядку. Ваш твір – страшенно неорганізований. Це купа матеріалу. А назвали Ви його романом. Роман вимагає певного авторського втручання, організації, думки. Бодай зовнішньої линви, якогось хоч умовного ланцюга. Можливо, такою хоч кволою вервечкою можуть бути розшуки автором Оляни. Автор знає, що вона теж приїде до свого села, яке зносять. І шукає її. Ходить і шукає. І бачив все оце. (Прийом цей не новий, від "Уляншпігеля" до "Дванадцяти стільців"). Але й тоді, і просто так герой мусить запам'ятати Оляну дужче. Того, що пробіг за нею в 15 років, мало. Того на все життя не вистачить. Дайте якусь сильну сцену, щоб відчулося кохання. А тоді їх щось розлучило. І ось він її шукає й знаходить. А так і стосунки автора та Оляни, й стосунки Санька з Оксаною чимось схожі.

Без зв'язку, без одного ключа твір розпадається. Ви це відчуваєте самі, не дарма стільки разів виправдовуєтесь перед читачем. Мовляв, це – останній ліричний відступ. А далі – знову... відступ у відступі. Не розмежована оповідь автора від оповіді героїв. Обривається одна оповідь і йде друга. Як, наприклад, коли Васило з Василюю несуть хрест. Несуть, несуть... Увійшли в очерет. "Біля прірви стихло". І – погнали про повінь. Про них же йшла розповідь, про них, а не про те, що станеться (відступ у відступі) увечері, нехай уже дійдуть кінця чи хоч кинуть хреста й собі вернуться. Тоді, природно, їхніми очима можна побачити, що коїться на греблі.

Дещо з цього можна буде залагоджувати з редактором. Як і мову. Таке у вас багатство фарб, така первісно-багата мова, але

там стільки плутанини, відступів від правопису, одмінного од усталеного вживання слів, що треба правити нещадно, але й уважно, аби не попусувати авторського стилю й не розгубити кольорів та запахів.

Передбачаю, що прочитавши мого листа, Ви схопитесь за голову. Вам видадуться мої зауваження несправедливими, а переробка неможливою. Щодо несправедливості – воля, як кажуть, Ваша, я написав Вам як колишній досвідчений редактор. Що ж до переробки... Знову – з редакторського досвіду. Отако хаотично були написані майже всі твори В. Земляка²¹³, які я друкував у "Дніпрі" і з яким редакція не легко працювала. Землякові книги я люблю неймовірно. А він умів змусити себе переробити. Праці у Вас над книгою багато, але все залежить від Вас, від Вашої активності і спроможності мобілізуватися, а також порвати вже зв'язане, перев'язати наново. Я, наприклад, бачу, що перекроюється все досить просто. Повірте, збоку видніше. Думайте, зважуйте. Бо все це тільки "Інтродукція". Якби Ви виконали мої побажання, то ще після рецензій і з редактором чекає на Вас прірва роботи.

Пишу все це Вам не тільки як секретар Спілки письменників, як просто письменник, що боліє за рідну літературу. Спілка не займається влаштуванням творів до друку, просто в такому випадку ми б (чи, принаймні, я), змогли б порекомендувати видавництву уважніше поставитись до Вашого твору.

Ще раз повторюю, моя різкість продиктована тільки одним – якось Вам допомогти, зсунути твір з мертвої точки, Вам, як і кожному автору, дорогий кожен рядок, кожен образ, але це – як густий кущ, який треба розрідити, щось викинути, щоб пересадити. Звичайно, мали б більшу користь від усної бесіди; якби у Вас знайшлась можливість – приїжджайте, відрядження ми оплатимо у Спілці письменників.

З повагою секретар правління
Спілки письменників України Ю. Мушкетик.

121. Листівка від Ф. Г. Тютюнника

Київ, 21 квітня (за штампом) 1979 р.

Дорогий Фео, не далі, як позавчора, говорив з Михайленком: рукопис ще не має редвисновку. Читає його Марина Довга, а потім знову пообіцяли надіслати мені у Шилівку. Сподіваюсь, що так воно й буде. Вітаю! Твій Ф.

122. Листівка від Ф. Г. Тютюнника

Шилівка, 30 квітня 1979 р.

Дорогий Фео, вітаю!

Приїхав, нічого не досяг – ось воно як! Лише слова! Твого рукопису ще немає. Чекатиму. 10-го травня знову буду в Києві. Вітай ваших!

П.С. Грицько дзвонив при мені в "М". Там "За!" Але є якесь "Але..."

123. Лист від Ф. Г. Тютюнника

Шилівка, 6 жовтня 1979 р.

Дорогий Фео!

Не відповів тобі вчасно. Бо обривався аж у стольному граді Києві. І всі, ку, там євреї, і говорять по-ізраїльськи, а нашого брата, козака-нетягу, зневажають і збиткуються, яки можуть. А ми ж однак просо, ку, сіємо і на оних юдинів не зважаємо. Хоч нам належить уже сіяти пшеницю з добірним зерном. І декотрі з нас таки добряче засіяли свій лан (це я уже про Рогового), що оними уся так звана Спілка письменників України (СПУ) зацікавлена

і ніяк ради не дасть – ото!! Це я до того, що твій славнозвісний роман, якого ти мені, ку, так і не показав, знаходиться-крутиться отеперечки у брата-апостола нашого Дімарова, сиріч Анатолія, котрий Грицька Тютюнника-старшого відкрив і підтримав свого часу, за те йому наша найвища повага і довічна любов. Так ото єйний чоловік нібито вельми тобою цікавиться (із вуст Грицька-молдшого), і нібито Паша Загребельний і Юрко Мушкетик бажують бачити твій роман у друкові (з тих же вуст), а тому його подальшу долю вручено вищезгаданому Толі Дімарову, абсолютно чесній людині, наділеній абсолютним чуттям художнього слова. Гадаю, що все-таки це добре. І сподіваюся на добро.

А життя-буття не відзначається осяйністю, так собі нидіє на осінньому вітрові, яко старий ворон в обголілому верховітті.

З хати мене виганяють, продавати заманулося за 7000 крб. (у мене таких грошей немає). То я виходжу вдосвіта у двір і перемацую обаполи та цурки ще мого діда Макара, котрим уже 100 років, або малюю на міліметровці свою хату (ще не могилу) і думаю-гадаю про непривітність цього світу, його кровожерні ікла і хижий ощір, яких ми нібито мусимо не помічати, але ж однак помічаємо, стрічаємося з цією гиддю мить по мить.

Писати майже кинув: немає снаги. Навідчуваєшся зовнішнього світу – і все, в'яне рука. Клацає якийсь замок, і душа не дихає, завмирає ніби до якоїсь весни, котрої, може, й немає, й не прийде вона, може, ніколи...

Біжать шляхом машини (6000 за добу!), а я сидю в чужій хаті і глибаю на світ палолістовий, яко премудро-дурний змії: що то воно буде-станеться завтра а чи післязавтра? І яким побитом воно обернеться для людини? Для мене також не опріч того? Мабуть, це вже стареча нетямковитість.

Події. Приїжджали:

1) І. Цюпа; проводили з ним засідання літоб'єднання (при рай. редакції) "Спів. джерело", котрим я єсмь "предсідатель". Було цікавенько. Басів не чуть. Закінчували в ресторані. Дуже влучно ве-

ликий земляк кривле не менше великого земляка Матюху – одного із зачинателів колгоспного руху в Шилівці (я його пом'ятаю);

2) Л. Вернигора "со світою"; цікаво провели надвечір'я на пасіці в панському байраці під Опішнею: цілюща криниця в ярюзі (незамерзаюча), ліщинові стежки, запорошені падаючими горіхами, і пахнучі жабрієм осокори... І, ясна річ, альтові краплі із джбаніка з п'ятіркою зірочок (сузір'я гоншаків!);

3) В. Козловський та іже з ним із "Молодої гвардії"; гонитва за темою на злобу дня (так званим "матер'ялом") і ті ж самісінські прикросці, що й много літ назад;

4) Грицько на "Запорожці": налетів, як вітер, і відлетів так же; тепер він десь у "Баку-баку: чи вискочу по кабаку?"; гасали по хуторах, ледве вгамували оте зрозуміле для всіх і загадкове для нас: "Куди ще?"

Вони пишуть:

1) І. Цюпа: новий роман про село, про голову колгоспу;

2) Л. Вернигора: нову повість (закінчив), що входить до книги однією з чотирьох ("Рад. пис.", 1980 р.);

3) В. Козловський: нові вірші й нові мелодії, які будуть виходити в Москві;

4) Грицько – продовження "Вогника" та оповідання про Оксьона.

Коли помітив, то я майже детально тобі все "обписав" за відтоді, як ми видилися.

Отака розпука,
Туга та й стоорла –
Ядучі думове
Стали серед горла.

І. Драч

Вдома хворіють – беда!

Вітаю тебе зі святом Вчителя! І все сімейство твоє вчительське!
Живіть радісно і сійте, ку, просо й пшеницю, і всяку пашницю.

Пишімо, приїжджаймо і думаймо! Обнімаю.

6.10.79 р. Тв. Федір.

124. Лист від П. П. Ротача

Київ, 17 жовтня 1979 р.

Шановний Феодосію Кириловичу!

Щиро дякую за вітання. Дізнався, що Ваш рукопис у нас у видавництві. Дали його на рецензію гарному письменникові – А. Дімарову (це по секрету!).

З приводу Вашого твору в мене була розмова з Павлом Архиповичем Загребельним і Юрієм Михайловичем Мушкетиком. Вони за те, щоб Ваш роман видати. Слово – за рецензентами. Чекаємо на їхню думку.

З повагою і найліпшими побажаннями Б. Рогоза. 17.10.79 р.

125. Лист від В. О. Яворівського²¹⁴

Київ, 25 жовтня 1979 р.

Дорогий Федосію!

Вдячний Вам за чесні слова. Вам я вірю, тому сказане у листі – мені особливо дороге.

Помітки (особливо знаки запитання) проаналізував. Є серед них і дуже слушні. Якби довелося колись перевидавати – врахую!

Обіймаю Вас.

В. Явір.

126. Лист від А. Г. Михайленка

Київ, 30 жовтня 1979 р.

Шановний тов. Роговий!

Ваш рукопис в редакції прози вивчено, прорецензовано. Висновок редактора та рецензента [О. Гижі. – Ю.Р.] один: твір

рекомендувати до друку ще рано. Рукопис повертаємо, рецензію додаємо.

З повагою зав. редакцією прози А. Михайленко.

127. Лист від Ю. С. Чикирисова

27 листопада 1979 р., видавництво

"Радянський письменник"

Шановний Феодосію Кириловичу!

На прохання редакції рукопис Вашого роману прочитав відомий український радянський письменник А. Дімаров. Як на нашу думку, він об'єктивно оцінив Ваш твір. Гадаємо, що рецензія А. Дімарова допоможе Вам у подальшій роботі. Рукопис повертаємо.

З повагою

в. о. зав. редакцією прози Ю. Чикирисов.

128. Лист від Г. М. Тютюнника

Київ, 12 лютого 1980 р.

Дорогий Федосю!

Я одержав твого листа... сумного, на грані розпачу: "Все більше людей ждуть – апетитно ждуть – моєї погибелі". Мені тобі не личило б сього писати, бо ти знаєш (а може, й ні?), скільки я зробив і для тебе і, зокрема, для "Млива"²¹⁵.

Вчора, 11.02. с. р., я був у видавництві "Радянський письменник", у зава сучасної літератури Чикирисова²¹⁶, і він сказав мені, що твій роман іде. Редактором його буде Борис Харчук²¹⁷. Він працює у "Р. п."²¹⁸ нештатним редактором, написав (після всіх турбот з боку хороших людей) блискучий редвисновок і запропонував себе (з честю) в редактори.

Отож, вітаю. На Гижу²¹⁹ не зважай. Твій Григір.

129. Лист від П. П. Ротача

Полтава, 10 березня 1980 р.

Вельмишановний Феодосій Кирилович!

Учора, розгорнувши "Літ. Україну", я прочитав про смерть Григора. Звістка ця глибоко вразила мене, влучила в саме серце.

"Пішов з життя..." Що це означає? Покінчив самогубством? Чи згорів від горілки (доходив слух, що пив)?

Ти ближче до Києва, може, що довідаєшся, то напиши мені, я тебе прошу.

Дуже шкода Григора. Байдужий він був еліті. Такий талант – і вже нема. Ой, як жаль!

Не виходить з голови ця трагедія.

А ти як? Часто згадую і згадую добре, з почуттям вдячності, з глибокою приязню. Щодо мене ти був людиною чесною. Я в цьому переконаний.

А мої справи кепські. Можеш уявити, не краще, а гірше. Тепер розповсюджують ганебні чутки. Це помста за те, що не змогли зламати...

Ну гаразд, не будемо про це.

І знову про Григора...

Друже наш, що ж ти заподіяв?..

На все краще!

Петро Ротач. Полтава, 10.03.80.

130. Лист від Ф. Г. Тютюнника

Шилівка, 13 березня 1980 р.

Дорогий Фео!

Що немає Грицька – мені й досі не вкладається в голову. Йй не вкладеться, мабуть, ніколи. Ти мене вибач, але я не міг залишити-

ся з вами, моїми дорогими хлопцями: доки відбулося вдруге поминальне застілля – вже було запізно до "Енею". Я ледь тоді добився за Дніпро (о 4-й ранку довезла київська міліція), а вранці о 10-й десь (може, дещо пізніше) подзвонив мені Боря Чіп до Грицька, й ото сказав, що ви вже поїхали додому, а я йому подякував, що прийотив вас до ранку. І ще сказав, що вони (компанія) ідуть поминати Грицька у ресторан "Київ". Але я – знову ж таки – не зміг бути з ними: їздив на кладовище, але... могили його не знайшов, Грицькової. Стомилися мої ноги – і я сів на якусь лаву та й заплакав.

Тепер ось вдома сиджу, наче побитий. Григорій Макарович²²⁰ ще там, говорив з ними по т-ну: завтра, в четвер, вони ще сходять туди (9 день), говорив з ними, в п'ятницю вона, мати, повертається. Але що то буде за повернення – можеш собі уявити. Мені треба її зустріти і не залишати на самоті, доки все якось вляжеться. А чи вляжеться воно взагалі?

Там, у Києві, я почув гіркі слова: зрадив. А чи воно так?

Тяжке горе, яка б там не була причина, звалилося на нас і давить...

Дорогий мій друже!

Пишу тобі, аби виразити свою вдячність, що приїхав розділити оту невигойну печаль нашу. Як би там не було – воно вже однаково. Думаю, що зможу поїхати на 40 день. Хоч у мене теж старий нездужає і я не можу залишати двір надовго, проте сподіваюся, що мені це вдасться.

Ще раз кланяюся тобі. Здоров'я і добра родині, успіхів всіляких і здоров'я.

13.03.80. Твій Федір.

П.С. Про твій рукопис я так нічого і не встиг дізнатися.

Сам розумієш... було не до того. Пиши.

131. Лист від Б. П. Рогози²²¹

Київ, 24 березня 1980 р.

Добрий день, Феодосію Кириловичу!

Вибачте, вийшло непорозуміння. Редакція прози своєчасно не написала Вам, що все гаразд: Б. Харчук дав позитивну рецензію на роман, більше того, порекомендував його спершу опублікувати і в журналі, і в серії "Романи і повісті" (видавництво "Дніпро"), аж потім видати окремою книжкою. З цього приводу я був у Ю. Мушкетика. Він розпорядився Ваш рукопис передати в журнал "Дніпро" – з метою видрукування там. Отже, роман нині в А. Тарана. Поки що читається твір, а що буде далі – побачимо. Якщо не вдасться з "Дніпром" – відкинемо пропозицію Харчука й будемо готувати роман у себе. Не хвилюйтеся! Сподіваймося на краще. П. Загребельний також за те, щоб Ваш твір побачив світ.

З повагою і найкращими побажаннями Б. Рогоза. 24.03.80 р.

132. Лист від Ф. Г. Тютюнника

Шилівка, 20 липня 1980 р.

Дорогий мені Феол!

Сидю оце над чистим папером, хочеться написати тобі бодай одне свіже слово, аби виразити ним (одним) мою до тебе прихильність, та ж немає такого слова, грець його побери, пропливає споміж мізкових звивин одна банальщина. Там – того листа твого отримав і за те кланяюсь (уклоняюся, хилюся) донизу тобі та й родині усій твоїй. І бажаю добра та затишку душевного, світлечка сонячного у віконечко – та й ін. суфіксів, котрі б принесли тобі радість, надихнули б не на отой споживацький видих (у тебе, я певен, його ніколи й не було), а на

приємний щем змученого серця, коли воно радісно скидається і подає свій голос, як перед сходом сонця птаха: оно там, ще є життя, не отруєне прогресом, так званим.

Перечитую листи Грицеві й находжу там отаке:

"Знаєш, я іноді втрачаю, не бачу, як сліпий, білого дня, сенсу літературної писанини. Кому воно? Навіщо? Кого ми пом'якшуємо, братаємо на землі, закохуємо, вилюднюємо? Усі "вкакують" (до чого містке слово!), вкакують (навіщо свята придумали професійні, – "вкалувальні", не душевні), а тоді – хоп! Умирають! А ми пишемо, благаємо краси..."

Хочеш ще?

Будь добрим:

"Ми пишемо для тих, хто за нами приставлений, як стежити, щоб не дуже перегинали з красою, душевністю, стражденністю до людини – тоді вони нам реберця полічать, навіть хребці перемацають.

Для церберів ми пишемо! Хто в Шилівці читає? Те ж і в Мануйлівці, скрізь".

Чолов'яга був! Ходили б оце на лина, човна б підпихали на тванях, та що поробиш?

Приїхав його дв. брат із Алма-Ати, Миколою його прозивають, то ми з ним, немає тієї миті, щоб не згадували Грицька.

А мати, мати... голосить:

Та хоч би ж він чим болів,
Та хоч би ж він чим жалівся.
Та кому ж вони горе зробили – мені,
Та кому ж вони світ затулили – мені.

А хто ці – "вони"?

Знаємо одне: його немає. Вже не зведеться і не плюне зненависникам у пику. Опріч цього суму – кінчається літо. Не в'яжеться "огирок", бо холодні ночі, немає калини, чорної горобини. Все інше – добре: бджола принесла меду (приїжджай!), пшениці стоять по груди, подекуди навіть вилягли од жиру.

Молода картопля вже є, смородина біла, де-не-де звисає яблуко й груша. Півень заспіває на найвищому регістрі і "висять на запах телефону", як колядує під вікном Микола Вінграновський. Щось таки є в цьому світі привабливе – і отим "щось" треба жити. Й не лише ходити в нужник – це всі тямлять; просвітити незрячого – ось наша професія, неписаний обов'язок, мета, поклик, голос сумління отих, хто вже не з нами, відійшов – немає значення, з якої халепи.

Подумаю отакечки – та й сідаю до столу. Розшворковую прибиті павутиною папки й занурююся у світ свого зболеного "Джулаєвого хутора"²²². Нікому про це не говорю, але нищечком схилиюся над ним і пам'ятаю твій клич: "Нікого не допускати у свій світ!" Молодець, Фео!!!

А ще ходжу на рибалку чи просто між гарбузами, де бджола бере пергу (зацвів гарбуз!) – отако й живу собі. Кобить не телефонні виклики, не густенькі гості, не поїздки в колгоспи (думають, що від цього буде вище врожаїти).

Отако потихеньку (бігцем вже не виходить) й живу-поживаю, так би мовити. У Києві – не був!!! Не вирвався. Тобто не знаю анічогісінько, що теперечки діється. Кияни навідують, але, головним чином, журналісти: тезко мій Зубанич з "Ру", Чиж із "Му", з Укр. радіо і теле, із Москви був Дунський; із Полтави Нікітін, Шевченко, Лутчак та інша братва. Словом, не питай, чого в мене засмучені очі...

Вдомоньки буває й не все гаразд, та воно ж так ведеться, либонь, у кожному сімействі. Хочеться мені скінчити своє послання знову ж таки словами покійного Гриця, також із листа:

"Біля магазину стоїть одноокий Степан з хлібиною ("за шіснадцять") під пахвою і хитається. А тут – Варька-Жирафа: худа, спідниця теліп-теліп. Під мухою. Змацалися, обнялися.

Варька Степанові, на вухо, але чутно всім:

– Горе, Стьопа, горе!..

– Горе, Варько.

- Танцювать хочу!
- Танцюй, Варько, я заграю.

Варька йде бічком-бічком, одна рука на попереку, голова на-бік, спідниця теліп-теліп, залізні зуби блись-блись, губи сині, мокрі, ніжки тонкі, худі – дридзь-дридзь... По колу, по колу...

Степан лясає в долоні, блимає одним оком, впустив хлібину в круту пилюку, – байдуже!

– Гоп, гоп!..

Цей танок (Варька зве) – "козочка".

Потім вона йде геть, бурмоче: "Горе, Стьопа, горе..."

А Стьопа, тим часом, рачкує в пилюці, шукає хлібину і лає свою жінку, яка покинула його:

– Хоч би раз, курва, прийшла, борщу зварила! Хоч би раз у год, курвина!

Самим хлібом давлюся сухим..."²²³

Ба', кого ми втратили?

На всіх вітрах хай лине до тебе вдача, здоров'я і добро, дорогий Фео!

Пиши. Вітай усіх своїх від моїх.

Твій Ф. Т. 20.07.80.

133. Лист від В. Ф. Котляра

Полтава, 14 жовтня 1980 р.

День добрий, Феодосію Кириловичу!

Радий був читати твої добрі слова, сповнені і тривоги, і щирості. Спасибі, друже!

Життя завжди було складною махинерією, а літературне – тим більше, бо ж "інженери душ людських" не завжди працюють, освятившись добрими помислами. Прикро, що нікому труснути дерево літературне, гукнувши: "Падай, гниль! Не псуй дерева!" Хоча я не певен, що в ту "гниль" завдяки діяльності "геніїв" потрапила б така дрібнота, як ми з тобою.

Отже, єдиний шлях – це писати. Писати якомога більше і, намагаючись, якомога ліпше, знаходити найменші стежечки, хай навіть протопти, йти до читача чи глядача.

Мою останню комедію благополучно зарізали. Художня рада театру прийняла, всі, хто читав – за, а старий п...н за завданням міністерських функціонерів за тридцять серебряників написав, що п'еса справляє "гнітюче враження", бо в колгоспі – безгосподарність, хабарі, пиятика, і винних не зразу витягають на світ божий. Та бог їм суддя! У кожного своя планида: і підлота має бути, щоб на її фоні яскравіше, тепліше відбивалися грані щирості і добра.

Пиши, брате, твори! Більшість з того, чим "радують" сьогоднішні наші класики, потрапить на літературний смітник.

Будь здоровим! Успіхів!

14.10.80 р. Полтава, Василь.

134. Лист від М. В. Казидуба

Москва, 11 березня 1981 р.

І таке бажання напосіло на мене Вам написати, що оце узяв та й пишу. Дідько його знає, чому, але саме Вам захотілося писати – не сповідь, а листа.

Тяжко мені, Кириловичу. Знав би Ви, як тяжко... Для інших (чужих) очей я завжди "удачливий парень". Що за цією маскою – ніхто не знає. Гидко мені. І, мабуть, тільки зараз я справжньо зрозумів Вашу душу, всі думки і прагнення Ваші. Як кажуть, щоб збагнути душу вівці, треба побути в її шкурі.

Знаю, що Вам багато казали мої "друзі" про мене в останні роки. Знаю, що казали вони і про мене. Господи, які ж ми бридкі, якщо слухаємо гидь сказану! Ніколи ні в чому я не кривдив людей і не буду кривдити. Це – моя платформа. І не продав нікого. Але житейські перетурбації стільки мені відкрили, стіль-

кох мені явили обличчя справжні, що я жахнувся і подумав: може, неправильно поступав?!

Кант дуже мудро наголошував (здається, він, все-таки): "Якщо хочеш побачити друзів, побач недругів".

Побачив я усіх. Баченого вистачить до кінця моїх днів.

Дуже часто думав про Вас, Кириловичу. І брав на озброєння своє духовне Ваш стоїцизм. Спасибі, що був Ви у моїй долі. Тут я неодноразово заводив мову про Вас з професором Максимовим, з іншими. Почув од усіх одне: шкода, що ця людина пише не російською.

Вчора була зустріч із Євтушенком²²⁴. Він, дослівно, кажучи про творчість Драча, який хоч є йому другом, почав писати по-графоманськи, висловився: "Шкода мені українців за те, що сусіди з Росією – і територією, і мовою! Прикро мені чути замість мови української харківський жаргон". Знаєте, я не люблю цього чоловіка, але за ці слова я почав поважати його.

Сказав він і про інших авторів українських, якщо брати за основу інтонацію, то що ж казати про авторів, які епігонять ритміку?!!

Матимете час і бажання – напишіть. Поклін Вашій дружині. Сердечно обіймаю Вас.

Михайло. 11.03.81р.

135. Лист від А. А. Нанкевича

Полтава, 1 квітня 1981 р.

Дорогий Кириловичу!

Найсердечніше спасибі за вітання і добре слово. Відписую із дводенним запізненням. Був у Лубнах, в селі Біївцях – це батьківщина Василя Симоненка²²⁵. Чарівні місця там, добрі люди, мало тільки пам'яті про нього, поета. Рідні не знайшов та, власне, і не за цим і їздив. Роботи, як завжди, випало багацько, то ледве упорався.

Низенький уклін твоїй світлій родині. Здоров'я вам усім і всілякого добра. Найменша нагода десь тільки трапиться побувати в Устимівці – обов'язково скористаюся. Кортить провідати. Гадаю, як розтеплиться, змога буде.

Щиро А. Нанкевич.

136. Лист від Ф. Г. Тютюнника

Шилівка, 11 вересня 1981 р.

Дорогий друже Тодоську!

Перепрошую хтозна-як – закрутився, як муха в окропі: отава, город, корова, птаха дворова – не було як удень взятися за перо, повіриш? Падаєш у ліжку, мов тебе чорти на терниці протіпали. Окрім всього – зав'язалася тяжба за хату, де моїми руками кожна мостина прилаштована: той живодер, що в Зінькові²²⁶, вимагає п'ять тисяч – гич. барбос який? Довів до того, що Люба вийшла в школу, а ми тепер удвох з Григорієм Макаровичем²²⁷ бідуємо. Розриваюся на два двори, інколи зринаю з вуздечки і гримлю копитами, але все те не має свого завершення: й досі справа за хату лежить у райвиконкомі. Видать, ніякого зруху не буде, той вурка хоче вирвати ще й половину городу, щоб продати хату по спекул. ціні. Он куди гиря заносить!

Влітку косив сіно, рибалив і багато читав, одначе писаниною не займався. Більше, як і ти, дивився в стелю. Все якось остогидло.

Про збірку спогадів чую вперше. І чому це Шева²²⁸ тут як тут? "Подшибить деньгу" на Грицькові? Які вони всі там утилітарні: не гребують нічим. Адже Люда²²⁹ має філологічну освіту також – саме їй бути упорядником, коли вже на те.

Про сторінку в "КП" я – за, але інший Шева²³⁰ (полтавський) мені такого нічо не говорив. Пропиши детальніше за цю справу.

В Сашка згоріло обійстя (невідомо од чого; є чутки, що хтось підпалив), то ми з кількома свідомо-співчутливими дядьками по

суботах і неділях відбудовуємо його. Оце й сьогодні субота, то перед виходом в підгір'я (зараз 6.00 ранку) я кваплюся накарлючити тобі бодай кілька слів, бо вже очі вилазять – слово честі!

В Києві був давненько, всього одну добу. Бачив Петра Засенка²³¹ і Драча, але поговорити як слід не встиг. Теперечки треба їхати по житейському питанню, а немає як. І не хочеться. Як воно буде надалі – вже й не прокажу тобі. Відчуваю одне: не за горами щось вельми небажане й погане.

Хочеться домайструвати книгу, на черзі вже інша, а тут ще й сценарій замовлено із високих інстанцій. Ношу все в собі, а нічого не роблю – он воно як істинно так.

Дуже кепсько, що ми не звиділися влітку. Я тебе чекав, був ти, вважай, біля мого двору і не зайшов. Посиділи б, поматююкалися б в царя і отечество йому врученноє.

Давай хоч інколи перегукуватися. Бо ж давить!

Здоров'я тобі і втіхи житейської. Уклін сімейству.

Пиши, яко схоча прийде.

11.09.81. Щиро твій Ф. Тютюнник.

137. Лист від В. О. Яворівського

Київ, 1981 р.

Дорогий Федосію!

Даруйте, що припізнився з відповіддю – дихнути було ніколи.

Тепер про діло:

1. На вечорі Г. Тютюнника я робитиму доповідь (5.XII.81 р. Київ, Буд. літераторів). Уже починаю працювати над нею. Отже, уривок, або й просто примірник – перешлемо Вам, як лиш поставлю крапку. Добре?

2. Шевченкові сказав. Вірю, що й він надішле.

3. Негайно надішліть мені примірник роману²³² з рецензіями. Дмитерка я заінтригував. Треба, щоб він не охолов і

прочитав. Гарантій поки не даю, але надія є. Зробіть це швиденько.

4. Книжку надсилаю.

Либонь, все? Обіймаю. В. Явір.

138. Лист від Н. П. Дангулової²³³

Москва, 15 жовтня 1981 р.

Уважаемый Феодосий Кириллович,

к сожалению, я не могу утвердительно ответить на Вашу просьбу.

Мы с Григором²³⁴ не только творчески работали, но и дружили, прекрасно понимая друг друга. У меня целая "книга" его писем, в которых он делился со мной самым сокровенным. Но я не считаю возможным обнародовать то, что он доверял только мне – сугубо лично.

Может быть, пройдет какое-то время, и я это сделаю, а пока слишком сильна боль утраты. По этой же причине мне еще очень трудно писать о нем. Кроме того, написать о, как Вы справедливо говорите, прекрасном Человеке и Художнике, нужно не скорописью, а достойно. Сделать же это сейчас я, извините, не могу.

Желаю Вам всего самого доброго и спасибо за память.

15 октября 1981, Дангулова.

Знаете ли Вы, что 5 декабря исполняется 50 лет Григору?

Я надеюсь быть в это время в Киеве. Может быть, там и встретимся.

139. Лист від Ф. Г. Тютюнника

Шилівка, 16 жовтня 1981 р.

Дорогий друже!

За цей час, доки я збирався писати відповідь на твого листа, у мене двічі був Шева²³⁵ (полтавський) і про сторінку в "КП" до Григорового поминання відзивався ствердно. Довелося також говорити з одним обкомівським – комсомольцем – підтримує, ніби. Так що хто там пришле свою частку тобі або мені (чи прямо в редакцію) – будемо збирати все вкупу і готувати до 5-го грудня. Говорив також (по телефону) з П. Засенком; твого листа він має і матеріал уже має (10 машинописних сторінок), який він готував для журналу. Обіцяв прислати й сюди.

Окрім того, не далі як учора ж таки приїздив до мене В. Мельник із "Дніпра" (критик). То він казав, що в журналах готуються статті, а ось про спогади Загребельний ніби висловився в такому плані: як що набереться, то десь років через два. Шева²³⁶ ж (київський) написав книжку осібно про Грицька (мабуть, монографію) і пхне її самотужки. Йшлося також про те, щоб організувати якесь громадське пошанування ювіляра в Спільці і тут, ку, на батьківщині, яко буде "добро" ізвише. А на "добро" ми дуже сподіваємося. Лиш би набрався б там хто-небудь ініціативи та й не випускав її до кінця.

З досвіду знаю, що й Чуча б не скрутнув, коли б відповідна вказівка з Києва надійшла, і ми б могли тоді якое організуватися.

Та найбільше треба бити на свою сторінку. Щось напишу і я. Але що саме вибрати? Скільки всього було – життя ж всеньке разом пробивали...

Були також із "столишного" радіо – там на чолі з одним відомим товаришем, але то – шабарі, відмітаю геть! Роздивився. Не треба і на нюх.

Ось бач, уже й покрова...

Дуже добре, що приїдеш. Тоді про все детально й погомони-мо. Іди прямо в старий двір. А там воно покаже.

Отже: до зустрічі! Тисну руку. Тют. Федір. 16.10.81 р.

140. Лист від В. П. Астаф'єва²³⁷

Красноярсък, 2 листопада 1981 р.

Я високо ставлю творчество Тютюнника, вважаю його талантовийшим писателем України, а уж самым честным – это само собой, потому он и сгорел среди бесчестья и притворства, но я никогда, к сожалению, с Григором лично не встречался и потому не могу ничего о нем написать человеческое, а писать теоретическую чушь не моя стихия.

Желаю Вам всего доброго!

Кланяюсь и поздравляю с наступающим праздником!

2 ноября 1981 г. В. Астафьев.

141. Лист від П. П. Ротача

Полтава, 15 грудня 1981 р.

Доброго здоров'я, Феодосій Кирилович!

Нарешті я повертаю тобі плакат (Т. Г. Шевченка). Розумію, що затримав його значно довше, ніж ти мені дозволяв. Це було зв'язано з труднощами, які я зустрів, підшуковуючи фотографа. Взагалі тут у мене кепські справи. Часто є потреба зробити знімки, але знайти фотографа тепер дуже важко. Прошу пробачити мені мою провину. В усякому разі тепер в мене є негатив. Зробиться в майбутньому й відбиток.

Як ти відзначив Григорове 50-річчя? Я, очевидно, не все прочитаю, що про нього друкувалося. А сам не спромігся ні на що.

Незабаром Новий рік. Вітаю заздалегідь, зичу добра. Твори, надійся!

Дякую за послугу. Міцно тисну руку.

142. Лист від Ф. Г. Тютюнника

Шилівка, 2 березня 1982 р.

Дорогий Фео!

Твій сумний лист нагнав і на мене смуток, аж моторошно стало од думки, що все довкруги вже бачено, пройдено чи пережито, і вже нічого нового чи бодай скільки-небудь незрозумілого ніколи не буде. Все вже було – оце і є найстрашніше відчуття. Немає подивування, ми вже не радіємо нічому – плохі діла, брат. Якийсь туман ніби понабивався і в очі, і в уха – старіємо, либонь?

А мо', й таке: понаднормові вимоги до життя? Елементарного мало, а на більше – дуля з маком.

Працювати змоги немає, побігеньки вже набридли, хочеться теплою спокою, в який я вже не вірю. Біжу туди – біжу сюди, а плюнути на все не наважуюся. Думав на селі пожену свою роботу на семи вітрах – не виходить! Не дає дихати сволота, покидьки, всяке стерво. Якби не батьки, давно б виїхав геть.

Стосовно Григорової матері. У неї, буцімто, заболіли очі. Вона була в спілчанській поліклініці (я писав листа Борису Іллічу і Петрові Засенку – референтові Спілки), навиписували їй там ліків, окулярів, а воно не допомагає. Тов. Козаченкова (Грицько не любив цього прилипкуватого г...а) поклікала її знову до себе (Василь сказав таке: "Ти, бабо, коли й прийдеш ще, то зупиняйся в готелі"), і вона поїхала з тим, щоб у Києві лікуватися. Я говорив їй, що лікуватися треба тут, лікарні ж там спілчанської немає, а це її десь там приткнуть – хтозна де. Ото редакційна машина (Бокий) одвезла чи підвезла до Києва, а Мишко Шевченко забрав її звідси до Полтави. Я у Київ не їздив, вони там їхали у якихось справах та й її підсадили.

Не подобається мені це все: коли своїм не потрібна – навіщо набридати чужим? Тим більше, що уваги тут до неї було б значно більше. Отакою мати була і в старшого, Грицько плювався, а

тепер все повторюється, і зарадити цьому хтозна як. Я вирішив більше не втручатися: Хай вона чинить, як їй хочеться.

Щодо зустрічі на березневих канікулах у Полтаві – ідея вірна. Даси знати, як здоров'я, коли прикотиш – і ми потиняємося день-два, бо дійсно давно вже не гомонілося, все трюхикаємо кудись, ніяк не зупинимось, бімать.

В Опішні був Анат. Мороз (ще 30 січня), Ф. Зубанич, М. Шевченко і ще там К°. Висувався (Мороз) на Шевч. премію ("Трое (чи четверо) на шляху", роман). Мені дзвонили, але я не їздив. По-перше, я не читав, а по-друге, й не буду читати ніколи. Яке нахабство! За віщо премію? Другий Дімаров²³⁸? Во дають хохли! До чого вже докотилося – просто не вкладається ні в яку бодню.

В "Нашем современнике", № 1, 1982, гарна публіцистика Солоухіна²³⁹ про старовину (здається, "Продолжение разговора"), а в "Москве" – "Ягодные места" Евтушенка (роман!) з передмовою Распутіна²⁴⁰. Така-сяка метеличка.

Об сім – здорові будьте, куме-брате! Як припече, то підпишіть, раді будемо завжди.

Вітання від Л. і Сашка. Хай живе!

2.03.82 р. у Шилівці.

143. Лист від П. П. Ротача

Полтава, 13 квітня 1982 р.

Вельмишановний Феодосію Кириловичу,
випадково в "Зорі комунізму"²⁴¹ прочитав твою рецензію "З рідної криниці". Гарно написано, широко, з любов'ю, як це ти вмієш.

А в полтавських газетах щось не бачу твоє ім'я. Правда, й газети ці я не читаю (хотів сказати – частіше). Обличчя газети визначають її працівники – так говорив В. Короленко²⁴². А цих панів ти знаєш.

А мені нема ходу. Ніде! Чи можна придумати що-небудь більш жорстоке! Уяви: не беруть і в районні газети. Навіть в інститутській багатотиражці заборонили.

Я оце пишу тобі і питаю: чому не повідомив про одержання Шевченка (плаката). Я ж відіслав тобі дуже давно (рекомендованим).

Як твої успіхи літературні, роман тобто. Коли вже він з'явиться? Тим часом, мабуть, пишеш іншу річ? Хотів би прочитати, та, ба, далеко до тебе. А в школі як?

Пиши. Тисну руку. Петро Ротач. Полтава, 13 кв. 82 р.

144. Лист від В. О. Коротича

Київ, 14 квітня 1982 р.

Вельмишановний Феодосіє Кириловичу.

Був щиро зворушений Вашим листом і зовсім не розумію мотивів, з яких Ви наче й соромитеся своєї щирості. Як чудово, що зберегли здатність зворушуватися й любити – плекайте це у собі, як найвищу ознаку людяності.

А відносно М. П. Бажана²⁴³, то люблю його, як Ви і ще мільйони таких, як ми з Вами. Хіба що – маю щастя часто його бачити.

Зараз Микола Платонович у лікарні – погано з серцем – хай буде йому краще! Премію вже, здається, остаточно присудили (хоч – почекаємо на Указ). Якщо матимете час і охоту: № 6 "Вітчизни" має іти моя стаття про Бажана – спогад і ще всячина...

А життя – воно всюди скажене. Падаю, серце болить, а тоді розумію, що – треба працювати. Бо хто? Кожен потроху – лиш так...

Бажаю Вам радості! Щиро Віт. Коротич.

145. Лист від М. Я. Ратушного²⁴⁴

Київ, 10 травня 1982 р.

Дорогий Феодосію Кириловичу!

Перепрошую за запізнілу відповідь. Усе щось перешкоджає, то одне, то інше. І виходить якось незручно, по-свинському. Тож не ображайтесь.

У нас у розпалі "переїзний період" – видавництво переселяється в новий будинок, на Чкалова, 52, отож сидимо на вузлах і пакунках. З двадцятого травня вже маємо працювати там. Так що по приїзду до Києва прийдете вже в нове приміщення.

Решта – все як завжди. Закінчуємо видавничий рік по здачі рукописів на виробництво, готуємо наступний, одне слово – конвеєр.

На Дрофаня²⁴⁵ особливо не ображайтесь. Він родом з Чернігівщини і нашого полтавсько-черкаського діалекту не знає, так що не дивуйтесь його "дивацтвам".

Що ж до верстки, то орієнтовно вона має прийти наприкінці травня (десь після двадцятого), принаймні так обіцяють виробники.

Як тільки одержимо, надішлю примірник і попрошу уважно і в темпі вичитати й надіслати назад, щоб ми швидше підписали книжку до друку. Правку, звісно, коли буде треба, робити мінімальну, оскільки на даному етапі тут уже важко зробити щось кардинальне та й навряд чи є в цьому потреба.

А що з Вами рідко зустрічаємось – що ж поробиш, кожен зв'язаний своїми узами. Та якось зустрінемося, поговоримо. Знайдеться про що...

Спасибі за Ваші добрі побажання і сердечне ставлення, взагалі за все. На жаль, ми не звітуємось перед собою, як нам потрібна теплота і взаємність, ота людська доброта, що її непомітно, по краплі вичавлюють з нас умовності й обставини.

Міцно тисну руку.

Привіт від Бориса Петровича (Рогози).

146. Лист від М. В. Казидуба

Полтава, 11 червня 1982 р.

Дня доброго, Кириловичу-батьку!

Привітайте мою збілочку, як свою дитину. А разом з цим прийміть щонайщиріші побажання добра, творчого полум'я і козарлюцького здоров'я. Добре було б, якби Ви зробили рецензію на збірку для глобинського часопису, хоча б.

Ми часто згадуємо Вас із Ф. Гірченком.

Жду-не дждуся Вашого роману. Зроблю рецензію найстараннішу і найтеплішу. Думаю, що Вам будуть закидати наслідування Распутіна з його "Прощання з Матерой". Але ж його повість ще була в пелюшках, коли Ваша штука воістину ходила в материнському одязі.

Я – живий. Живу в гуртожитку. Пишу багато. Друкуюсь мало. Відгукніться.

Низький поклін сімейству Вашому. Обіймаю Вас. М. Казидуб.
11/У1 – 82 року. м. Полтава-14, вул. Пушкіна, 110.

147. Лист від А. А. Нанкевича

Полтава, 17 серпня 1982 р.

Добрідень, Кириловичу!

Перше прохання задовольнити легко. Вітала тебе Галина Веніамінівна Доля-Белей. Сподіваюся, пам'ятаєш таку. У нас вона працює під проводом Павла Клименка у відділі пропаганди і вважається майже ведучою журналісткою "Зорі Полтавщини". Ростуть люди.

Щодо другого – тяжче. З літературним густим полтавським лісом у мене стосунки не склалися віддавна. Анонімок, що правда, вже ніби (тьху, тьху) не пишуть, але й не жалують. Плачу їм тією ж монетою.

Заходить іноді М. Казидуб. Якщо заглядаєш до нашої газети, то бачиш, що ріденько його друкуємо. Живе з новою дружиною в гуртожитку, каже, що чимало працює. Куди і що подавав, не каже. Власне, я не дуже й розпитував.

Зустрічався по дорозі на роботу з Ол. Чучею. По-батьківськи розпитав, чи працюю над другою книжкою, побажав успіху. Все це загальними незасмаженими фразами.

Про кого ще? Тараса Нікітіна бачу раз у півроку. Кілька місяців тому служили в Лубнах два тижні. Хвалився, що лежать книги в кількох видавництвах.

Федора Тютюнника бачив раз, у Полтаві. Клопочеться про хату. Історію цю ти, певно, пам'ятаєш. Кінця їй поки що не видно. Бідує Федір.

Михайло Шевченко вийшов на такі орбіти, що не сягнеш. На місяць кудись поїхав знову.

У "Комсомольці Полтавщини" передбачаються зміни в керівництві. Ів. Бокото запрошують на редактора "Молоді України". Кілька разів з'їздив до столиці, а це щось затихло.

Ол. Чернецький, кор. "Рад. України", виїхав до Одеси.

Які ще новини? Мабуть, і всі.

Для мене рік минулий був тяжким. Завдав нашому роду чималих втрат. Суцільні похорони. Дядько і сестра померли.

Трохи оклигав, почав працювати. Написав кілька нових оповідань, допрацював дещо. Через місяць-два хочу передрукуватись та податись до Києва.

Задумано немало, а здійснюється надто повільно. Газета забирає багато сили й часу. У цій шкурі ти був, то знаєш не з переказів.

Кладу листа до казенного конверта – не гнівайся, бо біжу чергувати, то появлюсь на роботі аж завтра з обід.

Кланяйся мамі й дружині.

Хай вам усім добре ведеться.

Щиро Андрій Нанкевич.

148. Лист від М. Я. Ратушного

Київ, 23 серпня 1982 р.

Дорогий Феодосію Кириловичу!

Вітаю з "Святом" – виходом на люди "останнього млива". Думаємо всі і бажаємо, і щиро (безсумнівно) переконані, що "мливо" не останнє і Ви, як добрий мірошник, порадуєте читачів ще не однією гарною книгою. В добру путь, Феодосію Кириловичу, – "назустріч новому життю. Бо не вживеш тим, що було, треба про нове дбати". ("Св. ост. млива", "РП", 1982, стор. 359).

Ближнім часом зможете одержати книгу, а зараз у нас тільки робочі примірники.

Плануємо (відділ реклами) провести у Вас, у Глобинському районі, читацьку конференцію – по книжці, орієнтовно десь у листопаді-грудні 1982 року. Якщо Ви не заперечуєте, звичайно.

Ще раз з успішним завершенням "епопеї". Всього найкращого!

Міцно тисну руку – Михайло Ратушний.

23 серпня 1982 р., м. Київ.

П.С. Від Бориса Панасовича²⁴⁶ – привіт і вітання.

149. Лист від А. А. Дімарова

Київ, 30 вересня 1982 р.

Дорогенький Феодосію Кириловичу!

Ну, звісно ж, я напишу рекомендацію. Але для цього пришліть мені коротенькі дані: що і де Ви друкували (в пресі, журналах), що у Вас побачило світ.

Під якою остаточною назвою вийшла Ваша книга.

Пишіть, вітаю – А. Дімаров.

150. Лист від А. А. Дімарова

Київ, 11 жовтня 1982 р.

Дорогенький Феодосію Кириловичу!

Надсилаю Вам рекомендацію. Спасибі за книгу з зворушливим написом. Вітаю Вас з гарною рецензією Б. Харчука – дай Вам боже великого творчого успіху!

Якщо Ви не зв'язані ще з перекладачем (щодо виходу в "Сов. писателе"), то напишіть. Я можу порекомендувати Вашу книгу серйозній людині (щодо перспектив видання рос. мовою).

Зичу Вам здоров'я і творчого горіння! А. Дімаров.

151. Лист від М. В. Казидуба

Ялта, 13 жовтня 1982 р.

Доброго дня, Кириловичу!

Поздоровляю найщиріше з виходом книги. Але досі не бачив її, тільки Ф. Гірченко казав, що десь придбав – у Полтаві її не було, начебто він придбав у магазині облспоживспілки.

Все одно – радий за Вас, як за себе.

Зараз я з дружиною у Ялті, в Будинку творчості. Познайомився з Борисом Микитовичем Харчуком, подякував йому за мудру і небайдужу рецензію на Ваш роман. Він сказав, що ніколи не бачив Вас, попросив розповісти коротенько про те, хто є Феодосій Роговий. Найтеплішими словами розповів йому те, що знаю про "діда".

І ось що, втішне для Вас, повідомлю:

Б. М. зустрічався з Бандурою, домовився, щоб роман пішов у "Романах і повістях". Начебто все гаразд.

Ще сказав він, що не ми видаємося, а нас видають, що роман – обкарнаний. Він давав його московському перекладачеві,

здається Гросельсу, книжка йому сподобалась, буде перекладати для "Сов. писателя". І те, що випало з роману в нас, може побачити світло народження у Москві.

Тож успіх Ваш – незаперечний. Дай боже тільки Вам здоров'я, дорогий мій старший земляче.

Б. М. говорив, що може Ви писали йому, але листів він не мав – живе на іншій квартирі, бо інфаркт дає себе знати досі та й взагалі – життя...

Я дав йому Вашу адресу.

На цьому закінчую меркантильну частину листа.

Віра моя настільки начулася про Вас, що хоче неодмінно побачити чимшвидше, який же він, отой Ф. К. Будемо ми в Полтаві 31 жовтня опісля обіду. 23 листопада мені 40 літ (уже!). Буде Федя, Л. Думенко та ще один-два чоловіки (так званих друзів я розігнав). А якби Ви змогли приїхати, то для мене це було б істинне свято. Хочу вірити, що не останнє, але здоров'я поганеньке. Груди слабкуваті. Оце і все.

Захочете написати в Ялту, то

Ялта, Судейський провулок, 5

Буд. Творчості письменників.

Б. М. тут теж до 30.10.82 р.

Поклін від нас Вашій родині, а особливо од мене дружині Вашій.

Ваш М. Казидуб. 13.10.-82 р.

152. Лист від П. П. Ротача

Полтава, 31 жовтня 1982 р.

Доброго здоров'я, Феодосію Кириловичу!

Не могу не написати тобі кілька слів після того, як прочитав "Свято останнього млива". Скажу коротко: молодець ти! Тільки тепер стало мені ясно, чому ця книга така дорога тобі.

Я прочитав роман – весь від початку до кінця – невідривно. Емоціональне враження дуже сильне. Окремі сторінки гідні бути названі класикою. Це, скажу тобі одверто, не Гончарове "розумування". А щодо Бразових, Срібних, Левіних, то тут ніякого порівняння бути не може: ти їм втер носа всім!

Оце в "Літ. Укр." останній Л. О. пише, як вони тебе гарно згадували (притом на звітних партзборах). Я не втримався, щоб не вилятися. Тунейдці й бездари! Примажуться тепер до чужої слави: аякже, і ми виховували!

Я не збираюсь давати тобі якийсь критичний відгук. Книга написана рівно, розумно, сильно, мужньо, тепло. Рецензій ти прочитав на неї багато, ще прочитаєш у газетах і журналах. Дуже ясно пройшов рядом зі своїми героями автор з такою великою любов'ю до простої людини, що сіє хліб і вирощує худобу, з язичницькими схиляннями до природи, з любовним поглядом у минувшину. Багато страждань принесла тобі ця книга, але частково ці страждання знайшли місце на її сторінках.

Читаючи, весь час натикався на твоє власне, автобіографічне. Я спершу думав, що ти просто списав долі своїх земляків як є, якими їх знав. Потім уловив у спогадах Гордія, котрий збирається за кордон, епізод з твоєї біографії 44-го року (втеча, тюрма). Шкода, що ти далеко, хотілось би задати тобі ряд питань, які виникли у мене при читанні. В листі відповіді буде важко.

Стиль твого письма – ліричний – сильніший, ніж у Гончара. Це я тобі кажу, як відчуваю. Дуже доречні краплі пісень і віршів (твої?). А характери! Трагічні, комічні – ти однаково талановито володієш тим і тим жанром. Навіть там, де образи негативні, ти не переборщив. Душа твоя людинолюбна – і це похвально. Ну а мова – це окрема стаття. Я напідкреслював у книзі чимало слів, які чую вперше, чимало новотворів, до яких не висловиш претензії: зрозумілі, свіжі, красиві. Мова ллється плавно, як лилася колись вода Сули. Ти й філософ, я підкреслив не один "крилатий вислів".

Знаєш, мені особисто імпонує твоє ставлення до минулого нашого народу: доброзичлива оцінка того, що варте пам'яті і любові, заклик зберегти його і нести далі, в будуччину.

Одним словом, написав ти хорошо, чесно, правдиву книгу. Не декларацію, а художній, справді художній твір. Цікаво, що тобі скажуть "прототипи", адже, напевно, живих іще багато. А випадок з Лавріном ти придумав? Хоч логічна його смерть – тут нічого не скажеш. Мені здається, ти трохи десь від Всеволода Біленка взяв. Чи це я фантазую? Можливо... До речі, як він там поживає? Бачишся з ним? В 70-му році він так налякався, що вирішив навіки мене забути. От де боягуз! А взагалі нещасна людина, і я йому співчуваю.

Ще раз вітаю тебе з успіхом. Думаю, тепер легше підуть інші речі, котрі вже написані. Кидай школу і пиши книжки. Або ні, не роби цього. Бійся повторень!

На все краще! Будь здоров!

Твій Петро Ротач.

П.С. І все-таки я хочу, щоб книжка твоя була в мене з автографом. Будеш у Полтаві – заглянь.

Полтава, 31.10.82 р. П. Ротач.

153. Лист від М. В. Казидуба

Полтава, 4 листопада 1982 р.

Доброго дня, Кириловичу!

Вдячний за листа Вашого теплого.

Повернулися благополучно. Книжку Вашу дочитав у Ялті ще. На останньому епізоді (з прапором на валці возів) плакав по-дитячи. Чомусь подумалося про кінематограф. Скільки в романі вражаючих моментів такого плану!.. Якби-то мудрому режисеру об'єднати їх... Може, прийде час...

Заходив у клуб. Гомонів з Чучею. На його честь, він почав читати роман. Говорив із ним принципово про Ваш прийом. Він сказав: "Звісно, якщо звернеться, то треба приймати".

Не тягніть з оформленням справи. Борис Микитович (Харчук) передав мені свою рекомендацію для вступу – побоявся користуватися поштою. Отже, вона в мене. Коротка, але найміцнішого гатунку. Сказано, що Ф. Роговий письменником є вже давно. Чесність, мужність, щирість і в такому плані.

Кириловичу, день мого народження 23 листопада, а не жовтня. Зберемося 27-го, в суботу. Тож будьте в мене! Десь в обід.

Появі книжки Вашої радий (широ) Пругло.

На свято гайну у Вереміївку.

З Ф. Гаріним²⁴⁷ відзначили моє повернення. Другого дня хворів – не той організм, чорт би його забрав.

Зичимо добра, здоров'я. Озивайтесь.

Обіймаю Вас. Михайло, Віра. 4.11.82 року.

154. Лист від Г. М. Сивоконя²⁴⁸

Київ, 19 листопада 1982 р.

Глибоко шановний Феодосію Кириловичу!

Нарешті, здолавши всі перешкоди на своєму шляху, Ваш роман побачив світ і... дістався й мені, теж не без перешкод. Бо нагодився він якраз на мою відпустку (я був у від'їзді) і потрапив на стару адресу – спасибі добрим людям, що повідомили мені, що є бандероль. Ось чому, власне, я пишу Вам із запізненням, а до того ж... передчасно, бо роману не прочитав. Чув про нього, бачив скупеньку рецензію в "ЛУ". Але, сподіваюсь, надолужу і якомога ближчим часом.

А поки що хочу й спішу висловити Вам світлу вдячність – за труд і увагу. Хочу порадити разом з Вами за те, що твір Ваш таки пішов до читача. Дозвольте надіятись, що це буде не єдина Ваша книжка. Успіхів Вам, здоров'я і задоволення від праці.

З повагою Ваш Гр. Сивокінь.

19.11.82 р. Київ.

155. Лист від Л. Остроушка

Полтава, 19 листопада 1982 р.

Здоров, друже!

Отримав твого листа. Добре, що моє слово про "Свято..." ти так оцінюєш. Хоча насправді роман заслуговує пристраснішої і глибшої оцінки.

Тепер відносно останньої неділі листопада. Так, ми вихідного дня відпочиваємо, а якщо точніше, то просто неможливо зібрати наших письменників вихідного дня.

Давай цю потрібну розмову про "Свято..." відкладемо на пізніший строк, про що спишемося чи домовимося пізніше.

З повагою, Л. Остроушко. 19.11.82 р.

156. Лист від М. В. Ночовного

Ворошиловград, 5 грудня 1982 р.

Добридень, Феодосію Кириловичу!

Радий вісточці, бо "Свято першого млива" прочитав з превеликим задоволенням. До речі, купив у Ромодані. Але тут також бачив і постараюся вволити Вашу забаганку. Микола Малахута передає вітання і також ладен вислати кілька екземплярів.

Донбас мені вже добряче настогид, думаю по теплу чкурнути ще куди-небудь. Працюю зараз зав. клубом при письменницькій організації, Микола М. на творчих крайцях. В нього щойно вийшов роман "Материнський хліб" у "Молоді".

Книги постараюся купити і надіслати у славне село Устимівку найближчим часом.

Микола Н., який шанує Вас нині і прісно, і вівіки. Амінь!
348055, Ворошиловград, вул. Даля, 12, СПУ.

157. Лист від О. Т. Гончара²⁴⁹

Київ, 16 грудня 1982 р.

Шановний Феодосію Кириловичу!

Книжку від Вас отримав, дякую за увагу. Як на мене, то Ваше "Мливо" чудове, радує в ньому багато що: і глибоко відтворені картини народного життя, і колоритні характери, і ця багатуща наша полтавська мова... Твори такого рівня, такого зрілого роздуму не часто з'являються в літературі.

Отже, можна Вас привітати. Принагідно вітаю Вас із Новим, 1983-м роком. Вітаю Ваші прийдущі творчі літа. Бо, очевидно, це ж лише початок шляху...

Простору Вам і снаги.

Ол. Гончар.

158. Лист від М. В. Шевченка

Київ, 20 грудня 1982 р.

Добридень, Діду!

Називаю цим знайомим давнім іменем з помноженою останніми днями шаную і повагою. Я прочитав "Свято..."! Прочитав і трохи розгубився. Ждав багато, знав, здавалося, добре, а виявилось: й ждав мало, й знав погано. Книжка – роман – чудова і це не в час для похвал чи рядок для окличних знаків. Характери, сюжети (а сюжети ж, безперечно, впливають не лише з зовнішніх обставин, вони на них лише ґрунтуються, а залежать знов таки від характерів) і живописання – все сприймається цільно, філософськи глибоко, емоційно гостро. Навіть мова (тут уже я ждав вашого нарочитого, мальованого, що мене драгувало в нарисах) – тут прекрасна. Глибока, історичнобережлива, багата, зі своїм особливим пульсом і температурою, хоч

подекуди в персоніфікації автор таки не поскупився для героя своїми набутками, зрозуміло, не мокловодівськими.

Думаю над заголовком. Щось там не те. Заголовок повинен ввібрати в себе головне. Головне в романі – данина духові, пам'ятник (живий і робочий) йому, сповідь – тепла і вдячне сердечне слово на дорогу (до речі, в цьому плані не дуже просяяв останній монолог Лядовського – такий чоловік міг би сказати те саме і більше, але економніше в слові).

Думаю над заголовком і для свого писання – маю намір дати в "М. У." та "Комсомольці Полтавщини". В "Літ. Україні" балаканина мені не сподобалася, бо це – роман, таки не погуківщина, а точніше – далеко не сама погуківщина, а точніше – далеко не сама погуківщина – новий в образному сприйнятті цього слова.

Образливо мені за героя головного – оповідача. Шкода, що так з Оленою... Щось не зрозуміло, нащо ж тоді вона погукала, коли, так залегко лишивши Валерія, рвонула на пусковий об'єкт.

Прекрасна Людка – вся, яка є. І дивна, й невезуча, й довірлива, й...

Васило – Василина!

Лядовський – теж дуже цікавий і абсолютно необхідний як історично, так і в сюжеті. Особливий – в "гречаниках". Добре, що це зійшлося з відкриттям, що люди випромінюють кожен своє світло.

Німенки – знахідка (старий), та знахідка, яка дала роману платформу суворості, не допустила засюсюкування, такого нескорененого в нашій українській літературі. Драма сім'ї, доля Лавріна – "ти ж пойми!" Наука на много літ – і переживати, і думати.

Впізнаю Машталіра. Знайомий тип. Христя, Баглаї, Тодора, Марфа... Всі породичані одною водою, всі гарні, цікаві, різні...

І все ж головне в книзі це одне (саме спало на думку) – якась особлива, незнищенна доброта нашого народу, його поетичність, висока духовність. Очевидно, без цього не може бути життя. Німальсові – може, Німенкові – ні!

Пишу бігом, тому думки – скором. Сьогодні спав дві години. З 10-ї до 12-ї. Потім до ранку святкував "Мливо". Нічого так довго не читав. Чому?

Тепер оце думаю, чому? Довго його читати не можна, бо все уявляєш, малюєш, в усе перевтілюєшся, а це втомливо.

Дуже хвалив "С.О.М." Затулівітер. Іван казав хороше слово (він ще дочитує).

Отож – тримати! Будьте здорові і в творчій формі сто літ.

Обіймаю вдячно. М. Шевченко.

П.С. В мене все по-старому – хати ще нема. Коли будете в Києві?

Привіт вдома.

159. Листівка від Ф. Г. Тютюнника

Шилівка, 11 січня 1983 р.

Дорогий Фео! З насолодою читаю твою книжку, неквапки, щоб надовше, як говорив тов. Горький, ку, хватило.

Виگوкую, підскакую з радощів, що у мене є така річ. Молодцяга! Гадаю таке: все, що є найгарнішого, вже прийшло в твою хату. Мені лишається тільки вклонитися доземно тобі і всьому твоєму сімейству.

Твій Федір.

160. Лист від Н. В. Рогової²⁵⁰

Москва, 15 лютого 1983 р.

Глубокоуважаемый Феодосий Кириллович!

Извините мою смелость – писать незнакомому человеку. Мое имя – Нина Васильевна Рогова, я – переводчица. Перевод-

жу с 1954 г., с чешского и украинского языков. Последние мои работы с украинского – роман Зинаиды Тулуб²⁵¹ о Шевченко "В степи бескрайней за Уралом" ("Советский писатель"), повесть Ивана Чендея²⁵² "Ивановы журавли" (журнал "Дружба народов"), сборник повестей харьковского писателя Радия Полонского в изд. "Советский писатель".

Я прочитала в "ЛУ" рецензию на Ваш роман "Свято останнього млива", и поскольку автор рецензии внушает мне большое уважение, решила купить (у нас на Арбате есть магазин украинской книги) и прочесть роман. Прочла его с огромным интересом. Немногие книги в последние годы доставляли мне такое удовольствие. Адреса Вашего я не знала и потому на свой страх и риск отнесла книгу в журнал "Дружба народов" (еще раз извините, ради бога!). Потом была я в Киеве, там в изд. "Рад. письм." узнала Ваш адрес – и вот пишу Вам. Посылаю рецензию, которую мне любезно дали в журнале с условием вернуть. Сейчас роман читает редколлегия (там есть люди, владеющие украинским языком). Конечно, напечататься в "Дружбе народов" чрезвычайно трудно – трудно просто потому, что журнал такой в нашей стране один, а республик, только союзных, пятнадцать. Но будем надеяться. Положительная рецензия уже многое значит. И во всяком случае, можно не сомневаться, что роман этот увидит свет в изд. "Советский писатель".

Если Вы не возражаете против того, чтобы я перевела "Свято останнього млива", напишите мне, пожалуйста. Работать над переводом Вашей книги для меня было бы большой радостью.

Мой адрес: 125239, Москва А-239, Коптевская ул., д. 18-б, кв. 128, тел. 459-49-04.

Всего Вам доброго. Буду с нетерпением ждать письма.

15.02.-83 г. Н. Рогова.

161. Лист від Н. В. Рогової
Москва, 7 березня 1983 р.

Глубокоуважаемый Феодосий Кириллович!

Большое спасибо Вам за письмо от 2 марта с. г. Надеюсь, что теперь Б. отступится, тем более что в середине февраля он собирался только знакомиться с Вашим произведением. А для меня будет большой творческой радостью перевести его. Как я уже писала, мною переведены две главы из романа. Конечно, вчерне – Вашу прозу трудно переводить. Трудно научить ваших героев говорить по-русски так же свободно, не на псевдо-народном, а на истинно народном языке, как они говорят по-украински. Но какое наслаждение работать над романом, относящимся к подлинной, художественной литературе! Я его предвкушаю, это наслаждение. Сейчас мне надо быстро закончить одну работу (документальная повесть), но вечером, освободившись от всех дел, я снова читаю Вашу книгу, по несколько страниц. Мне это нужно, чтобы узнать героев, ясно ощутить ткань повествования и, – главное – если можно так выразиться, впитать, почувствовать язык – этот материал, с которым мне придется работать. Белинский писал, что близость к подлиннику состоит в передании не буквы, а духа произведения. Да что Белинский! Еще Григорий Сковорода в лекциях, читанных в Харьковском коллегиуме, говорил примерно то же самое.

Мне хотелось, так сказать, "попробовать" свое перо на Вашем романе, я перевела – это первый вариант! – две главы, и теперь мне кажется, что дело пойдет.

Отныне я чувствую нечто вроде обязательства сделать все, чтобы Ваша книга как можно скорее увидела свет в Москве. Но "как можно скорее" – понятие растяжимое. Я нисколько не собираюсь вводить Вас в заблуждение и в предыдущем письме писала, как часто меняют свои решения редакции журналов (именно журна-

лов) и как долго приходится ждать окончательного решения. Что же касается издательства "Советский писатель" (а в другие московские издательства обращаться нет смысла, литературу республик СССР издает еще только "Художественная литература", вернее было бы сказать – переиздает, и притом или классиков, или ныне живущих, но причисливших себя к таковым и входящие в элиту), то 15 февраля (об этом писала "Лит. газета") был утвержден план выпуска литературы и план редакционной подготовки на 1984 г. Те книги, которые намерены выпустить в 84 г., уже готовы, переведены. Их должны отредактировать и сдать в производство не позднее октября-ноября с. г., иначе они не выйдут в свет в 84 г., и план будет сорван. Помнится, в "Дневнике" братьев Гонкуров один из них пишет: "Сегодня (дата – середина января) поставил последнюю точку в романе... А в начале марта делает запись: "Вышел из печати роман..." Так вот, сейчас в Москве – в издательском деле темпы другие... Я знаю, есть переводчики, которые говорят автору: "Если Вы поручите перевод мне, книге будет дана зеленая улица". Почти всегда это неправда. Для скорости "прохождения" той или иной книги имеет значение, какова она, и – самое главное! – кто ее автор, какое место он занимает на иерархической лестнице. В московском доме литераторов есть зал-кафе, в котором стены расписаны разными художниками. И вот подле одного столика я прочитала надпись, сделанную карандашом: "Нет никакой возможности печататься без должности..." Крик души. К сожалению, с каждым годом эта проблема усугубляется.

Но Ваша книга непременно увидит свет на русском языке именно благодаря художественным достоинствам, которые, по-моему, бесспорны...

Всего Вам доброго.

7.03.-83 г. Н. Рогова.

162. Лист від О. М. Дмитренка

Київ, 8 квітня 1983 р.

Дорогий Феодосію!

От бачиш, ділові стосунки все ж скорочують відстань між нами й підрубують коріння нашої багаторічній мовчанці. Їй же, хай живе наше чиновницьке благополуччя, що не дозволяє нам хоч іноді не забувати один одного.

Коротенько про справу. Скорочувати треба ті аркуші (як це не печально!?), за які автору платять, тобто обліково-видавничі. Їх у тебе 21,06. А значить, тобі треба зрізати себе на 120 сторінок, щоб залишилося 240. Але цю роботу радив би провести після остаточного з'ясування (нашого) в Комітеті, про що тебе повідомлю. Поки що заперечень не було. Звісно, якщо можеш зробити все це олівцем і надіслати примірник, то було б добре теж, бо необхідно рецензувати повний і скорочений варіант, а коли відкласти надовго, то, сам розумієш, можна втратити мить.

На твій розсуд.

Збирай бібліографію відгуків, рецензій, згадок у пресі й повідомляй. Це нам потрібно.

Заздрю чистому простору, що ти бачиш кожного ранку, вдихаючи свіже полтавське півлітря на повні груди.

І радію за Мужнього тебе. Твій Олексій.

8.04.83 р.

163. Лист від Н. В. Рогової

Москва, 20 квітня 1983 р.

Глубокоуважаемый Феодосий Кириллович!

Извините, что отвечаю с опозданием. Почти две недели хворала – грипп. Получила оба Ваши письма. Ситуация, действи-

тельно, еще не проявилась, так как журнал не принял окончательного решения. В случае благоприятного исхода, роман будет печататься сначала в журнале. Таково правило: журналы публикуют произведения только не издававшиеся. Вы пишете, что я тоже, и даже не меньше, чем Вы, заинтересована в том, чтобы Ваш роман скорее увидел свет. Ну, разумеется, я очень заинтересована: это же мой хлеб, дело моей жизни – моя работа. Однако дальше Вы замечаете, что "почти все" зависит от моей инициативы. Это заблуждение, широко распространенное среди писателей и поддерживаемое некоторыми переводчиками. Дескать, поручите мне перевод, а я "пробью" книгу. Первая книга в моем переводе вышла в 1955 г. (в "Совписе"). С тех пор много воды утекло, и поверьте моему слову: тут играет роль много факторов. В первую очередь – кто есть кто и поддерживает ли автора Союз писателей республики. Без согласования с ним не включается в план ни одна книга, и на каждую книгу, которую хотят издать, приходит рекомендательное письмо от СП Украины (мы имеем дело с этой республикой), или – реже – от писательской организации области. От СП каждой республики есть человек – представитель в правлении "Совписа". Украину сейчас представляет А. Т. Мороз, при Козаченко был П. А. Загребельный. Мороз, конечно, ничего не делает без Загребельного, а последний, кажется, относится к Вам благосклонно. Известны случаи, когда республика яростно сопротивлялась изданию книг хорошего писателя (так было с В. Земляком), и это задерживало их выпуск на годы.

Вы пишете: "Погано, що і у вас – у Москві – крім якості твору, береться на карб, "кто ее автор". Почему "и у вас"? Именно у нас. Прежде всего, у нас. Сначала у нас, а потом уж у вас. Романы и повести, лежащие мертвым грузом в магазинах, потом уценяемые вдвое, втрое (скажем, цена 1 р. 50 коп., затем продают по 50 коп.), издают тиражом в сотни тысяч экземпляров. Авторы произведений, художественная ценность которых равна нулю, получают награды и звания, а главное – посты и реша-

ют судьбу других писателей – "братьев по перу". Причем чем талантливее этот "брат", тем труднее ему пробиться. Потому что если издавать всех талантливых, то кто же будет читать их, боссов, и как будут выглядеть их творения на фоне действительно интересных книг? Но так, пожалуй, было всегда в литературе, во всяком случае, в русской. Было куда хуже – одаренных людей просто убирали.

Я рада, что Вам понравилась статья Лобанова – конечно же, помимо его оценки писаний М. Алексева. Кстати, последний – председатель Совета по украинской литературе при Союзе писателей СССР. С ним надо держать ухо востро. Говорят, он предал Лобанова. Редактор "Волги" не хотел печатать статью, понимая, чем ему это грозит. Алексеев приехал в Саратов, надев все свои регалии, пошел в обком. Оттуда позвонили в редакцию. А когда на Лобанова обрушились все официальные инстанции, Алексеев был в числе суровых критиков (о его выступлении на секретариате СП писала "Литгазета"). Вот так, Феодосий Кириллович. Хочется повторить Ваши слова из письма ко мне: "Погано, зовсім погано..."

Теперь относительно собственно перевода Вашего романа. Вы советуете "погустіше користуватися україзмами". Не знаю... По-моему, злоупотреблять ими нельзя. Иногда это может выглядеть смешно для русского уха. Сумароков писал: "Что очень хорошо на языке французком, То может – в точности – быть скверно на русском".

Я абсолютно согласна с Вами, что самое главное – передать дух произведения. К этому всегда направлены усилия переводчика.

Поскольку дело с журналом затягивается (вот Вам пример: рецензия в высшей степени положительная, заведующей отделом прозы роман нравится, переводчик пришел не с улицы – печатался в этом журнале и находится в хороших отношениях с редакторами. Что еще нужно?), теперь вопрос решается в "высших сферах", теперь пошла в ход дипломатия, стратегия и тактика, взвешиваются "за" и "против", нужно подавать заявку в "Советский писатель". Делается это так: Вы пишете письмо

на имя директора издательства "Советский писатель" (121069, Москва, ул. Воровского, д. 11) Владимира Николаевича Еременко примерно такого содержания: "Уважаемый В. Н.! В 1982 г. изд. "Радянський письменник" выпустило в свет мой роман "Праздник последнего помола" (объем 22 авт. листа), получивший хорошие отзывы в прессе. Прошу издать его на русском языке в переводе Н. В. Роговой". У Вас в выходных данных указан 21,06., но в русском переводе всегда немного "набегает".

Мне пришлите, пожалуйста, один экземпляр книги, я отнесу его заведующему редакцией Арнольду Освальдовичу Тамму. Можно было бы послать книгу почтой вместе с заявкой, но лучше сделать так. Вместе с книгой я принесу А. О. рецензию Б. Харчука, статьи и "диалоги" в "Лит. Украине", в которых говорится о Вашем романе. Ну а дальше – рецензии (две как минимум, если рецензенты солидарны), письмо из Киева (не от Чучи же!). А я поговорю с А. О. (он работает в редакции лет 20 или около того, начинал с редактора прибалтийской литературы – он эстонец), расскажу о Вас, о том, как книга принята на Украине, как Вам, по слухам (так ли это?), помог Загребельный. Ну и буду интересоваться, узнавать, напоминать и пр. Когда интересуется и напоминает автор – еще лучше, но об этом потом.

После майских праздников зайду еще раз в "Дружбу народов". Мне кажется, я могу сказать, что знаю, как "пробиваются" книги (в "Совписе" в феврале вышла книга в моем переводе, вторая подписана к печати, прошли все корректуры, и она выйдет, вероятно, летом; сейчас редактор приступает к редактуре книги из плана 1984 г., которая будет сдана в производство летом – это хороший писатель из Черновиц и очень милый человек Ивасюк Михаил Григорьевич, я перевела два его романа), и это знание дает право утверждать, что не все зависит от переводчика. Кое-что – да, и все, что от меня зависит, я, конечно, сделаю, тем более – тем более! – что начала переводить Вашу книгу без договора.

Вот какое длинное письмо я написала. Когда Вы собираетесь быть в Киеве? Может быть, сразу и обратитесь за письмом

к Загребельному? Хорошо бы в этом письме были слова "как можно скорее", учитывая, что на Украине дело тянулось 10 лет. Я думаю, со стороны Вашего руководства это была бы не чрезмерная любезность, и Загребельный на это пойдет. Имейте в виду, что подобные письма они пишут всем писателям, издающимся в Москве, это дело для них привычное и обычное.

Всего Вам доброго, Феодосий Кириллович. Примите поздравления с приближающимися праздниками Первомая. Жду от Вас книгу, а также сообщение, что Вы отправили заявку в "Сов. писатель".

С приветом Н. Рогова.
20.04.-83 г.

164. Лист від Б. М. Харчука

Київ, 4 травня 1983 р.

Дорогий друже!

В останньому листі до Вас я писав і стверджую те саме й зараз: про своє "Свято млива" турбуватись Вам не треба – хіба не бачите, скільки у вас захисників?

Повторюю: добра книга воює за себе і себе відстоює.

Радий, що вийдете в "Романах та повістях". Скорочення – не страшні. Буквально вчора я розмовляв із Дмитренком і, признатися, не розумію, чому Ви огинаєтеся? Вилучіть окремі, менш важливі новели.

Переконалий, що в Москві буде гаразд. Не переймайтеся такою марнотою, як прийом до СП. Все це буде, і я Вам це обіцяю ще в цьому році. Хочеться поговорити про істотне: що і як робите? Це і тільки це мене цікавить. Ви не можете, не маєте права залишитися автором однієї книжки.

Порада така: з роботи не зривайтеся, поки не станете членом СП. А тоді будь-які думки про вчителювання до столісця. За перо –

за стіл. Не тільки я, А. Дімаров, критики В. Брюховецький та багато-багато інших чекають від Вас правдивого, значного і вартісного.

Не ходіть кругом і навколо: дайте роман про те, що пережили, бачили, що перенесли на своєму хребті й не мудрствуйте лукаво. Я запам'ятав нашу зустріч. Ваші коротенькі штрихи про себе – оце Вам і тематика, і проблематика. А щось на кшталт другої частини "свята" і не думайте: нічого не вийде.

Вибачте за таку категоричність.

Якщо захотілося б мені написати, то пишіть: Тернопільська область, Збараський р-н, с. Лози.

З завтрішнього дня я там. Ваш Бор. Харчук. 4.05.83.

165. Лист від Н. В. Рогової

Москва, 20 травня 1983 р.

Глибокоуважаемый Феодосий Кириллович!

Разговаривала с Арнольдом Освальдовичем Таммом (зав. редакцией), передала книгу, рассказала о Вас, об отзывах в прессе на Ваш роман, об отношении Загребельного и письме Гончара. Ваша заявка получена, а письма из СП УССР еще нет (во всяком случае, так было несколько дней назад). Работаю над переводом. Трудюсь с наслаждением. Такая радость работать над словом, колебаться, сомневаться, мучиться, не находить и наконец найти, а потом снова отвернуть и снова искать. Сижу, обложенная томами Даля и Гринченко и выписываю вопросы к Вам. Например, что такое "жаб'яче мило" у Гринченко есть "жаб'яча цибуля", "жаб'яче зілля". Впрочем, вопросы я пошлю Вам все сразу, когда закончу перевод, а будет это не скоро: передвигаюсь вперед медленно. По трудности сравниваю эту работу с переводом из Чендея.

В "Совписе" Вашу книгу будут рецензировать – минимум две рецензии. Хорошо бы Загребельный написал о Вас не шаб-

лонное письмо, какое пишут обо всех. Что касается "Дружбы народов", то вот: зав. редакцией (конечно, это между нами, она рассчитывает на Вашу скромность) посоветовала обратиться к Л. Новиченко (поскольку он хорошего мнения о Вашем романе) с просьбой рекомендовать книгу журналу. Дело в том, что он член редколлегии – представитель Украины в ней. И с ним считаются. К Загребельному в данном случае обращаться не стоит: он в ссоре с Баруздиным. При этом не надо писать Новиченко, что роман уже отрецензирован и знаком некоторым работникам редакции. Вы просите рекомендовать Ваш роман, просите его как старейшего члена редколлегии. К сожалению, Феодосий Кириллович, я не смогла найти у себя рецензии Харчука: может быть, вложила ее в книгу, переданную в "Дружбу народов". Брюховецкий и Сивоконь есть, а Харчука нет. Было бы хорошо, если б Вы переписали на машинке его рецензию и другие, какие еще публикации, и прислали мне все. Я попрошу, чтобы их положили в Ваше "дело" в издательстве.

А вот еще к вопросу "кто есть кто". В сегодняшнем номере "Правды" (19 мая) на последней странице этой теме и прч. посвящено стихотворение Вознесенского. Я не знаю, выписываете ли Вы "Правду", и на всякий случай позволю себе процитировать вторую его половину (следовало бы сказать "привести"):

Пострашнее других коррупций
 лихоимство отдельных душ.
 Прозаический шеф журнала
 начинает писать стихи,
 и критические журналы
 сразу патокой истекли.
 Ты не Пушкин,
 даже не Вяземский.
 Плох твой стих, зато пост хорош.
 Ты, товарищ, духовный взяточник,
 ты борзыми статьями берешь.

Может, новый Есенин и Хлебников
в дверь издательскую не прошли,
где редактор товарищ Сребреников
потирает ручки свои.
Понимаю, что жизнь – не святки...
Но молчит иная душа,
разменявшаяся на взятки:
ей не пишется ни шиша.

Одно утешение, что им, действительно, не пишется, ничего талантливого из-под их пера не выходит; конечно, это не мешает им издаваться и многократно переиздаваться.

Извините, что опять задержала ответ: к А. О. Тамму не так-то легко попасть, он секретарь партбюро издательства и бывает в издательстве не всякий день, а я хотела написать Вам после разговора с ним.

Всего доброго, с приветом Н. Рогова.

П.С. У меня не было намерения хвастать своей работоспособностью, просто я хотела сказать, что знаю, "как это делается".

...А какая жалость, что умер Ф. Абрамов! Нравился ли он Вам как писатель? Я слышала дважды его выступления на съезде писателей. В обоих случаях он говорил о нравственности. Сначала я недоумевала – зачем это? – а потом поняла, что он обращался не к сидящим в президиуме, а к нам. Почему именно такие люди рано уходят?..

Вряд ли я смогу быть в Киеве в ближайшие два месяца. Если же Вы там будете и если Вам удобно, поговорите с Загребельным об издании романа в "Совписе". Пусть он даст соответствующее "указание" Морозу. Задолго до утверждения плана Мороз – неоднократно – согласовывает его с руководителями издательства. Он приезжает из Киева со списком фамилий, в этом списке должна быть и Ваша.

Простите, что даю Вам советы...

Н. Рогова.

166. Лист від Б. М. Харчука

*Лози, Збаразький р-н, Тернопільська обл.,
20 червня 1983 р.*

Дорогий Федосю!

Дякую Вам за листа. Радий, що до Вас повернувся добрий настрій, що відіслали скорочене й клопочетеся гаражем для сина.

В мене теж повно господарських нісенітниць: білю матері хату й фарбую підлогу-вікна. Співчуваю, як Вам тяжко діставати "стройматеріали": гараж це тобі не фарби. Мені треба вчепити ринву, я морочуся вже не один тиждень: є бляха, нема майстра.

Смішно, але стільки б клопотів.

Найдефіцитніше – це слово. Вартість слова повинна дорівнювати вартості хліба: хліб і слово ніколи не приїдаються, їх хіба що бракує... Зрозуміло, я не маю на увазі "великих слів, велику силу" та й більш нічого.

Будьмо оццадні на слово, друже, кажу Вам і самому собі.

Дякувати ні за що мені не треба. Дякуйте мамі й татові, які Вам дали талант, та й будьмо гідні народові, якщо хочемо щось зробити.

Які у Вас там жнива? Що кажуть люди? У нас дощі, трохи повилягало. Села справляють весілля, і весільчани вигукують: "Що б там не було і як би там не було, а ти, Хомку, грай!.."

З тим Вас і обіймаю.

Бор. Харчук. 20.06.83 р.

167. Лист від М. К. Наєнка²⁵³

Київ, 15 серпня 1983 р.

Доброго дня, Феодосію Кириловичу!

Дякую Вам за "Свято..." Книжка Ваша справді добряца. Зокрема й тим, що нею тягнеться далі ота Тютюнниківська нитка, яка фізично так рано обірвалася...

Якщо у Вас вистачає терпіння на слухання всіляких порад, то хотів би і я з своїм глеком; слово у Вас густе, але звертайте увагу на композицію. Бо від цього виграє, як мінімум, півділа. Маю на увазі відкритий Довженком "закон художнього сусідства", який передбачає максимально точне розміщення матеріалу – "що за чим і коло чого". Не врахувавши дії цього закону (та ще – лаконізму), дещо втратив у своєму могутньому романі (наприклад) "Колесом дорога" білорус В. Козько...

Питаєте – "хто і що?" Маю дві книжки ("Жовтневі крила новелістики" – про прозу 20-х років і "Краса вірності" – про творчість О. Гончара) та невелику брошуру "Сучасний український роман". Гляньте ще (по змозі) журнал "Рад. літ-ство", № 8 за цей рік. Там про "Свято..." теж є один абзац. Нових Вам успіхів!

М. Наєнко.

168. Лист від В. С. Брюховецького ²⁵⁴

Київ, 30 липня 1983 р.

Шановний Феодосію Кириловичу!

Дуже вдячний Вам за книжку²⁵⁵ – і в тому розумінні, що вона написана, і за те, що мені надіслали в подарунок. Ваша книга – то свіжий струмінь повітря, такий необхідний нині (як, зрештою, і завжди). Але особливо зараз. Як подумати, за кілька років ми втратили Земляка, Тютюнника, Близнеця²⁵⁶, Бориса Тена²⁵⁷, Мисика²⁵⁸, Івакіна²⁵⁹, Леоніда Коваленка²⁶⁰... Це – непоправні, тяжкі втрати, та ще – на нашому безталанні.

Спасибі, що Ви є, що Ви – письменник народу.

Щастя Вам і творчих успіхів, у які вірю і яких чекаю.

Будете в Києві, при нагоді завітайте або телефонуйте.

Але до кінця літа я сиджу в себе на хуторі і буду ще там з кінця вересня до кінця жовтня. Очевидно, Ви плавали Дніпром

до Києва, то це пристань Ходорів²⁶¹. Я маю там хату (30 метрів від пристані) і працюю там. Будете – радо вітатиму Вас.

З повагою В. Брюховецький.

169. Лист від П. П. Ротача

Полтава, 6 грудня 1983 р.

Дорогий Феодосій Кирилович,

прочитав оце в "Літ. Укр." доповідь Л. Дмитерка на IV СПУ про літературу на сучасному етапі і не з жалем, а з здивуванням відмітив, що ніде нема твого прізвища, не згадано твій роман, хоч, з мого розуміння, він мусив би бути названий. Ще так недавно його розхвалювали і розхвалювали справедливо, нараз вмовкли. В чому тут справа? Може, є щось таке, чого я не відаю? Поясни, будь ласка, якщо маєш якісь міркування.

Взагалі напиши про себе трохи – вчительство та літературні заняття. Як ідуть твої справи в цій галузі? Я помітив, що ти перший мені не пишеш, а чекаєш, коли напишу я. Невже справді ніколи? Мені, признатись, теж завжди бракує часу.

До речі, зверни увагу в доповіді Дмитерка, як там дісталось на горіхи нашому Михайлу Казидубу. Я йому завжди зауважував, що поет перш за все мусить бути громадянином, не втрачати ні в жодній речі своїй громадянського почуття, мислі. Для оспівування кохання, думається, вже пройшов час. Треба б і за серйозніші речі братися. Так де там!

Про себе скажу, що весь вільний час віддаю літературознавству, пишу багато, а толку мало. "Лит. обозрение" рецензію на твою книжку поховало, сказати б, "основательно". Я навіть кінців не знайду. Не те щоб забракували її, ні. Але й не дали ходу, хоч спершу ніби мали намір дати. Якась загадка.

А про Новиченкового²⁶² "Т. Г. Шевченка" опублікували ще влітку – стор. 6 чи 7 машинопису. Тепер я одержав замовлення від

них на оглядову статтю на цілий аркуш (рос.-укр. літ. зв'язки). От якби в 84-му переклали твоє "Свято" на російську – згадав би!

У жовтні воронізький "Подъем" опублікував статейку про Л. Боровиковського²⁶³. На жаль, дуже скоротили. Як бачиш, я "основательно" вийшов на "русские просторы". Та це, звичайно, жарг.

Хочу знати про твоє життя-буття. Пиши.

Тисну руку, твій Петро Ротач.

Полтава, 6.12.83 р.

170. Лист від М. В. Ночовного²⁶⁴

Ворошиловград, 13 грудня 1983 р.

Дорогий Феодосій Кирилович!

Ну, Ви мене подивували. І досі не знаєте. Так ось: 27 – "за", а проти – "0". Так було з прийомом на прийм. комісії прозаїка Рогового Ф. К. На президії – це вже формальність.

До долі "27" я теж долучив свою лепту. І до того, як кажуть чехи, і не після, а саме в розпал того.

Повірте, я радів, як дикун з африканських джунглів, який з пальми побачив Месію. Може, це й не стільки точно й дотепно, але добра пам'ять і плюс книги – це надусе.

З чим Вас і обіймаю вельми порадуваний.

Микола Ночовний.

171. Лист від А. А. Нанкевича

Київ, 14 січня 1984 р.

Добрідень, Кириловичу!

Навчаюся в Києві, із запізненням довідався про формальний акт прийняття до Спілки.

Сердечно вітаю. Нехай тобі пишеться, здоровиться, видається.

Були вчора з Володею Кравченком (нашим, "зорянським") у Михайла Шевченка. Захворіли обоє дітей, з молодшим Світлана лежить у лікарні. Сам Михайло теж шморгає, але тримається.

Поговорили. Згадали Полтаву і полтавців, підняли келих за твоє здоров'я. Чомусь весь час навертаю думки наші до "Комсомольця" зразка 67–69. Старіємо, мабуть.

Мені здається, Михайло сумує за Полтавщиною. Давно з ним так довго і щиро не розмовляли. Приємно бачити і розуміти, що перед тобою людина на дві голови вища од тієї, яку ще недавно знав. І маю на оці не вірші, а сам погляд на речі, категорії, якими мислить.

Читають нам по шість годин лекцій. То стільки ж часу – семінари. Виступати на них несміливому не вдається, світ завжди щедро плодив горлопанів. Ось це й виручає, вивільняє час на те, щоб сходити у видавництво, переговорити з хлопцями.

На курсах і Михайло Сич. Кілька вечорів просиділи, погомоніли, читали вірші (його).

Ще раз здоровлю з прийняттям до Спілки.

Низький уклін родині, хаті, землі хорошій.

Твій А. Нанкевич.

172. Лист від В. Ф. Котляра

Полтава, 20 січня 1984 р.

Дорогий Феодосію Кириловичу, день добрий!

Не писав я тобі про роман, бо знав, що напишуть інші і багато. Не той шлях у твого твору був до видання, щоб зараз порпатися в його плюсах та мінусах. Роман добренний і знаю, як ти його вистраждав. Головне: відбулося! На велику і мою радість.

Не писав я тобі і як довідався, що став ти членом Спілки, бо не хотів штовхатися в гурті не лише доброзичливців, які тебе

вітали. Але знаєш ти, друже, добре – цій події я радий щиро. Вітаю! Не втрачай моменту, Кириловичу. Ні в якому разі не втрачай. Оце той час, коли треба видати якомога більше, а оте основне, про яке, я певен, ти думаєш весь час, піде вже по міцно устеленій виданнями стежині.

Не привітав я тебе і з Новим роком. От за це вибач, будь ласка. Щось став я якимось зіпсованим сприймачем таких виявів ввічливості, очевидно, і отримую, і пишу ще багато нещирих, а етичних вітань. Ще раз вибач! Думаю, що ти не сумніваєшся в моєму найщирішому до тебе ставленні. Дай тобі Доле добра, здоров'я і радості в Новому році.

У мене все по-старому. Київ тисне, не дає й писнути. Там склали про мене думку як про графомана, кляузника і сучого сина. Пишу п'єси, театр приймає, просить дати дозвіл на постановку, а Київ – в потилицю. Корупція, хабарництво і блюзнірство. Ні порядності, ні честі, ні совісті.

Зі мною б так – гори воно пропадом, але ж ми старіємо. Десь ходять молоді автори, яким за такої атмосфери не жити, вони задихнуться, до театру їх не допустять. Все – гроші. Вигадали державне замовлення. Це – легальне розкрадання грошей з бюджету. Для полтавського театру, наприклад, зробили державне замовлення автору з Одеси чи що на сільську тему. Ні автор театру, ні театр автора і у вічі не бачив. Отак! Підсунули театру пропиту давно п'єсу, аби виправдати виплату авторові грошей. Жах! Показали ці "Набережними стежками" в селі, а голови не схотіли грошей платити.

Та найгірше те, що докладають всі зусилля, аби знищити, нівелювати український національний музично-драматичний театр. Замінивши його просто театром з українською мовою вистав. І тут сокири носять Коломієць²⁶⁵, Зарудний²⁶⁶ і іже з ними, бо самі для музично-драматичного театру не пишуть (чи не вміють, чи не хочуть з композитором гонорар ділити) й інших не пускають.

Словом, Кириловичу, думки у мене не мажорні. Роблю свою справу, і тим задоволений: радіо слухають у нас, а це вже і в маленьке обласне телебачення вибився. Слава богу!

Дещо задумав і пишу. Але вже російською мовою: можливо, удасться зійти з орбіти рідного кугутства і звичної недоброзичливості. До речі, зробив прекрасну інсценізацію "Марусі Чурай" Л. Костенко²⁶⁷, театр в захопленні, але Ліні хтось такого наговорив на мене, що вона накопилила губу. Дурна, бо вже й п'еса була на сцені.

Ну, та хай їх усіх судить доля. Вона – воздасть. Вона – мудра. Вона – об'єктивна. Важко багатьом з них доведеться помирати, ой, важко.

Вибач, Кириловичу, за мінорний тон: він не типовий для мене. Просто вилилось.

Щастя тобі! Буде час – пиши. Обнімаю!

20.01.84 р. Твій Василь.

173. Листівка від С. В. Сулими

Харків, квітень 1984 р.

Дорогий Феодосію Кириловичу!

Щиро вітаю Вас із Першотравнем! Нехай Весна обдарує Вас своїми щедротами, і здоров'ячком, і радістю, і новими задумами, що вже вдяглися "у плоть". А я, прочитавши верстку повісті у № 6, щиро ораділа. І не тільки я, товариші мої дехто – теж прочитали. Гарно, щиро – така думка їхня. Хай нашим молодяттам щастить! Обіймаю. Світлана (ред. ж-лу "Прапор").

174. Лист від В. С. Іноземцева

Дніпропетровськ, 15 травня 1984 р.

Здрастуйте, дорогий Феодосію Кириловичу!

Шлю Вам найщиріший привіт і, найголовніше, своє вибачення. Виявилось, що я, сам не знаючи цього, Вас підвів. Про це мені сказав при зустрічі Іван Тихонович Нощенко (тиждень тому повернувся після відпустки з Полтавщини). Справа в тому, що листа, котрого Ви надсилали мені, як сказав Іван Тихонович, на роботу, я не одержав. Загубився він серед маси кореспондентної, що надходить на студію. Та ще біда в тому, що в редакції листів у нас працювала досить таки несумлінна людина, з якою нам довелось розпрощатися, бо нерозібрана пошта мішками валялася місяцями. Так що прямої своєї вини не вбачаю, але все-таки незручно перед Вами, оскільки ставлення моє до Вас якнайприязніше, повірте, будь ласка, моєму слову. Отож, знаючи тепер суть Вашого прохання, можу його виконати, коли це потрібно на даний час.

Роман є в книжкових магазинах, але не густо, кілька разів бачив і в райцентрах (2–3 примірники лежить, не більше). Останнім часом появився і в серії "Романи і повісті". Я його придбав із задоволенням, з не меншим задоволенням прочитав.

А оце, гостюючи в матері, читав деякі місця вголос і їй, адже мова йде про те, що і їй довелося пережити під час переселення.

Радий, що роман одержав і одержує високу оцінку письменства, критики, читачів (про це неодноразово читав і в газетах, і в журналах).

Особисто я вважаю, що Ваш твір – це явище в сучасній прозі!

Так що сердечно вітаю Вас, Феодосію Кириловичу, із справжнім творчим успіхом і зичу головного: здоров'я, а коли це буде, то впевнений, що Ви порадуете нас ще не одним мливом.

Іван Тихонович казав, що вже є й інший роман, буду чекати з цікавістю його виходу.

До речі, ми (маю на увазі Дніпропетровське телебачення) приступили до підготовки власних телевізійних вистав. Минулого літа інсценізували повість київського прозаїка Олександра Лук'яненка – "Помилка судді" – телівистава називалась "Випадок". Можете прийняти моє замовлення – нам дуже потрібна гостросюжетна п'єса з проблем сучасного села. І так, і сяк прикидав у голові телевізійний варіант "Свята останнього млива" – але складний, дуже забагато натурних зйомок (та ще яких!), а в нас технічні можливості, на жаль, обмежені. Так що дивіться, це на Ваш розсуд.

Пишу і я потихеньку, але робота дуже клопітна, доводиться щодня кучу сценаріїв перечитувати, правити, не менш передач переглядати, та все-таки інколи вириваю час. Маю твердий намір здати цього літа рукопис у наше видавництво.

Можливо, влітку приїду ще на Полтавщину і нам вдасться зустрітися.

На цьому закінчую. Буду радий одержати вісточку від Вас. Міцно тисну руку – із щирою повагою Володимир Іноземцев.

Моя адреса: 320040, Дніпропетровськ, Тополь – 2, будинок 3, корпус 5, кв. 59. Робочі телефони: 45-45-82 або 46-96-83 (дома телефону ще немає, живу на новому масиві).

175. Лист від Н. А. Підпалої²⁶⁸

Київ, 2 серпня 1984 р.

Вельмишановний Феодосію (даруйте, по батькові не знаю), доброго Вам дня!

Спасибі велике Вам за книжку і за такий напис на ній! Спасибі!

Трішки затрималась із подякою, бо хотіла щось певне написати Вам про пам'ятник²⁶⁹. Але, на жаль, нічого не дізналася. До Петі²⁷⁰ дзвоню-дзвоню, але все не нападу на нього. Але думаю, що це ще (маю на увазі оці відкриття) не так буде і скоро. Була в неділю (і в ту, і в цю), то ще там нічого немає і натяку.

Навіть не завезено камінь. Якщо Ви хочете приїхати на такий захід, думаю, що найліпше попрохати Петра Засенка, щоб він Вас повідомив чи листовно, чи телеграфом, бо він обов'язково (!) знатиме про це все.

Ще одне. Книжку Ви подарували – Оресту Корсовецькому – вчителєві, учневі М. Рильського. Я вірю, що Ви з ним заприятелюєте, то про свою долю він сам напише. А тим часом скажу, що це наш друг із Богданом Максимовичем²⁷¹ (який таки тоді був з нами), і ми опікуємося зараз виданням його книжки.

Спасибі ще раз. Ніла Підпала. 2.08.84.

176. Лист від Г. А. Нудьги²⁷²

Львів, 2 серпня 1984 р.

Дорогі Феодосію Кириловичу і Євдокія Тимофіївна²⁷³!

Якщо є люди, які випромінюють добро душевне і тепло сердечне, то до таких найперше зачислю вас і дякуватиму всевишньому, що цим він освітив мій життєвий шлях, на якому такі події – велика радість. Ваш лист для мене – справжня приємна подія. Бо хіба ж часто можна почути приємний голос ближніх від часів, що тепер уже лежать за 45-річною відстанню? Є в людській пам'яті щось непізнане, щось таке таємне, нерозгадане... і чим далі від нього відходимо, тим воно стає ближчим для нас і навіть святішим.

Гай, гай, Євдокіє Тимофійовно! Полтава! А яке ж було тоді Ваше прізвище²⁷⁴? Вчилися в педінституті чи в учительському²⁷⁵?

Давно то було! Багато хвиль переплило через мої плечі. Була й праця, були й клопоти. Чим далі йду, тим більше чогось роблю, тим більше гризе черв'як сумнівів мою смертну душу: для чого і для кого все це? Адже з роками все менше й менше людей, в очах яких читаю потребу того, що є таким важливим для сьогодні і для завтра. Світ духовно бідніє.

І як добре, що життя все таки має таких людей, як ви! Ваш лист – приніс мені приємні згадки про давноминуле, а одночасно й підтримав сьгоднішні устремління. А надісланий роман просто освіжив мої літературні настрої. Написано оригінально, проникливо. Любите і розумієте людину, її душу. Сердечно дякую. Шкода, що не можу вислати щось свого, можливо, в наступному році щось вийде новеньке.

Що ж до Вересая²⁷⁶ – то він симпатична, вагома постать у нашій культурі, але мій нарис ви перехвалили. Хоча, як на мій погляд, такий матеріал сучасним читачам дуже потрібний.

Як добре, що Ви обізвалися, сказали в Устимівці, а я почув тут добре слово приязні й поваги. Тисну ваші руки – робочі, дружні. Пишіть. Якщо будете у Львові – заходьте.

Доземний уклін вам, добрі люди!

Вітає також дружина – Анастасія Олександрівна.

З пошаною Г. Нудьга.

Львів-44, Енгельса, 60,5 Г. А. Нудьга.

177. Лист від Т. М. Вдовенка

Жуки, Глобинський р-н, 27 жовтня 1984 р.

Добрий день, шановний Федосій Кирилович!

Прочитавши Вашу збірку оповідань під назвою "Провідини", вирішив ближче з Вами познайомитись. По-перше, оповідання всі мені дуже сподобались. Побудова сюжету, вибір теми, художні засоби відчуються у кожному оповіданні збірки "Провідин".

Я дістав як подарок "Провідини" від свого найближчого друга Карпа Остаповича Ходосова. Я з ним знайомий ще з 1936 року. Він працював учителем в Покрово-Багачці. Марія Никифоровна – його дружина – і зараз пише регулярно листи. Дуже жаль, що смерть обірвала життя дорогого друга Карпа Остаповича.

Коротенько про себе. Я учитель, дружина – Марія Мефодіївна – теж. Працював і в Морозівці в 1938 році. Знаю добре і Ваше село Пугачівку. Директором школи тоді був Молодід Іван Семенович, його дружина – Катерина Петрівна, а вчителі тоді були Матвієць Павло Кузьмович, Бережний Олексій Трохимович, Ганжа Панас Максимович, його дружина Одарка Антинівна, Бугай Надія Андріївна, Козуб Сергій Іванович, Козуб Оксана Семенівна, Таранець Антоніна Олександрівна.

Цікаво, кого з цих товаришів Ви знаєте, коли Ви навчалися у Морозівській школі? Нас, учителів (чоловіків), тоді в 1939 році призвали а Армію, декого послали на фінський фронт. А я потрапив у полкову школу молодшого комсостава і служив у Києві у 4 полку ВНОС (воздушне спостереження, оповіщення, зв'язь).

Зараз я на пенсії, живу в с. Жуки Глобинського району. Буваю часто в Устимівці. Там мої родичі – Панасенко Ганна Мифодіївна.

Мене цікавить таке питання: у збірці оповідань "Провідини" вміщено портрет Ваш. Якщо не секрет, в якому році був зроблений цей знімок? Скільки тепер Вам років? На пенсії, чи ще довго до пенсії? Над чим зараз Ви працюєте? Хочеться дістати Вашу книгу (не знаю, як називається). Але вона має багато вже сторінок. Питав у книгарні в Глобиному, говорять: "Була, але розпродали". Бачив я цю книгу в Карпа Остаповича. А дуже хотілося її прочитати.

Ну оце коротенько і все. Якщо виберете час, напишіть, будь ласка, листа.

Всього Вам самого найкращого в житті. Низенький уклін Вашим рідним!

З повагою до Вас – Тихон Микитович і Марія Мефодіївна Вдовенки.

178. Лист від П. П. Ротача

Полтава, 5 грудня 1984 р.

Добрідень, Феодосій Кирилович!

Здається, з минулої зими ми з тобою не листувалися. У "Прапорі" була твоя повість, яку я прочитав з пильністю, шукав там того своєрідного, що я – та хіба тільки я? – побачив у "Святі", але, скажу тобі правду, ця річ мені сподобалась менше. Хотілось би знати, чим зайнятий тепер, як прожив літо, чи продовжуєш навчати діток у школі?

Учора й сьогодні у мене "Григорові" дні. Переглядав вирізки його оповідань і статей про нього, листи, фотографії, котрі я зробив у травні 1970 року в Шилівці – там є і ти. Цей настрої був викликаний публікацією в "Україні" оповідання "Паливода". Певно, ти вже читав його. З цього приводу я і пишу тобі.

Ти, зрозуміло, помітив, що Шудря подав оповідання як першодрук, з рукопису, правленого Григором. Але це оповідання було надруковане в "ЛУ" в 1966 р. У вірзі М. Шудря пише, що це оповідання було дуже дороге Григору, але він ніби його забув, хоч ладен був внести його до свого Вибраного. Тобі не здається, що все це вигадка Шудрі? Мені не тільки не здається, я в цьому певний.

Григир не міг не знати, що оповідання публікував, працюючи в "ЛУ". Чому ж тоді не вмістив ні в одній своїй книзі? Це він зробив свідомо. Перечитай оповідання "Деревій", і ти все зрозумієш. "Паливода" – лише етюд до цього оповідання (у мене зберігається рукопис першого варіанту "Паливоди", де є і це слово "етюд"). Як видно, "Паливода" не задовольнив Григора, він не міг вкласти в цей образок все, що мав на душі, все, що хотів сказати. Всю свою душу він вилив в оповіданні "Деревій", використавши чимало кусків з "Паливоди". Чи міг він, такий серйозний письменник, вмістити в книжці двоє оповідань, в яких багато речень і навіть цілих кусків абсолютно однакових? Я не припускаю думки, щоб Григир про це забув, не пам'ятав. Тут Шудря

просто придумав розмову з Григором про "Паливоду". Згодний ти зі мною чи ні? Прикро, що друзі Григорові не знають його творів, хоч про дружбу намагаються говорити всюди.

Я провів співставлення цих двох речей і мені стало ясным те, про що я тобі сказав. Буду писати своєрідний текстологічний етюд. По рукопису "Паливоди" видно, як він працював над ним.

Я хочу тебе запитати, можливо, знаєш, коли писався "Деревій". Якось я пропустив його першу публікацію. Чи, може, оповідання вперше надруковане в книзі "Деревій"? Але, здається, раніше цієї книги вийшла книга рос. мовою "Тысячелистник"²⁷⁷?

Ти був кращим другом Григора, ви багато говорили про його оповідання, ти бачив, як він творив, може, ти знаєш щось і про "Паливоду"? І те, й інше оповідання – "псільське". Це ж, певно, мануйлівські враження? Ти це мусиш знати. Чи можна бути певним, що "Деревій" написано пізніше "Паливоди"? Данило Коряк, на мою думку, вийшов з Федора Паливоди. І ось ще що. Ти можеш мені не сказати правди, але мені думається, що цей сюжет в натурі тобі відомий, що це не "хлопець з кременчуцького автозаводу" був з Григором, а ти.

Напиши мені, я дуже хочу знати твою думку. І дуже хочу сказати добре слово про Григора. Ой, які ж хороші його листи до тебе!

Будь здоровий. І родині привіт.

З прихильністю Петро Рогач. Полтава, 5.12.84 р.

179. Лист від В. О. Карпенка²⁷⁸

Київ, 16 грудня 1984 р.

Шановний Феодосію Кириловичу!

Отримав Ваш роман, зворушений Вашою увагою. Спасибі Вам сердечне і за роман, який у мене є лиш у виданні "Романи й повісті", і за теплий автограф. Навзаєм посилаю свою кни-

жечку. Якби вона писалась дещо пізніше, то аналіз Вашого "Свята", безумовно, увійшов би до неї.

Про роман Ваш говорити не буду, хоч було б що додати до сказаного в газеті. Глибоко переконаний, що такі твори складають гордість нашої літератури, і "Свято..." Ваше матиме довге життя.

Соромно признатися, але більше нічого Вашого не читав: три роки я був відірваний від України і літературного процесу. Та годі виправдовуватися, бо Москва – не така уже й далечінь. Однак був би Вам вельми вдячний, якби Ви знайшли можливість при нагоді надіслати чи надсилати в майбутньому свої твори. З свого боку обіцяю робити те ж.

Користуючись нагодою, вітаю Вас з Новоріччям. Хай грядущий рік буде мирним, щасливим, багатим на творчі здобутки.

В. Карпенко.

16.12.1984 р. м. Київ.

180. Лист від П. П. Ротача

Полтава, 7 січня 1985 р.

Як бачиш, друже, пишу тобі на самісіньке Різдво. Здрастуй! Прийми від мене і вітання з святом, а вірніше, з святками, і побажання тобі в 85-му нових успіхів в літературі.

Я справді виявив нечемність, що не відповів тобі вчасно на такого прекрасного листа, якого ти надіслав мені з приводу Шудриної публікації. Вибач. Перед Новим роком було дуже клопітно, бо приїздили діти, а 5-го всі поїхали й Маринку забрали від нас, ми тепер одні лишились у моторошній тиші. Тільки тепер я починаю щось робити, а в тому числі й писати листи-відповіді. Отже, не гнівайся на мене, будь ласка.

Твій лист для мене дуже важливий, бо твої міркування з приводу "Паливоди" збігаються з моїми. Я використаю їх, коли писатиму текстологічну замітку, яка крутиться в моїй голові. Ска-

жу тобі, що писати навіть щось невеличке про Григора, його творчість – завдання нелегке, відповідальність велика. Не знаю, чи вдасться написати добре, так, щоб не соромно було показати Григорові. В одному певний – напишу щиро. До цього задуму підійду десь повесні, бо зараз на мені "висить" Шевченкіана-84, огляд літератури для варшавської "Нашої культури"²⁷⁹ на березень, хоч я ще, крім систематизації і матеріалу, нічого не зробив.

Похвастаюсь: оце аж тепер О. І. Дей²⁸⁰ надіслав мені "Фольклорні записи М. Вовчка²⁸¹ та О. Марковича²⁸²" з теплим дарчим написом, приурочивши до мого ювілею. Потроху ранками читаю цю прекрасну книжку.

До речі, А. Середницький²⁸³ (про нього див. в УРЕ або в Шевч. словнику) дав про мене в Укр. календарі-85 статтю з подякою за 20-річне співробітництво з виданням УСКТ (досі публіковано більше ста статей). Про це я довідався з коректури статті, яку одержав 31.12.84 р. Календар-альманах ще не вийшов з друку, лише підписаний до видання. На превеликий жаль, не доходять сюди Календарі. За 84-й мені привезла польська аспірантка лише пізньої осені, а всі вислані примірники загубилися...

Ну, та це між іншим, тобі воно не цікаво.

Чи ти не був знайомий з Валерієм Шевчуком²⁸⁴? Він, здається, дружив із Григором? Після багаторічної перерви у нас відновилося цікаве листування, зв'язане з поезією М. Філянського²⁸⁵, яку ми обидва любимо. Шевчук намагається привернути увагу до цього поета, несправедливо ображеного колись М. Коцюбинським²⁸⁶. Ще 73-го у своїй статті "Микола Філянський", опубл. таки в "Укр. календарі", я перший осмілюся заперечити думку К., що відтоді стала стереотипом. Стаття В. Шевчука має з'явитися в збірнику "Поезія".

Я тобі, здається, писав, що незабаром буду оформлятися на пенсію, допрацюю до липня – і все. Отоді вже приїду подивитись, як ти живеш.

Усього тобі найкращого.

Будь здоровий! Дружно Петро Ротач.
Полтава, 7 січня 85 р.

181. Лист від В. Ф. Котляра
Полтава, 8 січня 1985 р.

Шановний Феодосію Кириловичу, день добрий і здоровий! Щира дяка за вітання і добрі побажання! Мені аби лише не було такого року, як минув, будь він неладний! Мав багато прикрощів з "ласки" людського оточення: і близьких, і далеких, і спільних наших знайомих. Та підлість є підлість, і доля її нікчемна. А те, що вона буває зверху, то тимчасово. Знаєш, коли курку варять, щоб добрий навар мати, щоб тримка і світла юшка була, то варять по-волі, і першою на поверхню випливає накип, сиріч всяка дрянть, що на курці була. Її збирають і викидають геть. Отаке і тут.

До речі, вчора випадково натрапив в архіві на останній лист Мишка Булаха. Все розумів бідолаха. Зрадили його "друзі". З гіркими думами пішов він у землю...

Що ж до моїх справ, то вони (я маю на увазі творчі) потроху йдуть. Оце у п'ятницю по 10 ТВ о 20.50 можеш подивитися мою нову пісню у виконанні Р. Кириченко²⁸⁷. Це – жартівлива. А з В. М. Міщенком²⁸⁸ про солдата написали, багато замовлень. Приємно.

Здолав я і київську мафію. Театром прийнята п'єса "Хлібом єдиним". Про село, на партійну тему. Написав про злодюг "Заручники зі смертю". Читають, подобається, а поки що не беруть.

Писати є що. Уклав збірку детективів. В. Кашин²⁸⁹ обіцяє передмову. Сподіваюсь видати.

Оце таке, Кириловичу, у мене твориться.

На жаль, в минулому році було багато зневіри в людях. Жаль!

Будь здоровий і сильний! Дай тобі, доле, успіхів у творчості, у слові, у думі!

Обнімаю. Василь. 8.01.85 р. Полтава.

182. Лист від М. В. Шевченка

Київ, 21 січня 1985 р.

Доброго дня, Феодосію Кириловичу!

Не потому єсм битий, що "столишний", а потому єсм битий, що тиждень не був у Києві.

Одержав два листи разом.

По справі: Драч. Адреса: Київ – 5, вул. Горького, 18, кв. 7. Тел. 27-27-01. Сьогодні не відповідає. Зателефоную завтра, все передам.

"Екологію культури" А. Вознесенського²⁹⁰ (хай дякує А. В. за це Вам, бо інакше я б не тратив часу на це "Вознесенське" марення, як і на багато іншого). Це навіть не може стати уроком самореклами – слідища від пальців. Некультурно – особливо, коли прикриваючись церквами і великими людьми, підсовуєш в цьому "золотому соусі" не лише себе, а ще й шайку-лейку інших ще менше достойних. Якщо Ваша думка інша, то даруйте, думаю, що тут нам ділити нічого.

Про лист Михайла Булаха. Останній. Останній лист його був до Дусі²⁹¹. Він в неї нібито є. А, можливо, й нема. Я схилиюся перед Вашим благородним каяттям, великодушність завжди найлегше шукала шлях до серця. Але не поспішайте жаліти не Михайла, а того, хто підсунув Вам цю інформацію. Гадаю, що це М. К., або хтось інший, хто загубив під собою ґрунт. Чомусь мені так здається. Про природу самого явища М. Булаха, Михайла Булаха, Мишка ми з Вами говорили неодноразово. В тому є і логіка, і об'єктивність на грані зіткнення характеру з умовами, оточенням і т. д.

Я був з ним до останнього. Я його й відвіз. І сказав останнє слово. Але я був з ним у Санжарах. І тримав-підтримував, як міг. Я був з ним у Полтаві – знаєте, як все-таки було щось для нього зроблено. Але біда висіла над порогом його характеру. Він сам шукав пригод навіть там, де їх не було. Це в генетичному ко-

ді, це – у вдачі. Горілка була тим каталізатором, який допомагав розгонному розвитку характеру (а не головним у його біді).

Навіть тоді, коли в гурті п'яничок він обходив нас (з Вами!, згадайте) другим боком вулиці, навіть після того, вже коли він переживав час у Лени, я тяг його додому, думав, що з цього "одомашнення" щось вийде, закінчувалося це тим, що Михайло Прокопович нашампурював 109 матюків на один порив і... все.

Його не могли зрадити, бо, очевидно, не було чого зраджувати. Всім поступився він сам. Гірко це говорити, особливо гірко визнавати це з часом. І нікому я цього не скажу. Тільки Вам. І тільки за цих умов. Хай Михайло Булах лишиться в нашій пам'яті таким, яким був він при силі духу і здоров'я – чесний, вірний, надійний, талановитий, а ще вроджений з кучерявим і в'їдливим гумором, а ще... все, що пам'ятаємо або згадаємо з тих часів далекої (вже!) молодості нашого товариства.

Більше ж мене непокоїть Ваш настрій. І, думаю, що спричинив його лист з повідомленням про останній лист М. Булаха. Не можу пояснити собі, чому, але відчуваю, що хтось на вашому настрої гріє руки. Дуже вже знайоме мені чимось усе це, а чим – не можу висловити.

Оце писав і думав. І знову чомусь відхилив першу "кандидатуру". Думаю, що написав Вам із села наш спільний знайомий. Є в мене на прикметі й ще одна людина, яка може написати так, але й вона для Михайла зробила мало добра. Хоча може повноправно сказати: хто кому винен в цьому світі? Добро живе, як дар, а не як повинність.

Словом, у цій ситуації я думаю якраз про Вас. Не поспішайте каратися. Подумайте, кому це треба, довести, що "друзі", а серед них і ви (бо ж усі ми були пов'язані однією вірвочкою) десь вкоротили комусь життя?

Відстань. Час. Не чую Вашого голосу. Можливо, неправильно зрозумів я Ваш лист. Можливо. Даруйте. Лишимо все це на розмову. Чекали на Вас на Різдво з Вернигорою – заїздив у справах.

Літературні новини. На партійних зборах Драч сказав, що до цього часу всерйоз не оцінений роман Ф. Рогового "Свято останнього млива". Вийшла "Міра" Б. Олійника. Із Б. К та В. Яв, із Р. С. та Л. В. здорово напилися. От хто ніколи ні на кого не зобидиться за те, що не "підтримали" – це я. Напідтримували за тиждень – дай бог видихати.

Чому будете аж в березні? Чи, можливо, на якусь неділю? Скажіть наперед, які можливості є у Вас вирватися серед тижня? Може бути, що йтиме машина туди й назад (в Київ і додому).

Головне, пильнуйте, не допустіть пощерблення сили духу. Найважче життя, коли занудить. Але ж є робота. Не в цей момент, то буде простягувати до Вас руку завтра. А з нею – все!

Вітання родині від нас усіх.

Обіймаю. Михайло Шевченко. 21.01.-85 р.

183. Лист від А. А. Нанкевича

Полтава, 21 лютого 1985 р.

Добридень, Феодосію Кириловичу!

Оце появився на роботі та й пишу листа. Спасибі за привітання з книжкою. Та й, як довго її чекати! Зовні буцім непогано зроблено. Як на мою думку, то й двійко оповідань так собі. Решту і сам погано зробив, а тоді ще поліпшили...

Новин особливих "літературних" мало. Казидуб розмножився – хлопчик, він іншого не вміє. Гаріну зробили тяжку операцію, ходить з пляшечкою. Як підчиниться трішки, будуть продовжувати поратись в його нутрощах. Гомонів з ним, тримається оптимістично. Був Михайло Шевченко з Федором Зубаничем²⁹², десь вишукували місце, аби од світу сховатись та щось написати. Останню книгу його ти, сподіваюсь, маєш, я її рецензував у нас.

Про Федора Тютюнника сказати нічого не можу. В тамтих краях не був кілька років. Шамало²⁹³ говорив, що дід Григо-

рій²⁹⁴ вельми слабий, таке аж ніби сподіватись можна найгіршого.

Як послухаєш мене, то накричу, аби не хворів ти сам і добра твоя родина. Кланяйся їй.

Твій А. Нанкевич.

184. Лист від П. П. Ротача

Полтава, 24 лютого 1985 р.

Дорогий Феодосію Кириловичу!

Сердечне спасибі тобі за добрі побажання. Вони хоч і не по моїй силі, але, сподіваюся, цілком щирі.

Твори Григора я вже маю. Вже я перечитую їх сам і вдвох з Аллою Олександрівною, яка теж високо шанувала Григора, і він це знав. Мовби з новим, глибшим, ніж раніше, розумінням перечитали ми новели "Бовкун", "Три зозулі з поклоном", "Син приїхав" та ін. Класик української літератури ХХ-го століття – інакше не назвеш!

Особливо мені згадується один випадок, це було повесні того пріснопам'ятного 1970-го року. Зайшов Григір до редакції "Зорі Полтавщини" і питає когось, як подзвонити мені. Там, звісно, боялися це прізвище вголос вимовляти. А він сам знайшов за довідником і зумисне при всіх присутніх став розмовляти зі мною, сказав, що зараз же йде до нас. Це була його риса благородного характеру, якій він ні за яких обставин не зраджував, – оте милосердя, про яке не раз говорив в лице бездушним можновладцям. Цього я ніколи, доки живу, не забуду, і скільки буде в моїх можливостях, буду платити йому вдячністю пам'яті.

Ви, безперечно, читали в ЛУ від 21.02 інтерв'ю з В. Астаф'євим і відзив Астаф'єва про Григора: "Новели Григора Тютюнника – то справжнісінькі перлини чеховської проби". Прекрасні слова!

Хочу тебе запитати у зв'язку з Григором. Один час він дружив з Борисом Дзюбою. Цей Дзюба навіть підписувався "сек-

ретар-машиністка Гр. Тютюнника". Я знаю, що він потім одружився з дочкою М. Шумила²⁹⁵. А де дівся потім – не знаю. А мені треба б його розшукати, бо він знає, як писався "Паливода". Чи не допоможеш?

Після виходу двотомника можна б представити його до Шевченківської премії. Я охоче відгукнувся б з цього приводу, якщо б мій голос мав якусь вагу.

Я працюю щодня потроху. Основне заняття тепер – добір персоналій до енциклопед. довідника українського книгознавства, котрий, скажу тобі потихеньку, планується видати десь у майбутньому. Мене одна добра людина з УРЕ залучає до цієї справи. Вже до двохсот позицій навишукував (бібліографи, бібліофіли, бібліотеки, книгознавці, ілюстратори тощо). Може, знаєш що цікаве на цю тему, то пиши мені.

На все добре, друже! Петро Ротач. 24 лютого 85 р.

185. Лист від Ф. Г. Тютюнника

1 березня 1985 р.

Дорогий, Фео!

Мабуть, найкраще сказати так: немає, про що писати.

Ти якось там умієш біля своєї лежанки, а я – не можу. Це-же від характеру: хто чого не зміг ачи не зможе про це ще Гоголь (...)

Читав твою повість: сучасність.

Бачу, як ти там ходиш не з ліхтарем Сократа, не з свічкою Торквемади і не з лампою Алладіна, а з цілком сучасним освітленням.

Хай буде!

Узагалі ж на цю тему нам говорити аж ніби незручно: адже нам уже... треба вчити інших.

Щоб зтелилося тобі! І щоб держався!..

І щоб слово твоє на "многіє лета" було закличним!

Твій Ф. Тютюнник. 1.03.85.

186. Лист від П. П. Ротача

Полтава, 10 березня 1985 р.

Добрий чоловіче!

Не заручився твоїм дозволом, не запитав попередньо, чи можеш, надсилаю своє писання про Григора і прошу прочитати. Це не остаточний варіант, хоч тут вже в основному я сказав те, що хотів сказати. Прочитай уважно, повикреслюй, що вважаєш зайвим, повиправляй недоречності або стильові слабини – у тебе для такої роботи рука більш вправна, ніж моя. Я сподіваюся, що ти допоможеш мені своєю порадою, своїми думками, може, навіть щось підкажеш, на що я й уваги не звернув. Трохи й завелика річ вийшла, скоротити щось треба, а що саме – не знаю.

Я дуже розраховував на варшавську "Нашу культуру". Там би дали цю замітку. Але ось днями А. Середницький повідомив, що не клеїться в них з нормалізацією видань. Випустили перше число додатка і 5 номерів Нашого слова. Випустили, а далі знову СТОП, і це ніби аж до серпня, а чому до серпня, не ясно. Восени, коли видання були законсервовані, керівництво обіцяло нормалізувати становище з Нового року, а тепер знову відкладають. Тому мені розраховувати на варшав'ян не доводиться. А куди ж поткнутись? А поткнутись нікуди. Ось така ситуація.

Чекаю твоїх зауважень, а разом з тим і новин про життя, роботу. Чи я писав тобі, що ще минулого року я надрукував у себе на батьківщині вірш про Григора? Такий собі віршик – але ж пам'ять! Надішлю пізніше.

Здоров'я і щастя тобі! Тисну руку. Петро Ротач.

187. Лист від П. П. Ротача

Полтава, 18 березня 1985 р.

Добридень, друже!

Дякую за листа з відгуком та правкою статті. Згодний з зауваженнями. Надії на опублікування нема, хоч, можливо, пошлю цей матеріал до "Прапора". Буду чекати, коли нормалізується вихід "Нашої культури", їм і буду пропонувати (це влітку або під осінь).

Чому це в тебе болить голова? Ти ніби раніше не скаржився на болі. Може, багато працюєш над романом? У мене теж тепер часто болить голова, хоч я по-справжньому творчою роботою й не займаюся.

Посилаю віршик про Григора. Вже й картаю себе, що похвалився перед тобою. Він дуже слабкий. А виник він, коли одного разу повертався з Ромна через Шилівку, через той місток, де ми з ним стояли в перший день нашого знайомства в 1966 р. Був вечір, ішли з паші корови... До речі, хочу тебе спитати: ти знав Григорову матір, вона жива? І чи була на похороні?

Разом з твоїм листом отримав листа від С. Жураховича²⁹⁶. Я хвалився йому, що придбав Григорів двотомник. Ось що він мені відповів: "Придбав і я 2-томник Гр. Тютюнника. Я його дуже високо ціную. Спілкувався з ним мало, так склалося й через вік – мав свою молоду компанію. Я при зустрічах завжди озивався добрим словом про чергову публікацію. І застерігав його від деяких лжедрузів. Заздрісники! Підпоювали його, провокували й підштовхували на якесь гаряче слово чи вчинок. Йому це коштувало крові й нервів. А вони – чистенькі – дивилися збоку й хихикали". На жаль, це схоже на правду!

Нехай не болить у тебе голова й добре працюється!

На все краще. Петро Ротач.

П.С. Вкладаю ще статтю про Т. Шевченка, в якій знайдеш згадку про Григора. Газетку прошу повернути, бо це єдиний примірник.

Григорова Ташань

Пам'яті Г. Тютюнника

Над Ташанню сонце низько,
Йдуть корови до води.
Ти десь близько, зовсім близько,
Та... не вернешся сюди.
На місточку постать мріє.
Чуб – вороняче крило.
Хтось чекає свою мрію...
Ти отак стояв, було.
Посхилялись верби в тузі,
До криниці, де пили
Чисту воду любі друзі,
Чорнобріві соколи.
Лише пам'яті осмута
На стежину між доріг,
Що тепер лягає круто
Та й на батьківський поріг.
Прошумів автобус мимо,
Врізавсь в пам'ять, мов стріла.
Обнялися ми незримо
На містку серед села.
Ну, бувай, іди на луки,
Там розвій колишнє зло.
Рідний край – не для розлуки,
Ти тут вічний, як зело!
Крикнеш птахом над водою,
Світлом висієшся в рань,
Зірочкою молодою
Вийдеш в присмерк на Ташань...

Петро Ротач

(Газ. "Трибуна хлібороба", Талалаївка Чернігів. обл., 8.IX.1984)

188. Лист від Б. М. Харчука

*Лози, Збаразький р-н, Тернопільська обл.,
20 серпня 1985 р.*

Добрий друже!

Не дивуйтеся, що пишу цього листа: Ваше слово з душі не виривається.

Сиділи Ви чи над романом?

Якщо посиділи, то зробіть ось що. Мав я про той роман розмову з П. Загребельним. Поки до школи ще ранувато, беріть рукопис у портфель і їдьте до Павла Архиповича. Він хоче прочитати. У вересні остаточне затвердження планів. Хотілося б, аби роман вийшов.

Оце й усе.

Ваш Бор. Харчук. 20.08.85.

189. Лист від М. Ф. Кагарлицького²⁹⁷

Київ, 1 жовтня 1985 р.

Шановний Феодосію Кириловичу!

Цей мій лист до Вас скоріше інтимний, аніж офіційний.

Оце прочитав Ваш нарис "Благовість здобутися на краще" – і побував разом з Вами майже в рідному селі, почув мову своїх кучан... І з Вами неначе зустрівся, дорогою і такою... глибоко від землі людиною. Зрадів й мову Вашу почув, і навіть уявляю Вас зовні...

Спасибі Вам, що вмієте так писати – молоти художнє мливо.

Сьогодні чи завтра передам у руки Рогозі Б. П. Ваш лист і накажу, крім кількох Ваших недоглядів, які я виправив, – нічого не правити. Отак і дати під рубрикою "Письменницький роздум".

Знаю, рафінованих це може шокувати, зарусифіковані багато чого не втямлять (з Ваших), але будуть такі, які Вас глибоко зрозуміють.

Ваш Микола Кагарлицький, такий собі клятий чоловік...
(Кагарлик – "закляте місце")

П.С. Можна знати не згірш народну мову, а послугуватися нею в творчості – і фальш. Ви весь зітканий з народних перлин. І тим, либонь, щасливий.

190. Лист від Н. В. Рогової

Москва, 1 жовтня 1985 р.

Дорогой Феодосий Кириллович!

Прежде всего спешу Вас успокоить: Ваш роман выйдет в свет в Москве в 1986 году. Дело в том, что, как Вы помните, после всех хлопот было решено, что эта книга выйдет "по резерву", поэтому она не указана в плане "Советского писателя". Я писала Вам о том, что она идет "по резерву" около года назад. На всякий случай, получив Ваше письмо, все-таки позвонила в редакцию, и они мне подтвердили то, что я сейчас пишу. Сказали: "Пусть автор не беспокоится". К сожалению, в конце лета у двух редакторов этой редакции – Кузаян и Киреенко (с последним я не раз работала) – случились инфаркты, они надолго выбыли из строя, и их книги распределены между другими редакторами. В частности, наш редактор Т. Я. Горбачева в октябре должна сдать одну из книг Киреенко. А с 21-го у нее путевка в Дом творчества в Пицунде, так что Вашей книгой она займется по возвращении. Все это я пишу с ее слов. Кстати, я 21.10 еду в Kislovodsk, в кардиологический санаторий, возвращусь 17.11.

Что же касается "Нашего современника", то, как говорили гоголевские герои, это просто черт знает что! Невольно вспомнишь двустышние "Нет никакой возможности печататься без

должности!" Мушкетик идет в "Дружбе народов" – роман "Рубеж" – и вот, оказывается, еще и в "Нашем современнике" – "Обвал". Прямо-таки обвал творений, и нет им ни конца, ни рубежа. У нас упорно поговаривают, что он метит на место первого в Киеве. Во всяком случае, украинские писатели этого хотят, а Москва хочет Коротича, и неизвестно, чья возьмет. Но и сейчас должность у Мушкетика неплохая – первый секретарь Киевской писательской организации.

Все это очень грустно. И обидно. Когда разговариваешь в журналах, вроде все хорошо и все им подходит, и даже рецензии блестящие (как в "Дружбе народов"), а когда доходит до дела, то сплошь и рядом печатаются должностные лица. Что можно тут сказать? Надо беречь здоровье и нервы.

Пользуюсь случаем, хоть и с опозданием, поздравить Вас со славным юбилеем, пожелать бодрости, здоровья, уверенности в своих силах, творческих удач, которые – увы! – далеко не всегда сопровождаются удачами в редакциях, где, как говорится, темна вода во облаках и неизвестно, что от чего зависит.

Мой привет Марии Алексеевне²⁹⁸ и Евдокии Тимофеевне.

Всего доброго.

1.10.- 85 г. Н. Рогова

П.С. Прочтите в № 9 "Нового мира" новое поэтически-прозаическое произведение Евтушенко; там есть кое-что любопытное.

Н. Рогова

191. Лист від П. П. Ротача

Полтава, 10 листопада 1985 р.

Дорогий друже, хворів останнім часом (грип ніяк не випускає з своїх холодних лап), хворіє А. О., в кімнаті холодно (сьогодні в Полтаві – 28) – все це порушує наш життєвий ритм, з цієї причини й до тебе так довго не писав.

Мое 60-річчя минуло 24 січня; з цього приводу в "Укр. календарі-85" відомий польський україніст Антін Середницький (про нього є в "Шевч. словнику" і в УРЕ) дав статтю про мою грішну персону з натяком (у нього це як побажання), що треба б дещо видати. Та я думаю, що в Києві, кому доведеться читати, то лише посміються: що за один, де взявся? Як будеш у Полтаві та матимеш охоту, то дам почитати (у мене є не сам календар, а лише витинка).

На пенсію я збираюся серйозно. Сил далі працювати нема. Та й вигоди ніякої. Працюючи, я буду одержувати 165 крб., а на пенсії – 100. То чи ж є смисл працювати? Я хочу зайнятися тим, чим хочу, хоч ця робота не дасть ніякого матеріального прибутку.

Надсилаю два вірші М. Філянського. Цього, зрозуміло, мало, щоб пізнати поета. Колись будеш у Полтаві, то дам тобі прочитати більше. І статтю мою прочитаєш про Ф., вміщену ще 1973 р. в "Укр. календарі". Це найбільша за фактичним матеріалом стаття, якою скористувався Вал. Шевчук для своєї публікації. Він не послався на неї, бо, каже, редактори не люблять посилянь на закордонні видання. Виходить, ПНР – це теж закордон, якого треба боятись.

А от вийшла "Біографія Т. Г. Шевченка", так там є посилання на мою статтю про Шевченка з "Нашої культури". Я давно помітив, що нема у нас ніякої послідовності.

Коли з'явиться стаття В. Шевчука про М. Філянського, сказати важко. Та ми будемо знати про це, і я повідомлю. Збірник "Поезія" у Полтаві розходитья дуже повільно.

Я оце переглядав Григорові твори, і на "Зав'язі" 1966 року знайшов його дарчий напис, в якому він назвав мене "ентузіастом, яких мало". Я знаю, він це щиро сказав, і ці його сердечні слова гріють мене і сьогодні, підбадьорюють. За "Паливоду" я ще не брався, але ця тема не дає мені покою. Візьмусь-таки. Колись напишу і про те, як ми одного разу півдня блукали з ним в околицях Полтави, поки аж з Яківчанського лісу вийшли на Зіньків-

ську дорогу, де він сів на якусь машину й поїхав у Шилівку. Біля одного колодязя в Терновщині²⁹⁹ ми пили воду, яка йому дуже сподобалась, він потім згадав цю воду в одному з оповідань.

Запрошуєш до себе? Дякую. Справді, є бажання побачити місяця, де ти живеш. Та це буде десь пізніше, вже коли буду на пенсії.

Будь здоров! Привіт від А. О. Благополуччя твоїм близьким.
Прихильний до тебе Петро Ротач. Полтава, 10.11.85 р.

192. Лист від Б. М. Харчука

27 грудня 1985 р.

Дорогий друже!

Сердечно вітаю Вас з Новим Роком – увесь Ваш рід: здоров'я, щастя.

Нічого втішного написати не можу: П. А.³⁰⁰ хворіє. Як би і що не було, вірю в чесну, сумлінну Вашу працю, а тому сподіваюся, що Ваш роман таки буде опубліковано. Все, що зможу, я для цього зроблю. Був, є і залишаюся прихильником Вашого таланту – правди, совісті й честі.

Бор. Харчук. 27.12.85.

193. Лист від П. П. Ротача

Полтава, 23 серпня 1985 р.

Дорогий друже,

прийми від мене вітання з твоїм 60-річчям; бажаю і здоров'я доброго, і книг нових на рівні "Свята", і ще багато-багато років життя творчої праці, душевної стійкості.

Збирався написати про тебе статтю, підібрав матеріал (в основному хотів зосередитись на твоїх нарисах 60–70-х років,

байках, педагогічних етюдах і ліричних віршах – все це не таке й відоме читачам), але з мого задуму нічого не вийшло. Куди я можу з ним іти, кому пропонувати? Став думати-гадати й нічого не придумав. Ніхто не надрукує. Й опустилися руки...

Вибачай, друже.

В Польщі теж все тоді як порушилось, то й нема ладу і донині (я маю на увазі українські видання).

Ти питаєш, що відповів мені О. Гончар на статтю про Григора? Нічогісінько. Промовчав. Дуже мені кортить написати йому ще раз. Боїться вступати зі мною в контакт. Чи таку зневагу я на себе накликав? Тільки чим?

Отже славного тобі ювілею. Якби був близько, приніс би тобі великий букет польових серпневих квітів. Вважай, що я його тобі приніс...

Дружньо тисну руку. Петро Ротач. 23.08.85.

194. Лист від А. Я. Шевченка

Київ, 7 лютого 1986 р.

Дорогий Феодосію, вітаю Тебе!

Пишу ось із якого приводу.

Наприкінці лютого маю здати до видавництва "Рад. пис." рукопис спогадів про Гриця Тютюнника. Не пам'ятаю, чи ми з Тобою говорили про це торік в ірпінських пенатах, але ж без Твоїх споминок така книжка буде неповною.

Отож прошу Тебе кілька сторіночок надіслати до 1 березня.

Бувай здоровий та дужий.

Твій Анат. Шевченко.

Адреса моя: 252006, Київ-6, Червоноармійська, 114, кв. 310.

188. Лист від Б. М. Харчука

*Лози, Збаразький р-н, Тернопільська обл.,
16 травня 1986 р.*

Дорогий друже!

Вибачте за запізнілий лист: я давно у своєму селі – в Києві мені тісно.

Дякую за добрі слова.

Знаю: А. А.³⁰¹ мав узяти Вас на рецензію. Чи взяв?

А що у Харкові?

Озовіться. Тут мені нелегко. Як і Вам. Як усім. Чорнобиль.

Знайте: я Вас не забуваю. Завжди чую майстра і добру людську душу.

Ваш Бор. Харчук. 16.05.86.

196. Лист від Б. М. Харчука

Київ, 12 жовтня 1986 р.

Дорогий, добрий Феодосю!

Як я думаю і переконаний, совісте нашого слова: не хворійте – треба жити.

Оце я Вам написав, а сам щойно вийшов з лікарні, лежав у райцентрі, там, у матері. Зараз другий день у Києві.

Мої гаразди Ви знаєте: моє ім'я піддано острокізму.

Вашими "Поруками"³⁰² зацікавилась "Вітчизна". Все, що зможу, буду робити, аби роман з'явився в журналі та й книжкою.

Почуваю себе кепськи, але не падаю духом, Ви теж не падайте. Переконаний, як правда, честь і совість борються за самих себе, так і Ваш роман боротиметься за самого себе.

Днів через 5–6 напишу точніше про перспективи у в-ві й журналі. А що стосується книжки моїх повістей, то вона вже у Вас.

Ваш Бор. Харчук. 12.10.86.

197. Лист від П. П. Ротача

Полтава, 15 жовтня 1986 р.

Доброго здоров'я, Феодосій Кирилович!

От і добре, що обізвався.

Фактичний бік свого життя описав, а що на душі, духовний стан який – ні півслова.

Сподіваюсь, що рос. переклад "Млива" не пошкодуєш мені.

Газету НС³⁰³ я передплатив на 87-й. Середницький пише, що виходитиме (як і додаток). Поки що в них технічні перешкоди.

У мене на душі майже порожньо. Як і раніше – стіна кругом. Куди не писав – усі мовчать.

Зробив я один дурний крок: зібрав вірші останніх років, передрукував і... подарував Борису Олійнику. Відіслав поштою на пам'ять (він мені робив надписи, а я його боржник). Якби догадався не відповідати мені. Домашні засміють...

Ну, а так що? Живемо, виховуємо онуку (здається, безуспішно), заготовляємо картоплю, капусту, яблука. Душа висихає...

Хочу знову поїхати в село, в поле, сховатися на кілька днів у лісі.

Бажаю одужати повністю. Бажаю приємних днів і праці.

Привіт тобі і родині.

П. Ротач.

198. Лист від Д. Р. Шупти

Київ, Ірпінь, 5 листопада 1986 р.

Любий Феодосію Кириловичу!

Перепрошую, вибачте, що я за глобальними клопотами не надіслав Вам обіцяну збірчину. Намагаюсь негайно ж виправити становище, що склалось, і надсилаю вам її.

І дякую за Вашу увагу, за Ваш визначний роман, який потряс мене.

Мої справи наче б стабілізуються: після багатьох поїздок до... ось тепер перебуваю в ІБТП.

Дещо пишу...

Дякую також за привітання з публікацією в "ЛУ" – це перша за весь мій вік. Тепло тисну Вашу творчу руку. Зичу щастя, великих успіхів, міцного здоров'я!

Ваш Дмитро.

199. Лист від Б. М. Харчука

Київ, 23 листопада 1986 р.

Добрий друже!

Вибачте за мовчанку: довго й нудно хворію. Оце вчора зробили кардіограму – погана. Та не тільки тому Вам не написав, бо нема добрих вісток.

А. Крижанівський³⁰⁴ сказав мені, що відредагував Вам роман, та редактор щось тягне: виправдовує своє прізвище – глушить³⁰⁵. З цього приводу я написав листа О. Гончареві.

Ясна річ, що від журналу буде залежати доля й у видавництві.

Тяжко писати правду, якщо її нема, кому слухати...

Що б я Вам радив?

Напишіть листа у "Вітчизну". Напишіть Ю. Мушкетика й О. Гончареві, а опісля приїдьте.

Ваш Харчук. 23.11.86 р.

200. Лист від Б. М. Харчука

Київ, 19 грудня 1986 р.

Добрий друже!

З Новим Роком! Хай він не вилізе нам боком, а дасть здоров'я.

Написав я про Вас Ол. Гончареві, але ніякої звістки. А Ви щось маєте? В-во наче планує Вас на 1988, от, недотепи. Чекаю "Прапора", щоб хоч трішки порадіти, що наше слово ще не вмерло.

Віншую Вам – усьому Вашому родові – правди й чесності.
Бор. Харчук. 19.12.86.

201. Лист від Б. М. Харчука

Київ, 27 грудня 1986 р.

Друже-товаришу!

Одержав Вашого журного листа, і моє серце сумом сумує.

Боже-боже, якщо тебе нема на висоті, то ти повинен, ти мушиш бути у людських серцях. А якщо у людських серцях тебе нема, то нема правди, любові й совісті: у таких серцях гніздиться люта жорстокість.

Тяжко усвідомлювати, що за очисний вогонь в одежі слова треба каратися забуттям, нерозумінням і непотрібністю.

Який же вихід? У чому? А, може, його й нема? Може, він у смерті? Не знаю, як Ви, а я її вже давно не боюся: зайвість і висування нікчем, якої ще смертельнішої смерті?

Послав я листа О. Гончареві. Відповідь – мовчання.

Що ж, колишні й сучасні Корнійчуки й К° переконані ніби вони справді є основою літератури, слова і ніби вони справді рухають літературу й слово. Історія стверджує, що навпаки: рушіями якраз є Куліші й Косинки, Довженки й Свидзинські – страдники, подвижники й одержимі.

Будьмо серед них. З тим Вас і обіймаю, і гріюся від Вашого слова.
Бор. Харчук. 27.12.86.

202. Лист від Б. М. Харчука

Київ, 16 січня 1987 р.

Дорогий побратиме!

Нарешті й для мене свято: твоя повість таки єсть у "Прапорі". Вітаю й обіймаю. Сподіваюся, що добрі люди її привітають.

А іншого доброго й хорошого нічого не знаю. Як вже писав, від О. Гончара – мовчання. Куди ще податися, не знаю, бо ж він – найвищий. Будемо сподіватися на його благородство.

Нам залишається одне-єдине: що б не було і як би не було, а ти, Хомку, грай – праця й труд усе перетруть. Зрозуміло, що наші серця, розум і кості – позачергово.

Ще раз вітаю.

Бор. Харчук. 16.01.87.

203. Лист від Д. Р. Шупти³⁰⁶

Курінька, лютий 1987 р.

Дорогий Феодосію Кириловичу!

Надсилаю Вашій увазі свою збірку "Звичаї землі", рукопис якої мною було подано до видавництва "Молодь" ще в 1969 році. Можна уявити... які митарства випали на долю цієї збірки. Воно, звісна річ, дещо й замінювалося і, можливо, не завжди на краще, але я радий і такій збірочці.

Зараз в "РП" лежить рукопис "Лірика", в "Дніпрі" – "Вибране", а в "Молодь" подав збірку "Сонети" та й не знаю, чи вийде що з цього, чи ні.

Мрію поїхати в Москву на два роки на ВЛК – мене відмовляють...

Чистосердечно зичу Вам міцного здоров'я і всього щонайліпшого у Вашім житті.

Ваш Дмитро Шупта.

204. Лист від Б. М. Харчука

Київ, 9 лютого 1987 р.

Дорогий друже!

Повідомляю: "Вітчизна" начеб планує Ваш роман у № 7.

Редактор мені сказав, що Вам належить дещо зробити. Я був переконаний: Вам послано рукопис і Ви вже працюєте.

Так чи інак, а з романом таки зрушилося: Гончар, мовляв, на полягає. Я радий, що мій до нього лист, бодай, якимсь чином, а таки не був марний.

Одначе, час – час: ми що не день, то неухильно відпливаємо в небуття, а наші намагання стають марними і саме наше існування втрачає сенс. Письменницька праця, як і хліборобська: посіяв, чекаєш жнив. Як було б хліборобові, коли б його поле та родило не через рік, а посіяне лежало, сходило і сходило років три, чотири, п'ять, не знаючи ні весни, ні літа?

Я не зав'язую Вас хустиною печалі – сам сиджу в шапці суму. Нема чим дихати. Нікому не потрібний. А опускати рук не можна. Нидіти ж у бездумному термітнику слухняним роботом негідно.

Вітаю. Бор. Харчук. 9.02.87.

205. Лист від М. Д. Малахути³⁰⁷

Ворошиловград, 29 березня 1987 р.

Доброго дня тобі, Феодосію!

У Києві, коли ти подзвонив на квартиру О. Дмитренка і говорив з його дружиною, я, на жаль, не встиг з тобою перекинутися словом: стояв уже на порозі до поїзда...

Отож провели Дмитренки мене в дорогу, ми вже тоді знали, що Олексій – Шевченківський лауреат, добряче обмили його,

говорили й про тебе, що ти на Полтавщині (на нашій правічній батьківщині) – літературний форпост Ф. Рогового.

Я радий за тебе щиро, що в Москві вийшло твоє "Свято останнього млива", що в "Прапорі" надрукована повість. Шо дасть бог, і другий том "Свята..." вийде в Києві. Хай тобі щастить, отже, у всьому!

Редагуючи свою книжку в "Рад. письменнику", я дізнався, що готують видавати спогади про Григора Тютюнника. Усі ми його знали, і в кожного з нас із ним були свої дружба, стосунки, знайомство. Тож одні напишуть правду, другі – щось вигадують, треті – просто примажуться, як скрізь і завжди воно було.

Я знаю, що ви з Григором дружили, і він мені про це, пам'ятаю, говорив. А не тільки про чарку, хай їй грець: скільки вона прекрасних людей одвела в рай та в пекло.

Одне слово, я знаю, що ти один з тих, що напишеш про Григора чесно і правду. Так, сейбо, як і треба.

Упорядковує ту книгу, як мені сказали, Анатолій Якович Шевченко, який у довіднику значиться як критик. Хто він, я не знаю: знайомство колись було, сказати б, шапочне і знову ж таки через чарку. Ну і, звичайно, знаю, що упорядкування і передмова Григорового двотомника, як значиться на титулі, теж А. Шевченка. Двотомник, ясна річ, класичний, ще б додати один том Григорових записників, листів – і повна б перлина для української літератури!

Отже, треба, щоб ти написав про Григора спогади. Та й листи його у тебе є.

Це я пишу все, так би мовити, чисто від себе, дізнавшись, що така книга готується. Свої спогади я теж готую, хоч пишеться про Григора трудно і чітко. Є у мене також вірші, присвячені йому, які ще ніде не публікувалися.

І ще одне. Ми у Ворошиловграді готуємо на телебаченні передачу про Григора. Він тут жив: у Перевальську (вчителював), у Антрациті, був тут у війну, найжджав у 70-і роки. Тут живуть його родичі, учні, багато товаришів, знайомих. Сценарій, влас-

не, й оформлення мої. У Києві через бюрократів і перестраховщиків не виходить таку передачу зробити. Ми хочемо звідси її подати. На Україну. Можливість таку тут ми пробили. Звісно, в передачу хочу залучити тебе. Тому й раджусь з тобою: кого б ти особисто порадив за необхідне взяти на телекруглий стіл?

Будь ласка, не полінуйся і напиши мені.

Обіцяв тобі, пам'ятаю, у М. Качали³⁰⁸, що заїду при нагоді до тебе в село, але, вибач, не склалося: то матір було паралізувало – півроку виходжував, то син в армії потрапив на Чорнобильську, а потім у госпіталь, і я мотався між госпіталем і своїм селом, то демагоги, бюрократи і жиди були зацькували – відбивався і воював, і кінця тій війні не видно...

Добра і щастя тобі! Святого слова од матінки-землі полтавської!

Міцно тисну руку. Широ твій Микола Малахута.

П.С. Моя адреса: 348040, Ворошиловград, квартал Дружби, 5, кв. 4.

206. Лист від Н. В. Рогової

Москва, 28 травня 1987 р.

Дорогой Феодосий Кириллович!

Рада, что Вы, наконец, получили авторские экземпляры. Елизавета Алексеевна была в отпуске, недавно вернулась, так что способствовать этому не могла. Просто тираж долго не печатали, только в апреле он пришел в Москву (от "сигнала" до тиража всегда проходит месяца полтора). Я была в Лавке писателей и узнала там, у директора, что заказанные Вами 40 экземпляров отправлены в Киев, в тамошню Лавку, т. е. в "Сяйво", Красноармейская, д. 6, тел. 25-61-44. Оттуда должны переслать Вам в Устимовку. Если Вы их еще не получили, позвоните в "Сяйво". Вообще вся эта морока – еще одно свидетельство того, как разучились у нас работать, как люди стали, мягко говоря, необязательны.

Что касается письма Гончара, то оно меня несколько удивило. К его мнению относительно произведений украинских писателей, безусловно, очень и очень прислушиваются, он же – единственный член редколлегии от Украины и вообще – Гончар. Когда я была в редакции, то именно зам. главного редактора С. М. Борзунов, сказал мне о нем: дескать, если будет поддержка Гончара... А насчет того, что там "завізно", то "завізно" везде, и, конечно, на 88–89 гг. планы составлены (как везде), а дальше – нет, и под лежащий камень вода не течет. Наверно, Вам неудобно сразу опять писать Гончару. Пришлите (на мой адрес) заявку на имя главного редактора "Роман-газеты" Вал. Ганичева. Укажите, что книга вышла в "Сов. пис." (они только переиздают), что в украинской прессе она получила хорошие отзывы, Вы просите опубликовать ее в "Роман-газете". Я с этой заявкой и книгой (у меня есть) пойду туда. Ну и время покажет, надо ли еще раз обращаться к Гончару и как быть дальше.

Конечно (вы спрашивали об этом в предыдущем письме), диссертацию по Франко я не пишу – не тот возраст! Хочу написать статью по интересующей меня теме, но материала так много, что я в нем увязла. Интересует меня и П. Тычина. Вот приглашают в Чернигов (5–7 июня) на Тычиновские чтения, или праздник "чувства семьи единой", но не знаю, ехать ли: из Москвы все поезда, шедшие через Чернигов, отменили "до особого распоряжения", можно добраться только с пересадкой, и говорит это о радиоактивной обстановке там: мол, если не будет прямого поезда, меньше народу приедет. Вот такие дела.

Желаю Вам всего доброго. Привет Марии Алексеевне и Евдокии Тимофеевне. Пишите.

28.05.-87 г. Н. Рогова.

207. Лист від П. П. Ротача

Полтава, 20 червня 1987 р.

Здоров і ти, млинарю!

Вітаю з виходом "Праздника"³⁰⁹. Чи вдалий переклад? Ти чомусь про це не говориш.

Моя рецензія, звичайно, не годиться для цього випадку. Там багато цитат, а переклад робив я сам. Для нового відгуку треба перечитувати по-російськи.

Про які мої "груді" просиш ти мене писати?

Чи варта ота моя писанина такого високого слова ТРУДИ? Ніскільки! Дружина, далєбі, вірно каже: развлечение...

А втім

Ще борсаюсь, іще не смію
Не мріять про звучання рим;
Іще боюся втратити надію
Й зажити спомином одним.

В душі ще не завершилась робота,
Яка судилась їй одній...
Не підступаайте, старість і скорбота,
Не знищуйте моїх надій!

У мене прийняли дещо в Києві – одразу в кількох журналах. Це дріб'язок, звичайно, та я б і тому був радий. Не хочу говорити передчасно. Не раз вже так було. А ти знаєш сам, як воно гірко на душі, коли услід за надією приходить розчарування. Вигорить – скажу. Поки не бачу змін на краще. Недавно у статті одного вченого, яку опублікувала ЛУ, моє прізвище викреслили. Підозра є, що це робить Рогоза. Він знає мене по КП, певно ж, наслухався пліток.

Те, що до секретаріату СПУ увели Драча та Павличка, сприймається оптимістично. Борис опустився до рівня мало-роса, а це вже не викликає довір'я.

В той час, коли ви тут засідали (не розумію: який з того "толк"), я слухав зозулю на Чернігівщині. Тому й не відгукнувся.

Будь здоров, козаче!

Петро Ротач.

208. Лист від П. П. Ротача

Полтава, 1 серпня 1987 р.

Вельмишановний Феодосію Кириловичу!

Із захопленням прочитав у "Вітчизні" твій новий роман "Поруки для батька". Цікаво, як ти його закінчиш.

Ось мої виписки з тексту:

"Головне не кришитись. Бути цілою хлібиною до самого поминального столу".

"Всього святого первісного жаль. Воно ніби ближче до правди, до істинності. В ньому справжність..."

"Не спіши чуже знати – спершу своє упам'ятай".

"Діло неправдиве, слово нечестиве звичаю не знають".

"Муки і лиха, і всякі болісті бувають наслідком неправди". І так далі.

Скажеш: нащо мені моє пишеш? А це для того, щоб твоїми власними словами сказати, що твір вартий доброго слова. Я от тільки боюся, що важко він буде сприйматись, не дійде до глибин душевних тим людям, хто не переживав ні голоду, ні арештів, ні кривд несправедливих. Але це нічого. Ти вчасно про все це пишеш. Книжка дуже людяна, щира, правдива, про дещо, мабуть, треба говорити ще рішучіше, відкритіше. І мерзенні полбоги та папазири мусять постати ще більш окреслено, в повній своїй огидності, в атмосфері осуду загального і ненависті людської. Як і в попередній книжці, тут знову мені імпонує любов і шана до предківщини, до того кращого в моралі, звичаях, що ми втратили через свавілля полбогів, бездуховних "буксирників".

Буду чекати серпневу "Вітчизну".

Чи прочитав ти в "Огоньку" № 26 публікацію листа Ф. Раскольникова³¹⁰ до Сталіна? Нічого подібного я досі не читав. Вражаюче!

Будь здоров, привіт сім'ї.

Петро Ротач.

209. Лист від П. П. Ротача

Полтава, 11 серпня 1987 р.

Доброго дня, Феодосій Кирилович!

На початку серпня я здійснив недовгочасну поїздку на Чернігівщину та до м. Ромна Сумської області. Там у двох районних газетах веду дві – краєзнавчу та бібліофільську – рубрики. Треба було пошукати нові теми. Ця робота дає мені задоволення. У Києві обіцяють в кількох журналах, але про те можна сказати поки що: обіцянки-цяцянки.

До речі, цього літа пощастило мені виявити в Тростянці на Сумщині вірші і малюнки Шевченкового приятеля П. М. Соколова, писані і мальовані ще в 60-х роках м. ст. Підготував одну публікацію для збірника "Поезія" і вже відіслав О. Лупію³¹¹. Матеріал унікальний, але не певний я, що мене приймуть там. Іншу статтю буду готувати для зб. "В сім'ї вольній, новій". "Розважатимусь", як кажуть мені.

За книжку дякую. І лист, і книжка вже чекали мене тут, коли повернувся додому. За побажання "довір'я і ласки" спасибі, не знаю тільки, з якого боку чекати цього дива. Я більше звик до байдужості, ігнорування, образ, наклепів.

Хто це Н. Рогова, що значиться як перекладач "Свята"? Напевно, хтось із родичів³¹², і ти міг чекати від мене цього питання, а от не попередив.

З того, що я писав колись про твій роман, знаєш: одне з достоїнств твору я вбачав (та хіба тільки я?) у мові його – живій, багатобарвній, образній. В перекладі, як мені здалось, краса твоєї мови втрачена. Я розумію, що важко зберегти особливості стилю такого, яким володієш ти. Це викликає жаль.

Серпневої "Вітчизни" ще нема, а мені кортить дочитати "Поруки". Я так і догадувався, що Корнія Окраїнця³¹³ посадять раніше 37-го, що він жертва вигаданої СБУ. Прикро, що перестраховщики викидають з роману факти правди. Можливо, все-таки пощастить відновити викинуте в цілій книжці.

Як будеш у Полтаві, обов'язково зайди. Хочу побачитись.
На все краще! Петро Ротач.

210. Лист від Н. В. Рогової

Москва, 10 вересня 1987 р.

Дорогой Феодосий Кириллович!

Наконец-то выкроила время написать Вам. Дело в том, что дочь с мужем сейчас в Крыму: отпустила их, после всех операций (4 за два с половиной года) ей необходимо отдохнуть, а ребенок (ему год два месяца) у меня. Спит неважно, ест плохо, так что трудностей с ним хватает. Я, если и выхожу из дому, то лишь для прогулки с ним. Не могу поехать в библиотеку, чтобы прочитать Ваше новое произведение – "Поруки для батька", а очень хотелось бы. Пришлите мне, пожалуйста, журнал! Печатается в двух номерах, да? Нужно сразу подавать в "Советский писатель": пока будут рецензировать, пока суд да дело – выйдет книга в Киеве. 16 октября состоится правление "Советского писателя", на котором будут утверждаться планы 1989 года – выпуска и редакционной подготовки (последний, следовательно, станет планом выпуска 1990 года). Таким образом, речь может идти о 90-м или 91-м годе – эти планы будут утвер-

ждать через год. Я имела разговор с заместителем заведующего редакцией Инной Андреевной Сергеевой, рассказала ей о романе "Поруки для батька" и спросила, возможно ли его издание (кстати, какой объем?) под одной обложкой с "Праздником последнего помола". Она ответила утвердительно. Подключу еще к этому делу Елизавету Алексеевну, надеюсь, что она поможет (Е. А. редактирует и переведенную мною книгу из плана 1989 года). Так что, если Вы не против, пришлите мне, пожалуйста, журнал с вашим новым романом.

Говорила я и с Семеном Михайловичем Борзуновым, оставила ему книгу и Вашу заявку. Будут рецензировать, вопрос решится весной будущего года. И снова я поняла, что решающее слово за Гончаром, единственным украинским писателем в редколлегии. "Роман-газета" получает много заявок, трудно предположить, что его специально спросят о Вашем романе, будет рецензия, а какой рецензент попадется – неизвестно. Надо, чтобы в редакции "Роман-газеты" лежало письмо от Гончара, в котором он рекомендует "Праздник последнего помола" к изданию, поскольку это замечательное произведение вышло тиражом всего 30.000 и не попало даже во все библиотеки; между тем, как писала критика (кажется, Брюховецкий, да?), его будут читать долгие, долгие годы. Поверьте, письмо Гончара, именно письмо, а не слова, необходимо.

Как Ваше здоровье? Как себя чувствует Мария Алексеевна? Ходит ли? Сердечный привет ей и Евдокии Тимофеевне. Как продвигается строительство у Юрия? Ведь это такая морока. Работать, да еще строиться, да трое детей... Может быть, дети у дедов и бабушек, ведь младшая совсем малышка. Пишите, дорогой Феодосий Кириллович. Мне сказали, что в № 9 "Знамени" надо прочесть статью Ю. Карякина, говорят, очень интересно, но сделать мне это удастся лишь дней через 10.

Всего доброго. С приветом Н. Рогова. 10.09.-87 г.

211. Лист від В. К. Коваля³¹⁴

Київ, 22 вересня 1987 р.

Дорогий Феодосію Кириловичу!

Щиро вдячний Вам за добрі слова й вітання з ювілеєм, який невблаганно гряде і нікуди від цього не подінешся.

Многострадальний путь Вашого "Свята..." – та чи почули його? Найвищі оцінки він дістав, ніби й говорили про нього багато, та все якось мимохідь, як такою ж мимохідною була й рецензія Б. Харчука.

Коли б твір був у "Роман-газеті", почули б його більше. І дай йому боже. Вчора я розмовляв про нього з Олесем Терентійовичем, оцінка його (висока) Вам відома. А щодо опублікування його в "Р.-г.", то він говорив з Ганічевим і не тільки говорив, а й писав йому листа, на який, правда, не дістав ніякої відповіді. Днями він їде до Москви і при нагоді спробує все те повторити.

Залишається тільки сподіватись та уповати на можуть Вашої перекладачки.

Сердечне вітання Вам і Вашій родині від усіх моїх і Шевченків.

Всього Вам доброго.

22.09.87. В. Коваль.

212. Лист від О. Р. Сенчика³¹⁵

Чернівці, 29 жовтня 1987 р.

Доброго дня Вам!

Я порадію за Вас, Феодосію Кириловичу, бо ж полюбив Вашу прозу ще з "Провідин", аби ж то трапилося. Визнання хоч і притомилося в дорозі, а все ж шкандибає до Вас. От тільки гадаю, що, може, вже хтось іменитий з критиків тепер вже про Вас писатиме, а моє можуть відсунути, мовляв, а ти хто такий.

Я постарався, Феодосію Кириловичу, декілька слів прихопив з Вашого листа, писаного 23.X.1987, а з цього вже нічо не взяв, бо надіслав 26.X, але постарався, щоб матеріал був неспесивий, без окличного галасу і мідного дзвону. Намалював я аж 15 сторінок машинопису. Що з того буде – побачимо. Написав в душі як оте моє до Вас послання, не як критик (суконно!), а більше як прозаїк про прозаїка.

А І. Власенко мені також двічі в житті підпаскудив: перший раз, коли мене обговорювали (листопад 1976 р.) у Спільці, як молодого прозаїка, а вдруге, подбав, щоб при таємному голосуванні було більше чорних куль (він друг нашого філійно-келійного "папазира" чиновного, який стоїть над письменниками). Та що вдієш – мошва та й годі!

Спасибі Вам за книжку. Надсилаю Вам свою другу, бо першої і третьої маю лише по одній, а ця найменша, то я накупив цілу торбу. Є в ній перших п'ять оповідань, які мені більш-менш до вподоби.

Ще раз Вам дякую за проявлені турботи. Добре, Феодосію Кириловичу, що Ви є на світі. З Вас братиму приклад отієї незламності духу й довготерпіння. В нашій ділі це треба, бо навкіл чимало полбогів і папазирів.

Залишайтеся при здоров'ї і силі, дорогий мій учителю, чародію нашої мови.

Обнімаю Вас і щиро з Вами в хлібі і на безхліб'ї.

29.10.-87 р. Ваш Ол. Сенчик.

213. Лист від П. П. Ротача

Полтава, 3 листопада 1987 р.

Добридень, Феодосій Кирилович!

Цілий тиждень я не був дома, лише вчора пізно повернувся з села додому. Поспішаю відповісти на твій останній лист.

Я визнаю, що несерйозно поставив перед тобою питання, чи можу використати для друку листи Григора. По-перше, ти сам

давно дозволяв мені користуватися ними для друку, але я, як знаєш, цим дозволом не скористався. Це твоє право. Він тобі писав, і ти їх і маєш публікувати. Правда, я думав дещо взяти з них, якщо б писав якусь статтю. Досі цим не займався, але якщо коли щось і напишу, то обов'язково пошлюсь на тебе, як власника цих листів. Я немало займався подібними публікаціями і ніколи не дозволяв собі чогось неетичного, ніхто не докоряв мені за використання чужих матеріалів: там обов'язково були посилання. Я не думаю, щоб тобі могло здатись коли, що я можу опублікувати листи до тебе без посилання на тебе. Тепер я гадаю, що тобі моя позиція ясна.

Повідомлення про те, що Григору посмертно дадуть – по справедливості – премію ім. Шевченка, мене дуже радує. Дай-бог! Добре буде, якщо й тобі дадуть Державну³¹⁶. Я буду голосувати за.

Про конференцію ти можеш дізнатись з обласної преси, ніж від мене. Я був присутній на пленарному засіданні лише з 10 годин до 13, а потім пішов і вже не приходив. На секційних не був, бо помітив, як шарахаються від мене полтавські знайомці. В їхніх очах здивування, що я ще цікавлюсь краєзнавством. До того ж, як мені здалось, багато демагогії, ціла ріка. Треба діла. Мещеряков з Культурного фонду говорив, що вони мають намір взяти краєзнавство під своє крило. Але є сумнів щодо цього. Та й без друкованого органу яка ціна краєзнавству?

Вітаю тебе і твою сім'ю з святом Жовтня.

На все добре! П. Ротач.

214. Лист від Ю. М. Мушкетика

Київ, 14 січня 1988 р.

Шановний Феодосій Кирилович!

Ви знаєте моє ставлення до Вас. Через те саме я пишу Вам листа. Сталася прикрість. Оргсекретаріат не одіслав вчасно на Вас подання в Комітет по преміях. Лихий недогляд.

А там потрібно чималу кількість матеріалів. Зокрема рецензії республіканської і союзної преси.

А може, думаю, це й не на лихо. Подання ми надішлемо на розгляд наступного року. І підпремо його статтями та рецензіями. Ми їх організуємо. І проведемо ряд інших акцій, зокрема в Києві.

Ще раз хочу засвідчити, що ми всі Вас шануємо і любимо.

З повагою і дружнім вітанням Ю. Мушкетик.

П.С. На жаль, це сталося ще й через те, що мене всю осінь не було в Києві: Чехословаччина, Узбекистан, Таджикистан...

215. Лист від Г. Д. Клочка³¹⁷

Кіровоград, 16 березня 1988 р.

Глибокошановний Феодосій Кирилович!

Вітаю Вас із гарним романом "Поруки для батька". Щойно прочитав його. Роман складний, глибокий, із багатим художнім смислом. Щоправда, читається важко.

Дуже шкодую, що в свій час не придбав "Свято останнього млива". Тепер вже пізно – його в кіровоградських книгарнях нема. Завтра прийдеться шукати його в бібліотеках.

Річ у тому, що готуюсь робити доповідь про підсумки "прозового" року на спільному засіданні секцій критиків і прозаїків у Києві. Там збираюсь розглянути і Ваш роман як одну із найпомітніших подій 1987 року. Будуть щодо нього і зауваження. Мені здається, що Ви ігноруєте психологію сприймання читача.

Маю одне прохання: чи ж не змогли б Ви (якщо, звичайно, матимете час і бажання) коротко описати мені історію видання "Свята останнього млива". Добре відомо, що він пройшов через неабиякі видавничі муки.

Дуже хотів би знати, чому його не видавали, що писалося в закритих рецензіях, хто саме ті рецензії писав. Як я з цим мате-

ріалом поведусь – зараз сказати не можу. Якщо Ви не хочете, щоб цей матеріал десь був висвітлений – то скажіть мені про це. Тут ваше право. Звичайно, я Ваше побажання виконаю. Та все ж я хотів би знати хай навіть в загальних рисах історію видання "Свята...". Це просто мені потрібно як критику і літературознавцю, щоб краще зрозуміти ту застійну добу, яка – будемо надіятись! – вже не повернеться.

Й ще одне. (Тут хочу перевірити свою професійну інтуїцію). Які у Вас стосунки з музикою? Чи не обдаровані Ви абсолютним музичним слухом? Мені здається, що своєрідна художня форма роману "Поруки для батька" обумовлена Вашим особливим – музичним – сприйманням світу. Чому Ви пишете саме так, а не інакше? Адже для цього треба мати неабияку сміливість, яка б ґрунтувалась на твердій вірі у свою правоту.

Дуже чекатиму листа від Вас.

З глибокою повагою – Ключек Г. Д.

П.С. Доповідь маю робити 15 квітня.

216. Лист від П. П. Ротача

Полтава, 20 березня 1988 р.

Добридень, Феодосій Кирилович!

Наш голос на захист Григора, на жаль, не дав бажаного наслідку. Будемо сподіватись на майбутнє: рано чи пізно правда і справедливість візьмуть верх!

А "Творення шедевра" я оце не так давно послав до Києва, в журнал "Укр. мова і література в школі" – там тепер друкують чимало подібних матеріалів.

Вал. Шевчук вже не перший раз піднімає свій голос за те, щоб друкувати обласні історико-краєзнавчі словники. Двічі вже згадував і "Літ. Полтавщину". Але видавці як води в рот набрали. Я не вірю, що це можлива справа. Та навіть і боюсь. Бо

якщо б дійшло до видання словника, то його треба докорінно переробити, уточнити й доповнити, а я для такої грандіозної роботи вже не маю сили. Особливо каторжна праця за машинкою. Платити машиністці у мене нема змоги. Ось так виходить!

Я теж не можу похвастатись добрим здоров'ям. Працюю щодня, але доводиться не зважати на кваліть, головний біль і т. п. У мене в Києві дещо прийняли, а дещо навіть замовили, і в цьому я бачу позитивний характер перебудови. Порозсилав по редакціях те, що лежало у мене десятиріччями. Побачимо, що з того вийде. Поки що явну недоброчливість помітив з боку "Вітчизни" та "України".

Книжку повернеш, можливо, під час канікул, якщо будеш у Полтаві, або вишли рекомендованою бандероллю – дійде. Ти читаєш "Журавлиний крик" Іванчука? Там же про Калнишевського³¹⁸. Не до смаку щось мені це письмо.

А Гончарів "Спогад" прочитав і навіть надрукував відгук в районній газеті. Це не то публіцистика (художня, звичайно), не то нарис (теж художній). Автор сам не визначив жанру. Але ідеї твору мені по душі.

Не хворій і пиши свій роман! Привіт від А. О.

Шанобливо – Петро Ротач.

217. Лист від Г. Д. Клочека

Кіровоград, 24 березня 1988 р.

Добрий день, дорогий Феодосій Кирилович!

Щойно отримав від вас бандероль. Вже двічі перечитав листа, прочитав і рецензію. Потім сів за "Свято...". Та все ж вирішив відірватись од книги, щоб написати Вам листа і цим якось утихомирити себе.

Зразу ж прошу вибачення за проявлену мною нетактовність – маю на увазі те моє недоречне базікання щодо "Свята...", яке не можу придбати в книгарнях. Воно, звичайно ж, вигляділо

так, що я натякаю Вам, аби Ви мені ту книжку вислали. (І я, до речі, позавчора знайшов у книгарні тільки не "Свято...", а "Праздник..." – рос. мовою). Річ у тому, що листи пишу ввечері, коли вже після трудного дня голова запаморочена (бо працюю ж зараз по 12 год. – пишу дисертацію, мені дали на це 2 роки), – і тому погано контролюю себе. Здогадався, що я втяв у листі велику дурницю тільки тоді, коли лист вже летів у Полтаву, а звідти в Устимівку. І повернути його вже не було можливості...

Ваш лист мене схвилював неймовірно. Якось раптово так, багато відкрилось мені, що й пережити все те нелегко. Спасибі Вам велике за листа! Він багато на що мені відкрив очі. Все, що думалось раніше про "Поруки...", зараз бачиться зовсім по-іншому. З болем думається, який все-таки був жорстоким час (отой, застійний, але ж хіба тільки той) до наших найбільш талановитих митців. Гр. Тютюнника не горілка стратила, і В. Близнець у петлю поліз не через сімейні негаразди, як-то кажуть. Просто не витримали такого бездуховного життя, не могли витримати, бо були аж надто чутливими людьми.

Рецензію вишлю через кілька днів – треба зробити кілька виписок з неї.

Трохи турбує Ваше здоров'я, на яке Ви жалієтесь. Кажу "трохи", бо вірю, що все буде гаразд, йде ж весна!..

Ще раз дякую за листа, за дарунок, за добрі слова.

З глибокою повагою і з побажанням здоров'я – Ваш Ключек Григорій.

218. Лист від П. П. Ротача

Полтава, 29 березня 1988 р.

Добридень, козаче!

Що ж це ти голову повісив? Щойно написав мені: "Твого настрою не розділяю..." А твій, що оце з останнього листа "випав" прямо мені на руки, можна поділити? "Зникають інтере-

си..." Кат-зна що говориш. Я розумію: збавляється здоров'я, часом буває й зовсім кепсько. Та що ж робити?

І це ти мені говориш. Ти, що досяг, чого хотів. Став одним із кращих прозаїків на Україні, визнаним письменником. Чого тобі ще треба? Чи, може, ти мені заздриш, що весь вік просидів за столом, списав тонни паперу й нічогісінько не досяг? Що я мушу почувати? Та ще й ганили, оббріхували весь мій вік? З яким настроєм мені жити? А жити треба. І працювати треба, бо такі ми вдались.

Ти читав у "ЛУ" лист Григора до О. Гончара? Геніально! От де свята душа! Знаєш, я під цим впливом накатав і собі спогад про той 68-рік, як воно було у нас із "Собором". Кагебешники того літа засікли в Мануйлівці, як Гончар надписував мені "Собор" і потім прийшли подивитись, що написав. Я, звичайно, виніс їм показати інший, чистий примірник. Як-то їх Григир називає влучно: "гидь", "вождики"...

З газети довідався, що ти виступав у Києві, а мені не хвалився. Це мені не подобається: від мене хочеш мати якісь новини, а сам замовчуєш свої.

"Соловки" отримав у повному порядку.

Ну, бувай здоров – і вище голову, й міцніше перо в руках!

Щиро – Петро Ротач.

П.С. Сьогодні ж відсилаю картку до Москви. Щоб повірив – тобі копія.

219. Лист від В. С. Брюховецького

Київ, 13 квітня 1988 р.

Дорогий Феодосію Кириловичу!

Мені смутно й прикро, що ми не зустрілися 31 березня. Але то було неможливим – з 23 березня до 1 квітня я читав лекції у Львівському та Чернігівському університетах. Дуже шкодую – знав про вечір, але нічого не міг удіяти.

Для непоспішливих розмов у нас лишається мій хутір. Планую бути там безвійзно із середини червня до початку серпня. Дуже запрошую в гості. Нагадую – Ходорів, а від пристані ліворуч метрів 150...

Працюю зараз уривками. Доводиться чимало їздити, а то й бігати по місту. Щось усе заворушилося, але результатів поки що мало. За статтю, яку Вам надсилаю, редактора мало не зняли з роботи. А Л. Танюка, який нарешті зробив один український театр у Києві, таки відразу ж зняли з посади головного режисера. Масу зусиль було витрачено на його захист – проте нічого не допомогло. Єдина надія нині – на московську пресу. Вона має підключитися.

Щиро обнімаю Вас. Сподіваюся на добрі зустрічі та розмови непоквапливі й задушевні.

Доброго Вам здоров'я, творчого настрою.

Ваш В. Брюховецький 13.04.88.

220. Лист від М. Я. Ратушного

Київ, 12 травня 1988 р.

Дорогий Феодосію Кириловичу!

Щиро вітаючи тебе на славному Посуллі й бажаючи доброго здоров'я і творчих успіхів, доповідаю: все, що міг, діклавши зусиль, я зробив (хоч і довелося погріти чуба – не в образі кажучи, ти вже вибач). Думаю, що вийшло все гаразд, як ми й домовлялися. Я зберіг усе, не вдаючись ні до якихось сюжетно-конструктивних чи мовно-стилістичних змін, ні до "смакових" скорочень тощо. Тільки те, що становило зайвину або – було "інородним" тілом.

Додав анотацію, яку написав. Коли до неї будуть якісь зауваження чи зміни – ще не пізно виправити. Ось її зміст:

"Це твір своєрідний, не схожий на інші. Біль тяжких утрат і радість оновлення тісно переплелися в ньому... Перед читачем

постають живі, невігадані герої, які йшли різними дорогами, але в одній суспільності, що виражає українську народність, її національну своєрідність, драматичне співіснування "праведного і неправедного", того, що підносить високу людську моральність і що приречене на загибель – в ім'я торжества Віри і Справедливості.

"Поруки для батька" – продовження відомого роману Ф. Рогового "Свято останнього млива". Тут діють "нащадки українських козаків" – Окраїнці, "стійкий більшовик" Прокіп Лядовський, "борець з неправдою" Ілько Петроградець, багато інших колоритних постатей, через психологію яких ведеться цікава, глибоко емоційна розповідь".

Текст анотації дублюється російською мовою – для бібкартки.

Ось, власне, і все. Треба тільки розрахуватися за виконану роботу: з друкаркою – за передрук рукопису і за звірку після передруку – з двома коректорками, які вичитували текст після передруку.

Передрук – 40 коп. за сторінку, вичитка-звірка – 20 коп. Ти лишив мені 100 крб. Тексту вийшло 375 стор. Всього треба сплатити за нього 225 крб. Значить, треба переказати ще 125 крб.

Було б добре, якби ти зробив це зараз, вони дуже просили. Зроби.

Рукопис нині в коректурі. А далі – все за планом.

Про інше – про подальші задуми, літературні новини тощо, поговоримо під час чергової зустрічі.

Поштовий індекс видавництва тобі, напевно, відомий: 252054, Київ, Кірова, 52, в-во "Рад. письменник", Ратушному М. Я.

Мою домашню адресу ти також знаєш: Київ-212, вул. Зої Гайдай, 2, кв. 62.

Міцно тисну руку – М. Ратушний.

221. Лист від Г. Д. Клочека

Кіровоград, 15 травня 1988 р.

Добрий день, дорогий Феодосій Кирилович!

Відбув уже свою доповідь в Києві на спільному засіданні секції критиків та прозаїків. Доповідь, загалом-то, була оцінена досить високо (Л. Новиченко, І. Дзюба, Вал. Шевчук). Дехто був незадоволений нею (Гіжа, К. Волинський, М. Олійник) – в основному через те, що не згадав їх імена. Я помітив, що на збори прийшли ті письменники, хто видав у 1987 р. книги, і хотів про них дещо почути. Я ж, в основному, аналізував журнальну прозу.

Не знаю, чи буде доповідь надрукована. Текст віддав представнику "ЛУ", але він навряд чи влаштує їх: по-перше, доповідь велика (не для газети – 40 стор.), по-друге, є в ній чимало місць, які навіть зараз, в період "гласності", не можуть бути надруковані, бо там є випадки і проти т. зв. "соц. реалізму" (як його розуміли ще кілька років тому), і проти "ідейності", якою довгий час підміняли художність, тощо.

Не знаю, чи й журнал якийсь візьме, хоч Л. Новиченко гаряче рекомендував віддати у "Вітчизну". Але, знову ж таки, там є випадок проти В. Яворівського, який знімати не хочу. А він же заст. головного редактора...

Та бог із ним, із тим друком...

Взагалі, якщо підсумувати свої останні відвідини Києва, підстав для доброго настрою дуже мало. Відчув (і глибоко переконався), що сучасне українське письменство знаходиться в печальному стані. Дуже і дуже не вистачає художньої культури. Перечитуючи прозу журнальну, мучився, – настільки вона нецікава. То була важка робота. Якогось проникнення в правду життя майже нема. Є, звичайно, винятки (молоді В. Тарнавський, М. Литвин, "Яса" Ю. Мушкетика, гарно, а іноді і дуже гарно пише Вал. Шевчук, є ще кілька імен), але в масі своїй укр. письменники просто не в змозі змінити своє художнє мис-

лення. Для них це драматична ситуація (вони, поки що, здається, її погано відчують). І від того дуже сумно і боляче. Розумію, чому так сталося. В доповіді я називав причини. Та й вони, до речі, всім добре відомі.

І чому це нашій культурі завжди доводиться так важко боротись за своє виживання?!!! Питання риторичне. Всі ми знаємо відповідь на нього. Але від того не легше.

Якісь дивні речі відбуваються із нами, критиками. Щомісяця проходять збори. Утворились різні табори. Один одного обзивають. Галасу багато. Але нема кому написати бодай хоч якусь рецензію на більш-менш помітний твір. Літературний процес взагалі не аналізується. А якщо і аналізується – то із запізненням на 1, 2 а то й 3 роки. Дикунство. "ЛУ" стала дещо цікавішою, але, якщо розібратись, то вона взагалі перестала стежити за літературним процесом. Не кажу вже, що про якийсь вплив на нього взагалі не може бути й мови.

Щоправда, були в Києві і надзвичайно приємні хвилини. Виступали в Спілці 2 брати-кобзарі – Микола і Василь Литвини. Обидва родом з Кіровоградщини. Микола Литвин – письменник, ось це недавно видав гарну книжку прози. Боже мій! – як ці хлопці гарно співають. І які пісні! І яка висока інтелігентність! 17 років їм заборонялось виступати разом через ту причину, що їх пісні викликали у слухачів "нездорові емоції" (так пояснювали свою заборону чиновники). Багато місця в доповіді (повертаюсь все-таки до неї) присвячено Ф. Роговому. Ось кілька виписок (наводжу їх, бо не знаю, з якою повнотою тези доповіді будуть викладені в "ЛУ", та чи й взагалі вони там будуть викладені?..).

"Помітною подією в минулому році став роман Ф. Рогового "Поруки для батька". Здається, з його появою ми маємо право говорити про явище в нашій літературі, яке треба назвати "феноменом Феодосія Рогового". Про попередній роман письменника "Свято останнього млива" вже говорилось чимало, але, в основному, принагідно – мовляв, у нас був твір, який підняв

проблему затоплення рукотворними морями земель набагато раніше, ніж це зробив В. Распутін у своїй знаменитій "Матьорі". Тільки ось вийшов із запізненням набагато років... Та все ж такої констатації, очевидно, замало. Нам би краще треба було усвідомити, що "Свято останнього млива" поряд із прозою Гр. Тютюника є чи не найвидатнішим художнім явищем в нашій прозі останніх десятиліть. Те, що нікому не відомий вчитель із Глобинського району Полтавської області ще на початку 70-х років писав роман, у якому всупереч малодумному, короткозорому ентузіазму героїчних покорителів природи проголосив заклик протверезіти, подумати над тим, що ми втрачаємо (а втрачали ж ми не мало не багато, а велику слов'янську ріку), і що ж залишаємо своїм нащадкам, засвідчує, що той вчитель був обдарований буквально геніальною інтуїцією, а, значить, і видатним художнім талантом. (Бо ж добре відомо: художній талант, це, окрім всього, ще й інтуїція; одного без другого не буває).

І, знову ж таки, не треба обмежуватись тільки констатацією прозрілого моменту роману. Як відомо, філософська основа "Матьори" полягає в заклику зберегти морально-етичні цінності величезної селянської Атлантиди, яка назавжди зникала з очей наших – зникала, як величезний резервуар духовності народу. Брав острах: то ж як ми заживемо без того, що склалось віки: чи ж не обмаліємо духовно, чи ж не почнуться якісь хворобливі конвульсії з нашою мораллю, що назавжди втратить свій здоровий генофонд, а для створення нового просто не вистачить ні сил, ні часу...

Ф. Роговий і тут випередив В. Распутіна. Філософія його "Свята..." ще потребує детального критичного осмислення. Але ясно одне: він виявився письменником, який надзвичайно глибоко бачить і розуміє морально-етичні цінності свого народу. До того ж він виробив власну істину, яка пристосована надати тим цінностям якомога повнішого художнього вираження".

(Далі трохи про історію видання роману).

"В романі "Поруки для батька" Ф. Роговий знову продемонстрував свою здатність обігнати час – і обігнати, здається, надовго. Роман був написаний до квітня 1985 року, тобто до початку перебудови. І ідею він підняв таку, яка для нас зараз є надзвичайно гостроактуальною. Йдеться про ідею моральної реабілітації тих, кого довго називали "ворогами народу". Треба взяти до уваги, що юридично-правова реабілітація жертв масових сталінських репресій не завжди в достатній мірі підтримувалась їх моральною реабілітацією.

Тільки буквально в останні два роки ми з усією повнотою почали усвідомлювати, що більшість із тих, кого називали "ворогами народу", в дійсності були його кращими синами, вірними ленінцями-комуністами. Прикладів – безліч.

Знаю дещо із історії видання роману "Поруки для батька", тому й хочу відзначити один надзвичайно важливий момент першого варіанту роману. Йшлося про моральну реабілітацію людини (батька оповідача), якого обвинуватили і засадили за приналежність до якоїсь міфічної націоналістичної організації, якої в дійсності і не було. (Тепер ми вже знаємо, що подібні організації в сталінські часи просто придумувались). Доводиться тільки дивуватись проникливості і, прямо скажемо, громадянській сміливості письменника, який задовго до нашого часу вдався до такої художньої ідеї.

Її актуальність полягає в тому, що вона прямо б'є по жупелу "українського буржуазного націоналізму", який так довго сковував розвиток національної культури українського радянського народу. Знищити цей жупел зараз просто необхідно. Бо ж це антинародно, антигуманно і врешті-решт катастрофічно для державності людської вважати ворогом народу людину тільки за те, що вона любить свою землю, свій народ, свою мову".

(Далі йде аналіз роману. Вказується і на його недоліки – про трудність сприймання в першу чергу).

На цьому й перестану викладати ті місця доповіді, де йдеться про Ф. Рогового. Все-таки маю намір написати окрему статтю –

дай бог завершити тільки дисертацію. Тоді й гора з плеч звалиться. Вийшов уже на фінішну пряму – пишу останній розділ. Далі – обговорення і всякі інші складні і неприємні процедури, які треба пройти. Тема докторської дисертації – "Методологія системного підходу при вивченні поетики літературного твору".

Я все думаю, що Вам будь за що, а треба, видаючи в "РП" "Поруки...", повернутись – бодай частково – до першого варіанту. Вся його система (весь його "організм") потім заграє по-іншому.

До речі, а як справи із виданням роману окремою книгою?

Весна. Травень. Може б, Ви приїхали в Кіровоград на кілька днів? Місто нудне, та ми тут у Спільці організували б кілька зустрічей із читачами, – так би й веселіше стало. Можливо, треба вислати офіційне запрошення Спільки? З'їздили б на "Хутір Надію".

Вибачте за мій поганий почерк.

До зустрічі!

Чекаю на відповідь.

З щирою і глибокою повагою – Клочек.

15.05.88 р.

222. Лист від С. М. Жураховича

Київ, 25 травня 1988 р.

Сердечно дякую Вам, шановний Феодосію Кириловичу, за добре слово. Не часто нам доводиться чути його. Колись Багрицький записав у своїх нотатках: "Побоями нас нянчила страна". Та він умер 1934 року, і вже не побої ми дізнали, а катування. А тепер маю тяжкий обов'язок сповістити, що вмер Борис Харчук – мій давній (і, певно, Ваш) друг. Поїхав до Дубулти (під Ригою) – і там другий, вже фатальний, інфаркт. А перший стався 10 років тому, коли негідники і стукачі цькували його, називали націоналістом та інше. І живі ж, подонки! Кар'єру зробили на крові таланту. Понад 30 років я дружив із ним. Скільки було говорено

сердечно й відверто. Оце восени три місяці разом були в Ірпені, день у день ділилися думками. Ходили до золотого осіннього лісу. Повірте, серце рвалося на похороні, на дев'ятому дні. Дружина постаріла (а їй 47 р.), донька Роксана – біла, мов крейда.

Оце таке горе!

Давно хотів з Вами познайомитися. Навіть сварив Бориса, коли дізнався, що Ви були в нього в Ірпені. І я тоді, позаторік(?), там був.

Чув про Вас, що випало на долю Вашу. Знаю все те. Мій роман "Київські ночі" тричі забороняли. Це було 25 років тому. Та ще не настала тоді повна реставрація сталінщини – допомогли в Москві. А три роки тому зарізали в Києві повість. А як калічили оповідання! Що діяти? Таке нам випало.

Я знав Івана Виргана³¹⁹, не раз в Ірпені разом бували, багато що мали один одному сказати. А я Вам наведу рядки іншого мученика – Євгена Плужника³²⁰:

...Хто жив іще в такій країні,
Такі переживав часи?

Здоров'я Вам, бадьорості й сили, щоб працювалося. Це єдиний наш рятунок од усього. Завітайте, коли будете в Києві. Будьмо!

Зі щирою повагою С. Журахович.

223. Лист від Ю. М. Мушкетика

Київ, 5 червня 1988 р.

Шановний Феодосію Кириловичу!

Справедливі Ваші нарікання і гіркота Ваша має підстави. Про наш книготорг, про наших замовників ми вже кілька разів писали в "Літ. Україні". Я особисто написав у ЦК Компартії України, де назвав і конкретні прізвища, і конкретні причини. Ох, якби Ви знали, скільки ще наших добрих намірів, зусиль набивають гупі на бюрократичних мурах, а то й розбивають лоби...

Я не можу Вам поки що нічого обіцяти – спробую "прокрутити" цей вал, що воно буде – не знаю.

Спасибі за добрі слова про "Ясу". Широ зичу наснаги й творчого терпіння, це вічні супутники талановитих... Ю. Мушкетик.

224. Лист від Н. В. Рогової

Москва, 26 жовтня 1988 р.

Дорогой Феодосий Кириллович!

Я рада, что уже прошла корректура Вашего романа: значит, скоро он выйдет в свет. Как только получите его, пришлите мне вместе с заявкой на имя Арнольда Освальдовича Тамма, пусть рецензируют, читают. 29 сентября состоялось заседание правления "Сов. писателя", на котором утверждались планы (выпуска и редподготовки) 1990 года. Скоро секретариат СП СССР, на нем планы утвердят. И сразу начнут готовить план 1991 г., так что желательно не опоздать. Прочтите непременно "Огонек" – кажется, № 42 (или 42?, но не позднее), вышедший 22 октября. Там большая статья Вигилянского о том, как издают книги тех и иных писателей, какими тиражами и проч. Прочтите, и Вам станет понятно, как трудно "попасть" в "Роман-газету". Кстати, ее гл. редактор Ганичев сказал мне, что О. Гончар очень хлопотал за Щербака³²¹, чье произведение и будет напечатано в будущем году в "Роман-газете".

Я понимаю, что "разоблачительная" тема в литературе может порядком надоесть, что много тут спекулятивного, но все же советую Вам прочесть роман, написанный не сейчас, а – что гораздо важнее – в конце тридцатых годов, роман английского автора Артура Кестлера "Слепящая тьма" (иногда это произведение называют "Тьма в полдень"), "Нева" за этот год, № 7 и 8. А в прошлом году тот же журнал, тоже летом, опубликовал повесть "Софья Петровна", которая также произвела на меня большое

впечатление. Вроде бы никаких ужасов, а как страшно! Ее автор – дочь Корнея Чуковского, Лидия Чуковская, и написана эта повесть тоже до войны! Значит, были люди, все видевшие и понимавшие, не то что "прозревшие" ныне, которые всю жизнь писали совсем иное, а теперь, как по команде, "разули глаза" (извините за это выражение). Я с интересом читаю в украинской периодике все, имеющее отношение к погибшим украинским писателям. Какой враг нанес больше ударов украинской культуре? Ведь она была разгромлена, обезглавлена... Читаю (и ценю) статьи Ив. Дзюбы³²², работы М. Жулинского³²³. Прочли ли Вы статью Романа Иваничука в журн. "Киев", кажется, № 4 за этот год?

Посылаю Вам, Феодосий Кириллович, вырезку из газетки "Московский литератор". Наверное, кто-то решил (и справедливо), что эту газетку мало кто читает, тираж крошечный, так что можно дать подобный отчет... Вот так. Зато у нас создан Госкомитет по охране природы во главе с Вашим знатным земляком.

Всего Вам доброго, дорогой Феодосий Кириллович, главное – будьте здоровы.

Кланяйтесь Марии Алексеевне и Евдокии Тимофеевне. Пишите, мне всегда так радостно получать Ваши письма.

26.10.-88 г. Н. Рогова.

225. Лист від Р. Б. Харчук³²⁴

Київ, 2 грудня 1988 р.

Шановний Феодосію Кириловичу!

Пробачте, що звертаємося до Вас анонімно, проте знаємо Вас з розповідей тата. Про Вас говорив він завжди дуже тепло, з симпатією і любов'ю. Не можемо ми звертатися до Вас як до чужої людини ще й тому, що Вас діткнуло наше горе й біль: щирість Вашого листа зіграла нас у важку хвилину.

З "Літературної України" довідалися про те, що нарешті й Вам присуджено премію³²⁵. З такої нагоди годиться казати високі слова, а хочеться просто побажати Вам здоров'я і щастя у Вашій Устимівці. Шкода, що тато не може потиснути Вашої руки. Він був би справді радий, хоча був байдужий до премій, визнання, слави. Здається, це зближувало Вас. І все-таки в житті повинна бути справедливість. Радіємо, коли вона торжествує.

З щирою повагою і побажаннями добра Світлана і Роксана Харчуківни. 2.12.1988, м. Київ.

226. Лист від М. Я. Ратушного

Київ, 2 грудня 1988 р.

Дорогий Феодосію Кириловичу!

Радий від душі привітати тебе з високою письменницькою нагородою – премією імені Андрія Головка. Ти заслужив її, хоч, як на мене, то й на більше. Шкода тільки, що президії Спілки відомий лише журнальний варіант, з книжковим (остаточним) ознайомився тільки Микола Рудь, я давав йому відредагований примірник на його прохання. Ну та це нічого, книжка ось-ось вийде у світ, а час не жде, треба поспішати. Отож добре й так. Тому ще раз від душі вітаю, сповнений гордості, що в зробленій праці є якась часточка і моїх зусиль, хай і невеличка. Бажаю тобі й надалі – так тримати!

Як ти знаєш, щойно відбувся пленум Спілки, було висловлено багато палких думок – гарячими письменницькими головами; ще більше емоцій, от тільки який від них буде резонанс у суспільстві, достеменно сказати не беруся. Коли б реалізувалася бодай частка з того, що так палко говорилося, у райдужних мріях і добрих побажаннях, то й то стало б нашим досягненням. Побачимо. Забігати наперед не буду, всьому свій час. Звісно, щось та буде... А тим часом – нам своє робить. Кожному своє.

Ти намірявся приїхати в Київ. Як з твоїм наміром? Правда, погодні умови зараз не дуже сприятливі.

Будеш у Києві – поговоримо більше. А поки що – до зустрічі.

Міцно тисну руку.

Михайло Ратушний.

227. Лист від Г. Д. Клочека

Кіровоград, 21 грудня 1988 р.

Дорогий Феодосію Кириловичу!

Якщо минулий раз я вітав Вас із Новим Роком, то тепер вітаю із Різдвом. Знаючи Вашу любов до минулого селянського побуту, Ваше на рідкість поетичне його відчуття, Вашу ностальгію за ним (все це я "вирахував" із Ваших книг), переконаний, що Різдво Ви любите особливо... Та й не любити його, мабуть, не можна. Тільки й це свято ми зуміли знищити теж...

Жаль, що немає різдвяних листівок. Не продають поки що. А кооператори – ці сучасні, офіційно визнані державою махінатори – поки що недодумкали їх виробляти: у всіх пропала творча фантазія, і у них теж. Та думаю, що вони цю "золоту жилу" скоро розкопають, і тоді я зможу привітати Вас різдвяною листівкою, хай навіть вона і коштуватиме 5 крб.

Спробую відповісти на деякі Ваші питання.

Тема дисертації: "Методологія системних досліджень поезики літературного твору". Високохудожній твір, як Ви розумієте краще за мене, – цілісний організм. Власне організм, у якому кожний найменший компонент виконує доцільну функцію. Все у ньому внутрішньо зв'язане, згармонізоване. В дисертації я спробував визначити принципи дослідження твору як системно організованої цілісності. Цією проблемою займався давно, ще зі студентських років (закінчив у 1965 році Одеський університет). В аспірантурах не був (куди не пустили, бо не ви-

явив достатньої благонадійності), тому й займався цією проблемою, працюючи в школі, а потім – організовуючи соціалістичне змагання за молоко, м'ясо та зерно в наших деградованих селах. (Ох і надивився ж я, повірте, на драму нашого села. Жаль, що мистецького дару не маю – а то б було, що писати...). Ні, дисертацію писав чесно – не тільки заради регалій. Хоч – не буду кривити душею – і заради них теж. Люблю незалежність (підлюти у наших вузах вистачає). А докторська ступінь дає певну незалежність – і в першу чергу моральну. До того ж, чому Ви думаєте (у мене створилось таке враження), що духовність народу твориться більш літературою та мистецтвом? Вона ще й твориться наукою, якщо, звичайно, та наука є справжньою.

Щодо книги про Б. Олійника. Повірте, щоб пробитись провінційному літературознавцю в республіканські видавництва, де пасуться київські вчені-можновладці, де вони всі гуртом товпляться біля видавничого корита (а корито це дуже невелике і вистачає його далеко не всім – тільки тим, хто дужчий і хто хитріший), ой як нелегко. Щоб створити дисертацію, мені треба було переварити свої наукові ідеї на якомусь конкретному матеріалі – тобто написати монографію про поетику якогось митця. Вибрав Боба (так у Києві називають Б. Олійника). Системність його поетики проглядається дуже виразно – виразніше за інших. Тим більше, що в брежневські роки він був одним із небагатьох, хто фактично тримав духовність на досить достойному рівні. Врешті-решт категорію Пам'яті, Совісті, Матері, рідного Слова він у ті часи розробив глибоко – куди глибше за інших. Всі його цикли про комуністів, зрівноважуються хоча б такими рядками:

З народом заграват не треба.
Він добре бачить з-під брови:
І що ви корчите із себе,
І хто єсте насправді ви.
Коли світили в нього ребра,

Коли товкли пророки злі:
Мовляв, куди йому до неба,
Як він по вуха у землі.
Життям і канчуками вчений.
Він, загнаний під самий низ,
Останній гривеник Шевченку
На перший пам'ятник приніс!..
Народ не візьмеш на макуху,
Він зоддаля розрізнить чин:
І хто є син його по духу,
І хто – по духу! – сучий син.

Знаю, що у цього поета зараз є багато противників: мовляв, не ту політику зараз веде, виступив проти Народного Фронту (проти його організації), часто підіграє власть імущим і т. д. Я ж, знаючи його тільки як поета, гадаю, що він крутиться, як може, аби більш зробити діло. Пряма опозиція зараз потрібна, вона зараз можлива, але, впевнений, що потрібна і політика – розумна, хитра, яка б вирішувала мирним шляхом те, що "збройним" вирішити не можна. Б. Олійник – видатний політик, і, власне, тому зумів зробити дуже багато. Впевнений, що питання державності мови, яке нібито має вирішуватись, на 80–90% вирішене ним – і вирішене, в основному, за кулісами, а не на трибунах. (Дай бог, звичайно, щоб воно було доведене до Закону про мову).

Щодо "Ми світ новий задумали створить руками чистими..." – то Ви попали у мою болючу точку. Цьому віршу в моїй книзі присвячено окремий підрозділ. Писав його ще до 1984 р. – і він дуже вдало проаналізувався тоді (я аналізував його поезику – взаємосприяння слова, ритму, композиції). Це була наукова удача. Коли ж подавав остаточний варіант рукопису книжки (1986 р.), то вже розумів, що краще викинути той підрозділ про "Істину", але сам аналіз здавався і здається мені настільки вдалим, настільки він характеризував поетичну техніку Б. Олій-

ника, що в мене не вистачило духу його викинути. Знаю, що мені будуть докоряти за "Істину", за її восхваленіє. Знаю, що будуть скептично (а то й презирливо) оцінювати й "образ комуніста" у Б. Олійника... Але ж, люди добрі, треба бачити, що поет створював образ ідеальної людини в пиху реальним "комуністам", які так далеко були від ленінського ідеалу. Я читав листи до Луначарського, писані В. Короленком. Прозірливість останнього, звичайно ж, геніальна. Але ж і Ленін (фігура, як зараз розуміємо, трагічна), і його сподвижники дійсно хотіли створити "новий світ" чистими руками. То чи ж маємо право докоряти їм, що їх наміри були так спаскуджені? Можливо, й маємо! Але в якій мірі.

...Одне слово, до "кормушки" тієї я пробився, незважаючи й на те, що сам Боб два роки не дозволяв книгу видавати (заборонив видавництву) – то теж була "політика", бо боявся, аби його вороги не казали, що він, користуючись своєю владою, сприяє виданню монографії про себе. Ледве поступився – і то тільки тому, що без монографії я не міг вийти на захист...

Та бог із ним, зараз все позаду.

Про В. Близнеця хочу писати тому, що він був майстром, який мало в чому поступається Гр. Тютюннику (в художньому плані). А ще й тому, що хочу розібратися в трагічній долі талановитого митця в роки застою. Він і стратився, що надто багато було безчестя навколо нього. Підзаголовок книги: "Талант. Творчість. Доля".

Про Вал. Шевчука хочу писати тому, що цікаво розгадати, зрозуміти його складні художні смисли. Він – загадка, яка потребує пояснення. А наша, критиків, справа – пояснювати складних митців. Чи ж не так?

Мій кіровоградський товариш Володя Панченко зараз закинув критику і зайнявся "політикою". Його гарні виступи щодо мови Ви, вочевидь, читали в "ЛУ". Хочемо висувати його в кандидати у депутати СРСР (Верховну Раду тобто), але зразу ж виникло кілька проблем – який "трудоий колектив" його вису-

не. Всюди на заваді – відома установа. Боятися. Це ж треба простояти національній інтелігенції. У мене й самого руки чешуться до "політики", але стримую себе, бо вже надто багато років займався не тим, чим треба, а тепер мушу наздоганяти прогаяне. Бо писати комусь теж потрібно. Щотижня виступаємо перед школярами, батьками, агітуємо за мову. Іноді чують, погоджуються, але найчастіше люди не розуміють, що від них хочуть: "Яка різниця, якою мовою розмовляти?" До того ж – українською "невигідно". В українські класи йдуть ті, хто не в змозі, через брак місця, влаштуватися в російські класи. Так і виходить, що набір в українські школи – "найдурніший" (дебіли і т. п.). Говорить про це важко. Але вірю – якщо "демократизацію" не зупинять, то наші справи хоч ледь-ледь, та все ж поправлятимуться. "Працюй, Іване", – казав собі І. Франко. Отож нагадую собі і своїм товаришам ці слова.

Мене заінтригував Ваш новий роман. Та й у назві його, скажу Вам, щось є... Чекатиму його появу із нетерпінням. У який журнал віддаватимете?

Сумно, що у Вас погано з передруком. Мені добре – у мене прекрасно друкує дружина. Хоч і втомлюється при цьому: працює вечорами і неділями. Якщо проблема тільки з укр. шрифтом – напишіть, у нас є можливість дістать відповідний набір літер (і, ї, є), а там уже знайдете майстра, який би їх припаяв.

Чомусь (повертаюсь до щойно завершеного Вами роману) думаю, що в ньому йдеться про голод 33-го року. Якщо так – то Вас вітаю із цією надзвичайно важливою темою, розробка якої, до речі, сприятиме становленню самосвідомості нашого народу: його Сталін хотів поставити на коліна, бо боявся, сукин син... Проте, буде й конкуренція: Щербак Ю. буде свою книгу про голод на документальному матеріалі – і він це робити вміє. Вас. Гросман теж колись написав повість про голод – вона нібито друкуватиметься в "Знамени" у 89 році (кажуть – дуже

сильна річ). Та переконаний, що Ви не повторитесь, і конкуренція та не страшна.

Дуже прошу – не судіть суворо за неохайну стилістику: просто нема часу переписувати лист. У Вас прекрасний стиль, і мені до нього далеко...

Отже, з Різдвом Вас!

Здоров'я і творчих успіхів!

З глибокою пошаною – Клочек.

м. Кіровоград, 21.12.-88 р.

228. Лист від Г. Д. Клочека

Кіровоград, 7 січня 1989 р.

Дорогий Феодосію Кириловичу!

Відіславши той великий лист, я каюся на другий день і шкодував, що поспішив його опустити в поштову скриньку. Були в тому листі деякі моменти, які Ви могли б зрозуміти неточно. По-перше, щодо "кормушки" чи "корита". Не треба все це розуміти в матеріальному, грошовому плані. Ми, критики, гонорари отримуємо мізерні, і не про них я думав, коли писав про "корито". Просто видатись і заявити про себе нам, периферійним критикам, дуже важко. Завжди починаються якісь ігри, коли тебе хочуть виштовхнути у бік... Ось і дисертація лежить третій місяць, а її в Інституті літератури не читають, бо, бачте, у них часу не вистачає. Та бог з ними – почекаю...

По-друге, дарма я розбалакався про роман Ваш останній, не прочитавши його. Недоречні, звичайно, були ті мої слова...

Щодо Вашого стилю чи, точніше, щодо поезики. Вона збагачує стильовий генофонд нашої прози – як теперішньої, так і майбутньої. Я про це говорив у доповіді. І про це ще писатиму. Мовні пошуки у нас дуже збіднені останнім часом. Особливих відкрить нема, окрім Ваших. Але в них ще треба розібратися.

Не все, можливо, у них виправдане, але те, що Ваш стиль – це певний прорив у загальному стильовому застою, – не сумніваюсь. Зараз ми, критики, на це увагу не звертаємо і, взагалі, проблемами художності не займаємось. Літературний процес взагалі не відображається. Всі кинулись в перебудовчо-поверхову тематику – туди, де пахне смаженим. Критики, які скомпрометували себе в брежнєвський період, кинулись у 20-ті роки. Справа це, звичайно, хороша і вкрай потрібна, благородна. Гадаю, що вони хочуть там "відмитись" від бруду, яким покрились в 70-ті роки. Я їх розумію. І не дорікаю. Але ж бачу, що про сучасну літературу якось треба писати, не упускати її руху. Виявилось, наприклад, що в останні роки у нас сформувалась т. зв. елітарна (в хорошому розумінні), складна, справжня література. Сюди б я у першу чергу відніс Ваші романи і твори Вал. Шевчука та кількох (небагатьох) молодих письменників. Цією літературою вже можна похвалитись. Але про неї треба писати, треба шуміти, аби міщанина заінтригувати, а хорошого читача привернути до неї. Та й інші письменники почали б думати більше про художність, бо тільки в ній слід бачити головну, істинну цінність літератури. "Все на світе пройде, миллионные состояния пропадут, и не только мы, а и праправнуки наши превратятся в прах, но если есть в наших писаниях хотя бы частица художественности – она останется вечно жить", – писав Л. Толстой. (Цитую, мабуть, не точно, але за смисл ручаюсь).

Вдався я до цього відступу через те, що після останнього Вашого листа у мені з'явився задум написати статтю для "ЛУ" "Огляньмося на літературу", де б можна було привернути увагу критиків на те, що про літературу ми почали писати дуже рідко. Ось частина цих думок і почала якось виливатись мимо моєї волі.

Ще трохи про Вашу мову. Вона дійсно фантастична. Ви знаєте безліч слів, які я не чув, яких не знайдеш в словниках. Враження таке, що Ви їх самі творите, хоч, мабуть, це не так. Просто я народився в Польщі, з 45-го року живу на Одещині, а там українська мова вкрай бідна. Полтавщина – батьківщина укра-

їнської мови. Тут її найглибше коріння. А Ви, до того ж, ще й наділені прекрасним філологічним, мовним талантом – робите зі словами все, що хочете, а йому, слову, від того не болить, навпаки, воно з радістю підкорюється Вам. Так чоловічій підкоряється любляча жінка. У Вас і у мови взаємна любов. (До речі, приблизно такі ж стосунки з мовою і у полтавчанина Б. Олійника – і вони починають все більше і більше проявлятися, особливо зараз, коли йому за 50 років).

Ой, багато хочеться написати. Тільки суєта заважає. Але якось треба себе організувати.

Мене турбує Ваше здоров'я. Очевидно, Ви багато брали на своє серце, перетрудували його. Люди, що живуть у селі, рідко коли на нього жаліються. А Вам, бачите, перепало...

Чому б Вам не поїхати у якийсь панський санаторій у Кончу, наприклад, чи в Крим. Завтра ж напишіть вмотивованого листа у Літфонд – і вони дуже швидко дадуть гарний санаторій. На зиму і весну вони дають швидко. Написавши заяву – готуйте мед. документи. Знаю, що багатьом лікування допомагає. А Вам серце потрібне міцне – і не тільки Вам, а й всій нашій літературі, якій Ви просто зобов'язані подарувати той цикл романів, який задумали.

Щиро – Ключек.

7.01.89. (Різдво). Пишіть.

229. Лист від П. П. Ротача

Полтава, 9 січня 1989 р.

Добридень, Феодосій Кирилович!

Дякуємо з Аллою Олександрівною за твої і ваші "добрі почуття і побажання". Нехай і тобі та твоїй сім'ї буде все гаразд в 1989 році, хай щастить тобі в творчій роботі!

Вітаю тебе з премією ім. Андрія Головка (даруй, що невчасно).

Так ти в постелі? Надовго заліг? Я теж частенько припадаю до дивана. Прокляті бурі магнітні замучили вкрай: таке враження, що нападають вони мало чи не в два дні раз. А тебе що за хвороба звалила?

Кажеш, я мовчу. Правда, не знаю, що й писати. Спершу, як почалася перебудова, з'явилися певні надії і бадьорість була. А тепер все знову якось пригнічує і безнадією обвіває... Я відчув, що став здавати і здоров'ям, і духом, і дуже став сумніватися в своїх дальших можливостях. Повідсилав усе, що мав, до різних редакцій, і наприймали чимало, але не дають, і таке враження, що й не дадуть. Одним словом: нудьга... Дещо, звичайно, я роблю, але без піднесення. А це не справжня робота.

Ось тобі мій звіт. Задоволений?

А сам чому не написав мені про свої клопоти? Чи був відгук на "Свято" в російській пресі?

Пиши. Я хоч і в Полтаві живу, але різної цікавої інформації у тебе, напевно, більше, ніж у мене.

Щасливо! Петро Ротач. 9.01.89 р. Полтава.

230. Лист від П. П. Ротача

Полтава, 28 січня 1989 р.

Доброго здоров'я, Феодосій Кирилович!

Дякую за листа – на цей раз більш-менш вичерпного в плані автоінформації. В хворобі співчуваю тобі, зичу кращого стану. Мене замучила не якась конкретна хвороба, а оці безкінечні "атмосферні впливи": місяць за місяцем – і все те саме. Тому не дивуйся, коли кажу про всякі депресії...

Спасибі, що поділився своїми творчими клопотами. Всі твої романи оригінальні навіть по назвах. Дуже вірно робиш, що виявляєш стійкість у виборі тем, не кидаєшся сюди та туди. З твоїх книжок постає історична дійсність без декларацій. У тво-

їх писаннях відбилася трагічна доля України, в цьому напрямі й мушиш працювати далі. Ти знайшов себе на цьому шляху, і Бог тобі на поміч!

Звичайно, я прочитав твій виступ у "Києві". Поділяю і я твої тривоги та болі і з приводу ставлення до землі, і щодо стану, в якому опинилася мова наша, і т. д. Тільки ось біда яка: нічого-сінького не міняється!

Я займаюся всяким дріб'язком, щоденна суєтність не дає можливості обміркувати щось більш вартісне. Пропонував те, що маю готове (про Котляревського, Шевченка), але відмовили: не той час, у планах видання творів тих людей, котрі тепер повертаються в літературу, в науку, в історію. Я й розумію: це важливіше. А наш вік вже не дає сподівань на тривалий час.

Слава богу, що є, що читати, це теж велика вітха. До Гросмана³²⁸ я ще не добрався. Купити цей роман для мене справа цілком безнадійна. По-перше, ніде не буваю, по-друге, ніяких знайомств.

Бажаю тобі всього кращого. Добре, що готуєш до друку листи Григора. Де ж вони з'являться?

Щасливо! Петро Ротач. Полтава, 28.01.89 р.

231. Лист від М. Д. Малахути

Ворошиловград, 1 лютого 1989 р.

Дорогий Феодосію!

Віднайшов у своєму щоденнику такий запис: "Назвати статтю про Ф. Рогового і його творчість так: "На душевному закрі". Це тоді, коли я перечитав твої повісті "Серце прагне любові" і "Нове знайомство" (у "Прапорі"), а також роман "Поруки для батька" (у "Вітчизні"). Пропонував ту статтю багатьом журналам – крутили носами, бо була, як і завжди, пошесть: давай критику! Якби моя воля, то я дав би тобі не премію ім. Головка (з чим поздоровляю!), а Шевченківську, о.

Одначе, що поробиш, брате, як ту премію розривають між собою "клацки" з Києва.

Знаю, що вийшли "Поруки..." Окремо. Десь читав, що в журналі тебе примушували дещо переробляти. Тоді який варіант пішов у видавництві? Книги у нас, на жаль, ще не було. А статтю про тебе хоч усе ж пробити.

Напиши мені, чи надсилав я тобі свою книжку "До побачення, тишо". Її різали. Навіть слова "тридцять третій рік" у верстці вже прибрали. Хоч надворі був кінець 1987 р. У мене вийшла й ще одна книжка "Зустріч увечері". Тут усе пішло із столу, так би мовити. І, на диво, не різали нічого. Надійде тираж – надішлю.

Відгукнись, будь ласка. Добра і щастя тобі! Над чим працюєш?

Міцно тисну руку. Щиро твій Микола Малахута. 1.02.1989.

П.С. Григора торік гади викреслили із списку на Шевченківську премію. Цього року повинні дати. Дай бог!

232. Лист від В. П. Карпенка

Полтава, 14 лютого 1989 р.

Дякую Вам, Феодосій Кирилович, за листа, за добрі слова та побажання. Радий, що у Вас все гаразд з творчістю – це вже немало для творчої людини. А здоров'я...

Думаю, коли людина не байдужа до того, що робиться в світі, в рідному краї, коли вона вболіває не тільки за свій шлунок та "гніздо" – болітиме не тільки серденько...

А якщо траплялися на життєвій стежині яруги та нетрі-хаци, то "мотор" відпущеного природою строку виробити не встигне... Це не красиві і високі слова – знаю добре по собі.

Тепер коротенько відповім на запитання. Легенда – це повністю моє "дитя" (вдале чи ні – не мені судити). Новий, більш вдалий (на мою думку) варіант: "Клинок Арамаана". Ні мої вуха, ні очі нічого подібного ніде не зустрічали. Хай

гуляє легенда по світу, якщо чимось допоможе людям стати краще, добріше...

Відносно "Радуги" та "Донбасса" – практично зараз ніяких зв'язків не має. Лежить півроку оповідання "Азимут" в "Радуге". З видавництвом справи складніші. Не знаю, що Вас цікавить, а писати багацько – боюсь турботами завдати лишнього клопоту. Надіюсь на зустріч в Спільці. Можливо, Ви приїдете на збори – буде час та обставини дозволять – поговоримо.

Пишіть, Феодосій Кирилович. Можливо, наше листування піде обом на користь: доля-то наша (на мій погляд) десь в чомусь схожа. Правда, ми зараз в різних "вагових" категоріях (якщо говорити мовою спорту). Ви ж практично мого нічого не читали, але мені здається, що у нас схожі поняття про добро та зло, під одним кутом дивимося на природу, ніколи не "продавали" слово заради заробітка або лишньої публікації. А в наш час це вже немало.

Всього доброго Вам, Феодосій Кирилович, та всім Вашим рідним.

14.02.-89 р. Ваш Володя.

233. Лист від М. Д. Малахути

Ворошиловград, 16 лютого 1989 р.

Доброго дня тобі, Феодосію!

Останню свою книжку я тобі надіслав, а листа оце рихтую окремо.

До нас журнали з Києва надходять пізно, а то й зовсім не надсилають... Тому так співпало, що № 12 "Києва" з твоїм інтерв'ю я тільки оце одержав і зразу ж прочитав і скажу тобі чесно, що багато з того мене зачепило за душу, мовби розпеченим гаком почало її витягати через горло... Дуже точно сказав про Григора В. Астаф'єв (я люблю цього письменника; все збираюся йому написати про своє знайомство колись у юності у госпі-

талі у Вільнюсі, де я лежав, з К. Воробйовим, та ніяк не наберуся сміливості). Взагалі ж, я тобі, друже, скажу, що після твого інтерв'ю не хочеться читати всіх цих Феценків і іже, бо всі вони були, є і будуть тими флюгерами, які так потрібні нашій прогнилій до самого дна системі і тій черговій кампанії, яку з оглушливим галасом назвали "перебудовою". Яка перебудова? Усе ж розвалено, те, що Русь наша створила ще за язичництва. А людей постріляно ні за віщо стільки, починаючи від 1918 р. і до кінця війни в Афганістані, що татаро-монголи після всього того видяться дрібними язичниками. А як репетують про проститутку Бухаріна³³⁰, який, між іншим, на XIV з'їзді сказав: "Я за многопартійною систему, но: чтобы одна партия была у власти, а остальные сидели в тюрьме". Що вони й робили, всі ці негуки, рвучи на шматки між собою владу. Усі ці Лейби Бронштейни-Каменєви³³¹, Авербахи-Свердлови³³², Зінов'єви-Радомисьькі-Ароновичі³³³ (аж по три, бач, псевдоніми мали), Сталіни-Джугашвілі³³⁴ тощо. Скільки їх, господи! І все на наш народ. Ти знаєш пункти усі з мирних угод Богдана Хмельницького³³⁵? Читав Проспера Меріме³³⁶ про Богдана? А всі ці Рибакі³³⁷ брехали нам про нього.

Чого нас учили протягом 70 років Троцькі-Сталіни-Хрущови-Брежневи? Убивати батьків і братів... І жити награваним у чесних людей, спекулювати чужими трудами, нормальне людське життя перетворивши на трудодні і барабанну демагогію (кріпосне право порівнянно з колективізацією Кагановича-Яковлева (Епштейна)-Леплевського³³⁸ (друга Ягоди³³⁹ і Єжова³⁴⁰) здається напівраєм.

Наприкінці 1987 р. у мене в "Радписі" вийшла книга "До побачення, тишо". Так от ще й позаторік три слова "тридцять третій рік" викреслили вже в підписаній мною верстці, що я, звісно, і не знав. А в 33-му тільки українців од голоду вимерло більш як 12 мільйонів.

Ось які асоціації викликало у мене інтерв'ю з тобою в "Києві".

Живеться мені тут незатишно. Щойно втік з лікарні – місяць лікували серце, а точніше: нічого не лікували: стукали пальцями по лівій лопатці і питали: "Болить? Слишно?" Вісім років тому я пережив інфаркт – це було напередодні Григорової кончини. Два з лишком роки тому матір був розбив інсульт, а сина кинули з армії на Чорнобильщину. Лежав він три місяці в госпіталі. Був я не раз у Чорнобилі (вперше 28 квітня 1986 р.). Так що увесь той жах знаю. Десь у № 4 "Вітчизни" має йти мій великий нарис "Прощання з Чорнобилем" (якщо не знімуть).

Але все одно: дай нам, боже, й далі жити з козацьким духом. Міцно тисну руку. Широ твій Микола. 16.02.1989.

234. Лист від М. Д. Малахути (скорочено)

Ворошиловград, 17 травня 1989 р.

Дорогий Феодосію!

Закидав ти мене листами – велике спасибі тобі! А я лише оце нещодавно приїхав зі свого села до Луганська: мотався по світах – монтував своє здоров'я, а то було розклеїлося зовсім. Згодом жив у матері, посадив там город та все інше робив по господарству. Між іншим, читав у "Зорі Полтавщини" про твій творчий вечір. Тепло написано, і я пошкодував, що не було мене там: якби знав про те, то вискочив би із села до Полтави і сказав би і сам про тебе добре слово, по-своєму.

Спасибі тобі, що подивився фільм про Григора!

Дружина його Люда відмовилася зніматися. Я сам приноровлювався до неї і дівчат-режисерок підсилав. Навідріз відмовилася. Потім, правда, я одержав од неї листа із щирими подяками за фільм. З мого аналізу випливає таке. Та ще з балачок-чуток після картини. Мені з Києва до Луганська потім телефонували якісь дві жінки... і по півдня говорили зі сльозами в голосі про Григора зі мною. В однієї від нього, мовляв, син, і в другої, мов-

ляв, од нього син. ...Але найбільше на нього схожий Мишко. Ми його знімали годин шість. Бо він весь час ніяк не міг себе взяти в руки: плакав і дуже хвилювався. І там же, в Києві, мені розповіли найстрашніше. ...Я від цієї версії і досі здригався.

Біля вечірньої школи № 5 (це біля самого терикона шахти № 10, ім. Артема), де вчителював Григiр, ми знімали три дні, а люди все йшли і йшли... Це було дуже зворушливо. І стільки було хвилюючих і просто по-житейськи мудрих епізодів, що всього не переказати! А для фільму було відведено всього 1 год. 10 хв. Це взагалі той республіканський максимум, який допускається на документальні фільми такого жанру. Ми ледве його вибили, бо це ж було ще до віддушини. Та і взагалі пробивали вже відзняту картину дуже тяжко. Зрештою, я запротестував, що знімаю себе як ведучого зовсім з фільму, а гроші вже вгатили в картину великі. Тиждень я сидів у студії, б'ючись із чиновниками за кожен буквально кадр. Це в Луганську, потім ще гірше було в Києві.

Ти пам'ятаєш, як говорила про Григора одна симпатична колишня його учениця отам на зйомках біля школи?.. Так вона на зйомки втекла з лікарні після опереції і теж плакала: ніяк не могла зібратися із силами. Це була Григорова Любов. ...Після того, як Григiр виїхав, озеро висохло. Я був біля нього. Ми й там робили зйомки. Воду напустили в озеро. Але вона все одно висихала.

...Дуже важко було перевести запис живого Григора з любительської плівки на телевізійну (вибили любительську в Григорового товариша В. Білоуса в Лубнах) та віднайшли електронних спеців: вони й зробили. Це, здається, єдиний запис живого Григора на телевізійній плівці. Ми добилися, щоб її поклали на вічне зберігання в архів.

Про книгу спогадів "Вічна загадка любові". Є там чесні, добрі, совісні спогади. Але є таке лицемірство, брехня (як у Загребельного) або ж єврейсько-міщансько-обивательські пасажі (як у Вал. Шевчука, що їх соромно читати). Особливо ж "винними" прикладами та як у "Сяйві" нібито перед чиновником

принижувався Григір у Вал. Шевчука, та як нібито Григір геть виписався і т. д. і т. п... Гидко таке читати. Усі ми не ідеальні, але так писати про таких чесних письменників, яким був і є Григір, не можна. Душа моя зразу відчуває бруд і образу. До речі, ми хотіли дати і кадр з Мушкетиком. Він відмовився буквально так: – Я зробив усе для Григора, що міг, і досить.

Мені од того противно стало.

Згодом, коли фільм показали, мене цькували: і тут, і в Києві – не так зробив, того не взяв, а того, мовляв, треба було взяти... Цур їм і пек.

З листа, де ти пишеш, про свій "роман у № 6 "Роман-газета" чи наша серія "Романи й повісті"? І що треба зробити? Поясни ясніше. Я все зроблю. "Свято останнього млива" (і українською, і російською) у нас розібрали швидко. "Поруки для батька" у книгарнях не пролежали й тижня: це я простежив. У нас же загалом українські видання розкупаються слабо. Приміром, Загребельним й іншими живими клациками завалені всі прилавки. Скажу тобі, що навіть 2-томник Григора лежав ще недавно на складі в Будинку книги (центральному) горою. Я спеціально виступив у педінституті і розповів, хто такий Григір, потім фільм показали – так викладачі і студенти вмиють після того розмели 2-томник, ще й скаргу написали в Держкомвидав, чому так мало випускають Григорових книг? Отак було.

Як твоє здоров'я? Як почуваєш себе? Як настрої? Як працюється?

Добра і щастя тобі! Міцно тисну твою мужню козацьку руку.

Щиро твій Микола. 17.05.1989 р.

235. Лист від М. Д. Малахути
Ворошиловград, 4 липня 1989 р.

Дорогий Феодосію!

Давненько надіслав тобі листа, а відповіді все немає та й нема... Біда з нами та й годі: так ми в своїй занітраченій та зарадіаченій республіці зачерствіли, що вже й страх як лінуємося навіть земляк землякові написати листа – це я, одначе, не тобі як докір, а взагалі. Як почитаєш, як класики тулилися один до одного листами, то аж і зараз тобі духу додає, а ми-и...

Так у мене до тебе кілька запитань.

1. Де ж тебе надрукують: у "Роман-газете" чи в "Романах і повістях" (до речі, тут нече мають вийти і мої повісті). 2. Є в Полтаві Ганна Дениско. Десь чи вона готувалася, чи її готували приймати у Спілку. Вона у мене просила рекомендацію. Я, звичайно, написав. Це було, здається, років зо 2 тому. Чи прийняли ж її до Спілки, а чи забракували? Я написав колись їй листа з цього приводу – не відповіла. А чи з нею щось сталося? 3. Я знаю, що ти в Києві зустрічався з Віктором Астаф'євим. Він був у нас торік. І цього – на Шевченківському круїзі. На жаль, про перший раз я не знав, а про другий дізнався, коли пароплав плив уже по Дніпру... М. Ночовний послав туди двох наших свиристілок, яким і Шевченко, і слово наше українське до лампочки, але казав (або брехав), що йому так наказали з Києва, аби він надіслав саме двох дівок... Ну бог з ними. Так як ти поспілкувався з В. Астаф'євим? Я його глибоко поважаю. До речі, ти читав його інтерв'ю в "Правде" за 30.06? Як він там про Шевченка відгукнувся, о! А читав есе Ів. Бокого в "Радуге", № 4, як він зустрічався з О. Гончарем? Знаю, яка у них була зворушлива зустріч. Але знаю про те, на жаль, із чуток та з того, що потрапило в пресу.

Одне слово, відгукнися. Добра і щастя тобі!

Міцно тисну руку.

Щиро твій Микола. 4.07.1989 р.

236. Лист від М. Д. Малахути

Ворошиловград, 17 липня 1989 р.

Дорогий Феодосію!

Щойно прослухав по радіо передачу про Полтавську письменницьку організацію. Вів її Т. Нікітін. Дуже добре він про тебе говорив, прямо-таки з глибокою повагою, з великим пієтетом. Зворушливо читали уривок з твоїх "Порук для батька". Взагалі, про всіх, кого згадував, Т. Нікітін говорив шанобливо. Незважаючи на талант, ранги і вік.

"Правда" з інтерв'ю В. Астаф'єва за 30.06. На жаль, мої сини той примірник самі зачитали, а тоді й ще комусь віддали читати... Мені тут один викладач з педінституту пообіцяв видрати у них з підшивки, і я тоді тобі надішлю ту сторінку. Інтерв'ю потужне й одверте, чесне і пряме в хорошому розумінні слова, як і все у нього, вважаю, прекрасного письменника і людини. Щиро і по-доброму заздрю тобі, що ти зміг із ним побачитися і поспілкуватися.

Твій роман "Свято останнього млива" я бачив своїми очима в темплані "Дніпра" на 90-й рік. А це вже гарантія, що повинні надрукувати (хоча слово "гарантія" у нас схоже на вітер – пролетів, і нема його). Отож хай тобі, друже, пощастить: і в "Дніпрі", і в "Роман-газеті"!

У "Радугі" (№ 4) першою йде пречудова стаття О. Гончара "Саморасцвет нации". За нею – есе І. Бокого: "Виктор Астаф'єв: "Полуправда нас замучила..." Це за останні роки, може, найсильніше, що було сказано в нашій критиці, есеїстиці та і публіцистиці взагалі. Бо в тому есе (поруч з Гончарем) показана мука письменника, його невсипущий біль у нашому суспільстві за долю людини і в таких особистих подробицях, про які ми ще не знаємо. Кілька років тому я писав добру рецензію (недобрих рецензій я взагалі не пишу) на книжку Ів. Бокого про нащадків Пушкіна на Україні, яку другим виданням видав

"Прапор" (до речі, розкішно). Так і тоді, і зараз у зв'язку з есе про Астаф'єва подумав, що даремно Івана заїла газетярщина: краще б він працював десь в інституті Літератури чи Мови та й писав ось такі есе. А так частіше читаю в "Сільських вістях" його щомісячні побіжно-анотаційні огляди, що друкують чергові номери журналів. Потрібне й це, звичайно, але Іван здатний на більше. Тож спасибі йому за те ж прекрасне есе.

Нещодавно по радіо звучала велика добірка моїх віршів, які у мене знімали протягом 25–30 років – ще й били за них. Так був серед них і "Дума про Українця". І я згадав, що ти його друкував у "Комсомольці Полтавщини" ще десь у середині 60-х років. І за те тобі і з нинішнього дня велике спасибі!

Чи читав ти в "Літ. Україні" матеріали з установчої конференції в Києві Народного Руху? Що мене обурює, так це безконтентне жонгливання партійними лозунгами й цитатами з вождів. Яке дике невігластво: партія винянчила більшу половину нашого народу і не менше розігнала по всіх світах, а тепер зі всіх сил гальмує, щоб, не дай бог, ми не заговорили на своїй землі всі українською мовою, бо то вже, мовляв, читай у підтексті, крамола, а Павличко, Драч і іже чимдуж піють їй осанну: спасибі за те, що вона у нас така от, що тепер, мовляв, гласність. І т. д. Та гласність – це сурогат поняття "свобода слова". Як згадаю, що той же Драч зі всіх сил хвалив "цю ж програму" ще на початку 60-х, а Павличко так же само кричав про партію ще в 50-х, то плюватися хочеться. Спекують хлопці совістю безбожно. Драч у 60-х хвалив, як українські жінки з тавром освенцімів укалювали на будові віку Чорнобильській АЕС, тепер оплакує в "Чорнобильській мадонні". Тьху, в Христа і Бога і вашу душу мати! І все це критика видавала і видає за художньо-літературний еталон.

Добра і щастя тобі. Міцно тисну руку. Щиро твій Микола.
17.07.1989.

237. Лист від Г. Д. Клочека

Кіровоград, 11 серпня 1989 р.

Добрий день, дорогий Феодосію Кириловичу!

Мав намір написати Вам з Ірпеня, та по телефонній розмові із сином довідався, що мене в Кіровограді чекає лист від Вас. Тож і вирішив уже написати з Кіровограду. Вчора ось тільки повернувся.

Їхав в Ірпінь з намірами написати книжечку-брошуру (3 арк.) "Поетика і психологія". Але мучився 2–3 дні, поки не зрозумів, що все моє єство протестує-опирається цій роботі. Я й розумію, чому так сталося – не відпочивав років п'ять! І ось організм засигналізував: досить! Я зрадів цьому, швиденько відправив всі взяті із собою книжки назад в Кіровоград (відправив, зрозуміло, посилкою) і взявся відпочивати. Часто йшли дощі, із навколишніх лісів на Ірпінь напливало густе озонне повітря. Іван Дзюба (він тут вже третій місяць працює) дав мені кілька книжок, писаних українцями-емігрантами. То переважно були спогади про 20–30 роки на Україні. Так що трохи просвітився щодо нашої історії. Господи! Як же наша історична "наука" забрехала, наскільки ж вона аморальна! Читав і про голод 33 року – блискучий аналіз якогось Валентина Мороза³⁴¹ – передумав, що викликаний цей штучний – безумовно штучний! – голод. Він, В. Мороз, прямо говорить, що Сталін голодом припиняв українізацію, яка вже набрала гарного розвитку. Ще років 20–30 – і наші міста стали б українськими. Село було здорове, національно свідоме. А міста бурхливо розвивалися за рахунок села. Ось і треба було якось зруйнувати цей процес. Була винищена майже до пня національна інтелігенція. Наводив список багатьох інституцій, які були закриті на початку 30-х років. Ця руйнація, це винищення кращих наших людей буквально лякає. Господи, до чого ж жорстоко глумилась історія над нашим народом! І чим ми завинили перед богом!

Багато взнав про роки громадянської війни, про українізацію, про театр Леся Курбаса³⁴²... Одне слово, спасибі І. Дзюбі, який зумів ці книги цілком відкрито провезти з Канади і з США, де він перебував на Шевченківських читаннях. Додому повернувся дещо іншою людиною. І – відпочив, відчуваю, як втома вийшла з мене. Тепер вже тягнеться рука до пера, а перо – до паперу, як писав Пушкін. Вже з нетерпінням чекаю початку занять. Свою викладацьку роботу я дуже люблю.

Щодо Наєнка... Не звертайте увагу. Все ж є серед київських літературознавців люди достойні. Був на вечорі, присвяченому П. Кулішу. Побачив, як там зіткнулись дві школи – одна ще стара, що звикла виконувати побажання партійних чиновників від ідеології. От і говорив проф. Федченко цілу годину про "помилки" П. Куліша³⁴³. А потім один молодий літературознавець блискуче довів, що то не помилки, а, навпаки, геніальні прозріння видатного чоловіка, ім'я якого ми вже ось 70 років паскудимо. І совість нас не муче від того.

Все підбираюся і ніяк не доберусь до статті про Вас. Потреба в статті вже давно назріла – це я відчуваю дуже добре. Доведеться писати вже після захисту – а захист планується на жовтень. Знаю, що "Вітчизна" заявила Ваш роман. Але, вочевидь, чекати на нього не буду – треба розібратися в попередніх.

На днях в книгарнях з'являється моя книжка про Б. Олійника. Зразу ж вишлю її Вам.

Отже, до побачення. Чекаю на Вашого листа.

238. Лист від М. Д. Малахути

Ворошиловград, 30 серпня 1989 р.

Дорогий Феодосію!

Дістали мені, нарешті, сторінку "Правди", де вміщено інтерв'ю з В. Астаф'євим, і я, як обіцяв, оце тобі його надсилаю.

Перечитавши його, ти, на мою думку, відчуєш бойовий запал від неординарно-пристрасного слова, особливо ж там, де він говорить про Т. Г. Шевченка.

Я до всіх цих сучасних орденоносців, медалістів і героїв абсолютно байдужий або й зовсім не вірю в них і їх доблесть, бо всі вони геть пропахли брехнею, як бурою, наскрізь, великі брехуни і горлопани, бо так їх учили і виховували ще з 1917 року, але: коли В. Астаф'єву дали недавно Героя Праці, чесно кажучи, був усе ж задоволений. Віктор Петрович заслужив цього ранами душі і тіла, думки і слова.

Як твоє здоров'я? І досі відпочиваєш чи вже копаєш пером?

У мене брали два інтерв'ю кореспонденти з республіканського радіо і одне з центрального, передали, тепер ліві, праві, форварди, офсайди, формали і неформали, товариства різні й нетовариства і інше, безбожно перекручуючи мої слова, цькують мене у пресі і в скаргах до інстанцій – за правду. Ну й біс із ними! Колись давно я у віршах писав так: "Так зате в мене є моє слово – й більш не треба нічого мені". Так і живу.

Добра і щастя тобі! Міцно тисну руку.

Щиро твій Микола. 30.08.1989.

239. Лист від М. Д. Малахути

Ворошиловград, 24 вересня 1989 р.

Дорогий Феодосію!

Спасибі за листа! Я навіть не гадав, що ти так швидко його надішлеш. Сторінка з В. Астаф'євим хай тобі зостанеться на добру пам'ять. Написав останні три слова і згадав, що в прекрасного російського письменника В. Лихоносова (мій знайомий, живе в Краснодарі, а сам сибіряк, його підтримував, до речі, В. Астаф'єв і наш О. Гончар) є з такою назвою чудова повість. А нещодавно у нього другим виданням вийшов роман

"Ненаписанные воспоминания". Про козаків. Прекрасний твір!
Якщо потрапить під руку, перечитай, будь ласка.

Дуже тягне додому, в полтавське моє село. Скоро поїду туди на зиму.

Добра і щастя тобі, великого здоров'я для роботи над словом!
Міцно тисну руку. Щиро твій Микола.

240. Лист від П. П. Ротача

Полтава, 2 листопада 1989 р.

Феодосій Кирилович!

Задумав я збірку нарисів про літературні місця нашого благословенного (тричі проклятого!) краю. У ній має бути нарис і про Григора.

Я опрацював його листи до тебе і до Н. Дангулової. Все, що стосувалося Полтавщини, повипишував. Але є ще до тебе додаткові питання.

Згадай і напиши мені, будь ласка, коли Григір приїздив до тебе в Устимівку. І взагалі напиши, де він бував на Полтавщині. Я знаю такі місця: Мануйлівка, Полтава, Кременчук, Лубни. Це ж не всі?

До речі, хто такий В. Білоус у Лубнах? Як Григір познайомився з ним? Був він на похороні?

Якщо Григір був у тебе, то чи не можна одержати від тебе фото твоєї хати, садиби?

Чекаю від тебе ширших відомостей про місця на Полтавщині, зв'язані з перебуванням Григора. У Полтаві жив ніби його вітчим: ти не знаєш де саме? У кого в Полтаві бував Григір? Нагадай мені твій будинок колишній – на Алмазному.

"Творення шедевра" прийняв А. Шевченко для журн. "УМЛШ"³⁴⁴. Якщо цього року Григору буде надана Шевченківська премія, то журнал опублікує цю статейку. Принаймні, так мені написав.

Будь здоров!

З прихильністю П. Ротач.

241. Лист від Н. А. Підпалої

Сквира, 13 грудня 1989 р.

Високошановний Феодосію Кириловичу!

Щиро вдячна Вам за надісланий матеріал і газету з Вашою рецензією, і за Володіні листи до Вас, і, звичайно ж, за прекрасне "Слово" про Володю.

Як видно із напису, я не удома, а точніше (таки вдома – у мамі) у відпустці. Якраз вирішила присвятити відпустку підготовці книжки спогадів про Володю. Чималенько надійшло, але від багатьох ще чекаю. Спішу одразу Вам подякувати, а уже потім надішлю передрукований машинопис (я друкую сама, так що не страшно, що рукопис Ви надіслали). Правда, машинка маленька (я взяла у свого шефа, йому ще колись батько звідкись привіз), а для видавництва я по вихідних друкуватиму на роботі.

Передрукую я Вам і Володіні листи. Планую їх дати до книжки. Так мало листів лишилося, хоча Володя з дуже багатьма листувався. А мо', Ви хочете ксерокси? Правда це набагато складніше...

З радістю стежу за Вашими книжками і публікаціями. І радію за Вас – гарне у Вас письмо, як би сказала моя мудра бабуся.

Хай Вам здоровиться, пишеться і друкується!

Всіляких гараздів.

З повагою Ніла Підпала. 13.12.89. Сквира.

242. Лист від В. К. Коваля

Київ, 16 лютого 1990 р.

Дорогий Феодосію Кириловичу!

Сердечно дякую Вам за добрі слова – я обкладений, як вовк, з усіх боків. Тільки й чую гавкіт звідусюд, хоч тепер далі своєї

хати й не буваю. Діяти й гавкати вони навчилися ловко. А тут ще їм додався й "Собор і навколо"³⁴⁵.

Хоч і намагався я скрізь поряд з гіркою і неприємною правдою згадувати й добрі діла. Але – хто хоче правди?

Отак і живемо, в кризах та стресах. Через силу пробую працювати і дуже шкодую, що не побував разом з Вами на Полтавщині та на білий світ не подивився.

Заходьте, не цурайтесь,

І ще раз – спасибі.

16.12.90. Ваш В. Коваль.

243. Лист від П. П. Ротача

Полтава, 6 березня 1990 р.

Добридень, Феодосію!

Отже, ти вжеходиш у класику. Міркую так тому, що тобі вже почали присвячувати вірші. Я тільки не думав, що ти працюєш ночами і навіть "утратив ночам безсонним лік". Якось ти ніколи про це не хвалився. Правда це чи "плод необузданной фантазии" автора вірша в "ЗП"?

Читав у "Дзвоні", № 1 гарний і справедливий відгук на твої "Поруки"³⁴⁶. Над чим тепер трудишся?

Я хочу запитати тебе, чи не маєш знімка на тему "Григір Тюнник на Полтавщині" (у Шилівці або Мануйлівці). Мені потрібне таке фото для ілюстрування нарису про зв'язки Гр. з рідним краєм. Якщо не маєш, то, либонь, порадиш, до кого звернутись з таким проханням. Добре б мати знімки тих мануйлівських місць, які він любив. Невже таких фотографій не існує?

Відгукнись!

Вітаю з Шевченківськими днями.

На все краще. Петро Ротач. Полтава, 6.03.90 р.

244. Лист від Н. В. Рогової

Москва, 2 квітня 1990 р.

Дорогой Феодосий Кириллович!

В Москве идут бесконечные перетурбации, склоки, скандалы, и трудно понять, куда мы движемся и что нас ждет. "Лит. обозрение" и "Дружба народов" рецензируют только книги, вышедшие в свет не позднее, чем в прошлом году ("Можете проверить по всем нашим публикациям", – сказали мне). В "Лит. газете" ответили, что непременно будут рецензировать произведения, выдвинутые на Государственную премию СССР, но ближе к осени. Есть надежда на журнал "Москва", однако там, как Вам, может быть, известно, сменился главный редактор: вместо М. Алексеева Владимир Николаевич Крупин. Я с ним незнакома. И у меня такое предложение: пришлите на мой адрес экземпляр "Последнего помола" на русском с дарственной надписью Крупину и приложите письмо к нему с просьбой отрцензировать книгу в журнале, сославшись также на упоминание (только упоминание!) о ней в статье Бетгушева. С этим письмом (теплым) и книгой я пойду к Крупину, потом у меня будет повод обращаться к нему еще.

Увы, кажется, не только "Литобозрение" и "Дружба народов" не рецензируют книги, вышедшие в свет более года назад, но на "Москву" все-таки есть некоторая надежда. Давайте попробуем.

Что касается "Советского писателя" и Вашей новой книги, то там, я думаю, все будет в порядке. Утверждение плана состоится осенью.

Простите меня, Феодосий Кириллович, за то, что я так мало могу для Вас сделать. Все это время – после получения Вашего письма – бегала по Москве, звонила многим людям, но пришла лишь к тому, о чем Вам написала. Причем в "Дружбе народов" мою просьбу поддержал зам. гл. редактора Руденко-Десняк, и все-таки редакция стояла на своем: печатать рецензии только на не-

давно изданные произведения. Кстати: Вы бываете в Киеве, попросите Мушкетика написать ходатайство об издании в из-ве "Художественная литература" "Помола" и "Порук". Недавно он прислал туда список книг, рекомендуемых СП Украины, и Ваших среди них нет, зато есть куда менее ценные и интересные, напр. поэзия Ю. Сердюка, проза Ст. Олейника и еще в таком роде. Увы, в наш век приходится биться за свое законное право, иначе ничего не выходит. Если будете 10-го на пленуме в Киеве, обратитесь к Мушкетнику и проследите, чтобы он выполнил Вашу просьбу.

Сердечный привет Евдокии Тимофеевне.

2.04.-90 г. Н. Рогова.

245. Лист від Г. Д. Клочека

Кіровоград, 22 квітня 1990 р.

Дорогий Феодосію Кириловичу!

Я здогадався, що "діло не вигоріло", ще в той день, коли прочитав у газеті про результати відбору у "фінал". Ще тоді хотів написати Вам листа – та заспокоїти. Зайвий раз переконався, що Москві ми не потрібні, а це значить, що і нам треба звикати до тієї думки, що і Москва нам не потрібна. Не треба орієнтуватись на Москву – добра від неї не жди. Вже багато разів у цьому ж переконався остаточно. Литва, Закон про економічні стосунки Центру з республіками і т. д. і т. п. – все засвідчує, що імперська психологія дуже живуча, і нам нічого не залишається, як набувати власної гідності та поволі стверджувати свій суверенітет – аж до повної незалежності: правий Д. Павличко, говорячи, що тільки повна самостійність дозволить нам жити по-людськи.

Одже, не захотіли – не треба. Обійдемося без їхньої ласки. Щодо мене, то останнім часом я взагалі перестав читати московські часописи, до того ж дуже чітко зрозумів, що зараз тре-

ба якомога інтенсивніше пізнавати своє – тим більше, невідомого, такого, що потребує негайного осмислення.

Казав мені Володя Панченко, що у Вас є намір рекомендувати когось для вступу в педінститут. Якщо хлопець чи дівчина путящі, то чого ж – ласкаво просимо. Аби, повторюю, людина була путяща, не ледача, і хоч з маленькою іскоркою божою до філології. Тож пишіть листа, рекомендуйте.

А поки що – до побачення.

Завжди Ваш – Клочек.

22 квітня 1990 року.

246. Листівка від П. П. Ротача

Полтава, 4 травня 1990 р.

Феодосій Кирилович, я стурбований твоєю мовчанкою, чи не трапилось чогось неприємного? Висловлюю стурбованість тому, що послав тобі рецензію, а ти не відповідаєш – такого ніби раніше й не було.

Якщо можеш, коротко відгукнись. Зі святом! П. Ротач.

247. Лист від Н. В. Рогової

Москва, 3 червня 1990 р.

Дорогой Феодосий Кириллович!

Получила Вашу открытку и письмо, спасибо. Хорошо, что Вы переговорили с Мушкетиком, его ходатайство должно сыграть роль. Я имею в виду "Советский писатель". Что же касается "Худлита", то оно теперь старается издавать книги, приносящие огромную прибыль. Планы переводов с национальных языков неуклонно сокращаются. Так, в 92 г. (если снова не сре-

жут) с украинского предполагается выпустить "Черную Радугу" П. Кулиша, сборник современных повестей и почему-то сборничек поэта Л. Горлача³⁴⁷. Вообще, они публикуют преимущественно переиздания (за исключением забытых авторов). Ситуация меняется очень быстро, но все равно – пусть там лежит заявка Союза писателей Украины: может быть, дойдет очередь и до нее (вероятнее, после издания в "Сов. писателе"), или ситуация вновь изменится.

С "Совписом" положение куда более определенное, наш редактор Е. А. Метченко за Вашу книгу, есть положительная рецензия, так что это реально. Я, конечно, приступила к переводу, работа, как и в случае с первым романом, движется довольно медленно, так как Ваш текст очень труден для перевода (и стиль Ваш сохранить, и аромат ваших мест, и добиться художественности на русском...), но будьте уверены: за мной дело не станет. Я еще никогда никого не подводила. Включили бы в план, а перевод будет лежать на столе редактора, как только он (она!) пожелает.

Всего Вам доброго, Феодосий Кириллович! Пишите. Кланяюсь Евдокии Тимофеевне.

3.06.-90 г. Н. Рогова.

248. Лист від Г. Д. Клочека

Кіровоград, 11 липня 1990 р.

Дорогий Феодосію Кирилловичу!

Післязавтра їду в Ірпінь, в Будинок творчості. Буду там до початку серпня – якщо дуже сподобається, то десь до 5–10 числа. А потім хочу на день-другий заїхати до Вас, в Устимівку.

Справа в тому, що я на свій страх і ризик взявся писати сценарій телефільму про Вас³⁴⁸. Цей сценарій, в основному, писатиму в Ірпіні. Перед тим ще раз прочитаю Ваші твори. Воно, звичайно, було б добре перед тим, як засісти за сценарій, побу-

вати в Устимівці, поговорити з Вами. Знаю, що після цього знайшлося б багато цікавих вирішень. Та буду робити все навпаки – спочатку напишу, а потім буду "звіряти з натурою".

Маю до Вас прохання – напишіть мені на Ірпінь, чи будете Ви в першій половині серпня в Устимівці. Коротко напишіть, як до Вас добиратися (хоч я вже взяв деякі дані в одного студента – Вашого земляка).

Було б добре, щоб ви поділились своїм баченням телефільму (він планується десь на годину). Можливо, маєте якісь матеріали (фотографії, листи тощо), які б можна було включити в телепередачу.

Але головне – чи будете у себе в селі в першій половині серпня? Якщо мій візит заважатиме Вам, прив'язуватиме Вас до Устимівки, в той час, як Ви планували бути десь в іншому місці – теж напишіть мені. Погодимось на якомусь іншому варіанті, хоч зйомки треба було б вести або ж влітку, або ж ранньою осінню – так собі уявляю.

Адреса Ірпінського буд. творчості: 255710, Київська обл., м. Ірпінь, вул. М. Стельмаха, 20.

З повагою – Клочек.

11.07.90 р.

249. Лист від Г. Д. Клочека

Кіровоград, 19 серпня 1990 р.

Дорогий Феодосію Кириловичу!

Дуже вдячний Вам за ті незабутні два дні нашого спілкування, і хотілося б, щоб вони – ті дні – ще не раз повторились, тепер у мене, в Кіровограді. З цього приводу я до Вас передзвоню (тобто зателефоную) сьогодні ввечері чи завтра вранці.

Сьогодні – на Спаса – закінчив у першому варіанті сценарій. Писалося добре, щоправда, не знаю, як його – тобто сценарій – поцінують професіонали-телевізійники. У мене ж досві-

ду у написанні таких речей зовсім нема. Завтра почну переписувати і переробляти якісь моменти.

Хай Вас не дивує, що я повів себе так зухвало – поговоривши з Вами всього кілька годин, взявся за сценарій. Тут маю кілька виправдань. По-перше, я вже давно осмислював "Феномен Феодосія Рогового" (так, до речі, і назвав сценарій), а, по-друге, навіть того матеріалу, що його набралось в Устимівці, було так багато, що він далеко не весь увійшов у сценарій.

Телефільм умовно ділитиметься на дві частини. У першій частині – в основному Ваші монологи, які чергуються з моїми коментарями. І Ви, і я говоримо автономно. У другій частині дасте мені інтерв'ю, точніше, це буде традиційна бесіда. Будуть окремі вставки – відеоряди.

Просив би Вас обдумати наперед монологи з першої частини і відповіді на питання – з другої.

Монологи.

1. На березі рукотворного моря (більша частина його звучатиме за кадрами). "Сюди навітуюсь часто..." Це повинен бути монолог-спогад, монолог-сповідь про втрачений край. Тональність монологу відчуваю як споглядну, спогадливу. Час – 4–5 хв.

2. Монолог про дописьменницьке життя Ваше. Він продовжує перший і має автобіографічний характер. Полон, "зустріч" полонених радянськими гебістами (чи особістами). Робота в Підмосков'ї. Втеча. Арешт. Все так, як Ви мені розповідали – у Вас це виходить прекрасно.

3. Про повернення в село і про роботу над романами. "Свято останнього млива". Про 10 років боротьби за роман.

Запитання передбачаю такі:

1) Ви все своє творче життя опрацьовуєте одну тему – затоплені Мокловоди. Чим пояснюється така прив'язаність до того вже неіснуючого села?

2) Розповідаю про зошит, куди Ви записали всіх жителів кількох затоплених сіл. Беру із того зошита кілька прізвищ (ні-

би навмання), і прошу Вас розповісти про людей, що стоять за тими прізвищами.

3) Мокловоди – релікт українського селянства. Яку різницю вбачаєте між мокловодівцями і сучасними селянами?

4) Сучасне село в прозі. Які гальмівні сили не дають йому можливості вирватись із кризи?

5) Чому Ви, так добре знаючи проблеми села, не займаєтесь (не беретесь) за публіцистику, ну, приміром, як це робить І. Васильєв?

6) Для якого читача Ви пишете?

7) Чи знаєте таких читачів?

(Останні два питання пов'язані з моїми попередніми міркуваннями про елітарність Вашої прози).

8) Чи вірите в те, що література може допомогти суспільству, яке хоче перебудуватись? І якою повинна бути така література?

9) У якій мірі сучасна українська література справляється із цим завданням? – на Вашу думку.

10) В період свого літературного учнівства Ви орієнтувались на стиль якого-небудь літературного метра?

11) Ви багато сил віддаєте мистецькій обробці слова. Розкажіть про цей процес. Письменники часто жаліються на бідність мови (не вистачає слів). Що скажете про виражальні можливості української мови?

12) Стан національної самосвідомості українців.

13) Ви вірите в майбутнє України. Якою Ви її бачите?

Питання ці тут сформульовані стисло – в сценарії вони де-що просторніші. Дуже добре було б, щоб Ви самі сформулювали б кілька питань (а можливо, й певну систему питань), на які Вам хотілося відповісти.

До зустрічі!

Признаюсь, що скучаю за Вами, і чекаю на зустріч.

Ваш – Клочек.

19.08.90 р.

м. Кіровоград.

250. Лист від П. П. Ротача

Полтава, 3 вересня 1990 р.

Доброго здоров'я, Феодосій Кирилович!

Дякую за повідомлення про статтю у "Вітчизні". Правда, купити номер не пощастило: запізнивсь. А жаль: як ти знаєш, я збираю все про Майфета³⁴⁹.

Сьогодні узяв журнал в бібліотеці й прочитав спогади Ірини Анатоліївни. Прочитав і пошкодував, що авторка з якихось причин не виправила ті помилки, на які я свого часу вказував. Їх багатенько там.

В основному образ Гр. Майфета вірний, хоч є певні "перекося". Уперше приїхав він до Полтави не в 55, а в 65 році. Будинок його в Полтаві, в якому заарештували в 1934 р., не горів, він цілий ще й досі, хоч збираються знести. Книжка його називається не "Теорія новели", а "Природа новели". І не в 70, а ще в 68-у році розсипали набір. Гіперболізовано також його зв'язки з С. Цвейгом (я цю тему висвітлив у "Всесвіті", № 11, 88 р.). Неточно показана й атмосфера 60-х рр., особливо другої половини. Де вже там було сподіватись на "світле життя". А про сталінське гестапо – правда, цей вираз у нього був постійно на вустах. Неправильно названа причина арешту. Майфет був у тій великій групі письменників, яку судили в березні 35 в Харкові (Епік³⁵⁰, Ванченко³⁵¹, Ковінька³⁵² та ін.).

Це відповідь на твоє запитання. В основному все правда, такий він був. Ось тільки не згодний я з тим, як подано його відлюдькуватість. Сходився з людьми він справді неохоче, бо не довіряв багатьом. Тим більше жінкам. Щодо них, то він не так боявся їх, як зневажав. А одержу дарували і ми. Це він брав. Ось тільки не підкреслила І. А. його людську гідність, моральну стійкість. Він навіть перед нею устояв.

Ірина Савенко – донька відомого київського діяча, редактора "Киевлянина" А. Савенка. Про батька і про своє життя вона

розповідає у своїй книзі "Наяву – не во сне", що вийшла мин. року. У мене є ця книга, від неї ж. Якщо маєш підшивку "ЛУ", то прочитай слово Р. Андріяшика в № за 6 липня 89 р. Їй вже за 80.

Твоє в "Криниці" прочитав з інтересом. Густе, цікаве письмо. Мені здається, що ти в майстерності, особливо у сфері мови, йдеш навіть далі від попередніх своїх творів. Судить проте важко, поки не буде цілісного прочитання цієї речі. Ти далеко пішов уперед від тієї мови, якою розмовляють (і звикли сприймати) наші пересічні люди. Це біда наша. Своєрідність твого письма може не сприйматися широко. Але, як ти знаєш, письменник не мусить іти за юрбою. Нехай як хоче. Роби своє діло, як душа велить, як підказує талант. Щодо всієї трилогії – можна сказати коротко: звершив ти велике діло в літературі!

Бажаю здоров'я. Хай щастить!

Петро Ротач. Полтава, 3 вересня 90 р.

251. Лист від Г. Д. Клочека

Кіровоград, 3 вересня 1990 р.

Дорогий Феодосію Кириловичу!

Щойно повернувся з Києва – був там на з'їзді українців. Чесно кажучи, вражень особливих нема, бо все, що в загальному говорилось про Україну теперішню, якимось вже давно і добре знайоме...

Почався навчальний рік, і роботи вистачає – зранку і до вечора. Окрім того, запрягся у віз, надів ярмо, яке тягнути мені два-три роки – рішився писати підручник для дев'ятого класу.

Надсилаю сценарій. Він уже (нібито) прийнятий на Київській телестудії. Редактор хвалила його, щоправда, зауважувала, що він надто великий – аж на дві серії. А я ж-то потерпав, що зовсім мало зумів сказати про Вас...

Фільм, кажуть, буде зніматись у жовтні місяці.

Не судить суворо сценарій, врахуйте, що сценарист недосвідчений, та й, врешті-решт, його ще можна поправити, враховуючи Вашу думку..

Пишіть! До зустрічі – Клочек. 3.09.90 р.

252. Лист від П. П. Ротача

Полтава, 14 вересня 1990 р.

Добридень, Феодосію Кириловичу!

А ти не помиляєшся, коли говориш, що критика не сприйняла стилю твого письма? Ти вже завоював своє місце в сучасній літературі, і це загальновідомо. Й хіба це не означає визнання тебе як письменника своєрідного, небуденного, нехай навіть, як ти кажеш, елітарного?

Інша справа, що досі справді нема ґрунтовного аналізу твоїх книжок. На одну книжку можна було обмежитись рецензією-статтею, а три вже варті структурного й художньо-естетичного аналізу. Та це вади нашої критики. Тут я не можу не погодитись із тобою, що це в той же час і наша культурна відсталість, тобто її наслідок. Полтавщина, маючи неабиякі письменницькі сили, в той же час не має своєї поліграфічної бази, своїх журналів, університету, справжньої наукової бібліотеки й належного критичного цеху. Та щодо тебе, твоєї творчості, то я думаю, що найближчим часом становище зміниться на краще. Швидко підрастає талановита молодь з пильним і тверезим критичним мисленням, і вона не залишить поза увагою твої книжки, твої стильові відкриття.

Я думаю, що ти прав у погляді на роль інтриги в романі. Ти це вже доказав практично. Але це стосується справді художньої прози, а не якогось детективу. Доказали це й класики дореволюційної літератури. І не треба вміти чи прагнути до отієї інтриги, аби завоювати увагу читача. Звичайно (і я тобі про це вже пи-

сав), що в тебе масового читача ще нема і, можливо, скоро не буде (для цього такого читача треба виховати національною школою, якої у нас іще нема). Але письменнику гріх поступатись талантом перед нерозвинутим смаком якоїсь категорії читачів.

Бажаю успіху в роботі над новим романом.

Я трохи прихворів і підупав духом, але днів за десять збираюсь поїхати в рідні краї наснажитись спогляданням краси осінньої. Це плани, звичайно, а погода може все зіпсувати...

На все краще! Петро Ротач.

253. Лист від Н. В. Рогової

Львів, 23 жовтня 1990 р.

Дорогой Феодосий Кириллович!

Давно не получала от Вас весточки. Что Вы, как? Как здоровье Ваше и Евдокии Тимофеевны? Знаю, что Вы по-прежнему много работаете, ваш роман печатается в журн. "Вітчизна" (наверное, уже напечатан, но я девятого номера еще не видела). Я сейчас во Львове, завтра (24 октября) уезжаю. Работала с Романом Гораком (может быть, Вы слышали, он исследователь творчества Франко, Шашкевича и многих других деятелей украинской культуры) над моим переводом его книг о Франко ("Трижды являлась мне любовь" и "Ради праздника") для московского издательства "Книга". Договор со мной заключен давно, но издательство тянет, не включает в план выпуска, потому что у нас теперь все издательства заняты зарабатыванием денег, выпускают в свет то, что купят и желательно подороже: например, "Любовники Екатерины II", чьи-то происхождения, детективы. Ну и, конечно, издается то, что не издавалось в течение 70 лет, из украинцев это Винниченко, Хвылевой, Пидмогильный, П. Кулиш, Андр. Чайковский, И. Багряный, Гр. Косынка, Досвитный и т. д. К тому же катастрофически не хвата-

ет бумаги (на "неформальные" издания ее почему-то хватает), тем более, что издают многотысячными тиражами, скажем, Солженицына (он выдающийся писатель и исследователь, но как реакционно мыслит, не правда ли?) и Ельцина. План "Советского писателя" сокращен вдвое, а план "Художественной литературы" – на две трети. Соответственно сокращаются и работники, не только редакторы (в "Худлите" не осталось ни одного пенсионера), но и сотрудники планового отдела (мою машинистку тоже сократили) и других. Вообще, для современной литературы дела сейчас неважные, в Москве среди писателей стон стоит. Что касается Вашей книги в "Сов. писателе", то, я думаю, к декабрю будет известно, утверждена ли она в плане выпуска, и я тотчас напишу Вам.

Меня поразила львовская атмосфера, хотя по прессе я несколько и представляла ее. Я живу в гостинице "Львів", рядом с оперным театром (по архитектуре настоящее произведение искусства!), так здесь проходят бесконечные митинги, демонстрации, продается множество газет, на стендах вывешивается множество листовок. Разрушен памятник Ленину (нашли где поставить – перед театром!), я еще застала на том месте нагромождение камней и мусор, а сейчас все убрали, землю привезли, может быть, весной посадят цветы. Торжественно отмечалась годовщина со дня гибели Бандеры, в газетах печатались его фотографии, статьи о нем. Читаешь все это, и чувствуешь, в какой лжи прожила жизнь. Вроде, и многое было известно, и никаких иллюзий давно не осталось, и все же, все же... Откуда в человека – просто как в биологическом существе – столько злобы, жестокости? Неужели потому, что он отрекся от Бога и отдался во власть дьявола? Пишите мне, Феодосий Кириллович. Сердечный привет Евдокии Тимофеевне, добрые пожелания вам обоим, вашему сыну и внукам.

23.10.-90 г. Н. Рогова.

254. Лист від В. П. Карпенка

Полтава, 3 грудня 1990 р.

Добрий день, Феодосію Кириловичу!

Недавно вийшла моя невелика книжечка. Висилаю її Вам на згадку про наші зустрічі та з подякою, що Ви ще в ті давні та далекі часи вірили в мене. Це десь 1/10–1/8 частка "Амби". Як правило, такі книжечки видають до 50 сторінок – більше машина не зшиває. "Амбу" різали-виходощували до 70 сторінок – більше вже було нікуди. Я дуже вдячний гарній жіночці, "Астрей", що з'явилась у нас в Полтаві.

Ось коротенько і все. Живу по-старому: хворію, пишу, читаю, інколи граю в шахи. Само собою – думаю. Зараз час такий, що є про що думати-мислити, голову сушити. Буду чекати Вашого слова. Не знаю, є у Вас "Робітничка газета" 2.12; там є моє інтерв'ю, де хоть трохи написано про моє життя-буття. А у "Ворсклі" та в "Зорі" за 11/11 були рецензії на "Втечу". Всього Вам доброго, Феодосію Кириловичу. 3.12.-90 р. В. Карпенко.

255. Лист від Н. В. Рогової

Москва, 19 грудня 1990 р.

Дорогой Феодосий Кириллович!

План выпуска литературы – увы! – в "Советком писателе" сокращен более, чем вдвое, и Ваша книга, как и многие другие, в него не попала. Пишу это с большой грустью: во-первых, жаль Вас огорчат, а во-вторых, ведь я уже сделала немалую часть работы...

Конечно, тут дело не в качестве Вашей книги (редактор, Елизавета Алексеевна Метченко, была горячей сторонницей включения ее в план), никто против нее не возражал, но... О причинах я Вам писала. Перешло в этот план много книг, оставшихся, так

сказать, за бортом год назад, будут издавать Пидмогильного, Гр. Косынку... И – самое главное: нет бумаги, план сокращен более, чем вдвое. Что касается из-ва "Художественная литература", то там, по-моему, вообще почти прекратили выпускать в свет на русском языке произведения национальной литературы, сокращают редакторов. Из украинских авторов остались, кажется, только Пантелеймон Кулиш и Хвилевой. Все направлено на то, чтобы от каждой книги получить максимальную прибыль. Создана масса кооперативных и совместных издательств (советско-финское, советско-итальянское и проч.), туда, очевидно, и уходит бумага. А они, эти издательства, выпускают книги по высокой цене (в 7–8 раз дороже, чем в государственных издательствах) и такого содержания, которое привлекает "массовую публику". Я думаю, что все-таки начатый мною труд не пропадет. Вашу книгу издаст "Советский писатель", но... вопрос времени. Так мне отвечает и А. О. Тамм. Говорят, на Украине тоже настали трудные времена для современных (пишущих сейчас) писателей.

Дорогой Феодосий Кириллович! Меня очень тронула Ваша и Евдокии Тимофеевны забота обо мне. Положение в Москве ужасное. Я коренная москвичка, но такого не помню (если не считать войну). Картошкой мы запаслись (купили в Рязанской обл.), но она оказалась какой-то странной: чистишь – белая, сваришь – половина оказывается черной. Самое для меня скверное, что нет масла. Без сливочного я запросто могу обойтись, но как готовить без подсолнечного? Да ведь нельзя же его прислать. Я уж думаю, если совсем станет худо к весне, не приехать ли мне к Вам, а Вы (если это не составит для Вас большого труда, если Вам позволят здоровье и время) купили бы мне его заранее на рынке: у нас и на рынке почти не появляется олія. Всем москвичам ясно: Москва в блокаде, мафия даже не пускает крестьян на рынки. Вчера по московской программе телевидения Гавриил Попов сказал, что Моссовет поручил разобратся с рынками органам ОБХСС, а они ответили, что ни-

каких порушень на ринках нет. Попов заявив, що сниме все їх керівництво, т. к. это ложь. Но мы знаем, легко ли справиться с мафией, окутавшей в Москве все и вся. Такие вот дела.

Не огорчайтесь, Феодосий Кириллович, будет и на нашей улице праздник. Передайте, пожалуйста, привет Евдокии Тимофеевне и Юрию, дай ему Бог счастья в новой хате. Пишите мне иногда.

Н. Рогова.

256. Лист від М. В. Шевченка

Київ, 14 січня 1991 р.

Доброго здоров'я, Феодосію Кирилловичу!

Одержав Вашого листа. Хотілось би більше оптимізму. Чи ото для цього край треба пішки понад Кротенками, позбирати трав та прибейкатися напівмертвим до Алмазного³⁵³? Тримайтесь. Думаю, лист мій застане Вас уже вдома. Пишу коротко, але не так, як Стефанік – не страшно. Але: 1. Я написав листа до Гончара, бо він тепер буде головою комітету по преміях. І тут новоявлені демократи, які по трупу Бориса Ілліча Олійника тягли його на цей пост, діда давитимуть у своїх інтересах. Тягли його, знаючи, що він не прочитає уже нічого (не те, що Олійник усе читав сам) і йому легко буде продиктувати або "Мовчана³⁵⁴ та Дрозда³⁵⁵", або "А-Давидовича³⁵⁶ – посмертно" – щоб змити свої і чужі гріхи перед Вратами. І при чому тут, як Ви пишете, література? Страшно, але саме сьогодні вона, як і Правда, не інтересує нікого, бо можновладців вона не інтересувала ніколи, а опозиції ще нема. Оці відбудовчі роки, дасть бог, ввійдуть в літературу і в історію, як роки, ознаменовані одпуском від московського царя, якого підштовхнули дядьки із-за океану, а він, доки на них оглянувся, і випустив із рук. Ми ще довго по цьому будемо кичитися славою борців за свободу свого народу. Дай бог...

Але ці роки ввійдуть в нашу історію національної культури, як роки руїни, розвинутої на ґрунті спекуляції на правошуканні, на пристрасному роздаванні боргів по лінії шани і поклоніння. Ой, як вони заходилися бити поклони Єфремову, Грушевському, Винниченкові, Аркасу – там, поливаючи, ганьблячи чії імена заробляли свої еполети недолугих докторів. Хай їм грець. Шкода лише, що все, втрачене на ґрунті культури, школи вже не сходить тією весною, якою втрачене. Воно-то зійде, але то буде інша весна і, відповідно, інше пагіння та насіння.

А нам – жити. Колись переговоримо все. Це буде скоро.

Обіймаю Вас. М. Шевченко 14.01.1991 р.

257. Лист від Н. В. Рогової

Москва, 24 березня 1991 р.

Дорогой Феодосий Кириллович!

Сердечное спасибо за поздравление с праздником весны. И еще раз от души благодарю за посылку, она нам так кстати! Последние 2 недели перед апрелем я вообще не хожу в магазины (только в булочную): в них ничего нет, просто шаром покати. А если вдруг что-нибудь "выбрасывают", то выстраивается очередь на 500 человек. Многие пенсионерки с утра дежурят в магазине, там или инам, ожидая: а может быть, что-нибудь привезут. Стоят часами в торговом зале и чаще всего уходят ни с чем.

На днях в Колонном зале праздновали столетие Павла Тычины, я сидела рядом с Миколой Жулинским. В частности, поговорили и о Вас, о Вашем творчестве. Жулинский о нем очень высокого мнения! (И я, конечно, это мнение разделяю). Он сказал: "Вы выбираете замечательные книги для перевода".

Увы, впервые, может быть, за четверть века я на этот раз не буду в Киеве на съезде писателей. Семейные обстоятельства вынуждают меня уехать из Москвы недели на три в Ярославскую об-

ласть (там родина мого отця, живе ще престаріла родственица). Очень жаль, хотілось би с Вами повидатися. Впрочем, если будем живы-здоровы, я постараюсь в конце мая съездить в Киев и тогда заеду к Вам (благодарю за любезное приглашение!).

Желаю Вам, Феодосий Кириллович, всего самого лучшего. Большой привет Евдокии Тимофеевне. Пишите, пожалуйста.

24.03.-91 г. Н. Рогова.

П.С. В первых за этот год номерах журнала "Октябрь" читаю Авторханова. Как будто уже все известно, но он – глубокий исследователь нашей несчастной истории (ушел на Запад еще в конце войны, историк, политолог с европейским именем), и потому интересно.

Н. Рогова.

258. Лист від М. Т. Негоди³⁵⁷

Черкаси, 27 березня 1991 р.

Доброго дня Вам, Феодосію Кирилловичу!

З-поміж листів, одержаних від інститутських друзів, знайомих, Ваш особливо порадував мене, бо, правду кажучи, не сподівався на таку увагу до себе. Дуже шаную Вас і дорожу вашим словом. Ставленням, тим паче, що живемо в такий час, коли не щедро роздаровуються душевною теплотою. А світ усе-таки не без добрих людей...

З Віктором Петровичем³⁵⁸ ми з Толею Пашкевичем³⁵⁹ провели незабутні години ще до Тарасових свят. Якраз Толя був у мене, написали з ним "Чигиринську думу" для черкаського хору, а тут і Астаф'єв нагодився – приїжджав на зустріч з однополчанами. На дніпровському березі варили юшку, співали під зорями і таки справді досхочу, до сліз.

До Красноярска їздив поїздом з Носанем Сергієм³⁶⁰, одним художником і двома поетесами, важко було діставати квитки,

Мих. Шевченко і Віталій Коваль, як і Пашкевич, не змогли вилетіти. Зате ми порозкошували на єнісейських просторах в товаристві сибіряків і самого Віктора Петровича. Десять днів плавали по Єнісею, були в його Овсянці, в академмістечку, якраз кіногрупа знімала про нього документальний фільм. До нас потім приїздила представницька делегація з Красноярська, а наша – без мене – вдруге їздила туди минулого літа і теж була прийнята предобрим Віктором Петровичем.

Обіцяв наступного літа приїхати до нас, і якщо таке станеться, то я вже постараюся, щоб і Вас прилучити до нашого коша.

Провідаю Вас обов'язково цієї весни, незабаром буду над Сулою в Лящівці, де купив хату мій приятель, художник, а звідти до Вас рукою подати.

Спасибі Вам ще й ще раз. Нехай Вам здоровиться, легко дихеться й пишеться.

Будьмо! – Микола Негода. 27.03.91.

259. Лист від Н. В. Рогової

Москва, 6 травня 1991 р.

Дорогая Евдокия Тимофеевна!
Дорогой Феодосий Кириллович!

Возвратившись в Москву, я увидела полученную мужем в мое отсутствие посылку от вас. Нет слов, чтобы выразить мою благодарность! Это так трогательно! Но сколько хлопот для вас! Я же знаю, как сложно это в наших условиях – отправить посылку. Пожалуйста, не утруждайте себя больше, прошу вас совершенно искренне. Мне теперь надолго хватит масла. Спасибо, еще раз спасибо!

Феодосий Кириллович! Сегодня утром (пишу 6 мая) я разговаривала о Ваших книгах с заведующим редакцией Юрием Ивановичем Чичевым (А. О. Тамм теперь главный редактор по национальным литературам). Он сказал, что пошлет Вам ре-

цензию на "Поруки..." Автор ее, профессор Литературного института Власенко, высоко оценивая роман, считает, что непременно нужно издать вместе с "Праздником последнего помола". Чичев (и Тамм, с которым я разговаривала раньше) прекрасно относится к Вашему творчеству, хотел бы издать Ваши книги, но когда это удастся? Все упирается в сложную и странную обстановку на издательском фронте, если можно так выразиться. Всегда, сколько я помню, план утверждался в конце года, и это было окончательно. А теперь план 92-го года (книги уже переведены, готовы, многие отредактированы!) продолжает сокращаться (последнее сокращение в конце апреля, как мне сказали) и сокращается. И не только план. Сокращается и число редакторов. В редакции национальной прозы из 23-х редакторов остается 10! Отсюда Вы можете судить, насколько сокращен план. Чичев и Тамм повторяют: "Мы издадим Рогового". Но опять-таки – когда? Конечно, мне очень хочется закончить начатую работу, хочется увидеть обе книги под одной обложкой (может быть, Вы пришлете мне один экземпляр, изданный "Дніпром", я покажу в "Сов. писателе": вот, мол, именно так издала и Украина, это одно произведение), хочется, чтобы русские читатели прочитали эти замечательные романы, я надеюсь, что все это сбудется... Дикая, алогичная ситуация повсюду, и в отношении печатных изданий, конечно. Что остается делать? Продолжать бороться, добиваться. Украинский Союз писателей вышел из Союза писателей СССР, теперь, вероятно, в "Сов. писателе" нет представителей Украины, не к кому и обращаться. Впрочем, зачем искать у кого-то поддержки, если в издательстве все "за", но... И я знаю, что это "за" искренне. Такие вот дела.

Еще раз большое спасибо за масло и сухофрукты. Надеюсь, что Вы, Феодосий Кириллович, уже вышли из больницы. Что с Вами было? Сердце? От души желаю Вам здоровья. Всего-всего доброго Вам, Евдокии Тимофеевне, детям, внукам.

Пишите. Напишите, поправились ли.

6.05.-91 г. Н. Рогова.

260. Лист від М. В. Костенка

Полтава, 27 травня 1991 р.

Доброго здоров'я, вельмишановний Феодосію Кириловичу!

Надсилаю обіцяне ["Над Сулою, як над берегом життя", рецензії, відгуки, полеміка. – *Ю.Р.*]. Даруйте, що затримався, дома не був.

Перший примірник тоді ж, у грудні 1987-го, надіслав "Літературній Україні". Десь місяців через два отримав звісточку, що рецензія-огляд буде використана. І з того часу – ані слуху...

Знаю, що письменницькі організації не обов'язкові, і тому гірко знати це.

Сиджу над Вашою діалогією, пробую доладніше викласти свої думки. І дивуюсь неабияким дивом, що республіканська газета ніби не помічає романів. Натомість маса дріб'язкового на її сторінках. От що значить тримати газету в руках...

А як посувається "Гріх непростенний"? З нетерпінням чекаю хоча б у "Вітчизні". Тепер я знаю, що наше рідне Посулля у всьому світі відоме своєю страшною долею. Бог Вам на поміч, дорогий земляче!

Прихильно, щиро – Микола Костенко. м. Полтава.

261. Лист від Н. В. Рогової

Москва, 14 вересня 1991 р.

Дорогой Феодосий Кириллович!

По возвращении из Львова, где я была в командировке от издательства "Дружба народов" (перевела для него "Сагайдачного" Андр. Чайковского), застала Ваше письмо и на следующий же день поехала в "Сов. писатель". Ну что Вам сказать?

Конечно, я сразу же передала Чичеву полученные от Вас книги. А теперь говорила с Таммом. Увы, ничего определенного он мне не сказал и сказать не мог. Можно ли с уверенностью говорить о 94 или даже 95 годе, если ни он и никто другой не знает, что будет завтра? Я почти 35 лет хожу в это издательство, план всегда утверждался осенью и после утверждения выполнялся неукоснительно, план был закон, его не смели не выполнить. А два дня назад при мне исключили из плана 92(!) года книгу одного грузинского писателя, уже переведенную, подготовленную для сдачи в производство. Директор сказал: "Нам проще уплатить гонорар переводчику согласно договору, чем издавать книгу, которая вряд ли принесет большую прибыль, тем более, что бумагой мы обеспечены на четвертую часть плана". В это все упирается: нет бумаги (а для кооперативов, издающих детективы и книги, посвященные сексу, есть). Составлен план на 93 год, но редакторы мне сказали: это пустая бумажка, он будет меняться еще сто раз, меняться и сокращаться, ведь до сих пор снимают книги из плана 92 года. Неизвестно даже, сохранится ли само изд-во "Сов. писатель", оно, как известно, существует при Союзе писателей, а Союз распадается, отдельные его кланы конфликтуют между собой, будут делить имущество. Год назад создано при Госкомпечати новое изд. "Дружбы народов", там есть редакция народов СССР, но пока маломощная, на будущий год у них запланировано, по-моему, 3 книги: Пидмогильный, Багряный, Чайковский. А на 93-й плана нет, так как катастрофическое положение с бумагой, и никто не знает, долго ли это издательство просуществует.

Такие вот дела, весьма грустные. Впрочем, грустно не только в смысле издательских проблем. Мне показалось, что во Львове атмосфера гораздо спокойнее, чем в Москве (может быть, и вообще на Украине?), а здесь ужасно все нестабильно, повторяю: мы не знаем, что будет завтра. Воздух насыщен ненавистью, злобой. Везде полный развал, разруха, которая усугубляется буквально с каждым днем. И такое впечатление, что никто не работает, все только говорят, говорят, говорят.

Простите, Феодосий Кириллович, что я написала Вам неутешительное письмо, что поделаешь, такая обстановка. Ни Тамм, ни тем более Чичев ничего определенного сейчас сказать не могут. Не помню, писала ли я Вам, что в "Художественной литературе" редакция литератур народов СССР ликвидирована, ее больше не существует. Как только будут какие-нибудь новости, я Вам напишу. И Вы мне пишите, пожалуйста. Как Ваше здоровье? Как себя чувствует Евдокия Тимофеевна? Сердечный привет ей. Всего доброго. Н. Рогова. 14.09-91г.

262. Лист від Т. Г. Нікітіна

Полтава, 19 вересня 1991 р.

Доброго здоров'я Вам Феодосію Кириловичу, фортеце духу нашого і мудрості, доброго здоров'я дружині і усій рідні.

Уклін Вам з Полтави і щире прохання вибачити за мовчанку, бо прагнув зробити якнайліпше. Дістав 1 упаковку, а потім пообіцяли ще 2 (дякуйте, до речі, і Леоніду Михайловичу Вернигорі³⁶¹). Тому і надсилаю, як все стало в купі одній. Дай Бог, аби допомагало. Аби і жилося, і писалося.

Тут ніби все гаразд. Придбав наймогутніший комп'ютер для випуску журналу. Підписав договори на придбання друкарських машин. Вирішую питання про відвід землі для будування видавництва. Став мільйонером. Тобто маю боргу понад мільйон крб. А з приходом друкарських машин заборгуюсь утричі більше.

Словом, стою, як на лезі ножа. Але не каюсь. Раз узявся, то треба робити.

Часу обмаль. Виходжу вранці, повертаюсь вночі.

Б'юся, як риба... І з передплатою, і з договорами, і з нестачею грошей. Та хіба все розкажеш... Приїздіть, години за дві, мо', щось і розкажу докладно...

Бо так давно не бачились. І чарку давно (інфарктного розміру) не пили. Словом, чекаю в гості. І якнайшвидше. А мо', і сам заїду. Якщо так вийде, то числа 23–26 заїдемо разом – Шевченко, Вернигора і я.

Обіймаю міцно, кланяюся низенько.

Ваш Тарас Нікітін. 19.09.91 р.

263. Лист від Г. Д. Клочека

Кіровоград, 27 грудня 1991 р.

Дорогий Феодосію Кириловичу!

Дуже зрадів, отримавши від Вас листа. Якось передчував, що Вас біда-хвороба спіткала. Але ж зараз все позаду – тож надіюсь. Хворіти не треба, бо ще ж роботи і роботи... Працювати ж тепер будемо на себе – на Україну..

Я розумію Ваше розчарування щодо кандидатів на премію ім. Шевченка – добре розумію. Але не треба, думаю, так близько все брати до серця. Можливо, це й не гарно так судити про людей, які пишуть книжки (це ж така все-таки складна справа), але я ніколи не вважав В. Дрозда серйозним письменником. Він давно стояв у черзі за Шевченківською премією, йому її не давали, все відштовхували убік більш сановитіші, а він від того злився, бив роздратовані телеграми з Піцунди. Тепер дочекався. Але ж уже запізно – премія зараз (навіть Шевченківська!) значить досить мало. Вона, по-перше, скомпроментована хоча б тому, що Гр. Тютюннику була присуджена через 12 (здається) років після смерті: та й не тільки цим скомпроментована – просто у неї непорядне (хай простить мене Тарас – він же тут ні при чому) минуле.

Ви ж добре розумієте, що вся наша ("українська радянська") література виявилась непридатною до подальшого існування – принаймні 3/4 тієї літератури. Письменник, який тримався

"соцреалізму", зараз не здатний написати книжку, яку б хто-небудь купив.

А молодих талантів не з'являється. Скільки ж то їх вибухнуло в 20-х роках! А зараз нема... Чому? Ось та філологічність (уміння чути слово і, взагалі, потяг до літератури) поступово знищувалась разом з інтелігенцією. Філологічність йшла до нас із дореволюційних часів, але поступово згасала із наступом всезагального безкультур'я та бездуховності. В 60-х роках (у першій половині) стався останній спалах літературних талантів. Ви, Гр. Тютюнник, І. Драч, М. Вінграновський, В. Близнець – звідти. Але в 70-х роках все заглохло остаточно. І коли відродиться – не знаю.

Зараз, виконуючи замовлення Міністерства освіти складаємо програму історії української радянської літератури для педінститутів. Важка буде ця робота. Відведемо місце (почесне) для Вашої творчості.

Поки що – до побачення!

Все-таки чекаємо на Вас.

З повагою – Клочек.

Пишіть!

264. Листівка від В. К. Коваля

Київ, 31 грудня 1991 р.

Дорогий Феодосію Кириловичу!

Почув од Вас добре співчутливе слово, таке рідкісне в наш революційний час, то нехай воно і Вам устократ передається хлібом для вільної душі. З Новим роком, з Різдвом! Здоров'я й добра Вам!

31.12.91. В. Коваль.

265. Лист від Ф. І. Зубанича

Київ, 15 січня 1992 р.

Доброго дня Вам!

Веселих і щасливих свят! Оптимізму в цих нелегких днях! Творчості, здоров'я! Не буду ходити здалека і зблизька: мені Шевченківський комітет запропонував написати рецензію на Ваші твори. Дуже просив би прислати рецензії, які були видруковані на ці твори. І ще: на 2–3 стор. черкніть мені пару слів про те, на що особливо звернути увагу, аби було вагомо і переконливо. Не ображаю Вас цим?

Обнімаю і прошу не баріться. Ваш Федір Зубанич. 15.01.92.

266. Лист від М. Ю. Мушкетика

Київ, 18 січня 1992 р.

Шановний Феодосію Кириловичу!

Вчора отримав Вашого листа, зв'язався з лікарнею № 2 в Полтаві й розмовляв з головлікарем Бакуменком. Точніше, розмовляв головлікарем нашої поліклініки, письменницької. Бакуменко сказав, що всі ліки для Вас поки що є і вони з хворобою справляться. Але ми будемо й далі тримати з ним контакт, і якщо буде щось потрібно – за всіх тяжких ситуацій з ліками в Києві, – будемо діставати. Роздобуванням ліків для деяких письменників я вже займався не раз, дещо вдавалося вирвати. Просто ж так, не знаючи, яка у Вас стенокардія, які ліки потрібні, без консультацій з Вашими лікарями діставати щось – марно. Адже ми навіть не знаємо, що потрібно. Повторюю: наш лікар Віктор Іванович бере Вас і під свій, хоч і з відстані, нагляд.

Зичу добра, хоч його не видно ні на яких горизонтах. Ні на особистих, ні на Спільчанських, ні в масштабах ширших. Трачу

останні сили, аби втримати якомсь наші журнали, видавництво, бо ж інакше крах української літератури.

Пишіть на Спільку або на домашню адресу.

З повагою Мушкетик.

267. Лист від А. А. Дімарова

Київ, 30 січня 1992 р.

Дорогенький Феодосію Кириловичу!

Не клянїть мене, не сердьтеся, хоч Ви маєте на те повне право. Був у мене такий стан, що не те що писати – читати нічого не міг. Грип, запалення легенів, гострий бронхіт, а тут ще й проклятий інсульт, який здивав мене три роки тому, після смерті матусі, дався взнаки. Оце лишень підібрав свої соплі та й спромігся сісти до столу: почав, як то кажуть, оживати. А в думці – Мохнач на Сулі, садиба, яку я там три роки тому придбав за 300 крб. і яка стала для мене найкращими ліками. Весною знову зашиюся туди, на рідну полтавську земельку – і до пізньої осені.

Потроху щось пробує шкребти, хоча це писання нікому зараз не потрібне. А все ж... А все ж...

А Ваш лист повів на мене таким теплом, так мене всього огорнув, що спасибі Вам, дорогенький, до сліз!

І ще багато-багато років писати Вам Ваші чудові романи, в яких – сила життя. Життя – і більше нічого.

Дай Вам, Боже, здоров'я і щастя!

Мир і спокій Вашій родині!

А. Дімаров.

П.С. Пишу і не знаю, чи Ви отримаєте цього листа: так працює зараз пошта.

А. Д.

268. Лист від М. В. Шевченка

Київ, 21 січня 1992 р.

Дорогий Феодосію Кириловичу!

Дуже стривожений Вашим листом. Сприймайте все трохи спокійніше. В мене в батька така ж хвороба плюс ішемія. Слава богу вже чимало років живе, дай бог ще!

При цьому – багато і неспіша ходити по лісу чи полем, пити настій із ягід, цвіту гльоду, їсти оті сухі абрикоси і зберігати спокій, знаючи, що всі ми не вічні. Я вчився цього, коли на задниці повзав у туалет. Протівно було, але...

Пишете, що зверталися до Драча і до Яворівського? Ви їм колись були потрібні, особливо, як людина репресована, особливо для реклами їхніх імен. Окрема людина, мені завжди здавалося, для них існувала саме в такому вимірі.

Листа одержав учора. Сьогодні 5. Але вже вихідний, покажу його Мушкетіку 8-го. Думаю, що Юрій Михайлович до всього поставиться по-людськи.

Вчора ввечері зателефонував Борису Іллічу. Він сказав, щоб Ви дали назву, які ліки потрібні. Напишіть негайно. Він допоможе, а я теж щось зумію дістати.

Справи наші такі ж, як і Ваші. Трохи слабі, трохи хворі, трохи приголомшені всім, що відбулося.

Згадую Велінінгера – там уся розгадка політичних катаклізмів у суспільствах.

Ще раз вітаю Вас із святами. Здоров'я, щастя Вам і дружині.
Кланяємся – М. Шевченко.

269. Лист від М. Т. Негоди
Черкаси, 15 лютого 1992 р.

Рідний мій Феодосію Кириловичу!

Благаю Бога, щоб зміцнив сили Ваші, і щоб Ви до весни видужали, а як пригріє сонечко, поїхали-поплавали по Дніпру до мене, бо гріх жити по-сусідськи і так мало бачитися, розмовляти, виливати душу свою. Яюсь Олесь Терентійович зателефонував мені та й каже: "Миколо, оце беру дружину, дочку, онуку і їду до Вас на кілька днів, щоб серцем доторкнутись до людських сердець, погомоніти з людьми, побачити те, що схотілося, – без отих ювілейних сценаріїв, регламентацій..." Взяв і я дружину з собою, зустрів поважного гостя з родиною і три дні пробув з ним – у Каневі, Кирилівці, Моринцях. Ці дні – незабутні. Як і ті, що провів я з Віктором Петровичем на Єнісеї, в Овсянці, академмістечку... З ним, Астаф'євим, листуюся, дуже люблю його, але останній лист його прикро вразив, засмутив мене. Погані справи, якщо навіть такі люди, як він, ніяк не вилікуються від великодержавної хвороби. Ось я цитую його: "...кому-то на Украине не дает покоя гетманская булава и ради нее готовы на кровопролитие. Видел как-то по телевидению заседание Украинского парламента и Кравчук, видимо, удачно сострил насчет москалей, так идейный гетман Ваня Драч аж от уха до уха пасть распялил, – дужэ смишно! Хохочут, хохмят... и на всякий случай в Канаде дачи и виллы себе строят, чтоб было куда скрыться в случае чего. Но это мы уже проходили и я видел в уральских и сибирских лесах в вымерших поселках украинских бедолаг, обнявшиея в смертном братстве скелеты, один видел взрослый и маленький на печи, обросшей кустами и пихтами, видимо, мать и дитя Господь успокоил.

Забыли Драчи и Павлички да Яворивские о сибирском страшном шляхе, да генералы и маршалы о нем помнят и цепи куют.

Ах, как горько! Как безысходно на душе! Разве к свободе так ходят? Разве не объявил Господь-Бог всех людей братьями? Так по-братски бы и начинать строить самостоятельную Украину и спасать смертельнобольную Россию.

Прости, Коля, прости! Не надо бы об этом, да из души крик рвется..."

Ось так дивляться на нашу волю звідти, з Росії. Хтось повинен рятувати їх смертельнохвору матушку, а самі вони пропиватимуть її до останку. Я кілька разів перетинав її з кінця в кінець і бачив, до чого її довели. Їдеш-їдеш цілу добу і на величезних рівнинних просторах не побачиш худобини. Я йому відповів у делікатній формі, а для себе написав диптих "Пересторога" – "Лист сибіряка" та "Відповідь сибірякові". Послав до "Літ. України", не знаю, чи надрукують.

А Господь-Бог, проповідуючи братство людей, якраз на боці гноблених, поневолених, бідних. Я тому й взявся за переклад псалмів, бо вони дуже співзвучні нашому часові, особливо псалми Давидові. Всього їх у Біблії 150, а якщо врахувати, що в 119-му псалмі – 22 сольних голосів, то всіх, отже, 172 віршотвори.

Усі вони співалися на тій мові, якою були написані, – староеврейською. Але в перекладі на українську вони важко читаються, сприймаються як буквальні підрядники з усталеними словоблоками, за якими важко добутися до змісту. Отож я і повилущував з них зерно, зробив поетичні тексти, які можна класти на музику й співати. Це, власне, переспіви псалмів. Підготую і попробую видати для учнівської й студентської молоді "Мій псалтир". До біблійних псалмів зверталися і Шевченко, і Ліна Костенко, може, й інші, не знаю, але вони переклали по кілька Давидових псалмів, а їх у нього одного більше 80. Я ж переспівав усі, і жоден з них не повторює форми, ритміки, віршованого розміру іншого. Послав частину з них в релігійне товариство "Шлях до істини", так президент товариства просить залишити їх, щоб на "церковних зібраннях читати псалми у вашому прекрасному поетичному перекладі".

Чим ще Вас потішити? Якось серед ночі зателефонував Толь Пашкевич із Чернігова: напиши й надішли пісню-молитву про Україну. Написав, послав, а через тиждень будить серед ночі дзвінком і каже: слухай! Поклав трубку на піаніно, грає й співає. Це, каже, одним голосом, а почув би, як у хорі звучить – цілий хорал! Поїхав його хор у Францію, Бельгію – і цією піснею "Вкраїно, будь благословенна" відкриває концерти.

А коли ще працював над "Крахом", дружина день у день нагадує: просили через неї, щоб я зайшов до Палацу культури хіміків, хоче познайомитися зо мною керівник хорового колективу. Я відмахувався – не хочу відриватися і не хочу знатися ні з якими керівниками. Коли тут дзвінок від співачки Ніни Варич, яку я дуже шаную. Просить: зайдіть, дуже потрібно. Зайшов. Знайомлюсь з Миколою Плашкевичем (везе ж мені – мало не Пашкевич!) – худ. кер. "Славутича". Він брав участь у Декаді укр. мистецтва в Казахстані, були у форті Шевченковому, бачили там у музеї мій запис і показали хористам Тарасову вербу. Пообіцяли привезти казахам пісню про неї. Просить – напишіть слова. Написав, приніс. Вийшла гарна пісня. Тоді я дав уже раніше написану "Тарасову матір", написав ще "Тарасову землю". Коли всі три пісні виконали на концерті (торік під час Шевченкового свята), зал аплодував стоячи. А коли передали по Укр. телебаченню, посипалися листи – надішліть слова і клавір. Ото за ті пісні несподівано потрапив в один список з Вами. Звичайно, ніякої надії на те, що нам, переферійним, дадуть премію – немає, але приємно хоч у списку претендентів на лауреатство побути.

Чекатиму весни і нашої зустрічі. Ми з дідом Нарбутом – Данилом, сином знаменитого Георгія Нарбута³⁶², купили хату в селі і ціле літо там хазяйнуємо. А старший брат мій Іван – Ваш однопіток, теж побував у Дойчлянді, і в бауера, і в таборі смертників, і теж дуже хворий. Оце написав про нього замальовку "Пиріжки з пасльоном". Є він і в моєму романі, якого пишу, – "Сту-

дене сонце". Він мене одвозив до станції у 33-му, а через два роки знайшов у приюті... Отого Ви й рідний мені. До зустрічі.

Будьмо! Ваш – Микола Негода.

270. Лист від М. В. Шевченка

Київ, 24 лютого 1992 р.

Доброго дня, дорогий Феодосію Кириловичу, кланяюся!

І злюся сам, і ковтаю, як отруту, усвідомлення, що світ наш від нас, стовпів до старців, – продажний, угодницький, лукавий. Він і правди не вбив і не повісив лише тому, що в неї нема ні голови, ні шиї – безтілеса. А так уграли б її з радістю що з того, що з того боку, аби не каламутила світлих голів угодницьких.

Написав я листа О. Т. Гончареві. Просив про справедливість, нагадував, що колись він у приватній розмові дуже хвалив "Свято останнього млива" (хоч насправді – це я йому хвалив, а чи він читав тоді – не знаю). Розказав увесь Ваш мученицький шлях, усі заслуги. Пішов лист, минуло з десяток днів. А це почув я, що він наголосив Ю. М(ушкетіку): треба дати Лубківському і Мовчану. Про Рогового – ні слова!!! (А сьогодні ж комітет). Ну, Лубківському зрозуміло за що, заслужив заплічним ударом по Борисові. Таки ж достойна премії робота, бо як поет – не тягне! А Мовчан?

Отож, отож... Щоправда, Борис сказав: "За Рогового будем воювать!" Тільки, скільки в нього сил тепер, коли спеціально усунули його, аби не заважав вершити свої "домашні" задуми на всенародних масштабах. Тут Олесь Терентійович їх звичайно влаштує.

Що я зробив? Переговорив з кількома людьми, написав статтю в "Літ. Укр." (домовилися в останні дні, бо хтось раніше обіцяв та відмовився). І оце жду, як віл обуха. До кінця – не ждатиму. Кину листа, а там буде видно.

Обіймаю. На всяк випадок – не печальтесь. Результат лише покаже, якої ми правди добилися. А премія...

Обіймаю. Мих. Шевченко.

П.С. А ввечері зателефонував Борис Ілліч. Радісний, каже Світлани: "А хай устане (я хворів), я йому підніму тонуc". І сповістив, що Роговому Феодосію Кириловичу, автору безсмертних романів, людині і письменникові, який найпринадливіше у світі написав найбільше жіночих образів, присуджено!.. А далі – за текстом, як передав Вам Покотило Василь Іванович та Нікітін Тарас Григорович.

Отож. Од імені Бориса Ілліча, Світлани, Ковалів і найчеснішої спільності свого народу вітаю Вас із заслуженою і вистражданою Шевченківською премією. Шкода, що її вже отримало чимало недостойних людей. Але хай, до його імені гівно не пристає.

Щастя, здоров'я і тв. успіхів – Ваш Мих. Шевченко.

271. Лист від П. М. Перебийноса³⁶³

Київ, 5 березня 1992 р.

Дорогий Феодосію Кириловичу!

Сердечно здоровлю з весняним званням Шевченківського лауреата. Це велика подія. Це щедрий березневий знак.

Хай же щастить у діяннях на благо рідного народу! Хай теплиться у рідному сімейному колі!

Петро Перебийніс.

272. Листівка від С. М. Жураховича

Київ, 6 березня 1992 р.

Дорогий Феодосію Кириловичу!

Шановний Земляче!

Сердечно вітаю Вас з присудженням Високої нагороди, премії імені Тараса Шевченка. Давно заслуженої, тяжко вистраж-

даної. Ваше чесне, ваговите слово прозвучало ще тоді, коли верещало крикливофальшиве "оспівування дійсності".

Здоров'я, сили, праці в наш нелегкий час.

З повагою С. Журахович. 6.03.92.

273. Вітальні телеграми

Київ, 6 березня 1992 р.

Вельмишановний Феодосій Кирилович.

Міністерство культури України щиросердно вітає Вас, видатного майстра пера, з присудженням Державної премії України імені Тараса Шевченка. Бажаємо Вам творчих злетів, нових літературних здобутків, міцного здоров'я, добра й достатку. Сподіваємося на подальшу співпрацю – міністр культури України Л. І. Хоролець.

Київ, 26 лютого 1992 р.

Дорогий Феодосіє Кириловичу.

Вітаю торжествує справедливість. Співець, захисник свого народу пошанований своєю вільною державою. Щастя, здоров'я, обіймаємо – Олекса Коломієць, Віталій Коваль, Михайло Шевченко.

Дорогий, вельмишановний Феодосію, полтавський сотнику. Український фонд культури всі його численні симпатии возрадувались з нагоди увінчання тебе найвищою відзнакою незалежної соборної України – Шевченківською премією. Многоліття тобі творчого при козацькому здоров'ї, обнімаю – твій вірний болільник Борис Олійник.

Вітаємо з присудженням Шевченківської премії запрошуємо на вручення 9 березня 15 година: Будинок вчителя, вул. Володимирська, 57.

Голова комітету Олесь Гончар – 4.03.

274. Лист від М. Т. Негоди
Черкаси, 7 березня 1992 р.

Дорогий Феодосію Кириловичу!

Радію за Вас, розділяю з Вами свято душі, а ще приєднуються до мене всі мої колеги і мої рідні. Моїй тещі 91-й рік, а вона, Оксана Омелянівна, перечитує газети, упізнає на телеекрані всіх письменників, акторів, ведучих програм, знає їх прізвища. Моя дружина, Лідія Терентіївна, працювала в школі, а потім довгі роки "вінчала" молодих, була обрядовим старостою в палаці одружень, її називали "піп Лідія". На ритуальні дійства ходили старенькі, як до церкви. Так ото й Оксана Омельківна, і Лідія Терентіївна приєднуються до мене й вітають Вас і Ваших рідних з святом душі.

Дай Бог Вам здоров'я і перший раз, і другий, і всі три рази...
Будьмо!

Ваш Микола Негода.

275. Лист від М. В. Костенка
Полтава, 12 березня 1992 р.

Вельмишановний Феодосію Кириловичу!

Вірив твердо й невідступно у справедливе поцінування Вашої видатної художницької діяльності. Тому всією душею привітав Шевченківську відзнаку Вашої праці і хочу скористатися нагодою знову виказати мою незмінну залюбленість у Ваше барвисте слово, висловити побажання доброго здоров'я і нових здобутків вашого невтомного пера (на що надія винятково тверда, бо "Гріх непростенний" матиме вдячного читача).

Свого часу я встиг сказати немало доброго про Ваші книги, от хіба що з "Зорею..."³⁶⁴ не вийшло в період обговорення книги, бо хворів. "Літ. Україна", на жаль, знехтувала моєю статтею

про Вашу творчість, але й висновками Михайла Шевченка я задоволений: наші думки багато в чому співпали.

Бувайте славні й здорові.

м. Полтава, 12.03.92. Микола Костенко.

276. Лист від А. А. Дімарова

Київ, 13 березня 1992 р.

Дорогий мій Земляче, Феодосію Кириловичу!

По-справжньому зрадив, коли довідався про те, що двоє дорогих мені людей ушановані Шевченківською премією. Це – великомученик української літератури Антоненко-Давидович, з яким мене доля звела багато літ тому, і Ви – з першого роману Вашого я став прихильником Вашого таланту. Дай Вам, Боже, писати так і далі, хоч по собі знаю, що старість – не радість, що аби не болячки, то й гори перевернув би... Але мусимо... Мусимо писати, поки руки тримають перо.

Я в останні роки дуже усамітнився, та й про мене в спілці забули. Не запросили навіть на вручення премій, хоч я ж, як-не-як, голова комісії по спадщині Антоненка-Давидовича. Поставили мене головою ще тоді, коли ще було всесильним КДБ, а так би, мабуть, і до комісії не включили б. Тепер уже не страшно признаватися в любові і до Петлюри чи до Мазепи.

А над чим Ви працюєте зараз, як Ваше здоров'я? Мені хлопці розповідали, що Ви були хворі і в день вручення премії. Бережіться, бо ще маєте написати не одну книжку.

Будете в Києві – обов'язково заходьте. Буду Вам радий.

Десь на початку травня їду на хутір Мохнач, що на Чорнобаївщині, на кордоні Полтавщини й Черкащини. Придбав там хатинку та й сиджу з весни до пізньої осені. Ні газет, ні радіо, ні телевізора – таке добро! Сидиш іноді й думаєш: господи, ну навіщо я поперся у ці прокляті письменники? Все життя, як на

каторзі. День пройде чи два і вже мучить совість, що промарнував. І так увесь вік.

Та що це я? Мабуть таки старість.

Вітаю Вас щиро.

Зичу здоров'я, здоров'я й здоров'я!

А. Дімаров.

277. Лист від Б. І. Олійника

Київ, 17 березня 1992 р.

Дорогий Феодосію, славний сину нашої благословенної Полтавщини!

Щиро радію з нагоди найвищої мистецької відзнаки – премії імені Тараса Григоровича Шевченка, якою пошановано твою невтомну, талановиту літературну працю.

Знаю: не легко бути вчителем, а бути вчителем-письменником – то й поготів. Але тим глибша тобі шана і слава!

Хай не втомиться твоя праведна десниця в роботі над новими творами, хай, як і раніше, твої оповідання, повісті і романи будуть справжньою школою життя, хай вистачить снаги і здоров'я на все, що замріяне і замислене!

По-братньому обнімаю Борис Олійник.

278. Лист від В. К. Малика³⁶⁵

Лубни, 21 березня 1992 р.

Шановний Феодосію Кириловичу!

Щиро вітаю Вас з присудженням Вам Шевченківської премії. Та ще й у такий знаменний рік – перший рік незалежної України.

Бажаю Вам міцного здоров'я на багато років та нових творчих успіхів, а всім нам бажаю зміцнення нашої держави Української, одвічної мрії кожного з нас. З нею ми люди, без неї – ніщо.

З надією на краще – працюймо! Поки живемо!

Ще раз вітаю і обіймаю.

21 березня 1992 р. Лубни. Ваш В. Малик.

П.С. Пробачте, що лист запізнюється. Так нещасливо почався для мене цей рік. Двічі переніс пневмонію, потім – передінфарктний стан, а це ще й грип.

І все ж я щасливий, що дожив до цього року, про який мріяв понад півстоліття.

Невже це не сон? Господи, поможи Їй і заступи Її! Бо я вже не в силі...

279. Лист від Н. В. Рогової

Москва, 26 березня 1992 р.

Дорогой Феодосий Кириллович!

Только что узнала о присуждении Вам Шевченковской премии и горячо поздравляю! Как это приятно! Как радостно, что Ваш труд, Ваши талантливые книги оценены по достоинству! Еще раз – поздравляю, поздравляю! Дай Бог Вам здоровья, и Вы напишете, я уверена, еще не одно прекрасное произведение, которому будет суждено остаться в истории украинской литературы. Кроме того, я думаю, что, поскольку существующее положение вещей не может продолжаться очень долго (как сказано в Библии, "и это пройдет..."), то я наконец получу возможность продолжить работу над переводом Вашего романа. Хорошо бы поскорее. Во всяком случае, в понедельник отправлюсь с очередным визитом к Тамму для разговора на эту тему в связи с новыми обстоятельствами.

Что касается возврата Вам книг, посланных в Комитет по государственным премиям, то тут дело неважно. Не без труда удалось

мне выяснить телефоны этой, ныне бывшей, организации. По каждому из этих телефонов мне отвечали, что там совсем другие организации и никто понятия не имеет ни о каком Комитете. Тогда я поехала туда, где он был расположен, – Неглинная, 15. Увы, опять меня ждало разочарование. "Комитет расформирован давно, – сказали мне – никаких книг мы не видели и ничего о них не знаем".

В Союзе писателей, где руководители меняются, как перчатки, недавно снова произошел скандал, кого-то сняли, кого-то временно назначили, мне ответили, что от бывшего СП СССР в Комитете представлял недавно умерший Георгий Марков. Так что и спрашивать не с кого... Из тех, кто раньше работал секретарем СП СССР, не осталось в этой должности ни одного человека, а новые, пришедшие после распада СССР, к бывшему Комитету никакого отношения не имели, знать ничего не знают и ведать не ведают. Помогите, и не хотят знать, они заняты более важными для себя вещами – борьбой за власть, за "выживание", как теперь принято говорить.

Не знаю, что предпринять еще, где "искать концы". Не удивляйтесь, что я так поздно поздравляю Вас с Шевченковской премией: я узнала об этом из "Литературной Украины", которую я выписывала всю жизнь и, конечно, выписала и на 92-й год, приходит очень нерегулярно. Два из трех номеров не поступают с Украины, можете себе представить! И это именно так, я одна на весь огромный участок, обслуживаемый нашим почтовым отделением, получаю в течение многих лет эту газету, меня все знают, но не могут доставить то, что не присылают с Украины. Раньше этого никогда не было. Одно слово – развал, разруха.

Еще раз поздравляю Вас, дорогой Феодосий Кириллович! В какой чудесной компании Вы оказались! Иван Багряный! Это ведь тоже очень приятно.

Сердечный Привет Евдокии Тимофеевне.

Н. Рогова.

П.С. Феодосий Кириллович, может быть, Вы знаете, к какому конкретному лицу мне здесь обратиться по поводу книг? Тогда напишите мне. Вообще пишите хоть изредка, не пропадите. Н. Рогова.

ПРИМІТКИ ДО ЛИСТІВ, НАДІСЛАНИХ Ф. К. РОГОВОМУ

1956

1. Твардовський Олександр Трифонович (1910–1971) – російський поет, громадський діяч, головний редактор журналу "Новый мир". Його творчість дуже цінував Феодосій Роговий. Одночасно із листом О. Т. надіслав і кілька своїх книг з автографами.

2. Ісаковський Михайло Васильович (1900–1973) – російський поет.

3. Тимофєєв Леонід Іванович (1903/4–1984) – літературознавець.

1962

4. Ротач Петро Петрович (1925–2007) – поет, письменник, літературознавець. Практично все його життя і творчість контролювалися владою. Довголітній товариш Ф. Рогового.

5. Словник "Літературна Полтавщина" – йдеться про біобібліографічний словник, який у 1965–1971 рр. друкувався в науково-інформаційному бюлетені Архівного управління УРСР (згодом – журнал "Архіви України").

6. Устимівський дендропарк – знаходиться в с. Устимівці Глобинського району Полтавської області. Площа – 8,92 га, заснований у 1893 році статським радником, лікарем В. В. Устимовичем. Неповдалік жив Ф. Роговий із сім'єю і багато років в У. Д. душею і розумом відпочивав та працював.

7. "Зоря комунізму" – газета Глобинського райкому Ком. партії. Теперішня назва – "Зоря Придніпров'я". Багато років до неї писав Ф. Роговий.

1963

8. Устимівка – село Глобинського району Полтавської області. В ньому жив і працював (1950–1992) письменник, лауреат Шевченківської премії (1992) Феодосій Кирилович Роговий (1925–1992). Єдиний письменник-лауреат, який народився і прожив усе своє життя на Полтавщині. Тут він і похований. У його хаті тепер проживають онуки та правнуки.

9. Див. прим. 6.

10. Див. прим. 5.

11. "Комсомолец Полтавщини" – газета Полт. обкому комсомолу, до якої був запрошений на роботу (1967–1975) Ф. Роговий, будучи до цього сільським учителем.

1966

12. Олійник Борис Ілліч (н. 1935) – поет, редактор журналу "Дніпро", народився на Полтавщині, у с. Зачепилівці Новосанжарського району.

13. "Конкурент" і "Станіслава" – оповідання Ф. К. Рогового.

14. "Новый мир" – журнал Спілки письменників СРСР із 1925 року.

15. Бокий Іван Сидорович (н. 1942) – журналіст, народився на Полтавщині, у с. Пронозівці Глобинського району.

16. Пронозівка – село Глобинського району.

17. Гончар Олесь Терентійович (1918–1995) – письменник, народився на Полтавщині, у с. Сухій Кобеляцького району.

18. Цмокаленко Дмитро Гнатович (1922–2007) – компартійний функціонер, народився на Полтавщині, у с. Бетяги Глобинського району.

19. Косарик Дмитро Михайлович (1904–1992) – письменник, народився на Полтавщині, у с. Фидрівці Глобинського району.

20. Стась Анатолій Олексійович (1927–1996) – письменник, народився на Полтавщині, у с. Шушвалівці Глобинського (колишнього Градизького) району.

21. "Собор" – роман О. Т. Гончара (1968), піддавався критиці партійних функціонерів.

22. Стельмах Михайло Панасович (1912–1983) – письменник.

23. Корнійчук Олександр Євдокимович (1905–1972) – драматург.

24. Ле (Мойся) Іван Леонтійович (1895–1978) – письменник.

25. Панч (Панченко) Петро Йосипович (1891–1978) – письменник.

26. Головка Андрій Васильович (1897–1972) – письменник, народився на Полтавщині, у с. Юрки Козельщинського району.

27. Малишко Андрій Самійлович (1912–1970) – поет.

28. Коротич Віталій Олексійович (н. 1936) – поет.

29. Драч Іван Федорович (н. 1936) – поет.

30. Ушаков Микола Миколайович (1899–1973) – поет.

31. Чуча Олександр Григорович (1924–1988) – полтавський драматург.

32. Тарапунька (Тимошенко Юрій Трохимович) (1919–1986) – артист естради, гуморист, народився на Полтавщині.

33. "Известия" – газета Президії ВР СРСР.

1968

34. Глобине – місто в Полтавській області.

35. Білаш Олександр Іванович (1931–2003) – композитор, народився в смт Градизьку Глобинського району.

36. Гнатюк Дмитро Михайлович (н. 1925) – співак.

37. Павличко Дмитро Васильович (н. 1929) – поет.

38. Градизьк – селище міського типу в Полтавській області, колишнє Городище (до середини XVIII ст.)

39. Стопчатів – село Косівського району Івано-Франківської області, в ньому народився Дм. Павличко.

40. "Прапор" – журнал Харківської письменницької організації, тепер "Березіль".

41. Бажан Микола Платонович (1904–1983) – поет, державний і громадський діяч.

42. Новиченко Леонід Миколайович (1914–1996) – критик, літературознавець.

43. Шаховський Семен Михайлович (1909–1984) – критик, літературознавець.

44. П'янов Володимир Якович (1921–2006) – критик, літературознавець.

45. Рильський Максим Тадейович (1895–1964) – поет.

46. Сосюра Володимир Миколайович (1898–1965) – поет.

47. Кременчук – місто в Полтавській області.

48. Тронько Петро Тимофійович (н. 1915) – історик.

49. Мануйлівка – село Козельщинського району Полтавської області, де бував рос. письменник М. Горький (Пешков) та укр. письменник Григій Тютюнник.

50. Карлові Вари – місто в Чехії, відоме як європейський курортний цент.

51. Яворницький Дмитро Іванович (1855–1940) – історик, етнограф, письменник, якого звинувачували в "буржуазному націоналізмі".

52. "Оповідки" – збірка оповідань Ф. К. Рогового в журналі "Дніпро".

53. Григій Михайлович Тютюнник (1931–1980) – письменник, народився на Полтавщині, у с. Шилівці Зіньківського району.

1969

54. Сич Михайло Семенович (н. 1941) – поет.

55. Див. прим. 53.

56. Книжка – йдеться про збірку оповідань Ф. К. Рогового "Провідини" ("Задумані вікна").

57. Тютюнник (Лісовий) Федір Григорович (1929–2003) – письменник, народився на Полтавщині, у с. Шилівці Зіньківського району; родич братів Тютюнників.

58. Шилівка – село Зіньківського району Полтавської області, батьківщина письменників Тютюнників.

59. Збанацький Юрій Оліферович (н. 1914) – письменник.

60. Дімаров Анатолій Андрійович (н. 1922) – письменник, народився на Полтавщині, у м. Миргороді.

61. Остроушко – журналіст.

62. Бабишкін Олег Кіндратович (н. 1918) – критик, літературознавець.

63. Див. прим. 53.

64. "Зоря" – газета "Зоря Полтавщини".

65. Булах Михайло Прокопович (1939–1979) – поет, журналіст.

66. Нові Санжари – селище міського типу в Полтавській області.

67. Чернишов Андрій Федорович (н. 1920) – критик, літературознавець.

68. Див. прим. 40.

69. Гудим Павло Архипович (1922–1988) – заслужений учитель УРСР.

70. "Вікторові вірші" – йдеться про поета Віктора Івановича Гудима (1909–1937), звинуваченого в українському буржуазному націоналізмі, розстріляного. Реабілітований у 1960 р. помертньо, народився в с. Пирого Глобинського району.

71. Кугультинов Давид Микитович (н. 1922) – поет Калмикії.

72. Величко Ганна (1939–1993) – полтавська поетеса.

73. Ласкава Леся – поетеса, народилася на Полтавщині, проживала в Москві.

74. Пушкін Олександр Сергійович (1799–1837) – російський поет.

75. "Деревій" – книга Григора Михайловича Тютюнника.

76. Див. прим. 53.

77. Ярошенко Володимир Мусійович (1898–1937) – письменник.

78. Ковінька Олександр Іванович (1900–1985) – письменник, народився на Полтавщині, у с. Плоскому Решетилівського району, був репресований, майже 20 років поневірявся по таборах.

1970

79. Тютюнник Григорій Михайлович (1920–1961) – письменник, рідний брат Григора Тютюнника (по батькові).

80. "Жовтень" – львівський літературний журнал, тепер "Дзвін".

81. Литвин Василь – кобзар.

82. Литвин Микола – кобзар.

83. Нанкевич Андрій Андрійович (1941–1997) – письменник, журналіст, загинув в автокатастрофі.

84. Ірпінь – місто в Київській області.

85. Див. прим. 83.

86. Большак Василь Григорович (н. 1922) – письменник.

87. Див. прим. 53.

88. Дмитренко Олексій Максимович (1940–2009) – письменник, народився на Полтавщині, у смт Решетилівці.

89. Куштенко Іван Федорович (н. 1929) – письменник.

90. Стеблина Микола Федорович (н. 1938) – письменник.

91. "Ондатри" – оповідання Ф. К. Рогового ("Тодось").

92. Підпалий Володимир Олексійович (1936–1973) – поет, народився на Полтавщині, у с. Лазірки Оржицького району.

93. Лубни – місто в Полтавській області.

94. Лазірки – село Оржицького району Полтавської області.

95. "Вишневий світ" – книга віршів В. Підпалого.

96. Зуб Іван Васильович (н. 1929) – критик, літературознавець.

97. Борис Ілліч Олійник – див. прим. 12.

98. "Зимова казка", "22 грудня" – вірші В. Підпалого.

1971

99. Костомаров Микола Іванович (1817–1885) – російський і український історик, письменник.

100. Казидуб Михайло Васильович (1942–1998) – поет, народився на Полтавщині, у с. Вереміївці Градизького району (тепер Черкаська область).

101. Шевченко Михайло Васильович (н. 1947) – поет.

102. Чіп Борис Миколайович (н. 1946) – поет, народився на Полтавщині, у с. Покровська Багачка Хорольського району.

103. Федір і Григір – ідеться про Ф. Г. і Г. М. Тютюнників.

104. Тут ідеться про те, що майже одночасно звільнили з роботи Ф. Рогового і М. Булаха з газети "Комсомолец Полтавщини", а Г. Тютюнника – із видавництва "Молодь".

105. Грунь – річка в Зіньківському районі.

106. Йдеться про вірш М. Булаха "Коноплі", присвячений Ф. Роговому та його матері.

107. Книжка – йдеться про книгу оповідань Ф. Рогового "Провідини", яку готував Гр. Тютюнник.

108. Боря Ілліч – Борис Ілліч Олійник.

109. Тютюнник (Лісовий) Федір Григорович (1929–2003) – письменник.

110. "Комсомолец Полтавщини" – газета.

111. Андріяшик Роман Васильович (1933–2000) – письменник.

112. Див. прим. 53.

113. Див. прим. 65.

114. Мілан Ніколіч – югославський поет, вірші якого перекладав Ф. Роговий.

115. Свириденко Михайло – полтавський журналіст.

116. Йдеться про переклади Ф. Рогового віршів М. Ніколіча із сербської мови на українську.

117. Полторацький Олексій Іванович (1905–1977) – письменник, публіцист, критик.

118. Вінграновський Микола Степанович (1936–2004) – поет.

119. Засенко Петро Петрович (н. 1936) – поет.
120. Див. прим. 53.
121. Трусан Олесь (Олександр) Олександрович (1936–1995) – полтавський поет.
122. М. Вереміяка – псевдонім М. Казидуба.
123. "Задумані вікна" – збірка оповідань Ф. Рогового. Вийшла в 1973 р. у видавництві "Молодь" під назвою "Провідини", значно скорочена цензорами.
124. Гриць, Григір – Г. М. Тютюнник.
125. Федір – Ф. Г. Тютюнник (Лісовий).
126. Устенко, Трусан, Казидуб – полтавські літератори.
127. "Вітчизна" – український літературний журнал.
128. Драч Іван Федорович (н. 1936) – поет.
129. Свириденко Михайло – див прим. 115.
130. Гончарук Захар Власович (н. 1921) – поет, перекладач.
131. Тельнюк Станіслав Володимирович (н. 1935) – поет.
132. Оржиця – селище в Полтавській області.
133. Левін Борис Наумович (1919–2002) – російськомовний письменник.
134. Див. прим. 12.
135. Чернишов Андрій Федорович (н. 1920) – критик, літературознавець.
136. Див. прим. 65.
137. Андрущенко Юрій (1910–1975) – поет, народився на Полтавщині в с. Велика Селецька Оржицького району.
138. Чечвянський Василь Михайлович (1888–1938) – письменник.
139. Сула – річка в Сумській та Полтавській областях, ліва притока Дніпра; на ній у с. Пугачівці тоді Градизького району народився Ф. Роговий.
140. Див. прим. 102.
141. Мирний Володимир Степанович (н. 1935) – поет, народився на Полтавщині, у с. Супротивна Балка Новосанжарського району.

142. Бурсов Борис Іванович (н. 1905) – російський літературознавець.
143. Шутько Яків Іванович (1916–1992) – поет, народився на Полтавщині, у с. Сорочинці Миргородського району.
144. Бабанський Пилип Дмитрович (1921–1994) – письменник, народився на Полтавщині, у с. Дудниковому Полтавського району.
145. Газета "Комсомолец Полтавщини".
146. Островецький – журналіст.
147. Насправді Ф. К. Роговий народився 27 серпня 1925 року.
148. Сакалівка – село Миргородського району, в якому народився М. Булах.
149. Устимівка – село Глобинського району, в якому жив і працював Ф. Роговий (1950–1992).
150. Миргород – місто Полтавської області.
151. Йдеться про епіграф до роману Ф. Рогового "Свято останнього млива".
152. Сорочинці – село Миргородського району.
153. Ротач Алла Олександрівна – дружина П. П. Ротача, громадська діячка.
154. Обухівка – село Миргородського району.
155. Залізник Дмитро – поет, трагічно загинув в автокатастрофі в 1963 р.
156. Юренко Олесь Степанович (1912–1990) – поет.
157. Тичина Павло Григорович (1891–1967) – поет.
158. Сивокінь Ганна Михайлівна (1913–1987) – мати Григора Тютюнника.
159. Оповідання Ф. Рогового "Молитва над колискою", яке редагував Григір Тютюнник.
160. Див. прим. 12.
161. Захарченко Василь Іванович (н. 1936) – письменник, народився на Полтавщині, у с. Гутирівці Полтавського району.
162. В листі в алегоричній формі йдеться про тогочасні умови життя в Україні.
163. Стефанік Василь Семенович (1871–1936) – письменник.

1972

164. Йдеться про членів Полтавського обласного відділення Спілки письменників.
165. Білоус Дмитро Григорович (1920–2004) – поет.
166. Хорол – річка в Полтавській області.
167. Первомайський Леонід Соломонович (Гуревич Ілля Шмолевич) (1908–1973) – поет, прозаїк.
168. Словник іншомовних слів – цю книгу М. Булах подарував Ф. Роговому.
169. Малишко Андрій Самійлович (1912–1970) – поет.
170. Петриненко Діана Гнатівна (н. 1930) – співачка.
171. Лашко Василь – полтавський знайомий М. Булаха.

1973

172. Ігнатенко Михайло Іванович (н. 1919) – з 1958 року на редакційній, видавничій роботі, поет.
173. Клименко Павло Михайлович – редактор газети "Комсомолец Полтавщини".
174. Котляр Василь (н. 1931) – редактор обласного радіо, драматург.
175. Федір Григорович – Ф. Г. Тютюнник (Лісовий).
176. Нікітін Тарас Григорович (1947–1993) – поет, публіцист.
177. Йдеться про підписання угоди на видання книги "Провідини" Ф. Рогового.
178. Див. прим. 88.
179. "Весло" – книга О. Дмитренка.
180. Дейманівка –.
181. Півзіння – палиця, якою укріплюють солому на копицях і дахах, поклавши її зверху.
182. Дзюба Іван Михайлович (н. 1931) – критик, літературознавець, публіцист.
183. "Прапор" – видавництво.

184. Покришкін Олександр Іванович (1913–1985) – маршал авіації, тричі Герой Радянського Союзу.

185. Див. прим. 144.

186. Див. прим. 57.

1974

187. "Посулля" – йдеться про роман Ф. Рогового "Посулля, або Свято останнього млива", відомий як "Свято останнього млива".

188. Див. прим. 57.

1977

189. Див. прим. 53.

190. Загребельний Павло Архипович (1924–2009) – письменник.

191. Гуцало Євген Пилипович (1937–1995) – письменник.

192. Дмитерко Любомир Дмитрович (1911–1985) – поет, прозаїк, драматург.

193. Рудь Микола Данилович (1912–1989) – письменник.

194. Комар Борис Панасович (н. 1928) – письменник, народився на Полтавщині, у с. Хвощівці Хорольського району.

195. Тютюнник Григір Михайлович.

196. Шаповал Іван Максимович (1905–2003) – письменник.

197. Мова йде про Цмокаленка Д. Г. – першого заступника голови Держкомвидаву УРС; компартійний функціонер, народився у Глобинському районі Полтавської області.

198. Шудря Микола Архипович (н. 1935) – письменник, кінодраматург, журналіст, народився на Полтавщині, у с. Веселий Поділ Семенівського району.

199. Насправді роман Ф. Рогового "Свято останнього млива" в журналі "Вітчизна" не публікувався.

200. Шукшин, Распутін, Астаф'єв, Биков – російські письменники.

201. Очевидно, мова йде про Цмокаленка Д. Г. – першого заступника голови Держкомвидаву УРСР. Компартійний функціонер, народився в с. Бетяги Глобинського району Полтавської області.

1978

202. "Коріння" – книга Г. М. Тютюнника.

203. Див. прим. 57.

204. Газета "Зоря Полтавщини".

205. Див. прим. 115.

206. Див. прим. 12.

207. Див. прим. 20.

208. Виноградський Віталій Михайлович (н. 1925) – прозаїк, редактор газети "Літературна Україна".

209. Див. прим. 53.

1979

210. Бодянський Осип Максимович (1808–1877) – філолог і письменник. Зібрані пісні опубліковані в 1978 році.

211. Див. прим. 53.

212. Мушкетик Юрій Михайлович (н. 1929) – письменник.

213. Земляк (Вацик) Василь Сидорович (1923–1977) – письменник.

214. Яворівський Володимир Олександрович (н. 1942) – письменник.

1980

215. "Мливо" – роман Ф. Рогового "Свято останнього млива".

216. Чикирисов Юрій Семенович (н. 1936) – прозаїк, перекладач, публіцист.

217. Харчук Борис Микитович (1931–1988) – письменник.

218. Видавництво "Радянський письменник".

219. Гижя Олександр Романович (н. 1936) – прозаїк, автор негативної рецензії на роман Ф. Рогового "Свято останнього млива".

220. Григорій Макарович – батько Ф. Г. Тютюнника (Лісового).

221. Рогоза Борис Петрович (н. 1934) – письменник, критик.

222. Йдеться про роман "Джулаєвий хутір", над яким працював Ф. Тютюнник, доля його невідома.

223. Подібний уривок відомий у Григоровій новелі "Кізонька".

224. Євтушенко Євгеній Олександрович (н. 1933) – російський поет.

225. Симоненко Василь Андрійович (1935–1963) – поет.

1981

226. Йдеться про брата Ф. Г. Тютюнника.

227. Батько Ф. Г. Тютюнника.

228. Шевченко Анатолій Якович (н. 1932) – письменник, критик.

229. Тютюнник Людмила Василівна – дружина Григора Тютюнника, народилася на Полтавщині, у с. Мануйлівці Козельщинського району.

230. Шевченко Михайло Васильович (н. 1947) – поет.

231. Засенко Петро Петрович (н. 1936) – поет, перекладач.

232. Йдеться про роман Ф. К. Рогового "Свято останнього млива".

233. Дангулова Ніна Павлівна (н. 1919) – російська перекладачка творів Григора Тютюнника.

234. Див. прим. 53.

235. Див. прим. 230.

236. Див. прим. 228.

237. Астаф'єв Віктор Петрович (н. 1924) – російський письменник.

1982

238. Див. прим. 60.

239. Солоухін Володимир Олександрович (н. 1924) – російський письменник.

240. Распутін Валентин Григорович (н. 1937) – російський письменник.

241. Газета Глобинського райкому компартії.

242. Короленко Володимир Галактіонович (1853–1921) – письменник.

243. Бажан Микола Платонович (1904–1983) – поет.

244. Ратушний Михайло Якович – редактор видавництва "Радянський письменник".

245. Дрофань Анатолій Павлович (н. 1919) – письменник.

246. Комар Борис Панасович (н. 1928) – письменник.

247. Гарін Федір Захарович (1914–1998) – полтавський поет.

248. Сивокінь Григорій Матвійович (н. 1931) – критик, літературознавець.

249. Оригінал листа втрачено.

1983

250. Рогова Ніна Василівна – московська перекладачка творів Ф. К. Рогового, має полтавське коріння.

251. Тулуб Зінаїда Павлівна (1890–1964) – письменниця.

252. Чендей Іван Михайлович (1922–2005) – письменник.

253. Наєнко Михайло Кузьмович (н. 1938) – критик, літературознавець.

254. Брюховецький В'ячеслав Степанович (н. 1947) – критик, літературознавець.

255. "Свято останнього млива" – роман Ф. Рогового.

256. Близнець Віктор Семенович (1933–1981) – письменник.

257. Тен Борис (Хомичевський Микола Васильович) (1897–1983) – перекладач.

258. Мисик Василь Олександрович (1907–1983) – поет, перекладач.

259. Івакін Юрій Олексійович (1917–1983) – літературознавець, прозаїк.

260. Коваленко Леонід Миколайович (1922–1983) – критик, літературознавець.

261. Ходорів – село Миронівського району Київської області.

262. Новиченко Леонід Миколайович (н. 1914) – критик, літературознавець.

263. Боровиковський Леонід Іванович (1806–1889) – поет, фольклорист.

264. Ночовний Микола Васильович (н. 1943) – поет, перекладач, народився на Полтавщині, у с. Жовтневому Лубенського району.

1984

265. Коломієць Олексій Федотович (1919–1994) – драматург.

266. Зарудний Микола Якович (1921–1991) – драматург, сценарист, прозаїк.

267. Костенко Ліна Василівна (н. 1930) – поетеса.

268. Підпала Ніла Андріївна – дружина поета В. О. Підпалого.

269. Йдеться про пам'ятник Г. М. Тютюннику, гроші на спорудження якого збирали друзі та знайомі письменника.

270. Див. прим. 231.

271. Рильський Богдан Максимович – син М. Т. Рильського.

272. Нудьга Григорій Антонович (1913–1994) – критик, літературознавець, якийсь час працював викладачем у Полтавському учительському інституті, де тоді навчалася дружина Ф. Рогового – Є. Т. Міхненко.

273. Рогова Євдокія Тимофіївна (1920–1995) – дружина Ф. К. Рогового.

274. Міхненко Є. Т. – дівоче прізвище Є. Т. Рогової.

275. Навчалася в учительському інституті (1938–1940), мовний відділ.

276. Вересай Остап Микитович (1803–1890) – кобзар.

277. Книга "Тисячелистник" вийшла в російському перекладі в 1972 році, а книга "Деревій" – у 1969 році.

278. Карпенко Володимир Пилипович – полтавський письменник.

1985

279. "Наша культура" – польська україномовна газета.

280. Дей Олексій Іванович (н. 1921) – літературознавець, фольклорист.

281. Марко Вовчок (Вілінська Марія Олександрівна) – письменниця.

282. Маркович Опанас Васильович (1822–1867) – фольклорист і етнограф.

283. Середницький Антін Тимофійович (1916–2012) – український письменник і літературознавець Польщі.

284. Шевчук Валерій Олександрович (н. 1939) – письменник.

285. Філянський Микола Григорович (1873–1938) – поет.

286. Коцюбинський Михайло Михайлович (1864–1913) – письменник.

287. Кириченко Раїса Опанасівна (1943–2005) – співачка, народилася на Полтавщині, у с. Корещині Глобинського району.

288. Міщенко В. М. – полтавський композитор.

289. Кашин Володимир Леонідович (н. 1917) – письменник.

290. Вознесенський Андрій Андрійович (н. 1933) – російський поет.

291. Шпак Євдокія Власівна – у її сім'ї (в дитинстві) жив М. Булах.

292. Зубанич Федір Іванович (н. 1947) – письменник.

293. Шамало Василь Григорович (н. 1943) – полтавський журналіст.

294. Григорій Макарович – батько Ф. Г. Тютюнника (Лісового).

295. Шумило Микита Михайлович (1903–1982) – письменник.

296. Журахович Семен Михайлович (1907–1997) – письменник, народився на Полтавщині, у с. Сокілці.

297. Кагарлицький Микола Федосійович (н. 1937) – письменник.

298. Рогова (Копил) Марія Олексіївна (1902–1989) – мати Ф. К. Рогового.

299. Тернівщина – село Полтавського району.

300. Загребельний Павло Архипович (1924–2009) – письменник, народився на Полтавщині, у с. Солошиному Кобеляцького району.

1986

301. Дімаров Анатолій Андрійович (н. 1922) – письменник.

302. Роман Ф. К. Рогового "Поруки для батька". Окремою книгою вийшов у 1987 році. Визнаний кращим романом року, перекладався на російську мову, переклад не друкувався.

303. Україномовна газета "Наше слово", видавалася в Польщі, там публікувалися окремі твори П. Ротача та Ф. Рогового.

304. Крижанівський Андрій Степанович (н. 1936) – письменник, редактор журналу "Вітчизна".

305. Глушко Олександр Кіндратович (н. 1936) – письменник, критик, головний редактор журналу "Вітчизна".

1987

306. Шупта Дмитро Романович (н. 1938) – поет, народився на Полтавщині, у с. Куріньці Чорнухинського району.

307. Малахута Микола Данилович (н. 1939) – письменник, поет, народився на Полтавщині, у с. Рашівці Гадяцького району.

308. Качала Микола – полтавський журналіст.

309. Російський переклад роману Ф. К. Рогового "Свято останнього млива" – "Праздник последнего помола".

310. Раскольников Федір Федорович (1892–1939) – російський державний і військовий діяч, дипломат, літератор; виступив з обвинуваченнями Й. В. Сталіна у масових репресіях.

311. Лупій Олесь Васильович (н. 1938) – поет, прозаїк, драматург.

312. Див. прим. 250.

313. Головний герой роману Ф. Рогового "Поруки для батька".

314. Коваль Віталій Кирилович (1937–2001) – критик, прозаїк, біограф та популяризатор творчості О. Гончара.

315. Сенчик Олег Романович (н. 1942) – письменник.

316. Державну премію СРСР, на яку двічі висувався Ф. К. Роговий, він не отримав. Г. М. Тютюннику була присвоєна премія імені Т. Г. Шевченка (посмертно) в 1989 році.

1988

317. Клочек Григорій Дмитрович (н. 1943) – критик, літературознавець.

318. Калнишевський Петро Іванович (бл. 1690–1803) – останній кошовий Запорозької (Нової) Січі (1762, 1765–1775). З 1775 року ув'язнений у Соловецькому монастирі.

319. Вирган Іван Оникійович (1908–1975) – поет.

320. Плужник Євген Павлович (1898–1938) – поет.

321. Щербак Юрій Павлович (н. 1934) – письменник.

322. Дзюба Іван Михайлович (н. 1931) – критик, письменник, літературознавець.

323. Жулинський Микола Григорович (н. 1940) – критик, літературознавець.

324. Харчук Роксана Борисівна – дочка Б. М. Харчука.

325. У 1988 р. Ф. К. Роговому була присуджена премія імені А. Головка за кращий роман року ("Поруки для батька").

1989

326. Ребро Петро Павлович (н. 1932) – поет, прозаїк, драматург.
327. Йдеться про набір фотокарток о. Хортиця. Ф. К. Роговий збирав матеріали для написання нового твору.
328. Гроссман – російський письменник.
329. Фашенко Василь Васильович (н. 1929) – критик, літературознавець.
330. Бухарін Микола Іванович (1888–1938) – партійний діяч.
331. Каменєв (Розенфельд) Лев Борисович (1883–1936) – партійний діяч.
332. Свердлов Яків Михайлович (1885–1919) – партійний діяч.
333. Зінов'єв (Радомисльський) Григорій Євгенович (1883–1936) – партійний діяч.
334. Сталін (Джугашвілі) Йосип Віссаріонович (1879–1953) – партійний діяч, організатор масових репресій та голодоморів.
335. Хмельницький Богдан Михайлович (1595–1657) – гетьман України.
336. Меріме Проспер (1803–1870) – французький письменник.
337. Рибак Натан Самійлович (1913–1978) – письменник.
338. Каганович Лазарь Мойсейович – один з організаторів голодомору та репресій в Україні.
339. Ягода Генріх Григорович (1891–1938) – керівник органів внутрішніх справ СРСР.
340. Єжов Микола Іванович (1895–1940) – керівник органів внутрішніх справ СРСР.
341. Мороз Валентин Леонідович (н. 1938) – поет.
342. Курбас Лесь (1897–1942) – режисер, репресований.
343. Куліш Пантелеймон Олександрович (1819–1897) – письменник.
344. Журнал "Українська мова і література в школі".

1990

345. "Собор і навколо нього" – книга В. К. Ковалю.

346. У журналі "Дзвін" № 1 був відгук Лева Волинця.

347. Горлач (Коваленко) Леонід Никифорович (н. 1941) – поет, прозаїк.

348. Документальний фільм про Ф. К. Рогового не був знятий з невідомих автору приміток причин (див. додаток).

349. Майфет Григорій Йосипович (1903–1975) – письменник, літературознавець, перекладач.

350. Епік Григорій Данилович (1901–1942) – письменник.

351. Ванченко Петро Захарович (1898–1937) – письменник.

352. Ковінька Олександр Іванович (1900–1980) – письменник.

1991

353. Алмазний – мікрорайон м. Полтава, де якийсь час жив Ф. К. Роговий на службовій квартирі. Через доноси "товаришів по перу" вимушений був здати її, повернутися в с. Устимівку й продовжити вчителювати. Очевидно, все організовано КДБ.

354. Мовчан Павло Михайлович (н. 1939) – поет.

355. Дрозд Володимир Григорович (1939–2003) – письменник.

356. Антоненко-Давидович Борис Дмитрович (1899–1984) – письменник.

357. Негода Микола Тодосійович (1928–2008) – письменник.

358. Астаф'єв Віктор Петрович (1924–2002) – російський письменник.

359. Пашкевич Анатолій Максимович (1938–2005) – композитор, автор музики до відомої пісні "Степом, степом..." на слова М. Т. Негоди.

360. Носань Сергій Лукич (н. 1939) – письменник.

361. Вернигора Леонід Михайлович (н. 1939) – письменник, профспілковий діяч.

1992

- 362. Нарбути – родина українських художників.
- 363. Перебийніс Петро Мойсейович (н. 1937) – поет.
- 364. Обласна газета "Зоря Полтавщини".
- 365. Малик Володимир Кирилович (1921–1998) – письменник, поет, жив і творив у м. Лубни Полтавської області.

ПОКАЖЧИК ІМЕН*

А

Аббасов А. – 24.
Абрамов Ф. – 165.
Авторханов – 257.
Алексеев М. – 163, 244.
Андріяшик Р. В. – 35, 250.
Андрющенко Ю. В. – 47.
Антоненко-Давидович – 256, 276.
Аркас М. М. – 256.
Астаф'єв В. П. – 109, 140, 184,
233, 235, 236, 238, 239, 258, 269.

Б

Бабанський П. Д. – 51, 79.
Бабишкін О. К. – 6, 13, 18, 19.
Багрицький – 222.
Багрянний І. – 253, 261, 279.
Бажан М. П. – 8, 144.
Бакуменко Д. О. – 266.
Бальзак О. – 55.
Бандера – 253.
Баруздин С. О. – 165.
Белінський В. – 160.
Бельчанський І. А. – 52.

Бережний – 36.
Бетгушев – 244.
Биков В. – 109.
Битюк В. – 77.
Білаш О. І. – 7, 8.
Біленко В. М. – 152.
Білоус В. – 240.
Білоус Д. Г. – 66.
Близнець В. С. – 94, 168, 217, 226,
263.
Бобишкін – 6, 13, 18, 19.
Бодянські – 118.
Бокий І. С. – 5, 6, 7, 8, 13, 18, 19,
20, 21, 22, 36, 142, 147, 235, 236.
Большак В. Г. – 27.
Борзунов – 206, 210.
Боровиковський Л. І. – 169.
Бразов Л. П. – 152.
Брюген В. О. – 20.
Брюховецький В. С. – 164, 165,
168, 210, 219.
Бугай – 177.
Буланий – 7.
Булах М. П. – 16, 32, 33, 39, 42,
44, 46, 47, 49, 53, 54, 55, 57, 60, 63,
64, 70, 72, 74, 79, 87, 108, 181, 182.
Бурсов – 50.

* Указано номери листів.

В

- Ванченко – 250.
Варич Н. – 269.
Вартанов – 8.
Василько (Тютюнник) – 77.
Васильєв – 235.
Вдовенко Т. – 177.
Величко Г. – 20.
Велінінгер – 268.
Вересай – 176.
Вернигора Л. – 123, 182, 262.
Верменич А. – 106.
Винниченко В. – 253, 256.
Виноградський В. М. – 115.
Вирган – 222.
Вінграновський М. С. – 38, 53, 61, 132, 262.
Власенко І. М. – 83, 212.
Власенко – 259.
Вовчок Марко – 180.
Волинський К. – 221.
Воробйов – 233.
Вознесенський А. А. – 165, 182.

- Головко А. – 6, 226, 229.
Головко Д. – 94, 97.
Гонкуров – 160.
Гончар О. Т. – 6, 8, 13, 18, 19, 25, 42, 118, 152, 157, 165, 167, 193, 199, 200, 201, 202, 204, 206, 210, 211, 216, 218, 224, 235, 236, 239, 256, 269, 270, 273.
Гонта І. – 44.
Гончарук З. В. – 43, 45, 48
Горак Р. – 253.
Горбачова Т. Я. – 190.
Горlach Л. – 247.
Горький М. – 8, 159.
Грінченко Б. – 165.
Гросельс – 151.
Гроссман В. – 227, 230.
Грушевський М. – 256.
Гудим В. – 19.
Гудим П. А. – 19.
Гурин І. – 101.
Гуцало Є. П. – 31, 42, 61, 76, 105.

Д

- Г**
- Ганжа П. М. – 177.
Ганжа О. А. – 177.
Ганічев В. М. – 206, 211, 224.
Гарін Ф. З. – 153, 183.
Гегель – 53.
Герасименко О. Я. – 60.
Гижа О. Р. – 126, 128, 221.
Гірченко Ф. – 146, 151.
Гнатюк Д. М. – 7.
Гоголь М. В. – 185.
- Даль В. І. – 165.
Дангулова Н. П. – 138, 240.
Дей – 180.
Дениско Г. – 235.
Джордано Бруно – 33.
Дзюба Б. – 184.
Дзюба І. М. – 78, 221, 224, 237.
Дімаров А. А. – 12, 123, 124, 127, 142, 149, 150, 164, 267, 276.
Дмитерко Л. Д. – 105, 137, 162, 164, 169.

- Дмитренко О. М. – 28, 75, 85, 104, 162, 164, 205.
 Довга – 84, 121.
 Довженко О. П. – 167, 201.
 Доля-Белей – 147.
 Досвітний – 253.
 Драч І. – 6, 19, 44, 71, 123, 134, 136, 182, 207, 235, 263, 268, 269.
 Дрозд В. Г. – 42, 256, 262.
 Дрофань А. П. – 145.
 Дубинський І. В. – 121.
 Думенко – 151.
 Дунський – 132.
 Дяченко О. С. – 18.
- Залізняк Д. – 60, 66, 68, 75, 136.
 Зарудний М. Я. – 172.
 Засенко П. П. – 38, 136, 139, 142, 175.
 Затуливітер В. – 158.
 Захарченко В. І. – 61.
 Збанацький Ю. – 12.
 Земляк (Вацик) В. С. – 113, 163, 168.
 Зуб І. – 31, 44.
 Зубанич Ф. – 132, 142, 183, 265.
 Зубар А. – 96.

І

- Е**
- Епік – 18, 250.
- Є**
- Євтушенко Є. – 134, 142, 190.
 Єльцин – 253.
 Єременко – 163.
 Єфремов С. – 256.
- Івакін Ю. О. – 168.
 Іваничук Р. І. – 216, 224.
 Івасюк М. Г. – 163.
 Ігнатенко М. І. – 74.
 Іноземцев В. С. – 174.
 Ісаковський М. – 1.

К

- Ж**
- Жиленко – 66.
 Жулинський М. Г. – 224, 257.
 Журахович С. М. – 187, 222, 272.
- З**
- Загребельний П. А. – 104, 105, 123, 124, 131, 139, 163, 165, 188, 234.
- Кагарлицький М. Ф. – 189.
 Казидуб М. В. – 32, 40, 44, 46, 53, 55, 70, 74, 134, 146, 147, 151, 153, 169, 183.
 Казидуб О. – 53.
 Калнишевський – 216.
 Кант – 134.
 Карпенко В. – 79, 232, 253.
 Карпенко М. – 100, 102.
 Карякін Ю. – 210.
 Качала М. – 205.
 Кашин В. Л. – 181.

- Кестлер А. – 224.
Кириченко Р. П. – 181.
Кисельов – 44.
Кірієнко – 180.
Клименко П. М. – 74, 147.
Клочек Г. Д. – 215, 217, 221, 227, 228, 237, 245, 248, 249, 251, 263.
Коваленко Л. – 168.
Коваль В. К. – 211, 242, 258, 270, 273.
Ковінька О. І. – 22, 66, 250.
Козаченко В. П. – 100, 142, 163.
Козловський І. – 123.
Козуб С. І. – 177.
Козуб О. С. – 177.
Козько – 167.
Колісовський – 25.
Коломієць О. Ф. – 172, 273.
Комар Б. П. – 103, 148.
Корнійчук – 6, 201.
Короленко В. Г. – 142, 226.
Коротич В. О. – 6, 65, 144, 190.
Корсовецький – 175.
Косарик Д. М. – 6.
Косинка Г. – 201, 253, 255.
Косичкін Ф. – 20.
Костенко Л. В. – 172, 269.
Костенко М. В. – 260, 275.
Костомаров М. – 32, 33.
Котляр В. – 74, 113, 133, 172, 181.
Котляревський І. П. – 118.
Кочерга Ю. – 97.
Кравченко – 171.
Крилов І. – 66.
Крижанівський А. – 199.
Крупін В. М. – 244.
Кугультінов Д. М. – 19, 21.
Кузенян – 180.
Кузуб М. – 46.
Куліш П. – 201, 237, 247, 253, 255.
Курбас Л. – 237.
Куштенко І. Ф. – 28, 90.
- Л**
- Ласкава Л. – 20.
Лашко В. – 72.
Ле І. – 6.
Левін Б. – 46, 152.
Ленін – 226.
Линник Г. – 20.
Литвин В. – 24, 221.
Литвин М. – 221.
Лихоносов В. І. – 239.
Лобанов – 163.
Лубківський Р. – 270.
Лук'яненко О. – 174.
Луначарський – 226.
Лупій О. – 209.
Лутчак – 132.
- М**
- Майфет Г. – 250.
Мазепа І. – 276.
Максимов – 134.
Максимович Д. – 45, 58, 175.
Малахута М. Д. – 156, 205, 231, 233, 234, 235, 236, 238, 239.
Малик В. – 278.
Малишко А. – 6, 71.
Марков Г. М. – 279.
Матвієць – 177.
Матвійчук Н. – 92.
Маркович – 180.
Маркс К. – 53.

Мельник – 21.

Мельник В. – 139.

Метченко О. І. – 247, 255.

Мещеряков – 213.

Мирний П. – 49.

Мисик – 168.

Михайленко – 121, 126.

Мишко (Тютюнник) – 87.

Мищенко В. – 181.

Мовчан П. – 256, 270.

Молодід – 177.

Мономах – 47.

Мопассан – 87.

Мороз – 142, 163, 237.

Мужицька Н. – 29, 110–112.

Мушкетик Ю. – 120, 123, 124, 131, 190, 199, 214, 221, 223, 244, 247, 266, 268, 270.

Н

Насенко М. К. – 167.

Наливайко – 14, 20.

Нанкевич А. А. – 28, 135, 147, 171, 183.

Нарбути Г. і Д. – 260.

Негода М. Т. – 258, 269, 274.

Нікітін Т. Г. – 74, 132, 147, 236, 262, 270.

Ніколіч Мілан – 34, 37, 43, 45, 48, 50, 52, 56, 58, 67, 86, 114, 116.

Новиченко Л. – 8, 13, 165, 169, 221.

Носань С. – 258.

Ночовний М. В. – 156, 170, 235.

Нощенко – 174.

Нудьга Г. – 176.

О

Олещенко А. С. – 6.

Олещенко В. – 6.

Олійник Б. І. – 4, 5, 9, 12, 23, 26, 27, 32, 35, 36, 46, 61, 70, 71, 74, 76, 115, 142, 121, 197, 207, 226, 228, 237, 244, 256, 268, 270, 273, 277.

Олійник М. – 221.

Островецький – 53.

Остроушко – 12, 59, 155.

П

Павличко Д. – 7, 12, 38, 207, 236, 245, 269.

Панасенко Г. М. – 177.

Панченко В. – 227, 245.

Панч П. – 6.

Пасічник Г. – 6.

Пасько В. – 27.

Пашкевич А. М. – 258, 269.

Первомайський Л. – 69.

Перебийніс П. М. – 271.

Петлюра С. – 276.

Петриненко Л. – 71.

Підмогильний В. – 253, 255, 261.

Підпалій В. О. – 31, 76.

Підпала Н. А. – 175, 241.

Плашкевич – 269.

Плужник Є. П. – 222.

Покотило В. І. – 270.

Покришкін – 79.

Полонський Г. І. – 160.

Полторацький – 34, 37, 43, 48.

Попов Г. – 255.

Прилюк Д. М. – 6, 7.

Пругло – 153.

Пушкін О. С. – 20, 237.

П'янов – 8.

Р

Раскольников Ф. – 208.

Распутін В. Г. – 104, 109, 142, 146, 221.

Ратушний – 145, 148, 220, 226.

Рильський М. Т. – 8, 175.

Рогачевський – 50.

Рогова Є. Т. – 176, 190, 206, 210, 224, 244, 247, 252, 253, 255, 259, 261, 279.

Рогова М. О. – 190, 206, 210, 224.

Рогова Н. В. – 160, 161, 163, 165, 190, 206, 209, 210, 224, 244, 247, 253, 255, 257, 259, 261, 279.

Роговий Ю. Ф. – 210, 255.

Рогоза Б. П. – 124, 131, 133, 189, 207.

Ротач А. О. – 216.

Ротач П. П. – 2, 3, 59, 62, 77, 88, 106, 107, 113, 118, 129, 141, 143, 152, 170, 178, 180, 184, 186, 187, 191, 193, 197, 207, 208, 209, 213, 216, 218, 229, 230, 240, 243, 246, 250, 252.

Руденко-Десняк – 244.

Рудь М. Д. – 103, 115, 226.

Русенко – 24.

С

Савенко І. – 250.

Савченко – 19.

Свириденко М. (Міша, Михаїл) – 34, 37, 43, 45, 58, 50, 53, 67, 114, 116.

Свідзинський – 201.

Сенчик О. Р. – 212.

Сердюк Ю. – 244.

Середницький А. – 180, 186, 191, 197.

Седов Г. Я. – 20.

Сивокінь Г. М. – 154, 165.

Симоненко В. А. – 135.

Синягівський – 101.

Сич М. – 9, 171.

Сковорода Г. С. – 160.

Скуратов М. М. – 96.

Соколов П. М. – 209.

Сократ – 53, 185.

Солженіцин – 253.

Сологуб В. П. – 83, 84.

Солоухін В. – 130.

Сосюра В. – 8.

Срібний В. – 152.

Стась А. – 6, 115.

Стеблина М. – 30, 35, 36, 41, 61, 74, 99.

Стельмах М. – 6, 19, 25.

Стефанік В. – 65, 256.

Сулима – 173.

Сумароков – 163.

Суярко – 8.

Т

Танюк Л. – 219.

Тамм – 163, 165, 255, 259.

Таран – 131.

Таранець – 177.

Тарапунька – 6.
 Тернавський В. – 221.
 Твардовський О. Т. – 1.
 Тельнюк С. – 45.
 Тен Б. – 168.

Тернавський М. – 107.
 Тимофеев Л. І. – 1.
 Тичина П. Г. – 257.
 Толстой Л. – 227.
 Тронько П. – 8.
 Трусан О. – 40, 41.
 Тулуб З. П. – 160.
 Туровець – 19.
 Тюпюник Григiр (Гриць, Грицько, Гриша, Г. М.) – 9–11, 14, 15, 17, 21, 23, 27, 33, 35, 36, 38, 41, 42, 59, 61, 71, 73, 76, 77, 78, 89, 91, 98, 103–107, 109, 113, 115, 117–119, 123, 128–130, 132, 136, 138, 140, 142, 167, 168, 178, 180, 184, 186, 187, 191, 193, 194, 205, 213, 216, 217, 218, 221, 226, 233, 234, 240, 243, 262.
 Тюпюник (Лісовий) Ф. Г. – 12, 14, 17, 25, 33, 35, 38, 41, 42, 59, 74, 79, 113, 115, 121, 122, 123, 130, 132, 136, 139, 142, 147, 159, 183, 185.

У

Українка Леся – 45, 48, 58, 59.
 Ушаков Д. О. – 6.

Ф

Федченко – 18.
 Фещенко – 219.

Філянський М. Г. – 180, 191.
 Франко І. Я. – 206, 227, 253.

Х

Харчук Б. – 128, 131, 138, 150, 151, 153, 163, 164, 165, 166, 188, 192, 195, 196, 199, 200, 201, 202, 204, 211, 222, 225.
 Харчук Р. Б. – 209, 212, 225.
 Хвильовий М. Г. – 253, 255.
 Ходосов К. О. – 80, 81, 82, 93, 95, 101, 177.
 Хоралець Л. – 273.
 Хорунжий А. – 8.

Ц

Цвейг – 250.
 Цмокаленко Д. Г. – 6, 18.
 Цюпа – 123.

Ч

Чайковський – 253, 261.
 Чендей І. М. – 160, 165.
 Чернецький – 147.
 Черниш – 46.
 Чернишов – 17, 20, 46, 55.
 Черченко – 110.
 Чиж – 132.
 Чикирисов – 127, 128.
 Чичвянський – 49.
 Чичов Ю. І. – 259, 261.
 Чіп Б. – 33, 44, 49, 64, 130.

Чуковський К. – 224.
Чуковська Л. – 224.
Чуча О. – 6, 20, 59, 139, 147, 153,
163.

Шудря О. – 106, 178, 180.
Шукшин В. М. – 109, 118.
Шумило М. М. – 184.
Шупта Д. Р. – 198, 203.
Шутько Я. І. – 51, 59.

Ш

Шамало В. Г. – 183.
Шамота – 8, 109.
Шаповал І. М. – 106.
Шарандак – 119.
Шаховський С. М. – 8.
Шашкевич – 253.
Шевчук В. – 180, 191, 216, 221,
227.
Шевченко А. Я. – 138, 139, 194,
205, 240.
Шевченко М. В. – 33, 44, 46, 55,
72, 132, 138, 139, 142, 147, 158,
171, 182, 183, 256, 258, 262, 268,
270, 273, 275.
Шевченко Т. Г. – 21, 101, 106, 107,
141, 143, 160, 169, 187, 191, 235,
238, 269, 272, 277.

Щ

Щербак Ю. – 224, 226.

Ю

Юренко О. – 60, 66, 68.

Я

Яворівський В. – 125, 137, 221,
268, 269.
Яворницький Д. І. – 8, 106.
Ярошевський В. – 8.
Ярошевський К. – 53.
Ярошенко В. – 21.

**ПИСЬМЕННИКИ ПИШУТЬ
І... ЧИТАЮТЬ** (опитування)
(*"Літературна Україна"*, 26.12.1991)

1. Які з прочитаних останнім часом творів українських авторів вам найбільше запам'яталися і чому? Які не сподобалися?

2. Над чим ви зараз працюєте?

Феодосій РОГОВИЙ:

"Трудно (та й чи потрібно) називати всі твори українських авторів, прочитані в цьому році, бо переважно не вони – моє "преклоненіє перед западом" триває. Цей мій подив, якщо дозволите, – його внутрішні зачатки, зрозуміло ж, не сьогоднішні, а бозна колишні. Либонь, виникли в мені тоді, саме того дня чи моменту, коли я вже міг окреслити сам собі на рівні побутової необхідності поняття свобода слова і як нею користуватися людині. Ні більш, ні менш. Будучи беззахисним репатріантом, я собі і в голову не брав, що мій рідний соціалістичний світ з комуністичною перспективою світового масштабу дозволить виражати себе тією ж таки свободою слова – з цих позицій і тільки з цих я читаю всю прозу, тим паче сучасні твори українських авторів (переважно публікації журналів "Вітчизна", "Київ", "Дзвін", іноді "Березіль" та "Дніпро").

Я нападом кинувся шукати (особливо в шістдесятих роках) тієї ж таки свободи слова, звичайно ж, у радянській літературі. Був непомаду переконаний, що знайду, і тоді настане для мене загальне просвітлення, як тому мирянину від Слова Божого. Були моменти знахідок, але все частіше моя внутрішня енергосила слабла, тривожилась і штовхала на протилежні критерії виміру: Слово, що є для мене свя-

тим, у читаних творах часто-густо ховалося від мене в лабіринтах ускладненої образності, лукавило, прислужливо брехало в епізодах, а то й возвеличуючи фальш і неправду заради користі автора.

...Знайшов, а, скоріше, відчув шукане, на жаль, як примовляється, аж у книгах так званих західних авторів, тобто у "Вершинах світового письменства". Романи "Гра в бісер", "Зневірений дух" провітрили мене остаточно, гадаю собі, в головному: свобода слова не має свого завершального визначення і, смілюсь казати, не матиме.

А оце цього року мені стало дуже-дуже гордо, ще й провісно: серед тих вершин свободи слова я прочитав свого (!), українського автора Уласа Самчука, в письмі якого видиться часом абсолютна чистота почуття і смислу – ні лукавини в поведженні зі Словом. А саме та творча свобода, якої так прагнеться.

Перша частина з "Волині" "Куди тече та річка" (журнал "Дзвін", п'яте і шосте числа за 1991 рік) – то окрема розмова для критиків. Роман же "Марія" – то не роман-спалах, як пише Степан Пінчук у післяслові, то роман-вогнище, покладене Уласом Самчуком вікопомного одна тисяча дев'ятсот тридцять третього року.

2. Людина живе – значить, душа її працює. Трудно, аритмічно, як життям поруйноване серце, однак...

Пишеться новий роман. Здобувся на дріб'язок новел. Та й спасибі".

АВТОГРАФИ НА ДАРОВАНИХ КНИГАХ

Аббасов Алік: *"Феодосію Кирилловичу Роговому в знак сердечного уваження"*.

"Миргород", 8.10.1968 г. г. Миргород.

Бабанський Пилип: *"Феодосію Роговому – талановитому великомученику-собрату по редакції "Комсомольця Полтавщини" – щиро, дружно"*.

"Ложечка меду", грудень 1968.

Білик Іван: *"Феодосію Кирилловичу Роговому – землякові з моїх рідних країв, на згадку від автора цієї невеликої книжки "з довгою назвою"*.

"День народження золотої рибки", 19.01.78.

Білоус Дмитро: *"На пам'ять Феодосію Роговому:*

Багато різних мов на світі,

як у саду, квітують мови.

Плекаймо в буйнім розмаїтті

і наше диво калинове".

"Диво калинове", 27.04.90.

Бондар Василь: *"З любов'ю Василь Бондар Теодосію"*.

"Вірші", 3.08.68.

Боровий Василь: *"Дорогому побратиму Феодосію Кирилловичу Роговому – сердечно"*.

"Жито-життя", 13.11.67.

Бортняк Анатолій: *"Шановному Феодосію Кириловичу Роговому – з повагою до Вас і до Вашого слова. Успіхів Вам і успіхів!"*

"Поки дихаю, поки живу...", 14.12.89.

Брюховецький В'ячеслав: *"Дорогому Феодосію Роговому, талановитому, мудрому, сильному духом письменникові з повагою".*

"Силове поле критики", 2.09.84.

Булах Михайло: *"Хай згадує оцього хлопця Феодосій Кирилович Роговий именно оцього крикливого дня, бо воно отой крик ніколи в світі не закінчиться".*

"Вітрила" (збірник), 27.02.67.

"Ця книга передана на вічне користування Феодосію Роговому рабом газети, господарем колишнім її Мих. Булахом 29 квітня 1967 року разом з Першотравневим Здоровленням!"

"Словник літературознавчих термінів".

"Феодосію Роговому

1. Сього числа видати з особистої бібліотеки цю книжку.

2. Вважати, що її більше немає в Сакалівці, бо її постійне помешкання віднині в Устимівці."

"Словник іншомовних слів", 14.09.1972 р.

Вернигора Леонід: *"Чи запам'ятали Ви, Феодосію Кириловичу, як вели під руки мої перші спроби? Зібралося їх на "Гарячий серпень", тож судить його і як свого серця творіння. Своім первістком ділюся з Вами із щирою вдячністю та побажаннями добра і щастя!"*

"Гарячий серпень", 16.11.78.

"Феодосію Кириловичу! Щире спасибі Вам і як навчителю, і як землякові по матері... Аби довго іще сіялося, половіло та щедро врожайлося на Вашій ниві!"

"А жито половіє", 12.06.84.

"Мій добрий друже-земляче Феодосію та ще й Кириловичу! З любов'ю до тебе вічною, як сонце до поля!"

"Вічне поле", 12.05.86.

"Давньому, доброму Феодосію Кириловичу Роговому з відвертістю та найщирішими почуттями".

"Відверта розмова", 2.11.87.

Вишенський Станіслав: *"Феодосію Роговому з глибокою симпатією – автор".*

"Світотвір", 1987.

Гарін Федір: *"Шановному Феодосію Роговому – чудовому журналісту на зустрічі в Полтаві".*

"Вірний тобі", 30.03.66.

*"Феодосію! Ще вчора і чекати, і чекати,
обіцяв тобі книжки, що прийде весна, весна...
та на Ворсклу на простори. Ми живі! Кріпися, брате!
Я подався напрямки. Все останнє – суєта.
Сірим берегом пісчаним Та прийшов – і, боже мій,
я бродив... така журба! Ми уже не в парі:
Буть не першим й не останнім – У Києві – Роговий,
не трагедія хіба? А в Полтаві – Гарін".*
"Подив", 20.03.70.

*"Йі-бо класику української літератури Феодосію Роговому:
Скоро, скоро вже весна,
Розцвітуть простори!
Добре, що приїхав на
Письменницькі збори.
Кожен каже про своє
І усім на диво.
Та чи в кожного вже є
Рогового мливо?
Милий Феодосію, читай не цурайся".*
"Червоні сполохи", 15.02.89.

Головко Олег: *"Дорогому Феодосію Роговому з повагою і прихильністю від довгого автора оцієї тоненької збірки".*

"Стежка до рідної хати", 21.06.68.

"Батькові хрещеному багатьох моїх віршів, що в цій збірці – Феодосію Роговому від вдячного Олега Головка".

"Поїзди надії", 24.04.86.

"Любому, рідному і мужньому Феодосію Роговому від безмежно вдячного і навіки вірного Олега Головка".

"Струни тайги", 8.03.89.

Дмитренко Олексій: *"Література, мов дзеркало: хочеш скривитися – і є тобі коса пика... Хотілося глянути на все прямо, як дивляться в очі правді. Й нехай-би шаткували тебе кати... Ніжному й вибуховому таланту Федосу Роговому з любов'ю на спомин..."*

"Бо ти на землі Людина...", 27.10.70.

Драч Іван: *"Дорогому Феодосію Роговому, славному письменнику, якого щиро люблю!"*

"Соняшник", 18.05.89.

Засенко Петро: *"Феодосію Роговому на згадку добру про незнищенність трави, яка розстрілює асфальт".*

"Князівство трав", 17.01.71.

"Моєму дорогому Феодосію Роговому, у якого можна багато чому навчитися.

З постійною небайдужістю П. Засенко".

"Косовиця", 18.05.89.

Загуливітер Володимир: *"Прозаїкові Ф. Роговому – на поетових іменах".*

"Теперішній час", 19.08.1977, м. Полтава.

Зубанич Федір: *"Шановному Феодосію Кириловичу – з надією, що мої гори і люди сподобаються йому з цієї книжечки".*

"Полонина", березень 1984.

"Дорогий Феодосій Кирилович! Най Вам Бог живеться, так пишеться, як беркутам літається".

"Беркут – птах гірський", жовтень 84.

Казидуб Михайло: *"Феодосію Кириловичу! Зичу: не гнутися долу, дивитися тільки на гарні "вітрини", писати тільки молодю".*
"Екзамен", 30.01.67.

"Феодосію Кириловичу зі сподіванкою, що Земля почне крутитися-вертїтися навпаки. Всіх блаженств (на цьому світі, звичайно)".
"Кроки", 15.12.70.

"Феодосію Кириловичу Роговому на добро-радість з сердечною повагою.
P.S. Якщо будемо живі – подарую багатомник. Отже, живіть довго і усміхнено".
"Багаття на вітрах", 19.11.73.

"Феодосію Кириловичу з побажаннями, аби геніальність не вмирала, а серце не здавало".
"Світ-світлиця", 12.05.87.

Карпенко Віталій: *"Шановний Феодосію, хай б'ють потужно і ніколи не замулюються джерела добра і насаги у Вашій творчості".*
"Джерело життя і краси", 16.12.84.

Карпенко Володимир: *"Феодосію Кириловичу – хрещеному Батьку мого першого оповідання з подякою та побажанням довгих років творчої праці".*
"Побег", 27.11.90.

Ключек Григорій: *"Дорогий Феодосій Кирилович! Бачу Вас Давидом – себто переможцем – в нашій літературі".*
"Як наблизитись до Давида Мотузки", 29.03.88.

"Прийміть, дорогий Феодосій Кирилович, мої найщиріші побажання Вам здоров'я, щастя, сонячно-кларнетного самопочуття".
"Душа моя сонця намріяла...", 29.03.88.

"Дорогому Феодосію Кириловичу Роговому з глибокою повагою до його видатного письменницького таланту, який відчутно збагачує духовні сили нашого народу".
"Поетика Бориса Олійника", 12.08.89.

Коваль Віталій: *"Дорогому Феодосію Роговому, "Святом" якого був шлях оцей тернистий. Хай буде Вам..."*

"Шляхи прапороносців", 14.09.87.

"Феодосію Роговому, якого читаю і знаю, і шаную – ця моя непевна спроба".

"До тебе, батьку", 19.09.87.

"Дорогому Феодосію Роговому – сподіваюся на повість про долю "Свята останнього млива". Хай Вам щастить!"

"Собор" навколо собору", 16.02.90.

Колодій Віталій: *"Феодосію Роговому – ще багато щедрого, дорідного, жнивування, яке всім нам примножить затишку".*

"Вечірній сніг", 27.04.90.

Комар Борис: *"Феодосію Кириловичу Роговому на творчу дружбу".*

"Мандрівний вулкан", 10.01.81.

Кононенко Данило: *"Феодосію Кириловичу Роговому з вдячністю за приємні хвилини нашого ірпінського спілкування".*

"З любові й добра", 12.12.89.

Коротич Віталій: *"Феодосієві Кириловичу на згадку про листування без зустрічей, вдячний за добре слово".*

"Перевтілення", 13.12.71.

Котляр Василь: *"Лідеру братства Кирило-Мефодієвського Феодосію Роговому – щиро автор".*

"Полтавці не здаються", 1970.

Кругляк Юрій: *"Феодосію Роговому, земляку моєму, з побажанням творчих успіхів і всього найкращого. Хай щастить".*

"В чотири рядочки", 15.01.64.

Листопад Антоніна: *"Шановному Феодосію Кириловичу від усього серця – ця моя сльоза любистку – во ім'я Віри, Надії, Любові – щиро автор".*

"Сльоза любистку", 1.10.90.

Лушій Олесь: *"Дорогому Феодосію Кириловичу Роговому – чудовому майстрові рідного слова – на добру згадку про свято Тараса Шевченка 1989 року, про мандрівку по Чорному морі і Дніпрі".*

"Від серця мого", 20.05.89.

Малахута Микола: *"Феодосієві Роговому – із полтавськими ж таки почуттями на добро, на щастя".*

"Зустріч увечері", 16.11.89.

Маценко Іван: *"Феодосію Роговому – майстрові художнього слова, другові, чудовій людині – з повагою".*

"Вінок житніх колосків", 5.06.70.

"Милому, навіки талановитому Феодосію Роговому – товаришу й приятелю".

"Під небом отчого краю", 16.05.80.

"Феодосію Роговому – народному співцеві з великої літери, з поклоном і з радістю за нашу дружбу – автор".

"Джерело під Пристін-горою", 17.03.83.

Мовчан Павло: *"Феодосію! Долай же усі пороги. Подаю руку на знак високого пошанування".*

"Поріг", 22.05.89.

М'ястківський Андрій: *"Дядькові Тодосеві Кириловичу від діда Андрія щиро на Різдво".*

"Ходімо по райдузі", 7.01.78.

Нанкевич Андрій: *"Феодосію Роговому, письменникові самотнього таланту. Нехай повсякчас біди і радощі рідного народу визначають пульс твого бентежно чесного серця".*

"Червоний глід", 1.04.81.

"Феодосієві Роговому – від однополчанина-комсомольчанина. Теплих вітрів і широкої води світлокрилим чайкам – твоїм чесним і вистражданим творам!"

"Три тополі на вітрі", 21.02.85.

"Шановному Феодосію Роговому. Нехай болі Ваші про долю народу втіляться у нових талановитих творах!"

"Така тепла осінь", 4.04.90.

Негода Микола: *"Дорогому землякові Феодосію Роговому, з яким подружили в дні Всесоюзного Шевченківського свята на дорозі до Канева – з найщирішою приязню, на дружбу!"*

"Степом, степом", 21.05.89.

Нікітін Тарас: *"Феодосію Кириловичу – з учнівською любов'ю, із вдячністю за щирі допомогу у час, коли робив перші кроки... Ніби зараз бачу і життій хліб на столі у редакції, і зволожені очі Ваші, коли читали вслух свої речі..."*

"Обеліски пам'яті", 21.10.87.

"Діду! Феодосію Кириловичу! Від найменшого і найслабішого, від любові до Вас, від щастя до Вас, від Добра. Хай завжди буде світлим ім'я твоє, Діду!"

"І стежки праслов'янська в'язь", 29.01.90.

Ніколіч Мілан: *"Моя любовь к Украине, к украинским людям проходит через Ваше сердце, дорогой Феодосий Кириллович.*

Благодарный Ваш югославский брат".

"Постойбина сунца", 24.08.71.

"Украинскому другу и моему отличному переводчику Феодосию Кирилловичу Роговому на память этот скромный перевод великой украинской музыки".

"Леся Українка – "Ломикамен" (переклад), 1.11.71.

Ночовний Микола: *"Феодосію Кириловичу – сердечно".*

"Хліб на рушнику", 1982.

Нудьга Григорій: *"Дорогому Феодосію Кириловичу Роговому та його дружині Євдокії Тимофіївні щире новорічне вітання".*

"На літературних шляхах", 16.12.90.

Олійник Борис: *"Феодосію Роговому, чудовому чоловікові на щастя, на здоров'я, на творчі успіхи та на многає лета від імені серця".*
"Двадцятий вал", 15.08.65.

*"Феодосію Роговому, – хай вічно сяє зоря наших Матерів!
Од серця Б. Олійник".*
"Сива ластівка", 25.04.80.

Осадчий Василь: *"Феодосію Роговому на знайомство".*
"Золотий ярст", 15.11.89.

Павличко Дмитро: *"Шановному Феодосію Кириловичу Роговому на щастя-здоров'я".*
"Таємниця твого обличчя", 29.01.75.

Первомайський Леонід: *"Феодосію Кириловичу Роговому з найкращими побажаннями".*
"Творчий будень", 5.09.72.

"Моєму прихильному читачеві Феодосію Роговому".
"Древо пізнання", 5.09.72.

"Феодосію Кириловичу Роговому від Л. Первомайського".
"Оповідання не для розваг", 5.09.72.

Перерва Дмитро: *"Феодосію Кириловичу Роговому – з глибокою вдячністю за те, що він є, з почуттям щирої любові і поваги, за чесність і мужність. Хай колоситься Ваша нива, хай буде мливо".*
"Пам'ятники на священних рубежах", 10.05.84.

Підпалій Володимир: *"Дорогому Феодосієві з приязню".*
"Вишневий світ", 1970.

Санжаревський Дмитро: *"Моєму кращому з кращих бодай і старших за віком "аборигенів" української журналістики, передусім – українського письменства; людині – трагічної, майже, долі, але твердого, що йде прямо од землі, характеру; вірної слов'янсько-скіфським одвічним законам і звичаям; людині – розуму, пера і добра".*
"Землею Полтавською", 28.08.79.

Семеняка Віктор: *"Шановному Феодосію Кириловичу від автора з побажанням міцних нервів, гострого пера, щастя в особистому житті і творчих успіхів".*

"Бережіть нерви", 9.11.78.

Сенчик Олег: *"Дорогому Феодосію Кириловичу на добру згадку і від щирого серця".*

"Третій вимір", 29.10.87.

Сивокінь Григорій: *"Феодосію Кириловичу Роговому з добрими побажаннями".*

"Давні українські поетики", 15.08.77.

"Глибокошановному Феодосію Кириловичу Роговому зі щирими почуттями і побажанням творчих успіхів та гараздів у житті".

"Одвічний діалог", 16.01.86.

"Феодосію Кириловичу Роговому, уважному, прискіпливому і справедливому читачеві цієї книжки, з добрими почуттями".

"Визначеність таланту", 30.04.79.

Сич Михайло: *"Дорогому Феодосію Кириловичу – зелений ужинок мій зі сподіванкою на такий же дарунок".*

"Березневий вир", 12.05.68.

"Феодосію Роговому на згадку про наші зустрічі з любов'ю".

"Крило Ікара", 10.05.90.

Слабошпицький Михайло: *"Феодосію Роговому, до якого завжди прихильний душею – з повагою".*

"Марія Башкирцева", 13.12.89.

Твардовский Александр: *"Феодосію Кириловичу Роговому – с признательностью за добрые слова его письма".*

"Стихотворения и поэмы", 8.03.55.

Тютюнник Григор: *"Феодосію Роговому – землякові, братові й товаришеві на полтавській землі нашій і всюди"*.

"Тисячелистник", 15.11.72.

"Доброму й достойному Федосеві – серед суму й осені в Києві".

"Геродот. История в девяти книгах", 28.09.1973.

"Моєму дорогому Федосеві, якого завжди люблю".

"В. Шукшин. Червона калина"(переклад), 15.01.79.

Тютюнник Федір: *"Талановитому письменникові Феодосієві Роговому на довгу і щирю приязнь"*.

"Осень пахнет криницею...", 1.02.74.

"Милому і мудрому Феодосію Роговому – на ознаку найщирішої до нього моєї прихильності".

"Перепелині дзвони", 1.08.78.

Харчук Борис: *"Федосеві Роговому на побратимство"*.

"Подорож до зубра", 9.11.87.

Хижняк Антон: *"Шановному земляку-полтавцю Феодосію Кириловичу Роговому. Дякуючи за надісланий мені глибокосерйозний роман "Свято останнього млива" – дарую Вам свого "Данила" – любиме моє дітище. Це вже одинадцять видання з опублікованих протягом трьох десятиліть у Києві, Москві, Львові, Нью-Йорку. Зичу добра, здоров'я і нових творчих злетів! Тисну руку!"*

"Данило Галицький", 22.06.86.

Ходосов Карпо: *"Вельмишановному доброму моєму приятелеві Феодосію Роговому з почуттям дружби і поваги – від одного з авторів цієї книжки"*.

"З манівців", 25.08.67.

"Шановному Феодосію Кириловичу на незабуть і добру згадку з побажанням творчої снаги і нових творчих успіхів на педагогічній і літературній ниві – від одного з авторів цієї книжки".

"Іван Котляревський у школі", 20.01.78.

Чіп Борис: *"Феодосію Кириловичу, шанувальнику української мови, дарую з земним уклоном".*

"Очі мого батька", 1.03.67.

"Феодосію Кириловичу на добро і щастя".

"Плин", 1970.

"Феодосію! Жаль, тебе нема поруч, але завжди ти з нами полтавцями! Обіймаю!"

"Жнивень", 18.10.79.

"Моєму милому Феодосію – сердечно".

"Серпневе освідчення", 25.03.81.

Шевченко Михайло: *"Щоб були ми з обох боків сонця: Кириловичу з великою вдячністю за початок дороги".*

"Травневе поле", 1976.

"Феодосію Кириловичу! Хай Вам любов світить ще 100 років".

"Балада про любов", 12.08.82.

"Феодосію Кириловичу Роговому. Хай журавлі кричать Вам сто літ – слухайте-наслухайте їх в добрі та здоров'ї".

"...Один прощальний поклик журавля", 18.11.88.

Шкурупій Володимир: *"Феодосію Роговому на добро і щастя, хай свято млива ніколи не буде останнім, а ще будуть бджоли і чисті роси".*

"Жива роса", 15.10.87.

"Феодосію Кириловичу на добру згадку з побажанням калинового квіту в долі і щоб більше сокира не занеслася над нею, а було лиш добро і щастя, творчих висот".

"Осіння горішина", 19.05.90.

Шупта Дмитро: *"Феодосію Кириловичу Роговому, моєму критику і найприскіпливішому поціновувачу".*

"Полум'я мелодій", 1968.

"Любому моєму наставникові й першорядному письменнику, дорогому Феодосію Кириловичу Роговому. Шанобливо!

"Знак літа", 1981.

"Дерзновенному Феодосію Кириловичу Роговому на взаємність з вдячністю за його сміливий, земний, талановитий, справжній роман".

"Біль стебла", 1985.

"Дорогому Феодосію Кириловичу Роговому на взаємність, на нові творчі звершення".

"Звичай землі", 15.07.87.

"Найдорожчій Людині, Феодосію Кириловичу Роговому, перед чийм Талантом доземно схиляюся".

"Звичай землі", м. Київ. В ред. журн. "Київ", 1990.

Шутько Яків: *"Другу дорогому – Феодосію Роговому з глибокою пошаною й любов'ю".*

"Поклик літа", 10.07.71.

Юренко Олесь: *"Дорогому Феодосію Кириловичу – на добро, на дружбу".*

"Ганнуса", 6.03.68.

Юхимович Василь: *"Феодосію Роговому, який хистом не зроговів – на творче довголіття".*

"Ровесники гроз", 28.01.90.

Яворівський Володимир: *"Дорогому Федосієві, якого люблю й шаную! Хай ведеться Вам у всьому!"*

"Оглянься з осені", 25.10.79.

"Дорогому Феодосію, який іде!"

"Автопортрет з уяви", 1981.

ДОДАТОК 3

Григорій КЛОЧЕК

ФЕНОМЕН ФЕОДОСІЯ РОГОВОГО

*(Сценарій документального телефільму
про письменника Феодосія Рогового)*

Кілька вступних зауважень для режисера

Своєрідна особистість Феодосія Кириловича Рогового повинна визначити форму телефільму. Зоровий, суто документальний ряд, звичайно ж, буде у фільмі, але хай він не домінує, хай він буде виразним акомпонентом до головного мотиву твору. А цей "головний мотив" – сам Феодосій Роговий, його надзвичайно глибокий інтелект, його гостра, абсолютно незалежна і вражаюче прониклива думка. Розумію, що ця захоплена характеристика може викликати деякий супротив, але прошу режисера та редактора фільму сприйняти її хоча б "на віру" – спочатку. Під час зйомок вони – коли не будуть упереджені – погодяться з такою характеристикою.

Завдання (надзавдання!) фільму полягає в тому, щоб створити у глядача враження відкриття небуденної особистості, спілкування з якою дивує, радує, збагачує.

Телекамера повинна дуже уважно вдивлятися в обличчя Ф. Рогового – не поспішати, "терпіти" його паузи, спілкуючись із ним, я переконався в його здатності до блискучих, досконало виражених словом експериментів. Ця довершеність словесного вираження є багатством, яке українська телевізія повинна використати сповна. Ми звикли до словесної неохайності, безкультур'я (згадаймо жахливий суржик народних депутатів).

Всезагальна деградація суспільства точно відбилась у мові, якою воно розмовляє. І тому досконале усне мовлення Ф. Рогового, де літературна витонченість прекрасно згармонізована з полтавською усномовною інтонаційністю та фразеологією повинно стати одним із естетичних моментів фільму.

Та вже ж, підкреслюю, основним "героєм" фільму повинна стати думка Ф. Рогового. Вона стосуватиметься найактуальніших проблем нашого життя – екології природи і душі, піднесення самоцінності людини, вияснення одвічних проблем загальнолюдського, нашого національного відродження.

Окрема і теж надзвичайно важлива проблема – це сучасне село. Тут спілкування з Ф. Роговим особливо важливе. Справа в тому, що зараз у нашій літературі навряд чи є письменник, який би знав сучасне село краще за Ф. Рогового. І не тільки тому, що він живе в селі, а тому й перебуває в "гуці життя" – ні. В його особі маємо людину, здатну до найточнішого безпомилкового аналізу сучасної "сільської" ситуації. Його аналіз, це аналіз художника-провидця, у якого філософське осмислення дійсності прекрасно згармонізоване з художньо-емоційним її осягненням. Як доводить наша історія, саме такий спосіб осягнення дійсності (здаймо хоча б Т. Шевченка та Ф. Достоєвського) є найбільш істинним. Він часто протистоять суто політичному розумінню суспільних процесів, з його "боротьбою класів" та вірою в революцію як "локомотив історії".

Фільм умовно ділиться на дві частини. Перша з них в основному побудована на монологах. Без монологу з його здатністю до ємкого вираження дуже важко було б розкрити хоча б основні моменти життєвого і творчого шляху письменника. Друга частина – це інтерв'ю (а мо', й співбесіда?) з Ф. Роговим. Це мобільна широкоохватна форма, яка доповнює те, що не вдалось сказати монологами.

Дуже хотілося б, щоб творча група фільму відкрила Ф. Рогового широкій громадськості. Переконалий, що заради такого відкриття варто попрацювати на грані власних творчих можливостей. І хай нам Бог допоможе...

І частина

Наш герой відкриває хвіртку, виводить на дорогу велосипед. Іде вулицею. Звичайна вулиця звичайного села, позначеного деградацією. Серед старих хат під солом'яними стріхами та споришевими по-

двір'ями попадаються кам'яниці з білої (силікатної) цегли та під шифером – такі собі "вілли", але ще не завершені, не прибрані, із залишками будівельних матеріалів на подвір'ї. У нас поки що нічого завершеного немає. Ми нічого до кінця не доводимо – і це відчувається навіть у зовнішньому вигляді сільської вулиці. Небагато, і не зовсім бідно, та все ж таки швидше бідно. Хай телекамера мимохідь (без особливого акценту) зафіксує все це. Наш герой їде повільно. Не треба поки що показувати його крупним планом – ми ще встигнемо вдивитись у його обличчя. Він здоровається кивком голови з прохожими, а найчастіше це не прохожі, а просто селяни, які щось порають на подвір'ях. Хай телекамера вдивиться в одне-двоє облич цих бабусь – хай на якусь мить вдивимось у лице селянки і, може, вдасться побачити в ньому все її колгоспне минуле.

Наш герой виїжджає на трасу. Обережно їде краєчком асфальтової дороги. Пролітають автомобілі – легкові й вантажні. Кілька моментів треба зафіксувати з кабіні автомобіля, який обганяє людину на велосипеді: проשמигнув назад той велосипедист – і все. Різні у них швидкості.

Дорога довга – і треба показати, що вона довга, серед степу. Тут не обійтись без високої точки зору: маленька фігура велосипедиста на довгій вузькій дорозі. Далі польова дорога. Чорна рілля, скирди свіжої соломи, рання осінь. Наш герой їде під гору пішки, ведучи велосипед. Зупиняється, витирає піт з чола – і в цей момент його можна показати вперше крупним планом. Потім, – знову загальний, далекий план. Проводжує, не звертаючи увагу на втому, на хворе серце, йти під гору.

І в цей момент, коли терпіння телеглядача ось-ось уже може обірватися і він вже наміряється переключити свій телеприймач на інший канал, зазвучить голос за кадром. Це голос Феодосія Рогового – звучить спокійно, на якійсь буденно-розповідній тональності.

Роговий Ф. *(за кадром):* "Сюди навідуюсь часто. Іноді прошу сина Юрка (він живе в сусідньому селі, вчителює там) підвезти мене на "Москвичі". Але найчастіше ось так: сідаю на велосипед та й добираюся до берега цього рукотворного моря..."

Надалі йде перший монолог Феодосія Кириловича – монолог-спогад, монолог-сповідь. У ньому йдеться про найболючіше, що ніколи не давало йому спокою – під товщею ззеленілої води Кременчуцького моря лежить земля, що була його малою батьківщиною. Я просив би Феодосія Кириловича дуже добре підготуватись до цього монолога,

тому що він повинен бути ударним для початку фільму. Це буде розповідь про втрачений назавжди край. Тут жили найдревніші люди нашої нації – порічковики. Їх близькість до природи. Розміреність життєвого ритму. Переселення у зв'язку з затопленням Посулля. Втрата десятків тисяч гектар рідної землі – неповторного куточка України.

На звуковому тлі монолога йде відеоряд: високий глиняний берег Кременчуцького моря (знімати треба знизу, з води). Берег неприродний – він постійно обвалюється. Вода брудна. Телекамера вдивляється в цю неприродність – помічає глиняні обвали, брудну, каламутну воду. Довга, кількакілометрова гребля. Плетиво високовольтних ліній. Центральний операційний зал Кременчуцької ГЕС. Пульс управління (в монолозі Ф. Рогового буде сказано, що ГЕС майже не завантажена – працює одна турбіна).

Йдуть також кадри кінохроніки з будівництва ГЕС – їх потрібно знайти в кіноархівах і відповідним чином змонтувати. Бадьорий голос диктора кінохроніки, що повідомляє про чергову трудову перемогу на черговій будові комунізму.

Відеоряд повинен вийти дуже насиченим – у досить стрімкому ритмі. І в ці моменти монолог Феодосія Кириловича переривається, бо сама розповідь письменника (спокійна, споглядлива) і кадри кінохроніки несумісні в ритмічних планах.

Перерваний монолог знову починає звучати тільки тоді, коли телекамера "заспокоюється" і в кадрі знову або високий берег моря і на ньому одинока постать людини (це він – Феодосій Роговий), або ж морська далечінь, знята з того місця, де стоїть письменник.

Клочек Григорій, літературознавець, доктор філологічних наук.

Нема людини, яка б не тягнулася до того куточка землі, де вона народилася і де пройшло її дитинство. Але любов Ф. Рогового до свого Посулля, затопленого в 1959 році, просто вражаюча. Чесно кажучи, такої сили почуття любові до рідного краю, до малої Батьківщини в українській чи в будь-якій іншій літературі важко зустріти.

На питання, що таке письменницький талант, Григій Тютюнник, до речі, близький товариш Феодосія Рогового, відповідав словами, що вже стали афоризмом: "Талант – це вічна загадка любові". Це дуже точна відповідь. Так, значимість художнього таланту вимірюється глибиною любові. Чим глибша, чим сильніша любов – тим активніше вона потребує вираження. Тим адекватніші форми вираження вона

породжує. Вираження ж через художнє слово, художній образ є найповнішим.

Думається, що Посуллю, порівняно з тими землями, що були затоплені Каховським, Канівським чи Київським морями просто, скажемо так, пощастило. Щастило тільки тому, що воно – Посулля – виростило і відправило в світ Феодосія Рогового.

Кажуть, що всього того, що не описане художнім словом, ніби й не було в житті – воно зникає майже безслідно. Величезна частина нашої землі – тільки одне Кременчуцьке море затопило десь 270 тис. га землі – пішла б у небуття. Пам'ятали про цю землю одне-два покоління переселенців – і все. Романи Ф. Рогового "Свято останнього млива" та "Поруки для батька" зберігають пам'ять про затоплений край.

Любов Ф. Рогового до втраченої малої Батьківщини – це (сказати б) *волаюча любов*. Кожним словом, кожним реченням свого твору він ніби намагався достукатися до серця читача, щоб сказати йому: аби ж ви знали, який то був чарівний край, край безмежного простору, чистої, цілющої для здоров'я води, неляканих птахів, соковитих трав.

Кожний значний письменник створює свій художній світ. Значною частиною цього світу є природа, як тло, на якій зображено людину. Як правило, такий світ природи є видатним художнім відкриттям. Він починає жити в свідомості, збагачуючи наше світорозуміння.

Скажімо, в нашій свідомості існує образ Поділля, створений М. Стельмахом. Олесь Гончар подарував нам своє бачення причорноморського степу. Всі ці образи відкривають нам нашу ж землю з дуже потрібної поетичної точки зору. Поряд з двома зазначеними художніми відкриттями я поставив би і Посулля – край Феодосія Рогового. Читаєш його роман і думаєш: невже такий край і справді існував в Україні.

Зараз, коли ми так багато говоримо про екологічну кризу, що вже реально загрожує нашому існуванню, і коли шукаємо шляхів виходу з неї, то дуже важливо знати, що, окрім ефективних екологічних програм, окрім суворих природоохоронних законів та величезних економічних затрат – потрібно виховувати в кожному із нас, нині і в майбутньому суціль, святе почуття любові до рідної землі. Пам'ятаймо, що психологія покорителів природи у нас дуже живуча. І ось цю психологію можна витравлювати тільки одним способом – вихованням любові до природи.

Роговий Феодосій.

Йде розповідь про дописьменницьке життя, юність на описуваній території. Примусові роботи в Німеччині. Важке повернення на Батьківщину. Недовір'я з боку властей. Примусові роботи на заводі під Москвою. Втеча на рідне Посулля.

Клочек Григорій. Феодосій Роговий починає вести звичайне життя сільського вчителя. Заочно закінчує факультет іноземних мов в Полтавському педінституті [Харківський педагогічний інститут іноземних мов ім. Крупської (німецька мова). – Ю. Р.]. Своїми руками, разом із дружиною, будує хату, викопує криницю на подвір'ї. У цей же час починає писати оповідання, нариси, байки. Публікується в республіканській пресі. Його помічають і запрошують на роботу в обласну молодіжну газету.

Шевченко Михайло, поет, секретар правління Київської організації *Спілки письменників України*. (Він працював із Ф. Роговим у редакції газети "Комсомолец Полтавщини"). Розповідь про цей період життя письменника – кілька живих штрихів до портрета Ф. Рогового. М. Шевченко висловлює свою думку щодо того, чому "Комсомолец Полтавщини" відмовився від послуг Ф. Рогового: щоб працювати в газеті в роки застою треба було бути конформістом. Ф. Роговий ним не був.

Клочек Г. Отже, газета не прийняла Ф. Рогового, хоч як журналіст він показав себе дуже добре. Та в ті часи треба було вміти говорити одне, думати друге, робити третє. Такі обставини руйнують людину, схиляють її до безсовісності. Щоб зберегти себе, Феодосій залишає газетярську роботу і повертається назад, до сільського життя, у свою хату, яку збудував власними руками. Була й інша причина, що змусила Ф. Рогового покинути тогочасне велелюддя. Письменник виявився, скажемо так, – занадто українцем, тобто людиною з добре розвинутою національною свідомістю. І це зрозуміло, бо Ф. Роговий – людина, наділена видатним художнім талантом. А істинно художній талант – це завжди потужний потяг до національного. Та в ті часи мнимого розквіту "дружби народів" та активного "злиття націй" відчувати себе українцем було мало чи не злочином.

Роговий Ф. Розповідь про повернення в село і про роботу над романом "Свято останнього млива". За роман взявся тільки тому, що ним володіло бажання розповісти про людей затопленого Посулля.

Ключек Г. Якось Феодосій Кирилович показав мені зошит, про який я зараз мушу сказати. Цей зошит мене вразив. Письменник записав у нього сотні прізвищ людей, що жили в чотирьох, тепер уже неіснуючих, селах. Та головне в тому, що письменник усіх тих людей пам'ятає і про кожного з них може розповісти дуже детально. Я спеціально вдавсь до такого експерименту: називав будь-яке найперше прізвище із цього зошита і просив розповісти про людину, що стоїть за тим прізвищем. І у відповідь чув найдетальнішу розповідь про ту людину. Це не просто добра пам'ять письменника, ні. Як на мене, то це вияв якогось рідкісного у наш час людинолюбства.

Але роман – це не просто розповідь заради розповіді. Щоб стати явищем по-справжньому художнім, він повинен виражати важливі художні смисли, тобто такі смисли, в яких поєднуються емоційно-оціночне осягнення дійсності (і в першу чергу моральності людини) із філософським.

Роман "Свято останнього млива" буквально випромінює такі смисли. І вони дуже потужні. Вони потребують окремого, буквально монографічного розбору. Роман фактично подає зріз народної моралі українського селянства 50-х років нашого століття. Щоправда, письменник вдавсь до цікавого літературного прийому – читаючи роман, відчуваєш намагання Феодосія Рогового створити атмосферу первісності – первісності природи і первісності людини. Створюється враження, що населення Мокловодів (це давнє село, яке є чи не найголовнішим "героєм" творчості Ф. Рогового) живе поза часом, до якого ще не дійшла сучасна цивілізація. Це, звичайно ж, оманливе враження. Смысл цього прийому якраз і полягає в тому, щоб отримати можливість економніше, точніше показати народну мораль без сучасних нашарувань. Тому "Свято останнього млива" – це ніби прорив до першооснов народного, національного духу, викликаний бажанням дослідити його, зафіксувати перед тим, як він – разом із древніми Мокловодами – зникне назавжди, як величезна селянська Атлантида.

Значення роману якраз і полягає в тому, що він робить зусилля підняти минулий моральний досвід українського селянина до сьогодення, а значить, намагається зберегти його для сучасного і майбутнього.

Письменника дуже цікавлять загальнолюдські істини, і, зрозуміло, в першу чергу вияви добра і зла. Гармонійне співіснування людини і природи є основа моральності – ця думка, мені здається, є головним лейтмотивом твору.

Роговий Ф. Роман було завершено ще в 1972 році, а надруковано – в 1982. Це було 10 років боротьби за роман. Про них і розповідь письменник. Роман пропонувався всім видавництвам і літературним журналам. І всі відмовляли через те, що в ньому, мовляв, письменник розумів технічний прогрес через призму свого "хугірського", як писали рецензенти, сприймання.

Клочек Г. Переді мною дві теки, в яких зібрані внутрішні і зовнішні рецензії на цей роман. Зачитаю буквально кілька уривків з них (*зачитує*).

Те, що вихід "Свята останнього млива" було затримано на десять років, стало відчутною втратою для нашої української літератури. В той час як повість В. Распутіна "Прощання з Матерою", у якій підносила та ж тема, що і в романі Ф. Рогового, викликала буквально ажіотаж серед критиків, читачів, Ф. Роговий мусив потерпати від наших рідних перестраховальників. Воїстино: "нет пророка в своем отечестве".

А тим часом "Свято останнього млива" – роман пророчий. Задовго до нашого сьогодення письменник сказав те, до чого ми тільки зараз доходимо. Виявляється, що побудований на Дніпрі каскад ГЕСів – кожна з яких є гігантською "трудовою перемою" над природою – то наша жахлива помилка, яку ми тільки зараз починаємо визнавати, і то ніби крізь зуби.

Думаю, що пророцтво Феодосія Рогового, яке він проголошував усупереч загальноприйнятим енергійно стверджуваним уявленням, йшло не тільки від його інтуїції художника, а ще й від того, що він умів слухати свій народ. (Сімдесят з лишком років у нас тільки говорили від імені народу, по-справжньому ж до нього й не прислухались). Одна з персонажів роману – баба Руся – все ховалась від переселення, бо ніяк не могла повірити, що людям недостає глузду зрозуміти, що таку прекрасну землю не можна затоплювати. А якщо й треба вертати їхні турбіни, то... путній хазяїн їх крутив би не водою, а молоком, – таке його тут множество виростає..."

Творчість Феодосія Кириловича Рогового я вже давно для себе називаю "феномен Рогового". Саме слово "феномен" означає "рідкісне, надзвичайне" явище. Багато що в творчості письменника якраз і полягає в тому, що він в осмисленні багатьох суттєвих проблем йде попереду літературного процесу.

Другий роман Феодосія Кириловича ("Поруки для батька") писався ще в часи застою – в 1982–1984 роках. І тут він осмислював

проблему, до якої ще не доходило наше письменство – проблему реабілітації тих, хто незаслужено був репресований у сталінські роки.

Роговий Ф. Пояснює назву роману, інтерпретує головний смисл роману.

Ключек Г. Своєрідність, творча оригінальність Ф. Рогового ще й у тому, що він створив свою поетику. Він порушує звичні закони роману – наприклад, не визнає традиційного романного сюжету як зв'язку подій. При чому, робить це цілком свідомо. Не маючи такого наскрізного сюжету, роман втрачає читабельність. В ім'я чого письменник відмовляється від сюжетної галереї жителів Мокловодів? Кожна складова новела роману – це глибоко психологізований портрет. Автор простежує за найменшими душевними порухами свого персонажу, фіксує найнепомітнішу реакцію на сприйняття навколишнього світу. Роман таким чином ніби перевантажується психологічним аналізом. Але одноразово такий найдетальніший і глибокий психологічний аналіз робить роман елітарним – тобто він доступний тільки для дуже добре підготовленого читача.

Я не хотів би, щоб у слові "елітарний" відчувався якийсь негативний відтінок. Навпаки, слід розуміти, що сильна в художньому відношенні література повинна мати елітарних авторів. Це свого роду літературний авангард, який відкриває нові резерви художності. Відкриття, яких домагається авангард, бувають різні – одні з них збагачують літературну практику, інші – не приймаються нею.

Авангардистський стиль Ф. Рогового породжений не бажанням бути оригінальним. Він, якщо можна так сказати, неусвідомлений авангардист: його експерименти над формою роману викликані тільки бажанням знайти адекватне вираження свого світосприймання.

І ще одне міркування. Як відомо, основним суддею, що визначає художню якість літературного твору, є час. Дуже часто ми спостерігаємо, що книжка виходить тільки один раз – і більше не перевидається. На неї просто нема попиту. Роман "Свято останнього млива", незважаючи на його "нечитабельність", уже витримав чотири видання, готується п'яте. І я переконаний, що в майбутньому твори Ф. Рогового ще не раз будуть перевидані. І пояснюється це тим, що вони несуть у собі дуже глибокі загальнолюдські смисли, актуальність яких є неперехідною.

II частина

Ця частина матиме форму телеінтерв'ю з Ф. Роговим. Ще раз підкреслюю, що, знаючи письменника, переконаний: як "об'єкт" телеінтерв'ю він цікавий і "вигідний", тому що швидко, точно і цікаво відповідає на найбільш несподівані питання. Тому в сценарії повністю зазначені тільки питання, а відповіді на них подані приблизно у тезовій формі. Наважуюсь прогнозувати відповіді Ф. Рогового тільки тому, що досить багато спілкувався з ним і в основному знайомий з його поглядами на ту чи іншу проблему.

Першу і другу частину телефільму розділяє відеоряд, завдання якого полягає в тому, щоб у телеглядача створилось достовірне враження про село, в якому живе письменник, про людей, з якими він щодня спілкується.

На екрані фотографія: Ф. Роговий у робочому кабінеті (ця фотографія є в письменника).

Знову вулиця, де стоїть будинок письменника. Буквально за 150–200 метрів від цього будинку (а він стоїть на околиці села) – тракторна бригада. Телекамера зупиняється на ній, тримає її далеким планом, потім – різке наближення до неї. Кілька спостережень за життям тракторної бригади. Механізатори: крупним планом обличчя – своєрідна галерея портретів людей сьогоднішнього села.

Питання механізаторам:

– Ми приїхали знімати фільм про вашого земляка Феодосія Рогового. Що б ви хотіли про нього сказати?

– Яку книжку Ф. Рогового ви читали?

– Що ви можете сказати про Ф. Рогового як про вчителя? Він же, мабуть, навчав вас?

Відповіді на ці питання не буду прогнозувати. І не треба спеціально готувати людей для відповіді на них – хай він буде "натуральним".

Сільська бібліотека. Під час монологу бібліотекаря демонструються матеріали виставки, присвяченої землякові-письменнику.

Бібліотекар. Тема монологу: Устимівка і Феодосій Роговий. Сприйняття селянами творчості письменника. Величезна повага селян до Ф. Рогового.

Далі – інтерв'ю з Феодосієм Кириловичем.

Клочек Г. Ви належите до письменників, які все своє життя опрацьовують одну і ту ж тему. Чим можете пояснити власну прив'язаність до вже неіснуючого села Мокловоди і його людей?

Роговий Ф. Письменник повинен писати про те, що найкраще знає. У мене дуже сильно розвинуте почуття рідного. А рідним для мене є той втрачений край, його люди. Відчуваю, що, окрім мене, про тих людей ніхто не розповість.

Клочек Г. Ви прекрасно пам'ятаєте своїх мокловодівців – цього релікту української селянської культури, знаєте добре – можливо, як ніхто із сучасних письменників – сучасне село, його людей. Яку різницю вбачаєте між цими поколіннями селян?

Роговий Ф. Село, його люди зазнали величезних моральних втрат. Руйнівна психологія поденника. Відчуженість від землі. Звуженість і збідненість духовних потреб.

Клочек Г. Про те, що село зруйноване, що воно перебуває у глибокій кризі – ми всі добре знаємо, висловлено вже безліч думок, пропозицій, проєктів щодо шляхів відродження села, прийнято чимало державних постанов щодо сільського господарства, але справи не покращуються. Пройшло вже майже п'ять років перебудови, а зрушень – ніяких. Одні розмови. Чи не змогли б Ви, прекрасно знаючи село зсередини, розповісти про гальмівний механізм, який не дає можливості відродитись селу.

Роговий Ф. Говорить про велику кількість (1/3 від усього працюючого в селі населення) управлінців, які фактично не "пруть плуга", але живуть непогано. Психологія такого управління. Корупція на районному рівні. Поняття "районна мафія" – вона все зробить, аби не віддати землі селянину.

Клочек Г. Часто висловлюються думки, що сучасний селянин вже не захоче взяти землю.

Роговий Ф. Заперечує цю думку. Розповідає про орендарів із сусіднього села – про те, як вони працюють, і які перепони їм чинять.

Клочек Г. Чому ви, так добре знаючи проблеми села, не займетесь публіцистикою. Ну, скажімо, не підете шляхом відомого публіциста І. Васильєва.

Роговий Ф. На це питання письменник відповідає, що "не хоче розмінюватись" (відповідь вельми суперечлива, але вона щира і, на мій погляд, справедлива). Письменник говорить, що йому є, що виразити через художнє слово.

Клочек Г. Часто висловлюються думки, що Ваші романи важкі для сприймання. Для якого читача Ви пишете?

Роговий Ф. Для розумного і добре підготовленого.

Клочек Г. Ви знаєте такого читача?

Роговий Ф. Розповідь про листи, які він отримує від читачів.

Клочек Г. Чим література може допомогти нашому хворому суспільству?

Роговий Ф. Пояснює своє розуміння завдань літератури. Література повинна досліджувати життя і розповідати людям правду (і тільки правду!) про них.

Клочек Г. Ваше ставлення як письменника до таких понять як "партійність літератури", "метод соціалістичного реалізму"?

Роговий Ф. Заперечує ці поняття, висловлює критичне ставлення до них.

Клочек Г. Але ж раніше Ви їх приймали?

Роговий Ф. Заперечує. Проте вважає, що література повинна створювати ідеали, закликати людей до добра, відкривати їм красу в житті. Література повинна проповідувати загальнолюдські норми моральності.

Клочек Г. Ваше розуміння загальнолюдського в літературі?

Роговий Ф. Пояснює, що художність твору в значній мірі визначається тим, наскільки в ньому розроблена загальнолюдська проблематика. Розмаїття виявлення добра і зла.

Клочек Г. Що Вас влаштовує і що не влаштовує в сучасній українській літературі?

Роговий Ф. Відповідаючи на це питання, письменник серед іншого згадує творчість Григора Тютюнника.

Клочек Г. На похоронах Григора Тютюнника Вам стало погано і Вас забрала швидка допомога. Про що Вам думалось в ті перші дні, коли не стало Григора?

Роговий Ф. Думав, що чесну людину вбило безчестя, серед якого він жив.

Клочек Г. Відомо, що літературне мистецтво є виключно складним для опанування. У період свого літературного становлення Ви орієнтувалися на стиль якого-небудь метра?

Роговий Ф. Письменник наголошує, що якихось конкретних орієнтирів у нього не було.

Клочек Г. Ваш стиль позначений "філологічністю". Ви кохаєтесь у слові. Що Ви можете сказати про виражальні можливості української мови.

Роговий Ф. Говорить про вроджену любов до слова, бо ще змалку намагався запам'ятовувати особливо виразні слова. Робота над словом для письменника – це "солodka каторга". Дуже важко адекватно виразити якийсь момент, але коли нам це вдається, то радісного, щасливого настрою вистачає на кілька днів.

Клочек Г. Зараз багато йдеться про національну самовідомість нашого народу. Мені доводиться зустрічати багато людей, яні настожено ставляться до процесу національного відродження українців, не розуміють його необхідності.

Роговий Ф. Критично характеризує стан національної свідомості українського народу. Відзначає, що державна політика ще не достатньо сприяє цьому процесу. Пояснює, чому без національного відродження неможливе ні економічне, ні державне відродження.

Клочек Г. Художньо досліджуючи населення Мокловодів, Ви очевидно, не раз задумувалися, що ми за нація – українці? Що в нас доброго, а що поганого?

Роговий Ф. Говорить, що величезна біда українців – це відчуття власної другосортності. Такими нас зробила історія. Одноразово відзначає величезну потенційність нашого народу.

Клочек Г. Ви вірите в майбутнє України?

Роговий Ф. Ця остання відповідь письменника повинна бути обґрунтованою і настільки завершувальною, щоб утворився смисловий та емоційний фінал телефільму.

Кіровоград, вересень 1990 р.

ВИДАВНИЧІ РЕЦЕНЗІЇ НА РОМАНИ ФЕОДОСІЯ РОГОВОГО

*Видавництво ЦК ЛКСМ "Молодь"
252004, Київ-4, Пушкінська, 28.
№ 936.*

Шановний товаришу Роговий!

*Ваш роман "Свято останнього млива" своїм ідейним спрямуванням
не задовольняє вимог нашого видавництва.*

*Повертаємо рукопис з рецензією. Редакція прози цілком поділяє
думку рецензента Т. Власенка.*

*З повагою,
зав. редакцією прози В. Сологуб.*

РЕЦЕНЗІЯ

на рукопис Феодосія Рогового "Свято останнього млива".
277 стор. Мова українська

З великою увагою прочитав рукопис Феодосія Рогового "Свято останнього млива". Уже з перших сторінок його видно, що річ писана талановитою людиною, яка вміє тонко підмічати деталі і, головне, чудово володіє словом. Мова автора багата й барвиста, образи свіжі, художня тканина добротна, без перебільшення кажучи, виткана здібним майстром.

І доводиться лише глибоко пошкодувати, що цей безсумнівно талановитий літератор у пропонованій видавництву "Молодь" речі так

далеко відійшов від правди життя, що рекомендувати її до друку в такому вигляді просто неможливо. Спробую аргументувати свою думку.

"Свято останнього млива" присвячено подіям недалекого минулого. Споруджується Кременчуцька ГЕС, у зв'язку з цим має піти під воду невеличкий посульський хутір Мокловоди, мешканців якого, зрозуміла річ, переселяють на нове місце. Навколо цього і розгортаються головні події твору.

На початку переселення герой-оповідач приїжджає до Мокловодів. Перше, що бачить він, підвода, на якій їхала "...немолода жінка з малолітнім хлопцем". Оповідач привітався, як то споконвіків водилося в Мокловодах, але йому не відповіли. "...і тільки згодом, вже в спину почувалася жіноча лайанка. Я не міг збагнути, за віщо мене проклято. Відповідаючи сам собі здогадкою, скинув лискучого бриля з плетеною тясминкою по околиці, застібнув плаща аж на верхній гудзик, щоб не видно було галстука. Певне, жінка прийняла мене за якогось чина по переселенню". Запам'ятаймо цю деталь, бо вона певною мірою є ключем до авторського кредо, визначає кут, під яким дивиться літератор на будівництво ГЕС і зумовлене ним переселення мокловодівців. Ставлення його до цієї проблеми відверто негативне. "...виселялися мокловодівці – діялися прості й зрозумілі речі, але я, певне, не мав стільки розуму, щоб їх збагнути, і вони насилали на мене змору й розчарування. Очі мої стомилися, бо довго й напружено дивилися на цей погром".

Отже будівництво ГЕС – це не спорудження практично невичерпного джерела електроенергії, що диктується поступом науково-технічної революції, а "погром", перед автором немає героїв-будівельників, є "вони", "руйначі", "люди з бензоновими пілками". Мені здається, невдача спіткала Феодосія Рогового тому, що він підійшов до будівництва ГЕС і проблем, які воно породжує, не як сучасна людина, з властивою їй широтою мислення, а як відсталий хуторянин, кругозір якого не сягає далі власного тину. Він не приховує своєї зневаги і навіть ненависті до споруди і до людей, які її будують. Характерним із цього погляду є діалог, що відбувається між оповідачем і його коханою:

"– ...Навіщо вони оце роблять, Оляно? Скажи!.. Дух руйнують... Скажи?

– Не знаю.

– А хто ж зна?.. Земля найцінніше, що є в світі.

– Звичайно.

- Її нічим і ніколи не окуплять.
- Мабуть.
- Нехай би краще атомну...
- Не перечу.
- А вони виселяють наш первісний, наш справжній дух..."

Як бачимо, будівництво ГЕС герой-оповідач і його кохана (а це, до речі, журналістка, людина з вищою освітою) вважають гіршим атомної війни і воліли б на місці майбутнього водоймища бачити атомне попелище. Коментарі, як кажуть, зайві. На жаль, це не просто цитата з невдалих сторінок рукопису, це авторська концепція, дух, який пронизує рукопис.

Важко погодитися з автором і в трактуванні багатьох образів. Для прикладу бодай побіжно зупинимось на образі Василя Димського. Замолоду Василю, син хранителя ризниці, горнувся до комсомольців. Під їхнім впливом він зняв із церкви хреста. Тепер він гірко кається. Якщо вірити авторові, від нього відвернулися сільчани, навіть рідний син Данилко зневажає батька. Про цей факт автор розмірковує так: "Я... все глибше не розумів, навіщо нам безвірники і ті, хто ламає віру. Василю, на все життя відкинутий, осуджений народною мораллю, сто разів каявся і не простив собі тієї передвеликодньої ночі, коли видався по хреста. Бо не простили йому люди самого факту віроломства, бодай навіть тогочасно необхідного, революційно справедливого – в них відібрали віру, їм не вготували іншого бога, іншої віри, без чого ніхто не зможе, допоки й світу, бо така вона слугує поєднанню людських душ. А хіба не треба себе співставляти, по комусь – по чомусь звиряти, орієнтуючи дух і тіло? Данилко, старший син Василя, не хоче себе звиряти по батькові, по його життю, бо той для нього ні бог, ні віра – потопив дзвони".

У своєму прагненні оновити хреста, дзвони, захистити мораль, що проповідувалася під їхнє бемкання церковниками, Феодосій Роговий діходить до речей просто фантастичних. То він буде "свій храм, наш собор, з нашими червоними дзвонами", то вкладає в уста Данилка, хлопця, який ось-ось закінчить радянську середню школу, таку репліку, адресовану батькові: "Але що таке релігія як не органічна сума народної моралі, за якою співжили і співжитимуть, допоки людського роду?!"

Ніби боячись, що уста дитини не досить авторитетні для проголошення ідей боговідновлення і його неправильно зрозуміють із цього приводу, автор через кілька сторінок ставить всі крапки над і: "...його, Ісуса, віруючі й не мали за якусь живу надлюдську істоту, а вірували

в нього, як у якийсь вищий Суд Справедливості, за поборника проти зла й насильства, за свого заступника й оборонця. І той Суд Справедливості для них віками жив і чинився в церкві за релігійними кодексами, які співпадали з народною мораллю. Тепер їх страшило, що Суд Справедливості навіки зник разом з церквою, розвіявся, втонув – і нема від кого людям ждати ні справедливої покари за непростені гріхи, ні щирого милосердя за добродійність".

Просто дивно, що автор на повному серйозі говорить про такі речі. Релігія, історія якої – літопис підступу, жорстокостей, приниження і духовного покріпачення людини, раптом постає у Феодосія Рогового, як "вищий Суд Справедливості", за яким тужать і побиваються мокловодівці.

Вище вже говорилося про образ Василя Димського. Автор дуже непослідовний у змалюванні цієї постаті, часто суперечить сам собі. Василеві, який "сто разів каявся" у гріхах молодості і, спокуюючи їх, пірнає в Сулу, щоб віднайти на дні замулені церковні дзвони, автор видає таку характеристику: "Василю Димському, людину моральну, чіткої ідеологічної платформи". На жаль, що ідеологічну чіткість бачить тільки автор, читачеві її не видно. А ще через кілька сторінок пишеться, що Василю "готов хоч оце й зараз лізти на церкву знімати хреста..." Так і не вдається збагнути, який же насправді цей Василю Димський, має він хребта чи хилиться, куди вітер хилить? Чимало недоречностей і в змалюванні образу Лядовського та інших персонажів. Зайвими здаються мені й мудрування автора про позитивного героя та ідеал, як і записки Оляни та ще приправлені вульгаризмами на зразок:

*Ой стерня ти стерня,
Яка ти колюча!
Ой матня, ти матня,
Яка ти вонюча.*

Одне слово, можна було б вказати на цілу низку зайвих сцен, недоречних виразів, вульгаризмів тощо, та оскільки річ потребує докорінної авторської переробки, потреба в такій деталізації відпадає.

Хочеться вірити, що Феодосій Роговий змінить свій погляд на значення будівництва ГЕС і знайде за можливе переробити річ так, щоб кінець – валка мокловодівців із червоним прапором на передній підводі урочисто виїжджає на нове місце – логічно впливав з усього

твору, щоб свято останнього млива справді було святом, торжеством людського труда й розуму, а не скидалося на панахиду.

І. Власенко.

*Видавництво ЦК ЛКСМУ
252004, Київ-4, Пушкінська, 28.
20.1.1976 р. № 174*

Шановний тов. Роговий!

Повертаємо Ваш рукопис "Марта Смоляр прагне вірного кохання" з рецензією на нього письменника Віктора Близнаця. Твір ще потребує авторського допрацювання в плані ідейної чіткості, викінченості образів головних персонажів тощо.

Бажаємо Вам творчих успіхів!

Зав. редакції сучасної прози Д. Головка.

РЕЦЕНЗІЯ

на рукопис Ф. Рогового

"Марта Смоляр прагне вірного кохання"

Маємо справу з серйозним письменником – це перше й головне враження від прози Ф. Рогового, від його роману "Марта Смоляр...". Письменник уважно вдивляється в наше динамічне життя, в ті процеси, які відбуваються зараз на селі і в місті; його особливо цікавить сучасна молодь, міграція юнаків і дівчат в індустріальні центри; шукання ними (і часом нелегкі) свого життєвого місця й призначення. Саме така проблематика і продиктувала авторові нехитрий, досить поширений, можна сказати, типовий для "молодіжної" прози сюжет: вчорашня школярка Марта Смоляр, всупереч волі батьків, тікає з рідного села в молоде місто (в романі – місто новобудов Комсомольськ), там влаштовується на роботу продавщицею, там зустрічає свого земляка-односельця Санька Пошелюгу, який вже став прославленим екскаваторником на гірничому кар'єрі, а далі – складна лінія їхніх особистих взаємин, власне те, що і визначає зміст і суть роману.

Герої твору, як ми бачимо, виходці із села; вони всіма своїми думками, спогадами, мораллю, кров'ю і плоттю своєю прив'язані до рідної стихії, до того середовища, яке їх виплекало і сформувало. Тому

недаром і Марта Смоляр, і Санько Пошелюга так часто повертаються у своїх думках і спогадах до дитинства, до батьків, до рідного Городища. Там – всі джерела й витoki, з яких починалося їхнє життя. Письменник, цілком зрозуміло, прагне з більшою чи меншою повнотою "реставрувати" минуле своїх героїв, показати, звідки й що взялось. І тут Роговий, як це ми часто помічаємо в "молодіжній" прозі, трохи зміщує минуле, зміщує історико-соціальні плани. Він пише про молодь сьогоднішню, про тих, кому зараз двадцять-двадцять п'ять років. Отже, Марта й Санько формувалися в зовсім нових умовах, в умовах шістдесятих років. І про це не слід було б забувати. Та ми все-таки якимось забуваємо і наділяємо Санька й Марту своїм "старим" дитинством, дитинством сорокових років, дитинством післявоєнним. Письменника можна зрозуміти: в пам'яті, перед очима стоїть незабутнє, власне дитинство, враження гострі, свіжі – бери й пиши! Але від того "бери й пиши" викривляється правда життя. Якби Роговий зробив елементарний розрахунок (і розрахунок художній, а не просто математичний), то він не поселив би Марту й Санька в сорок сьомий рік. Вся лінія Мартиних батьків, вся ота ковбасна епопея відтягує нас в "чуже" минуле, все це застаріле й перетовчене в літературі. А потім скажемо відверто: занадто грубо і побутово-плоско зроблені образи тихої садистки-матері і ковбасного спекулянта Ялисеєвича (що з ковбас перекинувся на педагогічну ниву). Мабуть, справа не в їхній особистій злій волі, не в злій спадковості, про яку так багато говорить потім автор. Мабуть, явище соціально складніше. Та воно, це явище, по-перше, хронологічно лежить за рамками твору, а, по-друге, і темою своєю зовсім не тулиться до роману, щоб його тут глибоко й серйозно досліджувати.

Лінію Мартиних батьків треба рішуче переробляти, осучаснювати, якщо її залишати в романі. Треба оновити і весь фон дитинства з отими хуторянами-глинярами, що й досі мають вози, власні коні (де вони взяли тепер?!), що заробляють собі на прожиття клунками глини. Хіба автор не помічає: зараз проблема не від наших нестатків. А, навпаки, від нашої ситості! Я б геть вилучив з твору притягнуту хтозна для чого історію алкоголички Марії та нещасного Михлика (історія ця пришита до Марти й Санька білими нитками), вилучив би геть натяки і напівнатяки на якусь медаль з відомим профілем (навіщо ці дрібні уколи й шпильки в спину минулого!), тобто прибрав би

все непотрібне й дріб'язкове, що захаращує твір, і зосередив би увагу письменника на головному, на визначальному.

А головне у творі – образи Марти й Санька, лінія їхнього життя й стосунків. І це головне вимагає суттєвої доробки й доповнення.

Автор задумав свого Пошелюгу як людину неординарну, людину широкого громадського мислення, людину-новатора. Пошелюга, як невтомно атестує його письменник, "світило всього рудника і всієї чорної металургії СРСР", гордість Дніпровської магнітки, новатор, що йде на побиття світового рекорду. Все це було б прекрасно, все було б просто чудово, коли б за словами, за такою високою атестацією ми бачили діло, живі й реальні картини діянь і мислень нашого героя. Та ба – їх у творі нема! Рудник, червону кабінку екскаватора, де сидить наш герой, ми бачимо тільки здаля, тільки очима продавщиці Марти, що пробігає швиденько мимо кар'єру... Тече розповідь роману, багато у творі говорять про Санька Пошелюгу, а ми дивуємося: коли ж ми сядемо разом з Саньком у кабінку, включимо мотори, попрацюємо до сьомого поту, відчуємо всю ту гарячу напругу, весь жар тієї виробничої атмосфери, в якій живе, бореться, долає справжні, а не вигадані літературні конфлікти наш передовий екскаваторник і його товариші-одномудці. Фактично, до кінця твору ми так і не заглянули на робоче місце Санька, хоч автор все вище й вище підносить його вгору і за видатні труди вручає йому орден Трудової слави.

Якщо Санько і сідіє в кабінку, автор одразу переключає його думки або на спогади, або на сторонні предмети. Ми бачимо, до якої винахідливості вдається письменник, щоб назвати свого героя робітником і обминути... сферу праці. Санько на пошті. Санько в автобусі. Санько в майстерні художника (він так довго позує в романі, що ми забуваємо: хто перед нами, кінозірка чи робітник кар'єру?). Санько згадує своє дитинство і т. д. і т. п... Очевидно, письменникові у видавництві зауважували: що ж то за робітник, та ще й новатор, якого ми не бачимо в дії, в роботі, у виробничому колективі? Роговий ввів у твір дві так звані ліричні вставки, які мали б доповнити образ Санька. В нових сценах Санько працює з товаришами, працює натхненно, але зовсім не на кар'єрі, ні, а як шеф – на будівництві дитсадка і на оранці в колгоспі. Мимоволі думаєш: чому автор уперто обминає рудник? Є приказка: назвався горщиком, лизь у піч. А письменник і сам не лізе, і героя туди не пускає. Обмаль вражень? Побоювання технологічних

труднощів? Тоді навіщо так високо спинати героя на котурни, роби-ти з нього всеоюзне світило. Можна було б і скромніше...

Далі – лірична лінія Санька. Вже під кінець роману, зовсім несподівано і психологічно невмотивовано, з'являється освічена молодиця Єва, яка кидає таку вульгарну тінь на весь твір! Що зв'язує Санька – духовно – з тією молодницею? Абсолютно нічого! Десь промелькнула одна лише згадка: на шкільному вечорі, під час танців, Єва, вчителька, поклала Санькові на плечі свої білі руки, і в хлопця від того вогнем спалахнула кров, весь він поинявся жаром. Чисто фізична реакція молодого тіла, можна зрозуміти. Спогад, що викликає у нас легенький докір: Єва – заміжня молодиця, а він... Потім Санько зустрічає Марту, дівчину з свого села, яка, здається, подобається йому; розповідь в романі фокусується навколо їхніх стосунків, і тут знову вириває з небуття вчителька Єва, яка сплутує всі карти. Єву Санько зустрічає випадково, на березі Дніпра, бачить, що вона голодна, запрошує разом пообідати, та Єва не хоче до їдальні, вона каже: пішли краще в густу-густу траву... Там, у траві, Єва повелася як досвідчена кобета: щоб облестити молодого штангіста Санька (а Санько штангіст), вона спочатку розповідає йому сумну історію про свого чоловіка-п'яницю (жіноча тактика – викликати до себе співчуття!), а далі читає довгу-довжелезну лекцію про генетику, про академіка Дубініна (і мовою казенних науково-популярних брошур), а потім, не даючи хлопцеві отямитись, заявляє, що не хоче мати поганой спадковості від чоловіка, а хоче мати від Санька трійко хлоп'ят. І тут же тягне Санька на себе поліпшувати генетичну програму. Санько, який говорив колись, що він не племінний бичок, абсолютно успішно виконує науковий експеримент. Без емоцій, без роздумувань, без докорів совісті. Як автомат! Люди добрі! – хочеться вигукнути, читаючи цю пародійну сцену. – Грішіть собі потихеньку, по-старомодному! Тільки ж не затуляйтесь Дубініним, не затуляйтесь науковими трактатами! Бо то ханжество! Далі вся ця історія підноситься до висот філософського узагальнення: виявляється, мова йде взагалі про поліпшення людської породи на землі, про здорову спадковість і її вдосконалення, про те, що Санько мало не відчув свою місію давати світові здорове покоління і так далі... В цьому багато не тільки пародійного, вульгарно-фізіологічного, а багато й плутаного, чужого, на зразок розмов про простоту статевих взаємин і про сексуальну революцію. (Мені здалося: все це йде, не від натури пись-

менника, не від його внутрішніх переконань, а від новацій, від бажання показати: ми теж на висоті, ми можемо теж закрутити, ось так, несподівано, оригінально, психонавivorіт, як в Європі!).

В романі так переплітаються балачки про світовий рекорд і здорову спадковість, що важко второпати: де, на якому фронті Санько і його бригада збирається встановити рекорд, чи не на фронті генетичному? Послухайте: Єва "дбає про свій жіночий обов'язок (даруємо авторові стилістичні невірності), і це викликає в мене захоплення. Якщо я взявся з хлопцями за світовий рекорд (напрошується: по вдосконаленню породи), то це завдяки їй і во ім'я неї... Готовий вичавити з себе останню краплину поту (вона шепотіла: в траві, в траві), коли думаю про свій пошлегівський родовід – хочу йому, як і вона, кріпкої спадковості і для тіла, і для духу... Чи смію я відвернутися від Єви, залишити напризволяще свою спадковість?"

Та залишимо цю спадковість геть в стороні, бо вона ошарашує, як цеглина, що влетіла у вікно. З Євою можна вчитини просто – прибрати її зі сцени, вона абсолютно зайвий персонаж в романі, якщо й залишити її, то тільки легеньким силуетом, як притумлений спогад (звичайно, без генетики), як сум за першим юнацьким чуттям...

Складніша робота – над образом Марти.

Треба одразу розплутати, сказати ясно: що єднає Марту і Санька в минулому? спочатку в нас складається враження (згадайте перші сцени): Марта й Санько, хоч і з одного села, але майже незнайомі; Марта жила в центрі, в забезпеченій родині, а Санько, як підкреслює автор, на глухому бідному кутку, де селились вдови (така собі резервація чи що). Отже, вони майже не знали одне одного. Та раптом з'ясовується трохи згодом, що вони не тільки знали одне одного, а й зустрічалися, і Санько виймав їй порошок з ока (і добру порошок, бо вона скрипіла у Марти під кулаком) і мати лупила її за Санька, і дівчина давно не байдуха до хлопця... Словом, їхнє минуле треба привести до якогось одного спільного знаменника. Та це не головне. Гірше те, що любов, кохання, стосунки Санька й Марти письменник знов-таки трактує тільки в фізичному плані. А духовні інтереси, а духовна спільність? Невже чисте високе кохання – тільки химера, данина минулому, вигадка Шекспіра й Пушкіна, а зараз – генетика, простота стосунків, селекція і виведення нової міцної породи? Та й годі?.. Санько вже пропонує Марті ключа від квартири, Марта вже

не мислить собі життя без Санька, хоч ми так і не відчули: що їх єднає? Тільки тілесний потяг, тільки клич інстинкту? Вони ж не обмовились між собою жодним словом (крім сцени, де Марта позичає у Санька гроші). Звичайних зустрічей, звичайної закоханості юних, звичайних людських інтимних стосунків нема між ними, світ їхніх чуттів збіднений, холодний, обмежений милуванням Марти своїм тілом, своїми жіночими принадами...

Отже, механічними вставками в рукописі, на мою думку, мало можна допомогти. Роман треба ще раз переглянути і дещо заново переписати. Мені здаються необхідними такі доробки.

Перше. Десь на початку твору має бути кілька сцен, в яких розкривався б характер Санька на роботі, в руднику, в стосунках з товаришами, з колективом. Одного легенького конфлікту з відвертим демагогом Золотницьким замало. Виробнича атмосфера повинна бути гарячіша, напруженіша. А потім – чи треба робити із Санька всесоюзне світило? Хай він буде просто передовий робітник, чесний, відвертий, хай він любить працю і не терпить людей, які стоять на дорозі.

Друге. Сцени в художній майстерні. Холодні, абстрактні монологи Межелайтиса. В тих сповідях і розбалакуваннях Межелайтиса (ще б додати Едуардаса, та й був би литовський поет) чимало претензій і обмаль справжніх думок, таких, які б мали вагу, якийсь перегук і розвиток в самому романі... Це ніби штучна й насильна прищипа, яка на древі роману (а роман про молодих робітників) ніяк не приймається.

Третє. Дуже вирашна й потрібна сцена – перша зустріч Марти й Санька. Хай зазвучить музика першої зустрічі в їхніх серцях! Хай – через Санька – і Марта гляне іншим зором на себе, на свою працю, на своє майбутнє. Адже, як ми зрозуміли її, труд продавщиці для неї не навислий. Однак ми не бачимо ні бурі, ні протесту в її душі проти власної ж інертності (бо хто її тягнув за прилавок!). Не бачимо, щоб вона билась в думках, металась, шукала, прагла чогось більшого – в духовному, в громадському плані. (Знов-таки пародійно звучать її претензії на якусь "філософічність" мислення, її посилання на одну-єдину книгу з вершин літератури, яку вона – так пише автор – прочитала колись і з якої, до речі й не до речі цитує чужі думки). Гадаю, образ Марти варто писати м'якшими, теплішими фарбами, простіше.

Четверте. Сфокусувати увагу на головному, на образах Марти й Санька, почистити рукопис від зайвини, від баласту; а зайвини бага-

то в екскурсах, в спогадах, в довгих псевдофілософських розмірковуваннях і розбалакуваннях героїв.

І останнє. Про мову. Роман написано в монологічній формі, при чому монологи-розповіді Санька і Марти чергуються. Форма нелегка; вона вимагає від письменника стильової майстерності, вміння створити кілька різних мовних партитур. На жаль, Роговий не дуже переобтяжує себе індивідуалізацією мови героїв: розповідь Санька і Марти можна відрізнити тільки родом займенників: він чи вона говорить. Стиль невідстояний, нерівний. У виробничих описах автор збивається на "індустріальну" прозу з довгими рядами асоціацій, з нагромадженням тяжких конструкцій, ніби підробляється під стиль П. Загребельного; в інших місцях – намагання говорити красиво й вчено, на високому інтелектуальному рівні. Це, як правило, хвороба молодих – говорити по-літературному, не так, як люди, а інакше, викручено. Роговий – прозаїк з досвідом, він знає напевно: найтяжчі муки – писати просто. Просто й правдиво... Можна було б зробити широкі виписки й показати, як деякі підробки в романі шкодять письменникові, збивають його на штурчність, на викручування мови (деякі зауваження на полях рукопису). Мені весь час згадувалась проза Віктора Астаф'єва: як просто, довірливо, без претензій він пише! І водночас – яка глибина в зображенні народного життя, яка сила думки й образу! Думаю, і Ф. Роговому треба більше довіряти собі, своєму голосові: хай він звучить просто, щиро, природно, без форсування інтонацій, без потуг на високу інтелектуальність або заглиблену філософічність. Знання предмета, точне слово, глибокий образ – ось найвища філософія твору! І Роговий, що добре знає колгоспне село, знає життя села, мову села (плюс до того і сучасне місто, і робітничу молодь з новобудов, а це неабияке надбання для літератора!) сильний тоді, коли він пише без претензій, по-народному просто й мудро, не силує себе на якісь формальні або смислові штукарства, коли він йде від глибин життя, від того, що добре знає, тоді письмо його точне, тоді він щирий і правдивий у передачі найтонших побутових та психологічних деталей. На цьому шляху, на шляху суворой художньої простоти і правди, ідейної чіткості, народної ясності в усіх своїх морально-етичних підосновах, на цьому шляху, такому близькому для автора, і слід шукати йому успіху.

З повагою
Віктор Близнець.

Видавництво ЦК ЛКСМУ "Молодь",
10.XI – 1976 р.
№ 2237.

Шановний тов. Роговий!

На жаль, ми змушені повернути Ваш рукопис "Марта Смоляр прагне вірного кохання". Твір потребує докорінного допрацювання в плані переосмислення вчинків і дій головних персонажів, їх ідейних засад. Сподіваємося, рецензія Ю. Кочерги Вам допоможе в цьому.

Бажаємо творчих удач!

*З повагою
зав. редакцією сучасної прози вид-ва "Молодь" Д. Головка.*

ВНУТРІШНЯ РЕЦЕНЗІЯ

на рукопис роману Феодосія РОГОВОГО
"Марта Смоляр прагне вірного кохання",
редакція прози видавництва "Молодь", 1976 рік

На жаль, я вимушений почати рецензію з зауваження, яке стосується не тільки автора рукопису Ф. Рогового. Існують чіткі правила подачі творчих доробків до видавництв. В них обумовлюються шриффт машинопису, відстань між рядками, ширина полів і припустима кількість правок на сторінці. Мене дивує, як у такому вигляді міг бути прийнятий рукопис Ф. Рогового для подальшої роботи. З боку автора це не що інше, як неповага до видавництва "Молодь" і його співробітників.

Та неохайність рецензованого рукопису має глибокі корені і у великій мірі пояснює ті авторські прорахунки, про які і йтиме мова.

Задум і його художнє втілення.

Автор зупинив свій вибір на двох молодих людях – Марті Смоляр і Санькові Пошелюзі, перед обома героями, які щойно зробили перші самостійні практичні кроки в житті, лежить неозора країна. Марта Смоляр і Санько Пошелюга родом з одного й того ж наддніпрянського села, яке опинилось в орбіті виробничо-індустріального впливу багатого на залізні руди кар'єру. Поряд із кар'єром виникло молоде місто гірників. І зрозуміло, молодь із села потяглась до міста. Серед цієї молоді знаходяться і герої авторового задуму. Автор спробував на

площині рукопису обсягом в 224 сторінки відтворити процес переродження селянських дівчини і хлопця в жителів міста. Інтимних взаємин Марти Смоляр і Санька Пошелюги я торкнувся пізніше, бо вони вимагають окремої розмови.

Тема, яку піднімає автор, не нова, але вона актуальна і лишиться актуальною до тих пір, поки між містом і селом не зникне різниця в рівнях організації виробництва, культури і відпочинку.

Художній прийом, який автор намагався використати, змальовуючи своїх героїв, теж не новий. Щоденники Марти і Санька ведуть паралельну розповідь про події, в яких кожен із героїв є епіцентром.

Щоденник Санька Пошелюги.

"В цю зміну, яку берусь описувати, я ворушив, як у нас кажуть, ковшом від душі – так охоче, з таким задоволенням, як тільки буває тоді, коли людина робить сама на себе" (ст. 1). Так починає свій щоденник С. Пошелюга – головний герой. В першому розділі рукопису, яким відкривається перша сторінка щоденника, йдеться про нічну зміну в кар'єрі. Серед водіїв самоскидів, що чекають своєї черги біля екскаватора, котрим керує Пошелюга. Санько помічає водія в шкіряному картузі і згадує, що він з ним десь уже зустрічався. Уява малює танці на сільській околиці. "Гуляння сягало вершин... баян з бубоном витинали такого тропака..." (ст. 9). Герой не втримався – "...пішов боком, боком, потім скоком" (ст. 10). Раптом з'явився серед гурту парубок, "мов людолов з того світу", закричав: "Ой, грай, галагай" і "завертів нею (мається на увазі дівчина, яку парубок примусив танцювати) довкола себе, витворяючи вульгарні випадати всім тілом" і т. д. Діло кінчилося бійкою. Герой вступився за перелякану дівча, і парубок добряче нам'яв йому боки.

З подальших сторінок щоденника цей водій у шкіряному картузі зникає разом зі своїм самоскидом, бо автор просто не знає, куди, в який куток сюжету приткнути цього "людолова з того світу".

Перший розділ рукопису, який мусив би передавати панораму і велич індустріального пейзажу через відчуття Санька Пошелюги і ввести читача в світ небачених масштабів виробництва, автор звузив наголошеннями на хибних як в ідеологічному, так і в реалістичному відношенні деталях. "Начальник тим часом повідомив, що на робочу лінію вийшло нині більше вантажного транспорту, ніж звичайно. І заклично попросив не підвести... щоб з честю... Віримо вам і покладаємось..." "В кінці пообіцяв гарні заробітки, і всі дружньо вдарили, заплескали в до-

лоні. Останні слова мені дуже сподобались, адже я хочу добре заробляти, щоб мати власну копійчину на все, чого забажаю, Щоб у своє рідне Городище заявитися на вихідний з виглядом людини, котрій добре ведеться". І це говорить герой, про якого з ст. 53 ми довідуємось, що він депутат міськради. Влада автора над створеними ним героями не знає ніяких меж. Вона абсолютна. Пошелюга в IV розділі позує побуткомбіназовському художнику, який "виготовляє" портрети передовиків для Дошки пошани. Позування іноді кінчається й так: "Ми випили більше, ніж сподівалися, і я заночував у художника. Він постелив мені на своєму ліжку, а сам, прикрившись червоною плакатною матерією, ліг на зсунутих в ряд столах, де різно і покотом уже лежали новатори й передовики виробництва, створені його пензлем" (ст. 62).

В V розділі Санько Пошелюга виступає у своєму щоденнику вже як депутат міськради. На сторінках щоденника йдеться про недільник, організований радою ветеранів комбінату. Автор намагається створити романтичну картину ручної праці на будівництві дитсадка.

" – Попрацюємо, Гриша? – умовленим паролем обізвався я до свого муляра".

Відповідь:

" – Я не проти, лиш би цегла була під рукою".

І далі: "Робота посувалася швидко... так буває, коли появляється природна, просто фізіологічна потреба трудитися..." (ст. 81).

Автор забуває, що всяка робота – це не що інше як рух до поставленої людиною мети.

Кінчається щоденник Пошелюги нагородженням його медаллю "За трудову доблесть" і отриманням ордера на двокімнатну – "сімейну", як пише автор, квартиру.

Зустрічаються Пошелюзі і негативні дійові особи (Золотницький, водій в шкіряному кашкеті), над якими Санько чинить фізичну розправу – автор наділив свого героя і високим ростом, і чималою силою. Такий зовнішній і психологічний портрет головного героя рукопису.

Постає питання, чи може людина з таким примітивним світоглядом бути депутатом міської ради і передовим виробничником? Чи може щоденник Пошелюги зацікавити широке коло читачів, коли сторінки щоденника (про мову йтиметься нижче) вщерть переповнені такими життєвими дрібницями, які аж ніяк не можуть становити літературного факту. Від першої і до останньої сторінки рукопису

Санько Пошелюга не сказав жодного власного слова. Всі слова належать не йому, Пошелюзі, а авторові, Читач не помітить тих психологічних змін, які повинні були б відбуватися з головним героєм, котрий із села потрапив у робітничий колектив гірничого комбінату.

Щоденник Марти Смоляр.

На сторінках щоденника Марта розповідає, як і чому вона втекла від батьків і потрапила на гірничий комбінат, де влаштувалась продавщицею в невеличкому продуктовому магазині.

Батьки Марти – вчителі сільської школи.

"Надходить в житті така хвилина (розмірковує Марта), що твоє сумління бунтує проти тебе ж, виштовхує з батьківської хати у світ, що лежить за твоїм селом..."(ст. 14). Це причина, яка спонукала дівчину втекти з дому. А ось як втечу пояснює автор вустами Марти: "Про батька – Вихтіра Ялисейовича (Цього року він несподівано не захотів учителювати: "Робота без навару, – розумійте майже буквально, – не моя робота" (ст. 36). "Що воно собі, зрештою, думає? Про яку романтику белькоче? Його зодягають, обувають, воно вчилося грати на фортепіано..." (ст. 36). "Мати прищулилась у своєму розкладному зеленому кріслі, знервовано крутить головою, доки вибере мить встати своє педагогічне повчання..." (ст. 36).

І далі – мати до батька:

"– Полюбуйся! Вона ось, перед тобою... Спитай, до кого надівала біле плаття, – підійшла впритул, і вже до мене: – Роздягайся!" (ст. 99).

"Зняла (найдорожче) своє біле улюблене плаття, подала його матері. Вона пильно обдивилась кожну його деталь. Дістала плічки і на них повісила одержину в гардероб..." (с. 100).

"– Починай, – спокійно звелів батько, подаючи матері парену (ні, я не помилилася на слові) – парену, в корі лозину, завжди придатну до вжитку, що іноді мінялась, але ніколи не вибувала з-під нашого перекоту" (ст. 100).

"Вона, все-таки, (автор має на увазі матір Марти) не минула оперіщити по мені лозиною, хоч і не так люто, як це мусило бути за першим "розвідувальним" ударом..." (ст. 40).

І реакція Марти на знущання:

"Лише зрідка підводила погляд, щоб крізь чисте, викупане, розсипчасте волосся, що закривало обличчя, простежити, чи все повториться по-старому, а чи буде введено якісь новації в церемонію екзе-

куції..." (ст. 100). "Батько стояв "за інструкцією" – нездвигно, зосереджено, як на сповіді, і дивився (водив головою) то на мої голі плечі, то на змах руки матері – наглядав за її сумлінністю під час виконання обов'язку і рахував удари" (ст. 101).

Чи можна повірити у таке? Адже Батьки Марти вчителі, вони виховують дітей колгоспників, пояснюють їм закони розвитку нашого суспільства, прищеплюють до краси й благородства. Як же може співіснувати під одним дахом садистська жорстокість відносно дочки і найгуманніша робота вчителя? Той, хто виріс в подібних умовах, той до свого сімнадцятиріччя підійде душевно зламану людину. Але авторові байдуже, що існує логіка, закони діалектики, зумовленість наслідків, що являються дзеркалом першопричини. Тому в щоденнику Марти Смоляр зустрічається й таке: "Я – людина вихована суворим "домостроєм" навіть з застосуванням тілесних покарань, які проте мало вплинули на мою психіку. Отже, я знаю, де що казати, а коли змовчати. Приміром, у відповідь на "чоловічого" анекдота з натяками нізащо не стану признаватися, що цього ще року мати мені не дозволяла купатися голою. Не зовсім голісінькою – навіть у купальнику. Аж до дев'ятого класу ненька купала моє тіло тільки... в сорочці. В довгій ситцевій льолі... сорок восьмого розміру, третього росту, середньої повноти, кольору під моє біле, як піна, дівоче тіло" (ст. 88). "Бідна моя мати і в голові собі не клала, що її покірне цнотливе дитя вже досхочу начиталося про недозволену любов і про кохання, про обман і зраду, про дівчат, що віддавалися за так... за кілька поцілунків" (ст. 88).

В якій це літературі Марта вичитала про дівчат, що "віддаються за так"? Чи, може, вона дізналася про те з написів на стінах нужників, що zostавляють після себе еротомани?

Влаштувалась Марта й на квартиру до садинок бабусі. З подальшої розповіді випливає, що бабуся доводиться рідною матір'ю директору магазину, в якому Марта працює продавщицею. Тепер авторові залишається зблизити Марту з Саньком, і він примушує свою героїню до таких вчинків, які аж ніяк не відповідають характеру сільської дівчини. Вона з'являється в кар'єрі і видає себе за журналістку місцевої газети. "Маю службовий привід розпитувати геть про все до найдрібнішого. Цікавлюсь виробітком, потребами кар'єру, зарплатою, сімейним станом..." і т. д. (ст. 47), "...так поступав справжній газетяр з Кременчука, завітавши якось до нашого магазину, щоб сфотографувати тьотю Дану"

(так Марта називає директора магазину) (ст. 47). Та всі надумані автором дівочі хитрощі Марти ні до чого не привели. Пошелюги в кар'єрі не було, і його приятель повіз Марту в місто шукати Сашка.

Після ряду нічого не пояснюючих ретроспекцій Марта натрапляє на Пошелюгу вже на сторінках щоденника героя, щоб позичити для тьоті Дани (!?) двісті карбованців. Після цієї зустрічі автор зближує своїх головних дійових осіб і сяк-так котить розповідь до фінальної сцени.

Такий зміст щоденників Марти і Санька, запропонованих автором як літературний твір "Марта Смоляр прагне вірного кохання". Ні Санько Пошелюга, ні Марта Смоляр не спромоглись бодай сумлінно зафіксувати велич індустріальних перетворень, що відбуваються в центральній частині республіки. Звичайно, від Санька і Марти нічого було сподіватись життєвих узагальнень, філософських думок, які приходять до кожного з роками. Але Пошелюга і Смоляр повинні були визначити своє місце в житті хоча б для того, щоб знати, що вони будуть робити завтра, щоб їх життя набуло цілеспрямованості, бо без неї немає людини з великої літери.

Автор намагався торкнутись цього питання: "– А наш тато вмиває бабусі ноги... зумисне вмиває..."

– Як це зумисне...

– А так... Щоб дати мені мету..." (ст. 29).

Це говорить Стасик, йому десять років. Він син приятеля Пошелюги. Подібний примітивізм не має нічого спільного з принципами ні гуманності, ні співчутливості. Він звучить, як невдале кепкування чи з батька, чи з бабусиних ніг, чи взагалі з мети.

Молоді люди, вчорашні десятикласники, як правило, майже всі пишуть вірші, або ведуть щоденники. Мені траплялося деякі з них читати. Скільки в них справжньої цнотливості, ліричності, я б сказав – ранкової росяної свіжості. І скільки питань! Сторінки цих щоденників з математичною об'єктивністю доводять, що наша молодь – це покоління здорових душею і тілом людей. Але й їх щоденники ще далеко не той матеріал, який би можна було не переосмислюючи використовувати прозаїку.

Феодосій Роговий написав щоденники за своїх головних дійових осіб, написав недбало, анітрохи не замислюючись над тим, що у кожного з цих героїв і своя мова, і свій світогляд, і свої великі й малі питання, і мрії про кохання.

Як же зображує автор інтимні взаємини Санька і Марти? Що Ф. Роговий мав на увазі, вносячи в назву свого рукопису слово – "вірного"? Адже "Марта Смоляр прагне вірного кохання".

В щоденнику Марти Смоляр на ст. 38, II розділ, є такі рядки:

"Я не буду, як моя мати, рабою мертвої розкоші, але я хочу живої – хочу пояснити себе людям, дізнати свою робочу придатність, зазнати душевної розкоші".

"Не приховую: мрію вдало вийти заміж: хіба любити – не природне бажання?"

Кінчається II розділ солоденькою казочкою про двох закоханих. Казочку розповідає бабка Волокитка – хазяйка квартири. Ось кінцівка тієї казочки: "І живуть тепер удвох у любові, – аж двічі повторила те саме бабуся Волокитка, а мені ті слова, мов бальзам на душу – жити в любові. І що в ній за така сила, що всі сили пересилує? Мабуть, найбільша в світі" (ст. 43).

Звичайно, кожна дівчина мріє про коханого, малює його у своїй уяві, у кожній своїй ідеал, який залежить від певного рівня культури і вихованості. Але жодна не дозволить собі, навіть на сторінках щоденника, подібної цинічної відвертості – "не приховую, хочу вдало вийти заміж". Та й справді, що ж тут приховувати, коли автор, утративши усяке почуття міри, намагається в силу своїх можливостей змалювати дівку, котрій так приспичило, що й вдома не всиділа. В одній з ретроспективних площин рукопису Ф. Роговий розповідає, як на березі Дніпра, там, де пившанці копають глину, Марту застав дощ, і вона сховалася в сараї – тимчасовому притулку глинокопів. Марта була не одна, під дах від дощу поховалося чимало місцевого люду. Марта огледілась навколо себе, побачила, що підлога брудна, взяла віник і почала підмітати. В око влетіла порохина. "Очевидно, виразом обличчя я виказувала свою безпорадність чи виканючувала співчуття, бо жінки одна перед одною радили, як дістати з ока запороху: "Вийди стань на вітрі – впливе", "промий розплющене в джерельній воді" (її за хвилину принесли ціле відро), "давай я попробую, якщо набачу, вугликом хусточки" – все намарне..."

Підходить Санько, він теж ховався від дощу в цьому сараї. "Ану покажуй свої гарні очі!" Я інстинктивно розтулила їх широко, як могла, і побачила перед себе Санькові голубі очі так близько, як ще нічиї" (ст. 94). Санько Пошелого заліз в око Марти своїм язиком і витяг порохину.

"Не встигла й кліпнути, як він уже промовив: "От і все. Не лови очима запорохи".

"Жінки дивувалися, знизували плечима, а він ще якийсь час протримав на самому кінчику язика витягнуту порохину як доказ своєї рідкісної вмілості і аж тоді узяв запороху пучкою і поклав мені на долоню" (ст. 95).

Справжній чаклун цей Санько: уміє говорити з висунутим з рота язиком та ще й порохину деякий час на ньому тримати!

Це найліричніший спогад, він і в щоденнику Марти займає декілька сторінок, якщо рахувати пов'язані з ним декоративні зображення наддніпрянських пейзажів. У згаданому епізоді – єдине місце в рукописі – ні автор, ні його героїня не наголошують на тому, що "жіноче діло, як і діло землі – рясно родити", – що в кожному молодому чоловікові тільки те й роблять, що "сидять" низькі плотські бажання, готові дати собі волю кожному мить, надто угледівши зваблिवе жіноче тіло, хоч би й такісіньке гнучке, якого батько й мати не пошкодували дати Марті Смоляр" (щоденник Марти, ст. 89). На тлі інтимних взаємин Марти і Санька епізод з порохиною в оці найчистіший і найприродніший, і, хоч дещо він і скидається на спробу пера початкуючого гумориста, в порівнянні з іншими сценами він виглядає вправним.

А ось яку характеристику в своєму щоденнику Марта дає сама собі.

"Поспішу розвіяти враження, які, можливо, склалися, що мій шофер" (йдеться про те, як приятель Санька – людина сімейна, везе Марту на самоскиді до Пошелюги) "так і рветься до балачки чи заграє. Зовсім ні. Цілком серйозна, до краю серйозна людина. Таких я чомусь недолюблюю. Надто довго підбирає ключі, підлаштовується, зважає кожне слово, кожен жест, яким має користуватися, – надто довго і старанно, щоб не видатись... ким? чим? Ти підступай і... Можеш почати навіть з непристойного анекдота з натяками. Чи як би ти хотів себе явити перед такою рудобровою (фарбуватися й не подумаю!) – перед такою, кажу, рудобровою кралею, як оця, з Городища? Ні, я не намагалася б йому сподобатися: я не кокетка... Але я людина почуттів. Тож не томись удаваною скромністю – починай..." (ст. 87).

Наведу приклад з центрального епізоду рукопису, в якому закохани нарешті порозумілися.

Берег річки. Марта хоче збігати додому, щоб заспокоїти батьків.

Санько:

"– Не йди, Марто, будемо веселитися.

– А й правда. Ти сьогодні такий щирий, що просто гріх втрачати момент... Я не піду звідси, поки ти не відішлеш мене від себе...

"Моя ти Приємність", – подумав я..." (ст. 142).

Вони пірнули в річку. Епізод продовжується під водою.

"...кокетуючи, вона вмить обхопила мою голову обома руками і притопила в воду. Я зрозумів, що таким чином вона хоче веселитися" (ст. 143).

"Якусь хвилю ми опускалися в жовтаво-зеленеві сутінки, не помічаючи нічого. Я тримав Марту біля грудей, а вона, втішена ласкою, тулилася до них щокочу. "Оце і є перша мить нашого кохання. Невже?" – тривожно й захоплено подумав я..." (ст. 145).

"Я не годен передати почуттів, що залили моє серце, все моє тіло. Ноги й руки німіли. Чулося, що ми обоє задихаємося, що мусимо закінчувати наше солодке підводне свято" (ст. 145).

Звичайно, право автора незаперечне, він може відіслати своїх закоханих героїв навіть у доменну піч, одягнувши їх в азбестові скафандри, нехай там клянуться один одному у вічному коханні. Але автор не має ані найменшого права забруднювати непристойностями і міщанськими вульгаризмами найвищого почуття людини. З низки інтимних епізодів вимальовуються дві дійові особи, яким прийшов час розмножуватись. Хіба в такий спосіб автор зможе навчити читача мріяти і говорити про кохання натхненно, без дріб'язкових розрахунків, що ховаються в темних кутках нещирої душі! Не витримує назва "Марта Смоляр прагне вірного кохання" того тягара еротично-міщанського бруду, якого автор не пожалкував ні для Марти, ні для Пошелюги.

Словниковий запас, багатство лексики також полишають бажати кращого. Автор слабо використовує арсенал образотворчих засобів, події здебільшого протоколізуються, переказуються, а не відображаються живими фарбами слова з допомогою повноцінних і свіжих деталей. А такі словосполучення, як "білість лоба", "металева суцільність", "чутливий поліскран", "гаряча, гучна патетика", "рудокопський кар'єр", "деформоване обличчя", густо засмічують мову рукопису. Зустрічається багато калькованих слів і русизмів: "котятя", "білазист", "белазист", "узнали", "коляска" і т. ін.

Авторові слід виховувати свій слух, щоб вірно добирати слова. Ось як звучить назва: "Марта Смоляр прагне вірного кохання". Чотири літери "р". Гарчання в назві знищило ліричність задуму.

Висновок: рукопис Феодосія Рогового "Марта Смоляр прагне вірного кохання" – безпорадний. Задум і його архітектонічне втілення можуть бути цікавими лише при умові докорінного переосмислення теми і піднятих в ній питань. У такому варіанті для подальшої роботи видавництва рукопис не придатний.

Рецензент Юрій Кочерга.

*Ордена "ЗНАК ПОШАНИ"
видавництво ЦК ЛКСМУ "Молодь".
30.X.79 р.*

*Полтавська обл., Глобинський р-н,
с. Устимівка
Роговому Ф. К.*

Шановний тов. Роговий!

Ваш рукопис в редакції прози вивчено, прорецензовано. Висновок редактора та рецензента один: твір рекомендувати до друку ще рано.

Рукопис повертаємо, рецензію додаємо.

*З повагою
зав. редакцією прози А. Михайленко.*

РЕЦЕНЗІЯ
на рукопис Феодосія РОГОВОГО
"Птахи летять до сонця"*
248 стор.

У будь-якого письменника, очевидно, щоразу виникають нові й нові труднощі, коли він береться за майбутній твір. Як на мене, цих складностей, принаймні багатьох із них, уникає той художник, котрий чітко окреслив задумане, визначив те найголовніше, з чим хоче

* Роман "Зрушені люди".

звернутися до читача, те, що йому болить і чому болить, а вже потому розпочинається чудовий і каторжний процес творення.

Не маю сумніву, що Феодосій Роговий довгенько виношував задуману річ, перекопав гори житейської руди – матеріал роману в нього позначений місцями живими колізіями і суперечностями доби, в якій діють його герої.

І все-таки... Чи можна сказати, що Ф. Роговий повністю вичерпав себе, відтворюючи задумане? Важко сказати напевне, але судячи з прочитаного рукопису, дозволю собі певну категоричність: ні, автор рукопису з тих чи тих причин, очевидно, не проаналізував зробленого, не поставився до своєї "дитини" з батьківською суворістю, і через те роман зазнав значних втрат.

Чому? На це запитання відповідь вимагає обґрунтувань незаперечних, бо всіляка людина – то власний погляд на речі. Проте вимоги до літературного твору вже давно усталилися, вони вимагають від художника багатьох чинників і зусиль, щоб, застосувавши і використавши їх, він міг звернутися до людей з високим словом художньої правди, яка, певна річ, завжди бере свої витoki з правди життєвої.

Феодосій Роговий у своєму романі взявся показати читачеві світ людини нової доби. Од часів колективізації аж до наших днів. Тут надibuємо нібито аж три лінії, коли не чотири: становлення нового, соціалістичного, села, боротьба радянського колгоспника з ворогом у роки Вітчизняної війни, безкрилля людини-безбатченка, яка опинилася на чужині і, нарешті, зрушення у психології сучасних селян, котрі виявляються у факті переселення мешканців Мокловодів у нове селище – старе має навіки щезнути під водою рукотворного моря.

Складнючі теми, чи не так? А що ж автор? Як він упорався зі своїм надзавданням?

Становлення колгоспного села Ф. Роговий якось "удало" обійшов. Не вельми подивуєшся: то річ дуже складна – показати процес, який ламав на пні те, що вrostало в душі людей віками, що народжувалося в муках, як первісток у матері, а часом і набагато важче. Якось так виходить у Ф. Рогового, що навіть куркуль Якoб Німальс пречудово збагачується у той час, коли за мурами його багатї садиби гудуть, очевидно, трактори. Кажу, "очевидно", бо автор про це не згадує: у нього основне тягло в колгоспі – воли Чумаки. Куркуля у Мокловодах не чіпають, хїба що позбавляють його млина – усупільнюють на

користь колгоспу. Сам же куркуль Німальс удатно влаштовується лісником на дніпровських островах (?).

Відразу зазначаю, що найбільше душевного приску автор "Птахів"!!! віддає синові куркуля, Лаврінові Німальсу, він же Німенко. Цей хлопака попав на чужину в обозі гітлерівського вермахту, куди його живосилом прихопив із собою батько – Якоб Німальс, фашистський виплодок і запроданець, котрий виказував німцям радянських активістів, але робив це потайки.

Так от, оскільки душа автора здебільшого належить Лаврінові, я також зосереджу свою увагу на цьому дивовижному персонажі. Бо Лаврін Німальс, "навіть у свої тринадцять років не здатен його [свого минулого. – О. Г.] ні пояснити, ні зрозуміти..." Бачите, який німий духовно "німак"? Мабуть, через те автор запрошує нас до ретроспекції і розповідає нам "дещицю" про походження славного роду Лавріна-Карла Німальса. Оскільки батько його, Якоб, почав багатіти в роки колективізації (!), то "не кожен брав усе це у серце, але кожному воно [багатство. – О. Г.] само входило в душу – інакше куди йому діватися? Одним ставало задро, іншим обидно за свою незмогу чи невміння, а треті в цьому вчували щось не те, до чого звикли хуторяни... Кожен... стежив за сусідом, щоб той бува на чомусь не перехитрив, чимсь не перебільшив..."

Отакої! Чудова характеристика наших селян-хлібодарів, які, за автором, "страх як не терпіли... матеріальну чи фінансову (?) нерівність – це одвічно кровна виразка селянського побуту..."

Філософські розумування, нічого сказати. Надто, коли вони висловлені у такий непереконливий спосіб. Через оте "багатство" Якоба Німальса і його дружину Оришку хуторяни "збойкотували, називаючи їх ненажерами..."

А далі?

..."Почалася війна. Впало на людей велике горе. Тіснота подій..." Авжеж. Так воно й було. Але саме подій, глибинних, таких, що потрясли світ, у романі не бачимо. "Не до Німенків стало Мокловодам, коли напосів клятий ворог". Чуєте? Нема боротьби селян за нове життя: цілий хутір, читай село, до війни тільки те й робило, що займалося пересудами й кепкуванням з Німенків. Упливу колгоспного ладу на психологію селян годі шукати в романі Ф. Рогового.

Тож і не дивно, що "малий Лаврін не знав ні цих, ні сотень інших сімейних деталей (?!) з їхніми хитромудрими тонкощами..." А що вже так, то, повертаючись на батьківщину в "ранзі" інтуриста, Лаврін

прагне "притулку, якоїсь хати чи куреня, з'їсти з голоду окраєць домашнього хліба з сіллю та водою [може, запивши його водою? – О. Г.] І спокійно подумати. Це ніяк не вдавалося".

Що не вдавалося? Знайти хату, курінь, з'їсти окраєць хліба з водою чи спокійно подумати не вдавалося? То Лаврін "раптом відчув такий смак до життя, що став ні живий, ні мертвий..." Цікаво, яким же все-таки став наш невдаха-інтурист за такої-от психологічної притичини?

"...Серце билося, ніби натщесерце випило вина..." (стор. 10).

...Коли серце дібрало нормального ритму... він [Лаврін. – О. Г.] дістав за цеп... (Не підтягнув човна за ланцюг, а саме "дістав за цеп" і "в цю мить побачив (у воді) б і л и з н у якоїсь речі... (стор. 11). Так, "білизну", а не білину!

..."просотана цигарковим та з кухні димом фрау Товстуля..." Що воно за "просотана" здогадуємося, але чи не можна було написати "цигарковим та кухонним димом"? (стор. 13).

А ще ж маємо тут-таки Лаврінову "конуру", "у чужих поневіряннях", замість "у поневіряннях на чужині", "зразу за залізничним настилом" (насіпом, полотном!!!). "Звідси починаються непоруйновані ряди дешевих заїздів, де за будь-які гроші, але за різну ціну..." Не за "будь-які гроші", мабуть, а за будь-яку валюту, авторе! (стор. 35). ..."геть чорне обличчя арапа..." "продавалось і купувалось усе живе і мертво... брови, очі, руки і ноги..." ..."себто вбивати ножем або з пістолі... грабувати, насилувати...", "в цій содомі..." (стор. 38).

Далі автор подає новації уже вищого гатунку: ..."Колись гладенькі, рум'яні, як материні, щоки позападали від натуги [?! – О. Г.] ще глибше, їх всипало сиротами, вони ніби взялися моргом..." І тут же, за крапкою Ф. Роговий пише: "Знов сіла на душу скука за домом..." ..."Він [човник. – О. Г.] стає таким, великим, що в нього можна вільно сісти і навіть лягти в и т я г н у т о..." ..."Біля неї лежало, як упалий з неба півбатона справжнього хліба..." "...Як ніби відходять з холоду зашпори..." ..."Остило дивитися на цей набрід..." (стор. 40).

Ще далі письмо автора наче розвивається самохіть:

..."Дніпрова хвиля". Лаврін бачив таку газетку ще в Мокловодах і навіть читав. Вона виходила в окупації. У ній закликалися нищити більшовиків та активістів, "бити жидів", щоб урятувати Росію", а також раз у раз оголошувався "набір гарних українських дівчат до будинку розпусти для німецьких офіцерів".

Що це? Профанація "зусиль" українських буржуазних націоналістів чи, може, пародія автора на гітлерівських зайд?

... "Він ніяк не може, не порушивши сам себе, дістатися в ту темінь вічної тиші..." Отже, якщо комусь заманеться дістатися в "ту темінь вічної тиші", то мусимо "порушити самі себе". Шкода, що автор не розкриває на сторінках роману способів отого "порушити", можливо. Серед нас знайшлося б аж надто туристів, охочих зазирнути у "темінь вічної тиші..."

... "Як над їхніми головами по щучому велінню, по батьковому хотінню затріпоче сіро-сиве кібчення. Якийсь час воно молиться... себто зависає над землею в нерухомому леті, як це може робити лише вертолїт..." (стор. 54).

Спробуйте, читачу, полетіти у нерухомому леті!

А коли вже "підчас", як дуже жагадає серце, певне, авторове, то він удається до утворення неологізмів на кшталт "взагалїлюбства", отже, він "відчепивсь од непосильного та й заходивсь біля конкретнішого, хоч якась противна невпевненість продовжувала точити сумління..."

Гм... а вже від отого "точіння" автор геть збивається на манівці, бо "топливом у Мокловодах була сира лоза з островів", через те зрозуміло, чому колгоспники з волі автора, зачувши, що "виселятися доведеться на рік раніше", напали колгоспом на Марфіну хату (колись Німальсову) – черга дійшла до віконниць, до дверей, до одвірків – все тягли, що могло горіти, а в Марфиній хаті дух церковний..." (стор. 62).

Не люди, а татаро-монгольська навала, виходить за автором, запопала дїм Марфи-вдови, той, що його віддала по війні нещасній жінці сільська Рада. ... "Бо кожен старався для себе"... Просто? Не йметься віри. Де це відбувається? У якому столїтті і в якій країні? Де автор надибав такий страшний острївець серед моря радянського життя, на котрому – острївці! – люди-вовки у людській подобі?

Сповідь Лаврінова... Щоправда, сповідь надумана автором, а проте... Ось бачимо крізь задимлене скло авторової поверхності буржуазного націоналіста Безвухого, який вербує юнака – Лавріна в оунівську банду, що мріє про "дранг нах остен" – на Україну. Це той самий Безвухий, котрий викликає пізніше нещасного юнака [автор тче подібну думку вперто й наполегливо, хоч, слово честі, ніяк не збагнеш, чому так тяжко поневірявся Лаврін на чужині, маючи всі можливості повернутися додому, бо супроти цієї "доми" нічоґісінько поганого не зробив. – О. Г.], отже, цей Безвухий пізніше викликає молодого

Німальса Німенка на дуель. Так, так. Зброя? Ножі. Бо нібито Лаврін, зеленоротий юнак, не хоче поступитися бандитові "стриженою Софою"... І Лаврін після дуелі з Безвухим лишається без... однієї легені. У той же час вина Лаврінова перед Батьківщиною як учасника бандерівського збіговиська за кордоном лише в тій сфабрикованій оунівцями фотографії юнака в націоналістичній газеті, де його зображено в якійсь чужинській уніформі. Коли ж Лаврін повертається на батьківщину, йому з якогось дива "хочеться жити і хочеться вмерти" (стор. 76). А далі? "Себе йому не жаль. Шкода свого минулого" (?).

А що ж у тому минулому, судячи з оповіді автора, було такого щасного, що забідована душа молодого Німенка плачма плаче за ним? Били хлопця в тіло і в душу, уздовж і вперек били, голодом морили, різали і знову били. Гарненьке минуле, є за чим шкодувати! ..."З-під важкого півциркульного склепіння старого підворіття..." (стор. 79).

Як на мене, це явно новітній архітектурний термін, винахід автора, котрий достойно увінчує його щире прагнення уникнути старожитніх слів: "півцикульне склепіння" – звучить! А чвертьцикульне? А повноцикульне – може бути?

..."В пам'яті раптом щось зашкреблось, заворушилось, підводяться" (стор. 85). Точнісінько, як у мішку!.. "Та Лаврін не дожидав, поки воно випростається, зірне на поверхню, Він придавив його порухом думки..." Метафори? Абсурд.

Як бачимо, подібні мовні недогляди Ф. Рогового, мов ґрунтові води, підточують фундамент його твору, сприяють викривленню істинності сподіяного його героями.

..."Лаврін ставав то таким, то іншим. То своїм мокловодівським, то потойбічним, закордонним. В останній подобі він як ніби [для чого тут оте "як"? – *О. Г.*] втрачав від себе [для чого тут "від себе"? – *О. Г.*] щось найголовніше, найчутливіше і починав користуватися не своїми словами, не своєю й посмішкою..." Цікаво, чи не так? Спробуйте, читачу, скористатися з чужої посмішки!

І так майже на кожній сторінці – а їх у романі про Лавріна найбільше. Хоч усі жалі Лаврінові можна було викласти в одному розділі. Але Ф. Роговому заманулося переказати долю Лавріна майже на 10 авторських аркушах!

..."іноді [Лаврін. – *О. Г.*] ставав схожим на ловкого лицеміра... але в якому залишалося якесь причаєне підпілля..." (стор. 96).

А явочні квартири у того причаєного "підпілля" залишилися?... "Так, все це було простибі. Було і загуло, як не було і сліду в душі, не стало" ...Дивно, бо Лаврін до останньої сторінки, навіть напівмертвий все ще вовтузиться у своєму минулому, хоч ми так і не бачимо, яким воно було насправді. Слова, як снігова лавина, захаращують сторінки роману, але годі роздивитися справжню трагедію людини-безбатченка. Бо вона в словах автора, а мала б бути конкретною, як сама правда, але в автора вона чомусь залишилася за бортом твору.

Досить. Тільки три дні прожив у Мокловодах Лаврін Німальс, сповідуючись Людці: ніхто його, крім неї і її матері, не бачив, не чув, нічого поганого йому не казав. Хіба що Людка, але й та, зрештою, пригріла його, а він узяв та й... помер, самотужки. Бо "його рідні люди нишком і, може, навіть мимоволі, а все ж поклали на нього свій гнів за... батькові гріхи..."

Мова – то серце народу. Як же можна так бездушно наступати на цю невимірну високість і чистоту, що дозволяє собі Феодосій Роговий?

Зовсім невмотивованою видається нам і сама сповідь Лавріна перед випадковою для нього Людкою. І сповідь та тягуча, як гума: Лаврін, як уже сказано, хоче розповісти про свій гріх і все чомусь сукає з себе уривки минулого, і годі дочекатися правди, окрім тієї, про яку я вже нагадував. Єдине, за що мусить каратися молодий Німальс – зрада батька і власне душевне безсилля, коли йшлося про повернення на Батьківщину. А в Рогового герой мучиться, плаче і ридає, кричить і стогне до самої смерті. І навіть у цьому факті автора зраджує почуття міри. Лаврін ще живий, а його вже роздягають і обмивають "проворно жіночі руки". Жінки-бо вважають, що Лаврін уже дух визівнув: "мокловодівські молодіці, напевне, й гадки не мали, що за ними стежать... крізь шпарки напівзаплющених очей..." Лаврінові, нібито вже мертвому, "видно і їхні квапливі рухи, які, роблячи своє обрядове діло, безцеремонно кидають його руками, спрямовуючи їх... і нарешті перенесли в просторішу кімнату..."

А Лаврін – живий! Він знову і знову переживає давно пережите, переоране автором стократ уздовж і впоперек, аж тут раптом щось нове: "Для кого то стільки наварюють? Як на весілля або на поминки..."

Я не зупинявся б на цьому місці, якби автор нижче не перекреслив того щедрого варива, – люди, отже, вважали за потрібне згадати добрим

словом молодого Німенка. Аж ні. Автор на стор. 241-й пише: "Зайшла крива Марфа [Людина мати. – *О. Г.*] і не то гнівна, не то настрахана чиєюсь намовою, сказала: "Встань від нього, не роби мені сорому. Його проклинають з кістками, а ти що? Заручена з ним? Встань же зразу".

Бачите! Люди проклинають ще живого небіжчика з кістками, а, бач, обмили і в чисте одягли, і на поминки варять і смажать... За що ж вони проклинають небораку, котрий перед війною скінчив шість класів? Де елементарна логіка у писанні автора і вчинках його героїв? Авжеж, між почуттями людей і їхніми діями бувають протиріччя! Можливо, були вони і в мешканців Мокловодів. Тільки все це треба було Роговому нам довести. Як і відкриття Людки, котра раптом розуміє, що Лаврін, "сам того не відаючи, схаменував своєю смертю [цікаво, як він, мертвий, міг щось там відати! – *О. Г.*] Люду" – "віддай життя не як попало, а тільки своєму, рідному, святому..." І Людка, котру мати не могла закликати на рідний поріг з міста, "ні з ким не прощаючись... дістала з-під поду наготовлену валізу і вийшла іншим ходом... запнута материною хусткою, пішла понад Сулою до пристані. Сяде на кременецький пароплав – освіти їй дорогу сяйвом добра і вдачі..." (стор. 248) – кінець художнього твору.

А Людина мати, авторе? Знову залишилася сиротою в чотирьох стінах? Де ж оте, що "схаменуло" дівчину від Лаврінової смерті? Хто повірить після вчинку Людки, що воно таки "схаменуло"?

Ніхто! Людина – це вчинок. Не мною сказано.

Доля інших героїв... Федір Баглій боровся з ворогом у такий спосіб: відшукував по яругах "заблуклих", хворих на ящур теляток, переховував їх у лісі разом з приятелем Никифором і лікував... за допомогою дьогтю, хоч відомо, що хворих на ящур тварин вибраковуюють... Німці знають через Німальса-старшого, що Федір утримує молодняк для майбутнього колгоспу, як наші повернуться, а проте вельми толерантні до Баглія. А вже коли загула земля – наші близько! – надсилають Якобом наказ Баглієві, аби той перегнав теляток за Дніпро, або знищив їх. Баглій, ясна річ, відмовляється і гине...

Що ж до іншої лінії твору – переселення мокловодівців у нове село, то тут, головним чином, проблема "розв'язується" тривалими розумуваннями кривої Марфи, Веремієвої дружини Варки та інших персонажів. Годі шукати у цій благодатній темі глибинних пошуків автора людських духовних високостей чи падінь.

Дошкульна істина. Проте з таким мовним і стильовим багажем, що його бачимо в романі Ф. Рогового, глибоко не копнеш. У всякому разі, до чистої художньої правди сягнути навряд чи вдасться. Прикладів наведемо чимало.

Крім зазначеного, мушу звернути увагу автора на таку ваду у творі, як широка, безмірна описовість. Люди в романі здебільшого просторікують устами автора, длубаються в собі, але активного соціально-втручання в навколишній світ персонажі Ф. Рогового не прагнуть.

Що, на мою думку, треба зробити авторові, щоби твір став справжнім художнім романом?

Перше. Необхідно, щоб автор визначив чітко свою письменницьку концепцію в романі, коли йдеться про відтворення тих чи тих подій. Це не шаблонна вимога: то закон, від якого не мусимо відступати й на йоту, творячи для широкого загалу.

Друге. Виходячи з цього, авторові слід подбати про серйозне, психологічне вмотивування вчинків героїв твору. Отже, треба ці вчинки поглибити і розвинути, щоб людей було видно здалека.

Третє. Образи героїв поки що затуманені неймовірною кількістю слів, котрі живуть нібито самі по собі, а герої до них "пришиті" – автор постарався, а тим часом його "відсутність" у багатьох випадках не тільки бажана, але й необхідна. Автор здебільшого переповідає, розмірковує, журиться і тужить, проте він аж ніяк не може замінити своїм серцем героїв твору.

Четверте. Автор мусить серйозно попрацювати над тим періодом у романі, в якому йдеться про соціальну революцію на селі – періодом колективізації. Треба точно розставити політичні акценти на позиції мокловодівців, коли мовиться про їхнє ставлення до багатія Німальса. Боротьба мусить бути боротьбою, а не кепкуванням чи "бойкотом" селян щодо Якова Німальса.

П'яте. Образ Федора Баглія може бути вельми цікавим, але за умови, коли автор глибше і ближче зазирає у дивовижний, очевидно, світ цієї людини. Треба, зрештою, показати крупним планом і саму смерть Баглія, а не лишити цю трагічну сцену за рамками твору.

Шосте. Образ Христі Романівни вимагає суворіших кольорів. Ці кольори треба осучаснити, як і образи Веремія, його дружини Варки, Никифора та інших. У тому розумінні, що вони виглядають у тій чи тій мірі архаїчними. Треба поставити на сюжетне місце в

романі і таку "блискітку", якою нам видається начерковий образ Станіслави. Чому автор десь загубив цю характерну жінку, не провів її через увесь твір?

Те саме слід сказати і про образ Людки: якою вона була, чому була і якою стала? Що насправді дала дівчині зустріч, а відтак смерть Лавріна Німальса? Поки що бачимо в романі, що Людка, як кажуть, залишилася при своїх інтересах. А де ж розвиток характеру?

Сьоме. Переселення мокловодівців у нове селище – річ надзвичайно цікава як на тему. "Міграція" людей вимушена, а не бажана, завжди породжує конфлікти і палкі пристрасті. Треба зробити так, щоб усе це постало перед читачем – у романі. Конфлікт – рушій художнього твору, без конфлікту не може бути пристрастей, а, отже, й поступу, і психологічного розвитку героїв.

І – найменше очевидного авторського вторгнення в процес мислення і почуття героїв. Не він має переказувати їхній душевний стан, а вони самі повинні розкриватися перед читачем, щоправда, керовані чутливою рукою письменника.

Ще. Автор іноді зловживає інтимною лірикою. (Христя, Федір Баглій, його син Данило, нарешті Людка і Лаврін...)

Коли автор скористається з цих порад, буду радий. Бо вірю, що тоді роман "Птахи летять до сонця" "заграє", і ми матимемо щасливу нагоду віншувати автора якнайщиріше.

Ол. Гижа.

*Видавництво "Радянський письменник",
27.XI.1979 р.
№ 494.*

ШАНОВНИЙ ФЕОДОСІЮ КИРИЛОВИЧУ!

На прохання редакції рукопис Вашого роману прочитав відомий український радянський письменник А. Дімаров. Як на нашу думку, він об'єктивно оцінив Ваш твір. Гадаємо, що рецензія А. Дімарова допоможе Вам у подальшій роботі. Рукопис повертаємо.

*З повагою
в. о. зав. редакцією прози Ю. Чикирисов.*

РЕЦЕНЗІЯ № 305
на рукопис Феодосія Рогового
"Свято останнього млива",
видавництво "Радянський письменник"

Читав я роман Феодосія Рогового довго і тяжко. Понад два тижні гибів над рукописом, і було мені то цікаво, легко і радісно, я відчував справжню насолоду спогляданням трохи химерного, а разом і такого реального, такого чіткого та виразного світу Феодосія Рогового, а то наче налипив на отой папір, що на нього дбайливі господарки виловлюють мух, і борсався, й задихавсь од нудьги, і злився на автора, що нараз наче з-за високого столу майстра пересідав на низеньку парту школярика. Читав я Феодосія Рогового і весь час не полишало враження, що над романом оцим працювало двоє людей. Один – досвідчений майстер, який прекрасно володіє фарбами й пензлем, який не потерпить щонайменшої фальші, в якого строге і виразне, до біса опукле письмо, – дай боже кожному з нас отак писати, а другий – підмайстер, що й не думає вчитися в майстра, а, нахапавшись сяких-таких знань, заквацював абияк оті білі плями, що лишались по першому. Майстер написав перший розділ ("Дичка"), підмайстер же нашпарував "Пролог". Майстер виписав "Дорогу" і "Казку", підмайстер – "Більшовика". А над "Шаленою нічтю" вони попрацювали уже вдвох – і давно вже я не подибував такого хаотичного розділу, такого химерного плетива талановито виписаних образів, і мелодраматичних, повних рожевого сюсюкання пишнот, од яких аж починає канудити. Те, що йде од життя, й те, що од шаблону, од літературщини, сумно злилось тут до купи, і вже по одному розділові цьому можна побачити, що треба зберегти, а що безжально викинути, редагуючи та доробляючи роман Рогового.

Вжив слово "редагуючи" не випадково. Бо маю тверде переконання, що автор сам навряд чи доробить роман: йому потрібен сумлінний, вдумливий і висококваліфікований редактор, який би взяв на себе нелегку оцю справу: допомогти авторовівилучити все, "підмайстром" написане, по змозі дописати розділ чи два – і ми матимемо справді талановиту книжку, ми її, по суті, вже маємо, аби в бочці меду та не було – не ложка, на жаль, – відро повнісіньке дьогтю.

Я вже говорив, що найбільше вбиває, найбільше дратує, коли читаєш розділи, написані наче підмайстром, – мелодраматизм, сенти-

менталізм, літературщина, безкрилий отой романтизм, що весь час переростає в пишноти, і губить, вбиває все живе у романі, робить окремі образи безликими та ходульними, хоч автор і відміряв для них всім, які тільки є на світі, чеснот. Чи не тому головний герой роману – більшовик Прокіп Лядовський – так і лишивсь до кінця лише схемою, позбавленою крові й життя. Почитаймо лишень його листа до рідної матері (листа довжелецького, на добрий десяток сторінок:

"І, вечеряючи рибою, в думках, пильно вдивлялися в полум'я, що, ніби живе-живісіньке, виривається з-під землі, розплавляючи над собою навислу темряву, і палахкотить, як життя, теплом і світлом" (ст. 19).

"Зі мною, мамо, інакшеться, коїться щось дивне: свідомо впертість і почуття честі з'єдналися і перемішалися в мені таким чином, що соромно навіть подумати залишати людей... Адже скільки років ми жили колективом у свідомості, що вся наша праця, всі праведні труди йдуть на добро... До цього прилучається ще одне, неприватне діло принципа, генеральної лінії мого (і не тільки) мого життя" (ст. 20).

"В самому собі час від часу я спостерігаю протиборний насильство нахил, хоч і розумію, що зла не перебореш злом, не виживеш з корінням... я посовістився відкритися з одним зовсім не приватним ділом, щоб не здалося збоку, що я слабодухий. І прошу допомоги. Одначе справа загострюється, відсіч буде остаточною і рішучою, тому хочу поговорити із вами, як із власним сумлінням" (ст. теж 20).

Думаю, що досить. Досить для того, щоб зрозуміти: в героя явно бракує десятої клепки – писати рідній матері отакі словеса.

Треба віддати належне авторові: він твердо дотримується послідовності, змальовуючи свого головного героя. Де б не появлявся Лядовський, всюди він виголошує довжелезні та пишні тиради. І складається враження: він тому так багато говорить, що нічого не вміє робити до ладу.

Під кінець автор сам зрозумів, що з Лядовським щось у нього не той. І пише величезний розділ, у якому врешті хоче врятувати героя од схематизму й безликовості. Але ж читач впродовж майже трьохсот сторінок стикався із схемою – важко його тепер переконати, що Лядовський – жива людина. І що з того, що автор авторитетно заявляє: "Я не раз бачив Прокопа в дії. Знаю, якого любить вола чи бога, як поводиться з природою й людьми. Дивився зблизька йому в очі, в лице, дослухався мови, пісні. І по тому, виражає почуття, дійшов згоди з висновком, що Прокіп заслуговує на повну довіру вести головну дію

цієї книжки. Він дає себе пізнавати, як дитина, – при своїх іграх і плачах, при здоров'ї і при своїх немочах, в самотності й між людьми. Він такого первісного (натурального) способу людина, що одному (цивілізованому) не змалювати з нього правдивого образу. Надто, що авторові зовсім не відомі його пристрасті, якими (чистими й нечистими) кипить світ, його погляди на крутість й пристосуванців, невідомі також його "плотське" життя, любовні (справжні чи фіктивні) стосунки, віра, що він визнає основою нашого буття, як діходить мети і узгоджує себе з обставинами, освоює середовище, а з цим і інші нефізичні якості та вміння..." (стор. 230).

Зрозуміли, нарешті, хто такий Прокіп Лядовський? Я так і не впертав. Радий, що й сам автор щиро зізнається у цьому. Жаль тільки, що він не здогадався ще на початку роману покликати на допомогу "нецивілізованих" дядьків та тіток, як він робить у цьому розділі, аби вони допомогли йому одягнути оту схему в живу плоть і навчили говорити її нормальною мовою. Так, як говорять майже всі герої роману: образно, зримо, індивідуально для кожного.

Ба, ні, не всі! Є ще один чолов'яга, який просто таки слабує словесною дрислею. І коли він розтуля свого рота: затуляй вуха й тікай світлозаочі – заговорить до смерті. Оглушить такими пишнотами, що не снилися будь-якому заштатному ораторові. Тим більше, що словеса ці здобрені величезною дозою сентиментальної патоки. Ось один із взірців: "Яке те чудесне місце, де можна поринути в споглядання власної душі й підготувати себе для завершення добрих справ! В такі моменти народжуються святі поривання, яких не помічаєш в суєті життя, в тобі не залишається ні трішки ні зла, ні ненависті, – ти будеш вічно благодіяти!.. Як рятунок, як одкровення прийшов до мене досвід далеких предків, зворушив у крові невтримне безумство, і я гарячково доторкнувся губами до її очей." (Це – буквально на третій сторінці роману!). Отже, читачу, засвоюй: щоб поцілувати дівчину, хоча б навіть у очі, а не у уста, треба спершу набратися "досвіду далеких предків".

І вчинки його нерідко сповнені такого ж "невтримного безумства" (тільки словесного). Ось він зустрічається нарешті, сам на сам, з коханою дівчиною, про яку мріє весь час, без якої уже й жити не може. Опускаю розмову між ними, яка впромозі вбити будь-яке почуття, та Оляна нарешті, схаменувшись, розуміє, що цими балачками далеко не заїдеш, і, навмисне чи ненавмисне погасивши свічку, заходжу-

ється "полегеньку пушити подушку" – натяк досить недвозначний і закличний до дії.

Що ж робить герой? Роздягається похашцем, лягає в постіль? "Я зовсім не проти лягти на його свіжість, зазнати любовців, ласки", – починає моралізувати герой! Тож і напада на нього "стан". "Такий стан мене проймає у вирішальні або найкритичніші моменти, коли потрібна дія, остаточна рішучість взяти на себе щось схоже на відповідальність, але значно вище – коли суперечки в самому собі вже закінчено і буцім на користь, тепер залишається лише явити їх (не на показ – на "божий суд"), сміло кинути їх наспір існуючим звичностям. Інакше виходить (а воно так і є, коли я цього не роблю), що я лише спокушую ближнього відкритися, провокую, підлечуюсь до нього заради поживи, ханджую, лицемірю, прикриваючись добротворністю... "смує радість і радіє сум. На цьому світі зміни – справа звична" (з "Гамлета"). Я проклинав свої розумування про літературу, про якесь новотворення позитивного героя – навіщо він мені здався?" – і пішло, і поїхало, аж поки бідна Оляна, втомившись лежати у темряві, не витримує й каже героєві: "Обійми й не печалься... Затисни, щоб дух перехопило... Тулися до моїх грудей [Вона ж, певно встигла вже й роздягнутися! – А. Д.] – все, що в них, твоє..."

"І зрозумів я, такий філософський і великомудрий, всю свою нікчемну малість, зрозумів, що о цій завджи первісній і ж праведній порі світання годиться мені мовчати..." І вже потім, зрозумівши і содіявши праведне [вдаючись до лексикону героя. – А. Д.], "Я качався в росяній траві, як пришиблений".

Жаль тільки, що герой цей (за фахом кочегар, який приїхав попрощатися з рідним селом) зрозумів про те, що годиться іноді й помовчати, отак пізно.

Я терпляче підкреслював усі незугарності, всі пишноти і штампи, які траплялись у рукописі (а їх таки багатенько), тож міг би вдатися до їх цитування. Але вважаю, що це непотрібно: є рукопис, є мої позначки, є численні зауваження на полях, і дуже хочеться, щоб автор до них прислухався. Хочеться тому, що маємо справу з людиною талановитою, яка вміє бачити так, як не зуміє побачити ніхто, і написати про це образно, точно і зримо. Цьому свідчення – розділи "Дичка", "Дорога", "Здурілий бичок", "Дзвони" і "Казка", розділи, що становлять більшу частину роману, над якими, власне, й редакторіві буде мало роботи. Свідчення цьому – село Мокловоди, заселене живими

людьми – отими трударями, що їх із такою любов'ю, так виразно виписує автор. І знахідки, які подибуються на багатьох сторінках і які і є насамперед ознакою справді художнього твору.

"Небо стало кошлатим і грубим, як ніби виткане з овечої вовни, і сунулося все заразом. Над головою ніби переламлювалось і поволі падало в заобрій широким сировим сувоєм, щоб там обкрутитися і, вже розмотуючись, випливити з-за спини, з протилежного боку землі" (стор. 93).

"Якраз проснувся тихий густий дощ, і озерце, яке мені залишилося обійти, враз мов би вкрилося крапчастою скатертиною" (стор. 95).

"З його добродушності кепкують мокловодівські мужики. Буцімто він, надто розгнівавшись, зняв одного разу батога і до жінки: "Скоріше одягай, Василю, кожушанку, бо буду бити!" (стор. 97).

Це я одкрив навмання рукопис і перегорнув кілька сторінок підряд.

А ось ще один приклад незвичайної спостережливості автора, точного, чіткого бачення світу: "Коли я дивився наліво, бачив довгу, зарослу осокою балку, що називалася Журавлинкою. В ній і зараз виднілася пара журавлів. Поки я приблизився, вони вибрели на берег і, вигинаючи тонкі довгі шиї, з прихильною зацікавленістю дивилися на щось зверху. Не стишуючи кроку, пішов прямо на них. Птахи поволі відходили, не підпускали до себе, лиш дозволяли роздивлятися маленькі блискучі голівки з вінчиками, неморгаючі ясні очі, а в них грізні чорні зіниці, тісно охоплені темно-сірими кільцями, – навіть розовуваті кістяні ніздрі, великі, буцім трохи розтулені дзьоби, якими вони з одного удару вбивають небережних вужів. Журавлі не квапились – розмірено піднімали лапи, як для моління, в пучок стискуючи свої три пальці, переставляли їх над осокою і весь час скрушно хитали головами" (ст. 171).

Такі рядки спроможний написати лише справжній письменник. І таких рядків, сторінок, розділів у романі – переважна більшість.

Тому мені й здається, що видавництво повинне серйозно зацікавитись цим рукописом. Поставитись до нього хай суворо й вимогливо, але з великою доброзичливістю й повагою до того, що вже є, що вже має право на життя, що засвідчує про неабиякий письменницький хист Феодосія Рогового. І зробити все, аби "Свято останнього млива" з'явилося на прилавках книжкових крамниць.

Це, до речі, залежить також і від автора. В значній мірі од автора.

Анатолій Дімаров.

РЕДВИСНОВОК

на роман "Свято останнього млива" Ф. Рогового

Мені ніколи не доводилося читати раніше будь-що Феодосія Рогового. Не знаю, чи він уже десь друкувався. Тому мені дуже приємно констатувати, що в його особі наша література має ще одного непересічного письменника.

Роман "Свято останнього млива" присвячено нашій сучасності. Твір вражає своєю правдивістю. Найнасуцніша проблема сьогодення – любов до рідної землі й становлення на тій землі сучасної людини – відтворена з такою художньою майстерністю, як це нечасто бачити у багатьох і багатьох книгах.

Хотілося б, принаймні, відзначити такі три особливості роману:

1. Літопис села, яке йде під воду, – це не панахида, а пристрасне слово до своїх сучасників бути і людьми, і будівничими нового світу.

2. Автор не просто до найменших дрібниць знає те, про що він пише: він кожен сторінку свого твору наповнює болем свого серця за всіх.

3. Всі події роману сконцентровано навколо провідного героя – більшовика Прокопа. Цей типовий образ акумулює в собі весь ідейний задум.

Роман "Свято останнього млива" заслуговує на те, щоб його видавати.

Правда, рукопис вимагає редагування, але редагування особливо: вдумливого і вкрай обережного. Мовна стихія Ф. Рогового така яскрава, така багата, що її не можна причісувати.

В той же час, рукопис дуже брудний. Чимало сторінок перекреслено й закреслено. А може, їх варто б поновити?

Маємо цікаву, самотню книгу, яку треба дати людям.

Борис Харчук.

РЕДВИСНОВОК

на рукопис Ф. Рогового "Свято останнього млива",
303 машин. стор.

"Свято останнього млива", мабуть, перший твір автора, – принаймні, складається таке враження, коли знайомишся з романом. Але твір, безперечно, цікавий, задуманий свіжо й оригінально.

Шкода тільки, що талановитому автору не завжди вистачає вміння чи, точніше, письменницького досвіду, і словесна стихія нерідко заводить його на манівці. Автор, здається, прагнув викласти все, що давно в нього наболіло, і, з одного боку, це підкуплює своєю щирістю і безпосередністю, а з другого – переобтяжує виклад безліччю деталей із житейської суєти, самих собою цікавих, здебільшого яскравих і промовистих; але, мабуть, за більшої словесної стриманості твір чималою мірою виграв би.

Сам задум, нам здається, не викликає заперечень, хоч він і не зовсім новий. Будується штучне море, зносяться села, які йдуть під затоплення. Ситуація, на перший погляд, досить драматична, якоюсь мірою навіть суперечлива. Однак вона не сприймається трагічно, оскільки авторський такт дозволяє Ф. Роговому дати належне трактування подіям і не виставляє їх у темних чи похмурих тонах. Зносять село, відбуваються злами в мисленні людей; події кладуть свій відбиток на людські душі, але це закономірно, бо життя не стоїть на місці – так повинно бути, і нічого не зміниш.

Перед читачем проходять цікаві й оригінальні персонажі, здебільшого дуже колоритні, наділені індивідуальними рисами. Автор виписує їх з великою проникливістю, любовно, з добрим і тонким знанням життя, із своєрідним філософським підтекстом, і в цьому, мабуть, найбільша позитивна перевага роману. Життя в ньому багатобарвне, повнокровне, наснажене емоціями.

На жаль, розвиток і динаміка подій часто-густо підмінюються зовнішньою описовістю і при наявності надмірної деталізації це робить розповідь млявою, статичною. Оце уже, певно, найбільша вада твору. При всьому багатстві мовних барв, правдивості образів, своєрідному свіжому колориті роман читається важко.

Який висновок з усього сказаного?

Безперечно, твір оригінальний і видавати його треба, читачі будуть вдячні видавництву, але його слід доопрацювати. Піти шляхом скорочень, подумати про пошкваллення сюжету, тісніше зв'язати розділи, містки і переходи між ними, вилучити словесну зайвину. І вийде хороший, цікавий твір, правдивий і переконливий.

Редактор М. Ратушний.

Видавництво "ПРАПОР",
310002, м. Харків, вул. Чубаря, 11
6.05.86 № 466-07

315967, с. Устимівка
Глобинського району
Полтавської обл.
тов. Роговому Ф. К.

Шановний Феодосію Кириловичу!

Надсилаємо Вам рукопис на доопрацювання разом з рецензією на нього Валерія Шевчука.

Питання про його видання буде вирішене після доопрацювання за рецензією і повторного рецензування.

Додаток: рукопис "Над Дніпром" – 3 прим., рецензія – 1 прим.

Головний редактор В. П. Невська.

ВИДАВНИЧА РЕЦЕНЗІЯ

на повість Феодосія Рогового "Над Дніпром"*

200 стор.

Ім'я Ф. Рогового відоме в літературі головним чином романом "Свято останнього млива", на цю книгу було досить відгуків у пресі, Через це я брався до читання нового рукопису Ф. Рогового з певним інтересом: чи розвивається цей автор, адже в його романі побіч з місцями цікавими було чимало не обробленого, не дотягнутого. На жаль, авторові рецензії довелося розчаруватися: повість "Над Дніпром" виявилася непомірно слабшим твором від згадуваного.

Найперше хочу зауважити авторові таке: про речі, так би мовити, етичного плану. Рукопис він подав у видавництво, не вичитавши, – явна неповага як до видавничих працівників, так і до майбутніх рецензентів. Друге: хтось до мене рукописа читав і подав дуже й дуже слушні зауваження (можливо, рецензент чи редактор). Автор не потрудився не тільки доопрацювати рукописа, але й витерти те, з чим він не погоджується.

* "Марта Смоляр прагне вірного кохання".

Я б, може, про це не писав, коли б сам рукопис не був надзвичайно недбалий у стилістичному й мовному відношенні. Загальне враження в мене таке: перед нами тільки перша, необроблена спроба повісті, сировий до неї матеріал, який ще може лягти у струнку систему художнього твору; твір непродуманий, бо чимало сюжетних "ниток" висять, не зв'язуються, є сюжетні провали, велика кількість зайвин, непрофесійно написані місця, величезна кількість дивовижних стилістичних неоковирностей, кволо проведена акція і це при тому, що в таланті Ф. Роговому відмовити не можна: є в повісті цілий ряд вдалих сцен, сторінок, а стилізацію листа Михлика Побєги я б назвав блискучою, коли б той лист хоч якось прив'язувався до акції, що точиться у повісті.

Загалом перед нами типовий любовний роман з так званими виробничими колізіями, і його можна було б прийняти, коли б акція велася за певною логікою, зі своїми складнощами, пертурбаціями, своїми, я б сказав, психологічними й суспільними проблемами. Починається повість "Вступним розділом", написаним у патетично-бундючних тонах, що й зовсім не вводить у стилістично-емоційний світ повісті, скоріше навпаки. Для акції твору "Вступний розділ", який до того ж вельми слабо написаний, нічого не додає, отож його можна вважати за цілком зайвий. У творі до кожного розділу додаються епіграфи. Мій попередник по читанні рукопису зауважив, що вони зайві. Спершу мені так не здавалося, але згодом і мені видалося, що ці епіграфи тільки формально щось нагадують із того, про що йдеться в повісті, а загалом можна обійтися й без них.

Фабульна схема твору така: в новому місті на Дніпрі Комсомольську опиняються двоє односельців: Марина і Сашко (в автора Санько – російська форма цього імені). Вони поступово наближаються одне до одного, зрештою, сходяться, і от уже тоді, коли Сашко запропонував Марті одружитися, в нього раптом прокидається сумління, бо він "согрішив". Гріх його, правда, номінальний: він виконав прохання бездітної жінки, яка хотіла дітей, але сім'ю, зв'язок із безплідним чоловіком порушувати не хотіла. На основі цього й точаться "пристрасті" й будуються "ускладнення" твору. Загалом же в стосунках молодят нічого особливого не відбувається, ніщо не заважає їм і поєднатися. Вся ця історія проходить на "виробничому тлі" життя екскаваторників.

Перше, що мене не задовольняє в цьому творі – це те, що фактичного, живого життя екскаваторників, з усіма складностями їхнього

побуту, живим ароматом їхнього життя я в повісті не бачу: це люди вигадані, змодульовані автором. Так головний герой, здоровий сільський парубійко, який ніде не вчився, рефлектує й мислить, як рафінований інтелігент, так само із завищеним інтелектуальним рівнем і продавщиця магазину Марта, його подруга, хоч вона, як на мій погляд, написана дещо живіше, природніше, так, наприклад, я визнаю цілком природною атмосферу, яка панує в їхньому домі: якась хижа святошність, природною мені здається ситуація, що вона пристає в прийми до старої, яку покинули діти, природньо й те, що вона хоче й шукає собі хлопця і хоче у свій жіночий спосіб його "обкрутити". Неприродне в ній починається згодом, коли вона того хлопця "обкрутила". Вона йде до своєї завмагом на прогулянку, приймає запрошення якогось старого ловеласа, іде з ним у комірчину, потім б'є того ловеласа, тікає, свого Сашка хтозна любить чи ні, хоче за нього заміж чи ні; одне слово, якась починається веремія психологічно не зовсім зрозуміла. А причиною навіть не ті ситуації, які я назвав, вони самі по собі можуть бути, а якась хаотична, уривана, темна авторська мова. Так, наприклад, виявляється, що той старий ловелас переслідує Марту, а в повісті це не показано, для чогось Марта збирає гроші, щоб дати їх завмагом, але виясняється цей акт похапцем і не в тому місці, де треба, і т. д. Спочатку йде цілком зрозуміла позиція: Марта шукає зустрічі з хлопцем, а він також довідується, що вона в місті і має до того інтерес, бо ж земляки. Герої починають наближатися одне до одного – це добре, в читача виникає інтерес: як же вони зустрічаються? А зустрічі й нема, автор робить "яму", і його герої вже між себе само по собі порозумілися – дивовижний тактичний промах: автор не вмів вести інтригу. Знову-таки історія з Євою виясняється запізно, тоді, коли вона вже "не грає", окрім того, написана вона напрочуд ялово й нецікаво: Єва читає парубку-жеребчику лекцію з генетики і прямо вимагає, щоб він, як генетично-здоровий самець виконав відоме дійство. Мені пригадується на цю тему одне класичне оповідання: жінка хоче того самого, але яку тонку гру, яку велику психологічну винахідливість вона проявляє для того, щоб досягти свого і не зв'язатися з предметом своєї облуди. Ф. Роговий вирішує цю справу в лоб, сцена нецікава, ситуація штучна. Історію з Євою треба віднести на самий початок твору; герой, можливо, цю Єву любить, шукає з нею зв'язку, робить спроби з нею зійтися, відбити від чоловіка, через що йде на

зближення з Мартою з певною нехиттю, але її гра, її намагання завоювати хлопця сильніші, поступово в Сашка зріє інтерес, поступово він забуває попередню любов, молоді сходяться. Такий перебіг подій був би логічно мотивований, відбулася б, хоч і невибаглива, конфліктна ситуація, яка б хоч якось тягла б акцію. В автора ж сюжетна схема розпадається, розвалюється, цілковитої сюжетної нитки нема, **ПОВІСТЬ ЧИТАТИ НЕЦІКАВО!**

Цьому сприяє й величезна, як я вже казав, кількість стилістичних неоковирностей. Ось кілька прикладів, виписувати їх усі не стало б паперу, але їх усі я таки відзначив у рукописі:

стор. 8. "І мені щокроку приємно звітувалося в усьому тілі, як оживають, стають знову здоровими, збіса мої затерплі од сидячки ноги".

стор. 9. "Я вже готовий серйозно задуматись над вірою в передчуття".

стор. 11. "Благання, які іноді бачив на людях, що за мить жажнулися од смертельних сновидінь".

стор. 12. "І все-таки з похожості я мало не закричав".

стор. 13. "Його заціпила раптова думка".

стор. 16. "В момент стрімкого злету мислі чи її точного вираження".

стор. 20. "Намагаюся уявити з них уже вирослих людей".

стор. 21. "На всю голову постала думка".

стор. 24. "На якійсь порі щось зворушилося мені в серці і задало йому інші робочі ритми".

стор. 29. "Зникає зацікавлення, на якому я трималася перші дні" і т. д. і т. д. – того всього, кажу, аж забагато – все повідмічувано в тексті.

Дуже слабо в повісті виписано образ художника Георгія: його розумування принагідні й туманні; загалом, це типовий тип митця-невдахи, який пробавляється халтурою, але автор пробує в тому знайти якісь достоїнності. Образ Георгія до історії, яка оповідається в повісті, нічого не додає, він просто таки зайвий, через що автор його відсилає в Латвію. Зрештою, й весь розділ про художника я вважаю зайвим, бо й справді: чи змінилося б щось на гірше в повісті, коли б його прибрати; не кажу вже про те, що вся сцена з художником потребує, щоб її переписати заново, надто слабо вона написана.

Автор уводить у текст так звані "ліричні вставки": прийом цілком прийнятний, коли б ці вставки мали спеціальний художній інтерес. "Лірична ж вставка перша" не тільки композиційно недоречна у творі, але й дуже слабо написана: виробнича сцена з детальним описом ви-

робничих прийомів під час мурування. Розділ цілком зайвий. Є тут цілі сторінки нехудожнього тексту (с. 59, 60, 65). Я вже говорив про прикрі провали в оповіді, незв'язані нитки. Таким провалом у повісті є її перехід до епізоду, коли героїня потрапляє в кабінку до приятеля Сашка Гриші: чого вона там опинилася, коли – невідомо. В цій-таки сцені, дівчина при тому-таки Гриші виймає якийсь блокнотик і читає афоризми, творені в невідомо якій ситуації тим-таки Гришою. Оце б Ви, сиділи, авторе, з дівчиною на самоті, а вона все у якийсь би блокнотик зазірала, то як би велася? Герой на це не зважає. Дуже химерний спосіб вигадав автор виймати з ока порошинку. Його герой для цього лізе язиком в око героїні, вилизує ту порохину, як доказ своєї оригінальної [воїстину оригінальної. – *В. Ш.*] вмілості і аж тоді узяв запороху пучкою і поклав "мені на долоню" (с. 78) – певне, дуже велика була ота запороха в оці, щоб можна було так учинити: смішно та й годі в той час, коли автор про комічний ефект і не мислив [це житейсько-народний спосіб, а не вигадка, пане повчителю... – *Ф. Р.*]. Дівчина виходить до матері з сараю, який вона підмела двічі, і йде з нею геть, а через кілька абзаців ми раптом довідуємося (стор. 80), що вона ніде не пішла, а втретє замітає той-таки сарай – отаких непогоджених деталей у тексті є немало, та й чи варто дивуватися, коли автор машинопис навіть не вичитав. На стор. 81 якась чудна річ: в "запичку з чотирма кошенятами" "стоїть етажерка" з улюбленими книжками героїні. На стор. 95 така ж нелогічність: герой чудово знає, що вдома, на квартирі в нього, немає грошей, але йде туди все-одно – навіщо, адже саме гроші його цікавили? Трапляється, що автор уживає застарілих атрибутів, деталей житейських, у той час, коли повість сприймається, як сучасна. На стор. 96 описуються телефонні автомати із засліночкою "возврата" – може вони є ще такі в Комсомольську, а по-моєму, такі автомати давно уже знято. Так само згадуються на стор. 97 "нові гроші", в той час коли це було типово таке згадувати в 60-х рр., зараз уже всі давно призвичаїлися до нових.

Герой не бачив своєї коханої роздягнутої, але бачив, що "вона пишно біла тілом" – може, здогадувався (стор. 98)? Герой повісті Золотницький "воює за новий закон, бо старий йому видається недійсним, образливим" – при тому не пояснює, що за старий закон, і який це закон новий? Повний туман. Хоч робота описується в повісті з непотрібними, надмірними деталями, читачу так і лишається незрозумілим, що то за бригада була в Пошелюги, адже її члени працювали в

різні зміни, а це годилося б в'яснити, бо типово, що бригада працює на зміні одній (с. 102). Павло так запрацювався, що не помітив, що зрив цвинтар. І хоч було це вночі, але мені аж ніяк не віриться, що таке можливе, працював же він з освітленням, а що-що – хрести мав би помітити (стор. 104). Я радив би автору уникати такого типу стилістики: "Серце моє щось гукало до них напутне, часто гупало й хвилювалося" – матеріал для пародії. Так само радив би не вживати неприродних діалогів таких, як на стор. 121, коли в діалогічну мову починає входити мова описова. Не можу також повірити, що є такі хлопці, які, вміючи плавати, ніколи не перевіряли себе, наскільки зможуть затримати дихання (стор. 122) – я сам виріс на воді і знаю, що це улюблена хлоп'яча забава. Героїня твору вважає, що голос в її Сашка такий, "що це робить його малодоступним для незнайомих", при тому не ясно, кого "його", чи Сашка (дуже рипить чи що?), чи малознайомі просто не чують сам голос? (с. 126). Повна тьма. Не можу я збагнути й такого: іде колона з прапорами. Прапори несуть в перших рядах (стор. 129). Але ці ж прапори "звисали на задніх студентів гірничого технікуму" – такі великі були прапори, така мала була колона? Неясно. До авторового відома хочу сказати, що квітка жоржина це і є георгіна, тільки останнє російська назва цієї квітки (стор. 132).

Дуже малоймовірний факт: син запізнився на похорони матері, а коли приїхав, то її викопали із землі. Такі факти (неймовірні) треба не повідомляти, а причиново обставляти, щоб повірити в них (с. 133). На стор. 141 ми знаходимо повідомлення, що Марта вчила Стасика музики, але коли і як – провисає. Тоюто цей факт подається, як такий, котрий мав передісторію, а передісторія з тексту зникла – типова обірвана сюжетна нитка. Нехудожній текст треба зняти на стор. 147 та й у інших відзначених місцях, його у творі чималенько.

На с. 148 є така розмова: – Ти хотів Марти? – підвівся на ноги Гриша. – Так, – ніби схопився Пошелюга. – То не томи дівчину, кажи що маєш, бо мені пора, – сказав несподівано". Що читач може подумати, прочитавши таку шараду? Що герой хотів "переспати" з Мартою, але вагається чи соромиться, а приятель його підохочує, кажучи, що сама дівчина томиться. Насправді ж автор хоче, щоб Марта прийшла, бо щось хотів їй сказати. Двозначність очевидна. На стор. 150 автор сповіщає, що його мати "особливо підвищена до фронтовиків" – тяжко зрозуміти. На стор. 150 і далі герой, передовий виробничник, працює, але

думки його зовсім не біля роботи – я сумніваюся, щоб при такій роботі був ефект, до речі саме тут ідуть рефлексії, які підходять якомусь столичному естету, а не провінційному робітнику, хоч я не заперечую, що й серед робітників немало людей інтелігентних, але вони у своєму середовищі виділяються, і це мають бути люди зовсім не типу Сашка Пошелюги. Великі зайвини на стор. 170–174 – замість художньої оповіді тут – розбалакування. Герой уже давно сказав героїні про свої наміри, а вона все ще чекає, щоб він їх сказав (стор. 174). Ми і в Києві не бачимо шпротів, то чи були б вони в Комсомольську (стор. 176)? Без будь-якої потреби "врізуються" в текст розмисли про Сталіна (стор. 179–180) – непотрібні вони тут. У повісті вже до весілля хилиться, а героїня й досі дає милому "піджогу" і не жартома, що має залицяльників на вибір: така невпевнена? Нехудожні сторінки йдуть на стор. 182–184. Знову-таки вже вирішено було весілля, а на стор. 186 раптом повідомляється, що герой "і слова не говорив про наше одруження" – алогічність, що йде знову-таки від невичитаності рукопису. Раджу авторові уникати отакого псевдостилію: "Щоб серцем до неї припасти, як немовля до грудей матері, і набрати в нього снаги й кипучості для дальшого життя, для творчості" (стор. 187). Завершальні сторінки повісті так наспіх зліплені, повні алогічностей, недоладних, кострубятих висловів, туманностей (див. мої помітки до стор. 191–193, 195–196), що їх за художні прийняти не можна. Герой пішов провести Георга, художника, але того не було на пристані, він іде додому, піддається довгим і не вельми розумним рефлексіям біля сплячої Марти, нарешті потім вони знову, вже разом ідуть на пристань, а той, кого вони проводжали, зник у каюті. Натомість з'явилася Єва, яка показала герою розчепірену руку, він остовпів, а в цей час його супутниця Марта десь пропала, виявляється, побачила Стасика й пішла до нього, а Стасик заліз у річку по коліна і грав на скрипку. Марта повна розчулення, герой згадує дрібницю, що її просто забув – йому дали нову квартиру, з того, що його супутниця від нього зникла, не дивується, бо ж остовпів, а Єва показує йому п'ятірню і він розгадує цей ребус-сумнів, зрештою, героїня не знає, чи йти їй до героя чи ні, ясна річ, без пояснень. Уся ця каша, кажу, так недоладно й поспіхом написана, що й говорити нема про що.

Тепер про мову. Мова автора потребує чималого редакційного опрацювання, одне те, що є безліч стилістично неокочирних речень, а друге, що й порушень проти літературних норм є немало: "фон" – треба "тло",

"ходьба" – треба "хода", "вуглики" – треба "кутики", "украдкою" – треба "крадьки", "любимі" – треба "улюблені", "обрив" – треба "круча", "з усіх сил" – треба "щосили", "виступає" в розумінні "проступає", "найверхній шар землі" – треба "горішній шар землі", "справа" – "праворуч", "на моїх щоках... котяться дощини" – треба "по моїх щоках", "з першого мого прохання" – треба "на перше моє прохання", "простинька" – "простирадлочко", "бугрик" – "горбик", "самий верхній" – треба "крайній", "шествую" – "ходжу", "похилість, де я спускалася" – треба "схил, де я спускалася", "поступав" – "чинив", "звучить ніби чувано" – "десь ніби чув (чула)", "немає можливості" – "немає змоги", "середньої зростом жінки" – "середнього зросту жінки", "неучасть у розмові" – "байдужість у розмові", "табак" – "тютюн", "глиба" – "брила" і т. д., і т. д. – таких похибок у тексті множиність немала, всі їх я вимігив.

У такому вигляді повість до друку не надається. Я не можу сказати, що це річ зовсім безнадійна, і що біля книги не можна й не варто працювати. З цього матеріалу цілком можливо створити хай не визначний, але цілком добрий, "нормальний" твір. Але для цього авторів треба ще багато попрацювати. Треба не тільки виправити алогічності, незграбні стилістичні фрази, неправильні слова, а деякі розділи переписати, простежити в деталях, в найменшому акцію твору, погодити непогоджене, дописати недописане, тобто створити з цієї безладної купи, якою поки що є повість, чітке і струнке художнє тіло. Сподіватимуся, що таке авторіві під силу.

19 квітня 1986 року,
Валерій Шевчук.

РЕЦЕНЗІЯ

Феодосій РОГОВИЙ,

"Ревізія для самих себе"^{*} – повість

Ця нова повість Феодосія Рогового про те, як люди творять землю і самих себе. Таке визначення дуже коротке, але воно точне і правдиве. Як земля нерозривна з небом, так люди нерозривні з землею. Як земля багата людськими пучками, так людські пучки дужі силою землі. Хіба не із земних глибин ми підіймаємося до висот космічних?

* Роман "Поруки для батька".

У взаємозв'язку творення людини й землі розкривається краса душі, і якщо письменник це баче, чує, і якщо йому таланить це втілити у слові, то його слово не буде ні глухе, ні сліпе,

"Я загаїв чуття і дихання, – згадує автор, викликаючи в пам'яті картини й звуки в селі Жуманівка, – не проявилася жуманівська луна в мені ніяким чином. Вляглася, либонь, у золотавих трубочках стерні, як у органі, в пітних запилених сорочках орачів-трактористів. Розчинилася в хмаровинні, що зависло пропливає над землею, мов казкові дзвони – ось-ось ударить вологими громами, змиють стерні і людські спини, сполохнуть кущі й дерева. Десь крізь дзвони вчуваються незнайомі голоси... Навертаю своє серце до того відчуваного світу, і воно, либонь, відчуло, забачило його пришествя..." Наведена довга цитата зовсім не для ілюстрації того, який, мовляв, удатний Ф. Роговий пейзажист. Нас цікавить у ній інше, а саме: художнє розуміння, художнє усвідомлення того, що як людина не може без природи, так і природа не може без людини. Не випадково, як мені видається, тут вжито слово "пришествя": хіба життя природи не залежить від серця, розуму й волі людини?

Отже, герої цієї повісті творять землю і самих себе. Дія відбувається в сучасному степовому селі Жуманівці. Тут ще ніщо не заслоняє сонця – видно, як воно сходить і заходить. Видно тут під сонцем і людей.

Саме люди, саме характери й постають перед читачем з першого ж рядка твору. Назову головних, провідних – Мелашка, Ярина, Данько... беру поки що їх трьох: у них втілено долі двох поколінь колгоспних трударів. Мелашка – з покоління старшого. Вона лише встигла перед війною вийти за Степана заміж, щоб потім на все життя залишитися вдовою-солдаткою. Морський піхотинець Степан загинув у перші ж дні війни. Правда, трудна і велична, так, велична доля Мелашки, що працює на фермі. Ой, і нелегко їй. Вона вірна пам'яті про Степана. І як вірна тій пам'яті, так вірна й заповітам землі батьків: бере й удочиряє, викохує Ярину, яка стає вродливою красунею й іде в житті по слідах своєї матері Мелашки. Данько нині механізатор, а завтра бригадир закохується в дівчину. Вони – молоде покоління, молоді сили хліборобського роду.

Я скупко й надто схематично передаю окремі сюжетні колізії – це тільки для того, аби показати, що людські долі вимальовуються на реальному ґрунті.

Життя Мелашки, як і Ярини, що вона її виростила, як і Данька – це повсякденна невсипуща праця. Вони всі виростили з праці – з правди, совісті й честі.

На цьому варто наголосити: позитивна основа твору незаперечна. І цю основу, як народну силу, не похитнути Гераськові-бригадирові, що схильний і до брехні, і навіть до злочину (спалює соломку, бо погано обмолотив), покладаючись на те, що "в наростаючій ітозі" все спишеться.

У творі відчувається свіжий вітер нашого часу – вітер морального здоров'я. Доживає свій скаредний вік не такий і старий "в наростаючій ітозі" Герасько. А от чомусь не старіє і не бідніє душею Йон-музика, що вивчився грати "від руки". Його "ой, ти полька, ти весела, бери торбу, йди на села" звучить, як здійснення перемін на краще, на сподіване в господарському, дбайливому ставленні до землі і до людей землі – народного безсмерття.

Дивна сила правдивого слова: такий характер, як Мелашка, здається, народжується мовби з пісні, і він живе, як пісня.

Проза Феодосія Рогового – лірикофілософська, сповідальна. Цією повістю він гідно продовжує те, що започаткував своїм відомим романом "Свято останнього млива".

А тепер хотілося б поділитися думками з приводу окремих спостережень.

Перше: композиція. Ну, ніяк не щастить письменникові саме з композицією: маю на увазі й інші його речі. Для чого, навіщо згадки про якогось утаємниченого ревізора, глупа історія з печаткою?

Радив би зробити просто: мене, оповідача, послано в Жуманівку директором восьмирічки – я приїхав, чекав на затвердження і ось яким побачив життя у цьому селі.

Назва: "Жуманівці", як завгодно, але не "Ревізія...", бо ніякої ревізії письменник не робить.

Друге: стиль. Варто ще раз пройтися по численних "крилатих виразах". Інколи вони скидаються на той перець, яким ще раз посипають, добре й так приперчену шинку, а то й скидаються на квіточки на парубочькому кашкеті. (Див. підкреслення).

Ясна річ, що повість треба конче видавати. Конче!

Борис Харчук.

РЕЦЕНЗІЯ 237

Феодосій РОГОВИЙ,

"Поруки для Батька" – роман,

336 стор.

Цей літературний твір не схожий на всі прозові твори, які мені останніми роками довелося читати в рукописі й рецензувати.

Твір талановитий, самобутній за стилем письма, строем художнього мислення, засобами зображення, опису подій, використуванням сюжету, глибоким відчуттям слова, рідної мови.

Щоб сказати тільки про це, досить прочитати одну главу роману. Щоб дати йому повну оцінку, щоб порадити авторові, рекомендувати видати книгу, необхідно уважно перечитати твір кілька разів.

Одна особливість роману кидається в очі відразу: він написаний з пережитого. Воно сприйнято пристрасно, з боєм і оптимізмом, як нами взагалі сприймається дійсність, правда навколишнього світу. Писаний дещо стихійно, розмашисто. Образи людей, події охоплено широко, і отже при читанні рецензентів, редактора та самого автора тут є, що відсівати, його зайвину.

Я читав роман упродовж двох тижнів, я жив селом Мокловоди, долями персонажів, їхнім минулим і сучасним, ніби й сам турбувався їхніми клопотами, я кудись їхав, ішов з ними, поринав у їхнє буття, а коли все це відступило од мене, я немов очутився в атмосфері, яку довго не міг збагнути – де це, що це? Автор розкриває взаємини, характери, суперечності, мотиви вчинків глибоко, правдиво, охудожнено, все у творові заземлене, прив'язане до місцевості, села, все з його історії, минулого й сучасного. Все прирощено до рідної природи. Автор виказує себе у всьому, що сприйняв від свого часу, від батьків і земляків, і тому в романі багато людського світу. Мабуть, через це роман не до кінця виважений на вимогах мистецтва прози. Надмірність матеріалу, залученого до роману, переобтяжує зміст, утруднює сприйняття читачем задуму твору.

Звичайно, було б природно й ідеально видати цю книжку всю, до єдиного слова, як вона написана, та чи не втратив би він читача у такому перенасиченому матеріалом вигляді?

Роман "Поруки для батька" є продовженням попереднього твору Ф. Рогового "Свято останнього млива". Я ознайомився з першим ро-

маном, який відзначається тими ж високими якостями, що й "Поруки...", але перший роман багатший на зміст, змалювання його персонажів базується чи спирається на масштабніших подіях, ніж "Поруки...". У "Святі..." відбувається перенесення села на нове місце, герої твору активно переживають роки Вітчизняної війни. Опорні, так би мовити, позитивні образи Ілька Петроградця, товариша "по революції", і Більшовика у "Святі..." частіше влітаються в події громадського звучання. В "Поруках для батька" основні сюжетні рухи відбуваються навколо особистої долі персонажів.

Вчитель школи із села Мокловоди Теодосій виступає в романі уже звинуваченим "за релігійну вину" і за те, що на місці впалого портрета зі стіни ("де висять портрети повелителів") повісив плакат: "Говори, що думаєш, роби, що говориш". Ще одна його "вина" – проповідує "незалежність людини від навколишнього середовища". Кожний цей "гріх" перед тими, хто оцінює поведінку і вчинки рядового вчителя сільської школи, читач міг би характеризувати по-своєму, коли б сам простежував, був свідком, як і що виникало, за яких обставин і з яких побуджень. Можливо, мотиви, причини, які підводили до таких вчинків учителя, як і погляди вчителів із цього приводу, стали б самі захистом, реабілітацією вчителя, котрий проходить в романі з великої літери, є героєм, від імені якого ведеться розповідь у творі. (Він проектується і на самого автора роману – Теодосій – Феодосій...) Але ті початки сюжету "вибухнули раніше, десь поза твором. Теодосій Корнійович тепер, звинувачений і змушений змінити місце роботи "за власним бажанням", вирушає по "прямому шляху" збирати "поруки спершу про свого батька", поруки в людей для батька, колись, раніше "висланого", кимось названим "Супостатом" – "ворогом народу"; для батька, який невідомо де й загинув. Отже, спершу поруки для батька. Разом "зухвало мудрий Теодосій" збирає від людей і поруки для самого себе. Учитель, освічена людина, в часи, коли завершилась Перемогою велика війна, вважає покараного свого батька без ніякої вини, та й учитель змушений покинути своє рідне село теж невинуватим ні в чому.

Так соціально-моральна сила, переконання людини повоєнних літ, коли партія вказала на винуватців, тих, хто дозволив розгул несправедливостей, порушення законності, таке потужне відчуття несправедливості і таке ж потужне прагнення правди, утвердження істини, боротьба Теодосія за підкріплення цієї істини, правди одно-

сельцями, морально-політична потреба правди стали рушієм романічної канви, сюжетом великого твору.

Поруки потрібні для роду Окраїнців (прізвище батькове й синове ж, зрозуміло) і для всього села. Автор устами оповідача так і говорить, що він "береться до книжки про поручительство за мого батька, за наш окраїнцівський рід і за мене також". Йдеться ж, звичайно, не про амбітність батька й сина, а про відношення "родовідних та громадських достоїнств" (а в достоїнство вкладається поняття, чи вірно вони "за віру громадянську достойно і праведно стояли").

У цих пошуках правди, реабілітації батька й себе Теодосій набуває мужності, твердості, вбираючи поради односельців. Йому кажуть: "Основне – не кришися. Будь паляницею до самого поминального столу", складаючи в цей образний вислів народу науку й мудрість. І філософське обґрунтування своєї наполегливості Учитель шукає в тім, що й село, усі односельці, відтиснуті штучним морем із споконвічної землі, літописне село втратило зв'язок із своїм минулим.

"Обірване наше коріння"... Стежки, протопти, шляхи лише кінцями виповзають із води, і хочеться "приторочитись до них своїми жилами". Тепер учитель ще об'ємніше бачить свій життєвий простір: "Святе слово – рідна мати; єсть іще святиня вища над усім милим – рідна Україна".

Теодосій, головний герой твору, своїм прагненням правди, знаходить контакти з людьми, котрі йдуть йому назустріч. Він стягає все почуте, відкрите ним в один вузол. Він дізнається, хто, коли й за що наговорив на батька, а відтак і на нього самого. Він увібрив думки й емоції Ілька Петроградця, товариша "по революції", справжнього лєнінградця, з котрим знались подніпряни в часи громадянської війни, а ще – місцевого чесного чоловіка – Білшовика.

Негативні персонажі роману теж змальовано переконливо, контрастними тонами.

Закінчується роман тим, що село отримує реабілітаційне повідомлення. Корній Васильович Окраїнець, котрого вже не було в живих, названий невинним ні в чому, та люди, саме життя уже давно реабілітували його, взявши на поруки морально. Таким чином автор художньо, найтоншими психологічними засобами відтворив складні соціальні явища минулого нашої історії, підносячи високо честь кожної простої людини, Він освітлює чистоту довір'я, нове, народжене

радянським ладом – честь родства, роду на трудовій, громадській основі, на непорушних звичаях кожного народу, монолітно змурованих спільними інтересами, освячених піснею, мовою, істиною.

Ідея роману висновується з усіх сюжетних переплетінь, з емоційного строю роману, логічного розвитку дії. Нею заслуговує роман Рогового як художній, літературний твір на видання. Особлива його вартісність для літератури і в тім, що його сторінки засіяні свіжими, добутими з живої народної молви словами, прислів'ями, приказками.

Розповідь ведеться повільно й ґрунтовно. Автор знайшов спосіб наснажувати ударне, головне слово у реченні, з ним і думку кількома відтінками, барвами, орудує ним влучно, легко. "Пускаю валове коло со і верхній камінь". І автор робить вставку в дужках ("верхняк") – слово справді якесь кругле, міцне як той камінь. Вся фраза стає такою: "І верхній камінь (верхняк) поволі бере оберти. ("На добрий камінь що не кинь, то все змелеться").

Ось декларація автора коротка, вкрадлива: "Пишу не заради забави та й годі. Не хочу писати детективно стрімко". Кожна думка твору доноситься до читача, виказується не стільки прямою дією, вчинками героїв, як мовою оповідача-автора, що властиве народно-фольклорній течії творчості.

По всьому сказаному досі маю перейти до слабкостей роману, до висновку. Твір можна видавати лише після чималої редакторської, творчої роботи з автором.

1. Важаю третю лінію роману – дядька Дмитра, брата Корнія, який теж чимось провинився і виправдовується, абсолютно зайвою, непотрібною у творіві.

2. Прибрати натуралістичні, грубі вислови: "Я роздеру Полбога надвоє, На одну ногу наступлю – за другу надвоє". Також епізод коли Німий б'є, мучить, хлопця, топлячи в болоті (74 стор.). Фрази: "Викачку хліба робив" – подібне підкреслено в тексті.

3. Все, що береться в дужки, в лапки, треба уважно зважити, надто ж там, де вставки подвоюються. Словесні зайвини псують тканину твору, як зайва нитка – полотно.

4. Негативні образи мають вигадані, якісь кручені імена. Чоловік колись не вимовляв слова "паразит", йому хтось дав прізвисько "папазир", автор так і називає людину, цим безглуздим ім'ям, позбавленим приблизного співзвучання із відомим словом чи поняттям.

5. Надумані слова: макулатура – "старник", назьвисько – "прозивка", "підбородь", "своєумник", "заповорочує". Жорж Сіменон в одному інтерв'ю свою популярність, численні переклади пояснив тим, що дотримувався у своїх творах загальноновживаної мови.

6. Багато в рукописі релігійно-церковних слів. Вони підкреслені.

7. Є в романі висловлювання героїв і самого Оповідача, котрі переростають із прийнятного поняття норми правдивості у небажану декларацію. "Чому ми падаємо на коліна перед новим, як перед богом(?), якому треба покорятись тільки через те, що "це нове"? Безглуздя! Суцільне недоумство..." (стор. 325). І ще ст. ст. 7, 9...

Не розумію, кого з "великих сучасних письменників, що "складають книжки", автор довільно називає "Кобиляцьким кобзарем"? Адже таке може прилипнути й смішним назьвиськом. Кобиляцький кобзар, – це той, що склав "дві тисячі мелодій". Хто це?.. Вираз: Взувся в "чоботи з розкулачки". Ще – стор. 119.

Я дозволив собі в частині рукопису підкреслювати фрази, які звертали на себе увагу. Значить, їх необхідно осмислити. Вдавався до "марання" через те, що рукопис друкований не за стандартними вимогами і є таким, що можна правити по ньому.

На сам кінець хочу підкреслити ще раз своє тверде переконання – роман "Поруки для батька", виданий після вдумливого редагування, стане здобутком сучасної української прози.

10.06.1986 р.,
Анатолій Хорунжий.

*Видавництво
"Радянський письменник",
№ 53 від 5.08.91 р.*

Шановний Феодосію Кириловичу!

Ми отримали рецензію на роман "Великі поминки", автор її – Грицюк Степан Степанович, досвідчений журналіст, сам письменник, довгий час працював консультантом у журналі "Дніпро", нині – зав. відділом журналу "Сільські обрії". Добре знає село та ще багато чого.

Рецензія загалом схвальна, доброзичлива. Але є в ній деякі пропозиції і побажання, з мого погляду, слушні, до яких варто прислухатись, –

це пішло б на користь майбутній книжці. (Особливо у місцях, позначених "пташкою"). Просив би уважно проглянути рецензію, подумати і повідомити листовно про свої міркування – час для роботи ще є. Якщо треба, можемо переслати рукопис.

Отож зваж на все.

Один примірник рецензії ("авторський") пересилаємо.

Міцно тисну руку і зичу здоров'я.

М. Ратушній.

РЕЦЕНЗІЯ № 9

на рукопис Феодосія РОГОВОГО "Великі поминки"
(мова українська, обсяг 384 стор. машинопису)

Коли на Україні поминають померлого, то за традиційним звичаєм не просто згадують його бутність на землі, а співставляють, аналізують особливо пам'ятні епізоди з неї. Тоді в уяві зринає образ людини, з котрою, здається, ще зовсім недавно ти спілкувався, котру поважав чи, може, навпаки – за щось не поважав, навіть осуджував, але котра – хотів чи не хотів ти того – залишила слід у твоїй пам'яті.

У тому, що ми поминаємо колись суцих на землі, мабуть, є якась закономірність, є щось до кінця неусвідомлене, незбагненне, нерозгадане. Поминки – це не просто традиція, данина минувшині, а потреба душі. Адже, як справедливо зауважує у рецензованому мною рукописі Феодосій Роговий, "воістину блаженний той, хто поминає покійних своїх рідних і знаних".

До речі, саме на спогадах, на співставленні й аналізі спробував він побудувати свій досить складний, насичений (вірніше, перенасичений) найрізноманітнішою інформацією твір. Однак герої Ф. Рогового, а з ними і він сам, поминають не окремо взяту людину, а багатьох посулянців і подніпрянців, котрі з тих чи тих причин, часто незалежних від себе, пішли з життя і водночас продовжують жити в пам'яті колишніх своїх односельчан, рідних і близьких.

Власне, коли подумати глибше, герої твору разом з автором поминають наше тяжке минуле, трагічну долю народу, краю, "де усе стоїть на гідності, на чистоті". Не зовсім тим, хто пішов з життя, випало мати останнє пристанище на землі, з природою якої "жили собі душа в душу". Тіла одних, як от оборонців фальшивої переправи через Дніпро, забра-

ла ріка і понесла аж до Чорного моря, могили других укрила холодна товща води рукотворного Кременчуцького моря чи Оржицькі болота, трегіх... Про них взагалі нічого невідомо. І це тим більше печально.

Описуючи підготовку до великих поминків, Ф. Роговий прагне правдиво відтворити на цьому тлі життя посулянського краю і Подніпров'я, зокрема степового села Жужманівки, куди приїхав "відати всією, хоч і маленькою, школою" головний герой роману – вчитель Окраїнець. Не вдаючись до детального переказу змісту твору (на мій погляд, робити це у закритій рецензії не лише необов'язково, а й зайве), зауважу: автор зібрав досить багатий і цікавий матеріал, якого, певне, з успіхом вистачило б на два, на три рукописи. Інша річ, чи високоефективно, як то кажуть, по-хазяйському зумів він ним скористатися...

У "Великих поминках", як і в попередніх своїх творах, Ф. Роговий намалював цілу галерею цікавих портретів: баби Наталки, в якій зупинився постояльцем майбутній директор школи Окраїнець, посулянки-переселенки Мелашки з її донькою-красунею Яриною, Данька-комбайнера, Василя Ожежели, Байдужихи, бригадира Гераська – "казнителя Марушки", токового Микитки Полбога і багатьох, багатьох інших.

Однак, творячи їх, автор, як на мене, пішов хибним шляхом. Характери його героїв, як правило, простежуються не через конфліктні ситуації, вчинки та дії, а головним чином через розмови, довгі, подекуди аж надто розтягнуті розповіді. Тому здебільшого перед нашим зором маячить головний герой, а решта – лише невиразно крутяться довкола нього; вони нагадують тіні, до того ж часто якісь дуже нерівні, як, наприклад, постать Митька Михлика.

Крім того, у рукописі відсутній головний конфлікт, на якому мав би базуватися весь твір, і без якого, власне, немає повнокровного твору, тим паче, такого багатопланового, з ретроспективними відступами в історію, як "Великі поминки" (протистояння Данька-комбайнера та бригадира Гераська через Ярину мені видається другорядним, а то й третрорядним). Та й зав'язку зроблено невдало: Окраїнець, приїхавши у Жужманівку директорувати, ходить селом, знайомиться з його жителями і... побоюється, щоб на нього, боронь Боже, не подумали, що він підсланий ревізорами. До того ж протягом одного дня вчитель аж двічі стрічається з Гераськом, Мелашкою та Микиткою. Чи не забагато?

Очевидно, необхідно звернути увагу автора на явну, вже згадувану мною, заінформованість роману. І за прикладами, як то кажуть, ходити

далеко не треба. Ось як виглядає, скажімо, третій абзац першої сторінки: "Отаким я тоді стаю звуком, як той важкий передзвін ("скрипуче перо казало, з якою болістю виливалась думка на білім папері"). Найкраще забути (а як його забути?), щоб ні оплакувати, ні славити, ані пам'ятати, що та суть пропала. Нема давно ні Оришки, ні Федора, ні Параски, ні Матвія, лише голоси їхні вчуваються, хто хоче вчувати ("Співають, танцюють було разом на досвітках з господинею, аж пара крізь стіни йде – у Волосянки у Тетяни, вечорницької матері") та нема того цвіту, та нема того й плоду, гей!.. Що та суть пропала, нова воздається".

Ота суть, мета, яку ставив перед собою автор, пишучи ці рядки, губиться через ту ж таки перенасиченість абзацу інформацією – на перший погляд, можливо, потрібною, оскільки за задумом вона, очевидно, мала б значно поглибити зміст. Вийшло ж інакше: для того, щоб збагнути написане, текст доводиться читати по кілька разів. А хто у наш неспокійний час захоче це робити? Я переконаний, що книжку, коли рукопис стане нею, у такому вигляді просто відкладуть і візьмуться за щось набагато легше – скажімо, за американський, англійський чи польський детектив. Особисто мені, як щирому шанувальнику рідного слова і вітчизняної історії, не кажучи вже за автора, було б дуже шкода, що праця над таким цінним, багатим матеріалом пропала б марно.

Тому, щоб текст сприймався легко, його передусім, на мій погляд, не треба переобтяжувати зайвослів'ям, хай навіть гарним, а також насичувати різноманітними вставними реченнями, хоч вони і мають народне коріння, хоча й несуть у собі багато корисного і повчального. Адже запозичені з народних джерел думки, а також власні спостереження можна було б використати, органічно вписуючи їх, в авторській мові чи мові персонажів, а дещо до того ж винести в епіграфи розділів. А так, зустрічаючи крилаті вирази й різні фразеологізми буквально на кожному кроці, мимоволі стомлюєшся. Вони починають тобі швидко набридати, і часто навіть дратують. Крім усього, тоді не довелося б вживати надміру лапки з дужками, що, як відомо, спричиняє до конспективності письма.

Щоб бодай трохи переконати автора у слушності своїх зауважень, передрукую розглянутий абзац уже без вставних речень і зайвих слів, трохи підредагувавши його: "Таким я тоді стаю звуком, як той важкий подзвін. Найкраще забути – а як забути?! – щоб ні оплакувати, ні славити, ні пам'ятати, що суть та пропала. Давно нема ні Оришки, ні Федора, ні Параски, ні Матвія, лише голоси їхні вчуваються, хто хоче вчувати..."

Як на мене, така спрощеність письма – тільки на користь. По-перше, як видно з прикладу, набагато легше сприймається зміст написаного, а суть його майже не міняється. До того ж краще запам'ятовуються ті чи ті деталі, не губиться вже за "чужим" матеріалом головна думка. По-друге, немає і конспективності, про яку я згадував і на яку, безсумнівно, нарікатиме читач. Власне, завдяки майже незначному редакторському втручанням текст став набагато стрункішим, читабельнішим, про що, звичайно, завжди мріє і чого завжди прагне кожний справжній письменник.

Вважаю суттєвим недоліком і те, що автор дуже захоплюється прямою мовою, часто-густо вживає її без пояснювальних слів, чим, як це видно, зокрема, на стор. 43–45, перетворює текст у суцільне пекло для читача. Приміром, я, намагаючись збагнути суть написаного, десь тричі читав ці рядки. Такої оцінки заслуговує і передана автором розмова на базарі (стор. 90–91). Нічого не можна зрозуміти. Хіба так пишуть прозу? В драматичному творі і то є якісь ремарки, пояснення, а тут – нічогосінько.

Авторові до того ж необхідно буде чіткіше розмежувати мову персонажів з авторською. Наприклад, у тому ж таки розділі "Хочеться іншого" (до речі, назви всіх розділів не вельми вдалі) дуже важко розрізнити, де розповідь баби Наталки, а де говорить чи розмірковує її постоялець. А тому, щоб уникнути цього "гамузу", обов'язково треба вивести з лапок пряму мову, а з авторської "повимивати" діалектизми, простонародності та русизми – їх дуже багато, буквально на кожній сторінці. Адже письменник покликаний не лише правдиво відтворювати мову свого народу, а й учити цей народ культурі мови. Тим паче, якщо головний герой твору – вчитель.

І ще одне дуже суттєве зауваження, без урахування якого твір не буде доведений до належного рівня. Йдеться про сюжетно-композиційну палітру рукопису. Тут, скажемо відверто, автор проявив дещо довільний, а точніше – спрощений, невибагливий підхід. Правда, на стор. 137 він ніби застеріг рецензента: "інтриги нехай водять інтригани". У цих словах, звичайно, є слушність, хоча гострота сюжетних ліній, якісь елементи інтриги, вміле компанування композиційного малюнка, на мій погляд, зовсім не завадили б "Великим поминкам", особливо тепер, коли книжковий ринок насичений хоч і дорогою, зате цікавою, читабельною або, якщо висловлюватися по-сучасному, конкурентоспроможною літературою.

І на закінчення кілька дрібніших зауважень:

– дуже часто повторюється порівняння "Гарна, як любов" та слово "лучеться" (стор. 74);

– замість словосполучення "будь-який" автор часто вживає слово "любий" (стор. 112);

– на стор. 160, здається, вкралася неточність – незрозуміло, скільки було років Гераськові та його прийомному братові Вікентію, якщо вони вже встигли відіграти "певну роль в історичному нерівному часі, коли батько стріляв у сина";

– фразеологізм "Ти мене шануєш, я тебе шаную" (стор. 198) давно вже кочує з однієї книжки в іншу;

– важко збагнути, коли відбуваються події, описані на стор. 171;

– притчу про Марусю Богуславку (стор. 224–227), пісню "Над річкою бережком" (стор. 241) та вірш на стор. 382, по-моєму, повністю давати не треба;

– повтор на стор. 325 – про дідуся Лук'яна та Біломор-канал уже було, як і події, описані на стор. 336; до того ж тут написано Варка Байдужиха, а на стор. 332 – Надька Байдужиха;

– про Івана Сірка (стор. 345) щось подібне я вже десь читав.

Звичайно, недоліків у тексті значно більше. Однак я не ставив собі за мету займатися, як то кажуть, виловлюванням бліх. Рецензуючи рукопис, я прагнув доброзичливо підказати шляхи поліпшення твору, який загалом життєздатний, і після певного доведення має повне право на вихід у світ. Я знаю, що Феодосій Роговий – письменник досвідчений, працьовитий, такий, котрий знає, чого він хоче і що пише, тому, гадаю, йому під силу буде впоратися з поставленими завданнями. Правда, місцями авторові доведеться дуже нелегко, а тому він мусить заручитися підтримкою висококваліфікованого, вдумливого редактора.

Степан Грицюк.

Примітка на конверті – "Рецензія на "Великі поминки" примітивного чоловіка..." 12.VIII. 1991, у понеділок. – [Ф. Р].

Тоді Батькові ще залишалося жити дев'ять місяців і Він тяжко дописував останній свій роман "Гріх без прощення". Трішки не встиг... Залишилася і назва наступного роману – "Скажи мені кончину, Господи".

То Хто ж таки украв у Нього Час і Життя?!

Юрій Роговий.

Феодосій Роговий

"Ми всі потроху любим Україну..."*

...Поривно сказав, мов ждане одкровення, добре відомий, а для мене дуже близький і рідний Михайло Шевченко, поет України. І спасибі йому, що так сказав: ці п'ятеро звичайних слів сотворяють собою сучасно глибокий, місткий образ, котрий так приподобився мені саме тепер, в підходящий отакий час – не огудьмо його: він наш, український, хоч і не у всьому до нас милостивий. Ці, Кажу, п'ятеро звичайних слів прийшли моїй душі на поміч саме в мій час, коли пережите й здобуте незворотно постало на видноті не тільки мого сумління.

Бачиш себе в якомусь далекому тумані часу, вслухаєшся в себе, нинішнього, – суцільні болі, гіркі й солодкі болі від самої колиски й до сьогодні, коли самотньо стоїш, мов на допиті, і найперше сам себе допитуєш: в якій печі згоріли твої роки, а з ними й твої сили? Яким богам віддався і за віщо? Ану кажи по честі... без утайки.

Запитаєшся отак з необачки чи згарячу, а кинешся відповідати, то вже й не рад, що запитався дуже трудно. Бо чи можливе тут вичерпно пояснитися бодай самому собі, якщо маєш себе за окремішній, самостійний світ, мільйонно разів приторочений сировою ниткою до інших світів, з космічного починаючи? Адже берешся пояснювати ніким ще не пояснене, ба, навіть не збагнене, хоч і пережите кожним. Здавна, либонь, знано, що здобуватись на своє – превеликі мучення й труднації. Дуже крихка людина. І скороминуща. Попробуйте, хто молодий, і в кінці життя будете в тому переконані.

В коротеньку, а таку приємну мить, коли вручався мені диплом лауреата Державної премії України імені Т. Г. Шевченка (спасибі долі, що привела мене в той історичний Будинок по вулиці Володимирській, 57, що в Києві) і ми знайомо стрілися очима з вельмишановним земляком [Гончар О. Т. – Ю. Р.], обмінявшись усмішками і кількома словами поза ритуалом, в моїй голові неждано уродилася така собі ворохобна думка: як і кому доведеться дякувати, якщо приміром, голова Комітету, не завваживши моєї фізичної слабости, запропонує сказати цим нашорошеним сотням святкових людей, що висілися на під-

* Вперше надруковано в Полтавському літературно-мистецькому альманасі "Криниця", № 4 за 1992 рік. Це остання написана Феодосієм Роговим стаття, яку він так і не встиг побачити надрукованою.

йом в цьому гарному залі, – промовити бодай абзац належних слів з такого, скажімо, нерядового приводу? Кому, питається, мушу дякувати і сюди ж таки додаю своє зухвале чи задерикувате "защо". Зовсім-зовсім недавненько малася для подібних випадків заготовлена лукавими фарисеями холодна, як неправда, фраза, однакова для всіх. Повтори її тихо чи голосно (бажано тільки, щоб не інакше, як превелюбно звучав твій голос, а очі світилися, як у kota над салом, коли казатимеш: "спасибі рідній комуністичній партії... радянському урядові (передишка)... і особисто" (знайди очима предводителя).

До слова мене не запрошували, але думка про подякування з голови не пішла навіть коли, збентежений, я повернувся на своє почесне місце, тримаючи в руках привітальні квіти. Обізвався до сусіда, заговорив про щось дрібне, стороннє – таким чином старався стримувати себе від нежданих-негаданих переживань, щоб перегода менше страждати серцю, але моїх похаливих зусиль вистачало не надовго, бо продовжувала непокоїти та ж таки заковириста думка: як це так, нікому, по суті, не подякувавши, брати до рук найвищу нагороду? Нагороду імені Людини, про яку лиш почую, – побожно встаю і осіняюся священним її словом. Хто і чим допоміг наблизитись до Неї?

"Сину, ти забув про нас, як і про те, чого тебе навчали: до пречистого – пречистий шлях. Ми сходимо до вас святим духом, щоб ставати у пригоді. Покладайтеся на нас, минувших ("Син нічого не може творити сам від себе, якщо не побачить батька, що творить")".

Я завмер від навіюваних звуків, прийшлих з іншого світу, бо вони мені знайомі до найменшого, бо вони мені найрідніші. Вони баюкали мій дух і тіло у суворостях і втіхах, купали їх то в пісні, то в сльозах, навчали премудрих істин жити і вберігатись від злих намов. Вказували на єдино пречистий шлях до спасіння душі в трудах і терпінні. Шанувати їхній покін і слово – о, як запізно приходять до нас даремні каяття!.. О, як запізно – покаймося у глупім себелюбстві!..

Завмер і присмиряю, притишую в собі звучання всього іншого світу, бо в мені зазвучало двоголосся Батька-Матері, всього роду мого посульського, на кров гарячого, на дух незморного, на слово непорочного.

Мати говорила швидше звичайного, мовби стояла на порозі нашої хати і тому поспішала сказати нам усе, що намислила, а вже тоді ступити за поріг, наздоганяти гурт жінок, що вже аж за антипівським вітраком, – не розгледити, чи з граблями вони, чи з вилами, лиш безпе-

речно те, що ось-ось зійдуть на царину, а за нею – робота, громадиння. Постаті батька мені зовсім не видно, бачу лише одні високі в підйомах, босі ноги у вічних мозолях попід пальцями – шкабуртає з рибальства, вибирає ступати де м'якше, перекидає мокрий невідок з плеча на плече, несе мені роботу, це вже вірний знак. Десь нанесло його з човном на чепу, порвало полотно, а, може, й поріж – передивись пильненько, сину, попідлатуй... Постаті батька мені зовсім не видно, але голосом він перекриває матір. Я малюю собі його лице, і тепер мені з нього все чути й видно – з його лица все чути й видно... з його образу.

Рідні батькові очі нагадали і ніби оживили в душі колись туди запалі звуки й найзаповітніші слова, щоб я тепер із них, живих-живі-сіньких, складав перше подякуванням своїм Батькові-Матері. Подякування з низьким поклоном. Я знав добре та гаразд, що саме з цього треба було почати своєю лауреатську промову, але щось важке, за роки неволі – національної неволі, нажите, нарабоване стримувало і душило природний порив, бо хто його знає, мовляв, що буде після цього не так мені, як моєму родові, моїм дітям.

Промовляв би я, звичайно, не тільки від свого відомого і невідомого імені, а від усього посульського люду, серед якого, вважай, зріс і склався як людина, проникся його почуттям, розумінням самого себе і навколишнього. Батько-Мати були, є і до краю будуть для мене тими святими сповісниками, від яких ми найперше чуємо правду. Вона у них проста і нічим буцімто незапримітна, тому що природна, а відтак і навічна ("Даю вам власть наступати на зміїв, і скорпіонів, і на всю силу вражу, і ніщо не зашкодить вам").

Злитий воедино голос Батька-Матері і цього, самонавіяного разу звучить з піднебесся як нетлінна істина: твоє начало і начало всіх земних начал, сину, є вірна любов до свого, до рідного. Осіняйся щодня, щомиті нею і покладайся на неї в усіх своїх діяннях. Та вберігай її і умножуй в дітях своїх – волю духа святого матимеш і в неволі. Осіняйся Нею щодня, щомиті...

Згадаймо промову-притчу Ісуса перед многістю народа – повчання про Слово, яким дорожить, як силою своєю, увесь наш рід.

"Вийшов сіяч сіяти сім'я своє; і коли він сів, деяке впало при дорозі і було потоптане, і птахи небесні поклювали його; а деяке впало на камінь і, зійшовши, засохло, тому що не мало вологи; а деяке упало поміж терням, і виросло терня і заглушило його; а деяке упало на добру землю

і, зійшовши, принесло слід сторицею... Учні ж Його запитали у Нього: що б значила ця притча? Він сказав: вам дано знать тайни Царства Божого, а іншим у притчах, так що вони бачачи не бачать і чуючи не розуміють. Ось що значить притча оця: сім'я єсть слово Боже; а те, що впало при дорозі, це ті слухаючі, до яких потім приходить диявол і виносить слово з серця їхнього, щоби вони не увірували і не спаслись; а те, що впало на камінь, це ті, які, коли почують слово, з радістю приймають, але які не мають кореня, і часом вірують, а в час спокуси відпадають; а те, що впало в терня, це ті, які слухають слово, але, відійшовши, турботами, багатством і насолодами житейськими подавляються і не приносять плоду; а те, що впало на добрий ґрунт, це ті, котрі, почувши слово, бережуть його в добрім і чистім серці і приносять плід в терпіннях..."

Отож слово Батька-Матері рівне слово божому, якщо воно падає на добрий ґрунт і бережеться в добрім і чистім серці твоім. Тепер признаймося хоч самі собі, якщо не привселюдно, скільки сім'яних слів ми кидаємо безсовісно на камінь ("Великий святий боже! Ти чуєш цих людей? Брази ж їх негаймо громом за їхній безсовісний наклеп на мене!"). Кидаємо, безстижі, на камінь, як зумисний, отрутливий обман, чим зневажаємо (якби тільки самих себе!), а то всю Україну нашу, яку всі потроху любимо. ("Стережіться того, хто непомірно довго за неї молиться").

Всі потроху любим нашу Україну, але багато з нас, інтелігентів передусім, непомірно довго молимося її іменем, тобто замість нишком бути незламним її сином-українцем в усьому й скрізь, – ми так чи інакше словоблудимо, мов те "варшавське сміття, грязь Москви", всує молимося на божків, полбогів, намісників чи воєвод, тобто у них, а не в Україні вимолюємо і замолюємо грішки свої щоденні і... зраду, гріха нікому не прощенного...

Горе тим і пекло, хто по слабості свого духу спокусився... тобто згубився кореня в собі і нестійкий, мінливий; як тільки настає скорбота, а з нею і гоніння за рідне слово, такий здебільша стає перекинчиком зразу ж ("Тебе ніщо вже не обмиє од такої скверни"). Спокушений у протилежність, ти тої ж миті запродуєш себе в багатство чи в прислугу, які найперше душать в тобі рідне слово, тобто твою волю, твою суть: саме в ньому вона, саме в ньому неповторна міць твоя і сила ("Слово – мов те зерня гірчичне, яке, коли його сіють в землю, є найменшим на перший позір всіх сімен злакових; а коли посіяне сходить, то стає більшим всіх злаків, під ним можуть ховатися птахи небесні").

Сумніваюся, чи є будь-яка потреба (і будь-кому) самовизначати себе як письменника, тобто говорити про свій шлях до успіху, а все ж кортить бодай побіжно сказати саме на гребені своєї літературної творчості щось необов'язкове, але незабутнє, бо в тобі суще.

Звідки, мовляв, у вас бралось стільки терпіння, роками і роками будучи піднаглядним і гнаним? Не стверджую, що основна причина в тому, про що зараз казатиму, але на початку життя, тобто в юності, так мені склалося, що мусив жити одним терпінням, потрапивши на чужину в неволю. Це дуже вплинуло... розруйнувало мою психіку, хоч я й не кинувся спронту (так кажуть посульські люди) – не кинувся, кажу, спронту боротися з життям, а заховався сам у собі. Пізніше (і, мабуть, все життя) вірував (і вірую) лише в те, що здобуваю сам собою, поза впливом і розуміннями всяких бруталних книжників, їхньої насильницької психопатії... Відчуття в собі недоторкуваного, свого власного світу, який має бути і є в кожного, в який ми не пускаємо нікого, бо бережем лише для себе, поживлювало мою силу опору і любов до незалежності в усьому. Подібний стан духу – можу заприсягнути на Біблії – може надійно ґрунтуватися лише на ізначальній, тобто природній, вихованням усталеній любові до свого, до рідного. В інакше не вірую.

Маю десятки яскравих, іноді бентежних аж до сліз проявів, що давно розчинилися в мені, і ми часто, мов довірливі, розмовляєм між собою. Розмовляєм на всі доступні нам лади і розуміння, як ніби боремося з невидимками, що нас постійно оточують. То настають непояснено дивні моменти, бо здається, ніби ти на всю силу володєш собою, а за мить занепадаєш духом лише від того, що не в силі проникнути в тайнощі світу, і тут же безоглядно погоджуєшся зі сновидами суперечливого Кафки: я, мовляв, по-справжньому почуваю самого себе тільки тоді, коли нестерпно нещасний.

Отже, про бентежливу яскравість, яку відчуваєш і перед якою безпорадний.

Було це у війну, влітку одна тисяча дев'ятсот сорок четвертого року, зразу після того, як наші тоді союзники проти Гітлера відкрили, тобто висадили з моря у Франції, так званий другий фронт. Нас, вивезених рабів переважно з України, погнали назустріч як заставу копати окопи і протитанкові рови. Ми блукали з лопатами по землях Бельгії, Голландії... може, Франції чи Лотарінгії. Та коли союзники зібралися з силою і наполягли на німців, ті безладно відступили, не дбаючи, окрім себе, ні про кого, про нас, окопників, тим паче.

На якийсь день ми опинилися недалеко від лівого берега річки Рейн, напроти міста Дюссельдорфа...

Вкотре беруся перенести яскравість пережитого моменту в сьогодні, тобто в інші обставини, – не досягаю емоціональної повноти: та яскравість, яка мене осіянула того дня раз і довіку, ніби навечно сховалася від мене, зникла, і я не можу її змалювати цілісним образом, в який вірилося б як у самого себе, який відкрив мені мене самого.

На якийсь день, кажу, ми, дев'ятеро українських остарбайтерів, опинилися як ніби в полоні американських чи канадських вільнонайманих солдатів – то була, як пізніше виявилось, їхня передова застава. Тут і стався бентежливий момент. Та коли я беруся занести його на папір – мій стан нещасний: я картаю свою нездатність писати. Її я чітко відчуваю, не знаючи причини. Все, що виникає у мене в голові, росте-виростає не з коріння свого, а з якоїсь нетривкої стеблини, і я стараюся пригадати все до найменшого і послідовно. Кожного разу, гадаю собі, буду задоволений повнотою і яскравістю, яких домагаюся...

Солдати нагодували нас, охлялих і настрашених. Власноручно розгортали шоколад у блискучих обгортках, давали щось пити, якісь солодкі смоктунці... А після один з них – дебелий молодик баскетбольного росту – заговорив по-нашому. Спочатку розпитався, хто звідки, а тоді... тоді захопився нас... вербувати. Ні, не в солдати і не в шпигуни – жити в Канаді... мешкати ось в отаких, мовляв (показує кольорові фото) котеджах (вперше почув слово), мати не... Сибір, а волю... (тоді я не розумів натяку).

Розмовляв ніби з усіма лагідно, далі з кожним зокрема. Інші солдати також пропонували свої умови, своє багатство, свої житейські принади, яких ми, сільські українці, не чули й не бачили, навіть лякалися, хоч і не всі, бо нас, бачу, лишилося сидіти біля вербувальника всього троє... третій то встає, то знову сідає, щоб про віщось допитатися... решта шестеро долучилися до якогось гурту хлопців, рушають іти до повороту, де стоїть велика автомашинна...

Солдат-вербувальник підсів тепер до мене якомога ближче, гортає альбом тих самих фотографій з видами його чи батькової справді розкішної садиби і все зазирає в коробку, схожу на сірникову, але значно більшу. Струшує навіщось нею, і там брязкотять ніби монети... Ні, то не монети (придивився я пильніше). То якісь певні значки, схожі на наші мідні п'ятаки ще довоєнних років. Їх господар вручав кожному з тих шістьох, що вже купилися. На них зображено (тепер я дуже чіт-

ко бачу, бо вербувальник підсунув коробку перед очі відкритою, помітивши мою ще дитячу цікавість) – зображено, кажу, на тих жетонах (мабуть, фірмових пропусках) або його родовідний герб, якщо в них це заведено, або умовний знак вербувальника.

Тут і лучилося зі мною, тобто стався той бентежливий момент, який не дається перенести себе на папір в усій своїй повноті і яскравості, кудись у прірву губиться його причина.

Невідома, але така сильна причина, якій я моментально покорився, як тільки вдруге чи втретє зачув повторювальний брязкіт жетонів, схожих на позолочені монети, за які купилися ті шестеро. Мовчки схопивсь на ноги і з місця щодуху прьонув (не погеньбуйте посульським словом) – прьонув ген туди, де видно Рейн, так тоді схожий на наш Дніпро.

Я ще не знав, що робитиму далі, – захеканий стояв на березі і бездумно радів, мабуть, радувався своєму підсвідомому вчинку. Не звернув ніякісінької уваги на вербувальника, що примчав слідом і, ніяково посміхаючись, тикав мені до рук кинуті мною чужоземні дарунки. Тоді, поклавши їх біля моїх ніг, так саме швидко повернувся назад. Так саме швидко повернувся назад, бо десь у тій стороні стріляли.

Далі все сподівалось так швиденько, як ніби у підготовленій змові. До мене на берег прийшов ще один з наших дев'яти (здається, Стах з подільського краю), тепер би нам на той, на правий, берег. Подалі од стрілянини, а особливо од безпощадних власівців.

Допоміг порадою незнайомий чоловік. Ото, мовляв, біля воза пара волів. Вони якраз тогобіцькі... тобто з України, – сумно додав і якось винувато подивився мені в очі, видно, сільський дядько. Мені, каже, далі нема куди з ними... одберуть, поріжуть... Нагоньте обох у воду, беріться за хвости і з богом до того берега... Бо по мосту не перейдете: вчора літаки розорили... Обидва попливуть без принуки – ось побачите. Я знав такий спосіб переправи через річку, тому без вагання скинув із себе верхнє, прив'язав його на роги смирній скотині і, написавши за звичаєм на голих грудях хрест водою, пустилися берега. Віл справді слухняно випростався на бистрій воді, безбоязно запрацював на глибині ногами, навертаючи себе трохи навскіс течії. Я плив збоку, тобто нібито підручним, тримаючись правою рукою за петлю налігача, обкинутого кругом волової шиї, а лівою старався підгрібати волів на поміч – живописна картина!

Отак в супрязі, без пригод, ми перебейкались на правий берег. Я одягнувся в сухий одяг, запетляв налігач на крутих рогах і рушив не знати куди, але мовби до дому...

Вже відійшов од річки на добрі гони, як мене стрясонув, мов постріл у спину, густий розкотистий волячий рев. Подумалось, що той мій перевізник набачив свого напарника по ярмі або Стаха і тепер згукується до них. Але кличний рев повторився, почастішав, і я оглянувся. Мій віл, мабуть, ішов слідом за мною, бо тепер стояв недалеко, очима на мене. Задихаючись, він натужив себе страшним болючим ревінням, не відводячи погляду, ніби ним хотів щось виразити... щось передати мною аж туди далеко, де Дніпро...

...З тих далеких, майже дитячих пір в мені живуть і живуть два тих сигнальних, два значущих звуки. Обидва розчинилися в моїй суті – м'який брязкіт погербованих жетонів, схожих на підзолочені монети, за які купуються наші люди, і надривне воляче ревіння... нестямно поривний гук до свого, до рідного...

Звучать і звучать на всіх моїх шляхах мого пізнання.

*Спілка письменників України,
"Вітчизна", 15.03.85.*

*315967, с. Устимівка, Глобинського р-ну,
Полтавської області, Роговому Ф. К.*

Глибокошановний Феодосію Кириловичу!

Ваш роман опублікувати не зможемо. Надсилаємо рецензію, може, вона знадобиться.

З повагою А. Крижанівський.

РЕЦЕНЗІЯ

Феодосій Роговий

"Поруки для батька" – роман

Мабуть, для багатьох читачів став відкриттям роман Феодосія Рогового "Свято останнього млива", що вже посів у нашій літературі справді помітне місце, закріпивши за його автором репутацію серйозного і справді самотнього прозаїка.

І ось – "Поруки для батька". Важливий соціально-етичний конфлікт, яскраві, пластично зримі типажі. Твір написано в цікавому формально-стильовому ключі. Він має, сказати б, симфонічну побудову. Тема його розвивається і поглиблюється в багатоголосці окремих, яскраво індивідуальних мотивів, за якими стоять люди складних життєвих доль, людей зі своїми характерними мовними "партіями", а головне – напруженим пульсом мислі:

"Не бійся Теодосію-дитино. То мене обмарює, ніяк не вигребусь – на той берег зносить ("Подай мене того світу, подай переводу")... Селяни ми – от і носить. То до того берега, то до іншого. Це через те, кажуть, що ми задні!.. А в задку на возі, звичайно ж, трусько... Та які ж ми задні?.. Навіщо людям у очі казати, що ми непередні? А світ з нього почався? А пісні і вся культура? Ще за дідусевого вряду і далі, й далі назад, туди, куди ми лиш у горі та на старість оглядаємось, пам'ятливі люди казали (та й тепер, за мого вряду, Корнію Васильовичу на поруки кажучи, повторюють) – світ з земляних людей почався, з тих, що пасли, сіяли, ткали ("Кожне звертання до минулого, до старого в нових умовах було завжди новим. Звертання до старого, відродження старого, його збереження – це не відмова від нового, це нове розуміння старого, свого коріння взагалі, національного зокрема. Це відчуття себе в історії").

Чи, скажімо, ось такий момент, в якому органічно між собою переплелися суто особливі мотиви з життям героїв із мотивами загальнолюдськими, мотивами соціально-історичними.

"Святе нащаддя – слово! Воно-бо скарбівня нашого духу... Почув його – радощі знаходять серце, і я вже готов наругу прощати своїм насильникам ("Ой заросло тее лихо травою, травою"). Я ніби не лежу на сирій землі і лице моє не окровавлене, а... сиджу на переднім оплоті саней, тримаюся лівою рукою за рожен і скільки духу співаю до неба... "Летів орел через море, Ой дай, море, пити..." Їду голубими кіньми понад Сулою – не по сіно з наших плавель – у Воїнци по свою Катрю... Бреду голубими водами, білими хмарами, гукаю-перегукую: не журіться, брати мої, все хмарою перейде, та й годі. Ідїть до нас з Катрею на весілля... Наші шлюбні свічки перев'язано червоними кісниками справедливості, що їх дав мені Ілько Петроградець. Нехай скапує з наших свічок ярий віск гарячими сльозами... вони стигнуть поволеньки і стануть ярими квітами на наших рушниках ("Та ми з тобою на рушничку стояли, та ми з тобою і присягу мали").

Наша складна історія виростає в цьому творі зі складних – почасти особливо покручених часом – людських доль. Колишня позірنا однозначність багатьох подій тепер – з дистанції часу – невтримно втрачає свої, здавалося б, раз і назавжди проведені кордони і володіння. Все було правильно в масштабах загальнодержавних, загально-суспільних, але траплялися помилки, що калічили поодинокі людські долі. Час виправляє ті помилки, та вже не годен, на жаль, нічого змінити в долях тих людей. А знання тих помилок необхідне нам, щоб їх не повторювати, щоб удосконалювати і наше суспільство, і нас самих, бо від цієї досконалості залежить так багато і в сучасному, і в майбутньому; і залежить у всіх параметрах: від суто особистих, індивідуально людських аж до загальносуспільних.

Така генералізуюча ідея роману Феодосія Рогового "Поруки для батька", який, віриться мені, стане справжнім художнім відкриттям у нашій прозі. Роман цей написаний громадянськи пристрасно, соціально чесно, а водночас художньо повнокровно.

Його – як справжню прозу – хочеться цитувати й цитувати, щоб уважно розглянути кожну "клітинку" своєрідного авторського стилю.

Ось, наприклад:

"З-за плечей, з моря, повіяв м'який вітер, ні холодний, ні теплий, і я оглянувся на нього, як на чийсь живий доторк: мені відчулося, що віє (тепер в обличчя) не м'який вітер, а дихає своїм духом моя рідна сторона – поживляє мене спогадом запаху солодкого молока з плавневого сіна, запитого здоровою водою ("Дійтеся, корівки, на всі чотири дійки!"), гіркуватим присмаком вимочених прядив, що й досі стоять в моїх очах сірими горстками-пірамідками кругом понад берегом Довгенького лиманцю, тягне сирістю риб'ячої луски, якою, здається, покрита пороблена вітром вся Горбанівська затока, де тепер приютилася наша риболовецька бригада на дев'ять баркасів з дизель-моторами на вісім кілометрів швидкості кожен. А може, це й не вітер – зітхнули, може, полегшено після роботи мокловодівські пастухи, орачі, рибалки – зіпхнули всі разом мої нароблені до солоного поту люди, і тепер поволі мостяться чи вже сидять на решітчастих вербових лавах, на лозяних стільцях, задумані й смиренні, або обсіли кругом столик, незастелений, вишкрябаний ножем до чистого ("Хто чистоту з нечистого добуде?"). Сидять добропристойно, аж трохи побожно, як перед дійством якогось обов'язкового, від стороннього ока хованого ритуалу – кожен на своєму місці...

Таке у Феодосія Рогового в цьому романі письмо – зіткане з несподіваних асоціацій і фольклорних та літературних ремінісценцій, лексично соковите, образно багате. Це – саме та поетична проза, де поезія не імітується, не афішує себе, а живе в кожному капілярі твору.

"Поруки для батька" рекомендую до друку в "Вітчизні".

Твір вимагає деяких скорочень і незначних редакторських утрудчень, оскільки подеколи в ньому починає проглядати монотонність і йде від, сказати б, надмірності авторського багатства того, що він хоче і має сказати.

Михайло Слабошпицький.

ДИПЛОМ

Рішенням Президії правління Спілки письменників України літературну премію імені Андрія Головка за 1988 рік в галузі романістики присуджено Феодосію РОГОВОМУ, авторові роману "Поруки для батька".

Президія правління
Спілки письменників України

Ю. МУШКЕТИК

31 грудня 1988 р.

ДИПЛОМ № 367

ЛАУРЕАТА ДЕРЖАВНОЇ ПРЕМІЇ УКРАЇНСЬКОЇ РСР ІМЕНІ Т. Г. ШЕВЧЕНКА

Постановою Кабінету Міністрів України від 27 лютого 1992 року присуджено Державну премію України імені Т. Шевченка РОГОВОМУ Феодосію Кириловичу – за роман "Свято останнього млива".

Голова Комітету
по Державних преміях України
імені Т. Шевченка при Кабінеті
Міністрів України

О. ГОНЧАР

Вчений секретар Комітету
по Державних преміях України
імені Т. Шевченка при Кабінеті
Міністрів України

Д. ОЛЕКСАНДРЕНКО

ЗМІСТ

Автобіографія	3
Листи до Феодосія Рогового (1956–1992)	5
Примітки до листів, надісланих Ф. К. Роговому	294
Показчик імен	315
Додатки	323

Меморіальне видання

«**ДОБРИЙ ДЕНЬ ХАЙ БУДЕ ВАМ...**»

Листи до Феодосія Рогового

Статті, рецензії, примітки

Художньо-технічний редактор Г. П. Грибан
Коректор Л. М. Калашник
Обкладинка О. В. Рилової
Комп'ютерна верстка Є. Г. Прокопенка

Підписано до друку 15.03.16. Формат 60x84/16.
Папір офсетний. Гарнітура PeterburgC.
Ум. друк. арк. 24,4. Ум. фарб.-відб. 25,0.
Обл.-вид. арк. 23,8. Тираж 300 пр. Вид. № 42.

Мова українська, російська

Видавець: ПП «Дивосвіт».
36014, Полтава, вул. Соборності, 37, оф. 25.
Тел. (0532) 50-27-76.

Свідцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів
видавничої продукції серія ДК № 866 від 22.03.02.